
AKDENİZ İİBF DERGİSİ

Cilt/Volume: 18

Yıl/Year: 2018

Sayı/Number:
2018 Özel Sayısı

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Akdeniz Üniversitesi
İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
yayımdır.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına dahildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (Asos Index)

tarafından taranmaktadır.

Makale Kabul Oranı: 2018 Özel Sayısı için %50 olarak gerçekleşmiştir.

ISSN: 1302 – 9975

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılmış belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve maliye bilim alanlarından ve bu alanlarla ilgili olarak felsefe, psikoloji, sosyoloji, hukuk ve iletişim disiplinlerinden yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Ahmet UZUN

EDİTÖRLER/EDITORS

Prof. Dr. Faruk ATAAY - Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Arş. Gör. Huriye ALKIN - Arş. Gör. İlyas ÖZKÖK

YAYIN KURULU/ALAN EDİTÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zeliha GÖKER (Maliye)

Prof. Dr. Sayım IŞIK (İktisat)

Doç. Dr. Rabia BATO ÇİZEL (Çalışma Ekonomisi)

Doç. Dr. Mehmet MERT (Ekonometri)

Yrd. Doç. Dr. Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

Yrd. Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)

Yrd. Doç. Dr. Alpay GÜNAL (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Yener ALTUNBAŞ

Bangor Üniversitesi, İngiltere

Prof. Ronald BURKE

York Üniversitesi, Kanada

Prof. Jose Maria Garcia Alvarez COQUE

Politecnica De Valencia Üniversitesi, İspanya

Prof. Mustafa ERDOĞDU

Marmara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Korkut ERTÜRK

UTAH Üniversitesi, ABD

Doç. Dr. Ozan Nadir ALAKAVUKLAR

Massey Üniversitesi, Yeni Zelanda

Prof. José Ramos Pires MANSO

Beira Interior Üniversitesi, Portekiz

Doç. Emel MEMİŞ

Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Sedat MURAT

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Gencer ÖZCAN

Bilgi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Alpaslan ÖZERDEM

Coventry Üniversitesi, İngiltere

Prof. Caroline SAUNDERS

Lincoln Üniversitesi, Yeni Zelanda

Prof. Binhan Elif YILMAZ

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

BASIM YERİ/PRINTED BY

Girişim Matbaacılık, Ankara
Yusuf ÖZALP (yozalp@hotmail.com)

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058
Antalya-TÜRKİYE

Tel: 242 . 227 44 45 – 310 18 24 – 310 18 50 Faks: 242 . 227 44 54

<http://www.iibf.akdeniz.edu.tr/fakulte-dergisi> - <http://dergipark.gov.tr/auibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

Rektör'den Özel Sayıya Önsöz

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü 1996 yılında kuruldu ve 1997-98 öğretim yılında ilk defa lisans programına öğrenci almaya başladı. Kamu Yönetimi Bölümü daha sonraki dönemde yüksek lisans, doktora, lisans düzeyinde ikinci öğretim programı ve en son olarak da uzaktan tezsiz yüksek lisans programlarını açtı. 2017'de Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü adını alan bölümümüz, öğrencilerimize ikinci anadal ve yandal yapma imkanı yanı sıra, Erasmus, Mevlana ve Farabi değişim programlarıyla başka üniversitelerde öğrenim görme imkanları da sunmaktadır. Bölümümüzün kuruluşundan bu yana 19 doktora, 65 yüksek lisans ve yaklaşık 2000 lisans öğrencisi mezun olmuştur.

Kurulduğunda 3 öğretim üyesi ve 1 araştırma görevlisine sahip olan bölümümüzün kadrosu, günümüzde 11 öğretim üyesi (2 profesör, 2 doçent, 7 dr. öğretim üyesi), 2 öğretim görevlisi ve 4 araştırma görevlisine ulaşmış bulunmaktadır. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü kurulduğu günden bu yana, öğretim faaliyetleri yanı sıra, bilimsel kongre, sempozyum, panel, çalıştay vb. organizasyonlar da düzenlemiştir.

Tüm üniversitemizde olduğu gibi, bölümümüz bünyesindeki akademik personel yanı sıra lisans üstü öğrencileri, bilimsel araştırma ve yayınlarıyla da önemli katkılar sağlamaktadır. Bölümümüz bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerine, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*'nin 38. sayısında "Kamu Yönetiminde Güncel Gelişmeler" dosya konulu özel sayıyla devam etmektedir. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*'nin "Kamu Yönetiminde Güncel Gelişmeler" dosya konulu özel sayısının kamu yönetimi bilim alanı yanı sıra, öğrencilerimize ve uygulamacılara katkı sağlamasını diliyoruz.

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Akdeniz Üniversitesi Rektörü

Dekan'dan Özel Sayıya Önsöz

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde faaliyet gösteren Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'müz, kuruluşunun 20. yılını tamamlamış bulunmaktadır. 1996 yılında 3 öğretim üyesi ve bir araştırma görevlisi ile kurulan bölüm, 1997-98 yılından itibaren lisans programıyla eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Zaman içinde bölüm gelişimini sürdürmüş, öğretim üyesi ve araştırma görevlisi sayısı arttıkça, bölüm bünyesinde yeni programlar faaliyete geçmiştir. Bölümde, 1999-2000 öğretim yılında yüksek lisans, 2003-2004 öğretim yılında da doktora programı açılmıştır. Daha sonra da, 2012-13 öğretim yılında lisans düzeyinde II. öğretim programı, 2017-18 öğretim yılında da uzaktan öğretim tezsiz yüksek lisans programı faaliyete geçirilmiştir. Bugün itibarıyla, bölümde lisans düzeyinde 2, lisansüstü düzeyinde 3, toplamda da 5 programda yaklaşık bin öğrenci öğrenim görmektedir.

Başlangıçta dar bir kadroyla yola çıkan Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nün akademik kadrosu zamanla güçlenmiştir. Halen 11 öğretim üyesi (2 profesör, 2 doçent, 7 dr. ögr. üyesi), 2 öğretim görevlisi ve 4 araştırma görevlisinden oluşan bölüm akademik kadrosunu, gelecek yıllarda daha da güçlendirerek, eğitim-öğretim faaliyetlerinin niteliğini artırmak arzusundayız.

Fakültemiz bölümlerinde daha nitelikli ve günün gelişmelerine daha uygun bir eğitim-öğretim faaliyeti yürütebilmek için, ders müfredatlarının geliştirilmesi ve güncellenmesine büyük önem vermekteyiz. 2007-08 öğretim yılından itibaren Bologna kriterlerine uyumlu hale getirilen bölüm müfredatları, bu yıl yeniden gözden geçirilmiştir. Böylece, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü bünyesinde faaliyet gösteren 5 programda, öğrencilerimize, iş hayatında karşılaşacakları ihtiyaçlara cevap veren, zengin içerikli bir ders programı sunmak hedeflenmiştir. Ayrıca, öğrencilerimize, Erasmus, Mevlana ve Farabi değişim programlarıyla başka üniversitelerde bir ya da iki dönem öğrenim görerek, kendilerini geliştirme ve ufuklarını genişletmeleri imkânı sunulmaktadır. Bunlara, üniversitemiz ve fakültemiz bünyesinde yürütülen zengin içerikli bilimsel, kültürel, sanatsal, sosyal ve sportif faaliyetleri de eklemek gerekir.

Fakültemiz bölümleri açısından, nitelikli eğitim-öğretim faaliyetleri yanında, bilimsel araştırma ve yayınları teşvik etmeye büyük önem veriyoruz. Nitelikli eğitim-öğretim faaliyetleri ve bilimsel araştırmalar birbirlerini tamamlayan süreçler olarak üniversite hayatının temelini oluştururlar. Bu çerçevede, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'müzün 20. kuruluş yılı dolayısıyla, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi'ne hazırladığı özel sayı, önemli bir çabanın ürünüdür. "Kamu Yönetiminde Güncel Gelişmeler" dosya

konulu bu özel sayının, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanına katkı yapmasını diler, emeği geçenlere teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ahmet UZUN

İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dekanı

Bölüm Başkanın'dan

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'müz 20 yaşında. 1997-1998 öğretim yılında Kamu Yönetimi Bölümü adıyla kurulan bölümümüz, bu yıl 20. Yılı tamamlamış bulunuyor. Bölümümüzün ilk 10 yıldaki çalışmalarını değerlendiren ve ileriye yönelik hedeflerini tanımlayan “Dünden Yarına Kamu Yönetimi Bölümü” isimli kitabımız 2008 yılında yayınlandı. Bu kez Akdeniz İİBF Dergisi'nin 38. Sayısı, Bölümümüzün 20. Kuruluş Yılı değerlendirmelerimize ev sahipliği yapıyor. Bu Özel Sayının dosya konusu “Kamu Yönetiminde Güncel Gelişmeler”. Bu Sayı, Bölüm hikayemizden kesitler yanı sıra, kamu-özel yönetim, yönetenler-personel, siyasiler-vatandaşlar vb arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayan seçilmiş makaleler içeriyor. Hepsinde ortak olan, değişimi ve yönetimde yeni anlayış ve yöntemleri/uygulamaları vurguluyor olmaları.

Evet, 20 yılda Bölümümüzde de çok şey değişti. Öncelikle Bölümün adı değişti. 2016-2017 öğretim yılı başlarında Bölüm Kurulu'nda yaptığımız çetin tartışmalar sonucunda Bölümümüzün adını, ülkemizdeki çoğu üniversitelerin de yaptığı gibi, “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi” olarak değiştirdik. Kurucu Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Ali ÖZTEKİN, emekli olarak Bölümümüzden ayrıldı. Yine Bölümümüze ilk yıllardan itibaren büyük emek veren öğretim üyemiz Prof. Dr. Gülser ÖZTUNALI KAYIR emekli oldu. Bölümümüzde uzun yıllar çalışan öğretim üyeleri ve araştırma görevlilerimizden bazıları ailevi nedenlerle veya kariyer amaçlı başka üniversitelere geçtiler. Aynı zamanda yeni araştırma görevlilerimiz ve öğretim üyelerinin katılımıyla akademik kadromuz 17 kişiye ulaştı. Yaklaşık 50 öğrenci ile öğrenime başlayan Bölümümüz, 10. Yılında 350 civarında öğrenciye ders verirken, bugün 1000'in üzerinde öğrenci Bölümümüze kayıtlı bulunuyor.

Bugün, Bölümümüzdeki Kamu Yönetimi öğreniminin konsepti, derslerin statüsü, ders içerikleri ve ders işleme yöntemleri değişti. Bologna sürecine uyum çerçevesinde başından itibaren tanımladığımız ders içeriklerini, öğrenim çıktılarını ve kariyer olanaklarını birçok kez revize ederek günümüz öğrenim ve istihdam koşullarıyla uyumlaştırdık. Kuruluşumuzun 10. yılından beri yürüttüğümüz iyileştirme çalışmaları sonucu, büyük bir bölümü zorunlu olan derslerin sayısını önemli ölçüde azalttık. Bununla birlikte kalan derslerde öğrencilerimize 5. Dönemden itibaren seçmeli dersler kategorisi oluşturduk. Fakültenin diğer bölümlerinden de olmak üzere öğrenciler, müfredatı oluşturan derslerin yaklaşık dörtte birinden fazlasını seçebilmekteler.

Yine bu yıllar içerisinde örgün olarak yürütülen lisans programına İkinci Öğretim de eklenerek öğrenci sayımız önemli ölçüde arttı. Bununla birlikte Lisansüstü Programlarımızın hemen tümü seçmeli ders statüsüne geçti.

2017-2018 öğretim yılında “Yönetim ve Siyaset” Uzaktan Öğretim Yüksek Lisans Programı açarak, Üniversitemizde faaliyet gösteren yaklaşık 200 Anabilim Dalı arasında modern teknoloji altyapılı öğrenim yapan iki Anabilim Dalı’ndan biri olduk.

Değişen birçok dersimiz ve statülerine rağmen, dersleri büyük bir özenle, yeni yöntem ve tekniklerle verme çabamız değişmeden devam ediyor. Öğrenim müfredatımız yanı sıra, öğrencilerimize ve Antalya kentinde ilgi duyan kurum ve kuruluşlara yönelik sürekli eğitim faaliyetlerimiz, seminer, konferans ve panel gibi faaliyetlerimizi Bölüm öğretim elemanları veya davetli akademisyen ve uzmanların katkılarıyla sürdürmeye devam ediyoruz. Öğrencilerimize yönelik öğretim yılı başı tanışma toplantıları, Bölüm öğretim elemanları yemekleri ve Bölüm içi diğer sosyal faaliyetlerimiz de devam ediyor. Ankara, Çanakkale, Burdur gibi çevre illere ve Antalya’nın ilçelerine öğrencilerin katılımıyla geziler sürdürülüyor, ilgili il ve ilçelerde kamu yönetimi ve siyasal kuruluşlar ve yöneticileri ile görüşmeler yapıyor. Öğretim elemanlarımızın da desteğiyle geçtiğimiz öğretim yılının başından beri oluşumunu tamamlayıp faaliyetlerine başlayan ve Bölüm öğrencilerinden oluşan Siyaset ve Yönetim Çalışma Grubunun katkılarıyla bu faaliyetleri daha da geliştirmek istiyoruz.

Diğer taraftan, öğretim elemanı ve öğrencilerimizden oluşan ekibimizle 2019 yılı Kasım ayında gerçekleştirmeyi planladığımız “Uluslararası 17. Kamu Yönetim Forumu”nun (KAYFOR) hazırlıklarını sürdürüyoruz. Bu vesileyle Türkiye’den ve yurtdışından katılımını beklediğimiz yaklaşık 500 akademisyen ve uzmana Antalya’da ev sahipliği yapmayı sabırsızlıkla bekliyoruz.

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü olarak, bize son 20 yılımızı yad etmek ve geleceğimizle ilgili düşüncelerimizi sizlerle paylaşmak üzere bir Özel Sayı ayırarak katkı veren Akdeniz İİBF Dergisi’ne, Fakülte adına Dergi’nin sahibi ve Dekanımız Prof. Dr. Ahmet UZUN’un şahsında teşekkür ediyorum. Bölümümüz çalışmalarının iyileştirilmesinde bize verdiği destek ve katkılarını bu sayıya yazdığı Önsözle güncelleyen Rektörümüz Prof. Dr. Mustafa ÜNAL’a da teşekkürü borç bilirim.

Başta Akdeniz İİBF Dergisi editörleri Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY ve Prof. Dr. Ayşegül ATEŞ olmak üzere, Üniversitemiz ve Fakültemiz değerli yöneticileri ve tüm elemanlarına; derslerde, görüşme saatlerimizde ve kantin muhabbetlerimizde bir araya geldiğimiz öğrencilerimize çok teşekkür ediyorum. Bölüm çalışmalarına uzun zamandır refakat eden, kısmen öğrenciliğini bizimle geçirmiş ve iş arkadaşımız, meslektaşımız olmuş ve diğer Bölüm elemanlarımıza, ekibimizin tamamına verdikleri katkılardan dolayı teşekkür ediyorum.

Bölümün 20. Yılında planladığımız bu Özel Sayı'nın editörlüğünü üstlenen ve Bölüm tarihçe yazınımızı kaleme alan Bölüm öğretim üyemiz Prof. Dr. Faruk ATAAY'a, bu Sayı'ya makale sunan akademisyen ve yazarlara katkıları için de çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Erol ESEN

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı

Editör'den Özel Sayıya

Dergimizin 38. sayısı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nün 20. kuruluş yılı dolayısıyla hazırlanan “Kamu Yönetiminde Güncel Gelişmeler” dosya konulu özel sayıya ayrıldı. Dosyamız kapsamında, siyaset bilimi, kamu yönetimi, kentleşme ve çevre sorunları alanlarındaki güncel gelişmeleri çeşitli boyutlarıyla değerlendirmeyi ve katkı yapmayı hedefleyen makaleler yer alıyor.

Dergimizin bu sayısında yedi makale yer alıyor. Makaleler en az iki, bazen üç hakemin incelemesi doğrultusunda yayına seçildiler ve düzeltme önerileri doğrultusunda yayına hazırlandılar. Makaleleriyle dergimize katkı veren yazarlar yanı sıra, makalelere hakemlik yaparak katkı veren ve objektif bir değerlendirme sürecinin işletilmesini sağlayan çeşitli üniversitelere mensup yaklaşık 30 öğretim üyesine de teşekkür ediyoruz. Dergimizin bu sayısının da ilgi uyandıracağını umuyoruz.

Bu özel sayı ile Dergimiz ilk çıkışından bu yana üçüncü kez özel sayı yayınlamış oluyor. Bu girişim ve çabasından dolayı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'ne teşekkür ediyoruz.

Her zaman olduğu gibi, baskı işlerini gerçekleştiren Girişim Matbaacılığa ve basım giderlerinin karşılanmasını sağlayan Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Özel Sayı Editörleri

Prof. Dr. Faruk ATAAY – Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY

Kuruluşundan Bu Yana

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Kamu Yönetimi Bölümü 1996 yılında öğretim üyeleri Ali ÖZTEKİN, Gülser ÖZTUNALI KAYIR, Akif MENEVŞE'den oluşan kadrosuyla kuruldu ve 1997-98 öğretim yılında lisans öğretimine başladı. Kuruluştan itibaren Bölüm Başkanlığını üstlenen Ali ÖZTEKİN, 2014'te emekli olana kadar bu görevi yürüttü. Faaliyetlerine başlayan bölümümüz, bir taraftan kadrosunu güçlendirmeye çalışırken, bir taraftan da yüksek lisans programını hayata geçirmeyi hedefliyordu. 1999-2000 öğretim yılında yüksek lisans programını başlatan bölümümüz, öğretim üyesi kadrosunu da Erol ESEN, Bilgi KÜÇÜKCAN, Meral ÖZTOPRAK SAĞIR ve Tezgül AMİRZADE ile güçlendiriyordu.

Bölümün henüz yüksek lisans programının açılmadığı ilk yıllarında alınan araştırma görevlileri ise, yüksek lisans ve doktora yapmak üzere Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne gönderilmişti. Bölümün 1999'da yüksek lisans, 2003-04 öğretim yılında da doktora programını açmasıyla birlikte, bir taraftan araştırma görevlilerini kendi bünyesinde yetiştirmeye başlarken, diğer taraftan da YÖK'ün Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) çerçevesinde alınan bazı araştırma görevlileri de yüksek lisans ve doktoralarını ODTÜ-İİBF'de yaptılar. Bölümümüz, böylece, araştırma görevlilerini Ankara Üniversitesi, ODTÜ ve Akdeniz Üniversitesi'nde yetiştirerek gelecekteki öğretim üyesi kadrosunu oluşturma yoluna gitti.

2005 sonrasında doktoralarını tamamlayarak bölümümüz öğretim üyesi kadrosuna katılan ilk araştırma görevlileri Sonay BAYRAMOĞLU ÖZUGURLU, Ferhunde HAYIRSEVER TOPÇU, Hülya KENDİR ve Ceren KALFA ATAAY oldu. Bu dönemde Faruk ATAAY da kadroya katıldı. Daha sonra da, ODTÜ ÖYP programında doktoralarını tamamlayan Hasan Engin ŞENER ve Hilal ERKUŞ ÖZTÜRK de öğretim üyesi olarak bölüme katkı verdiler.

Bu dönemde bölümümüz adına önemli yeniliklerden ilki, 2000-01 öğretim yılında isteğe bağlı olarak başlatılan İngilizce hazırlık sınıfı öğretiminin, 2007-08 öğretim yılından itibaren zorunluya dönüşmesiydi. Ancak sonradan İngilizce hazırlık öğretimi YÖK tarafından önce isteğe bağlıya dönüştürülüp, daha sonra da tamamen kaldırıldı. Bu dönemde, lisans programı müfredatı Bologna sürecine paralel olarak yeniden düzenlendi. Ayrıca, 2012-13 öğretim yılından itibaren lisans düzeyinde 2. öğretim programının başlatılması da önemli bir yenilik oldu.

Bölümümüze uzun yıllar araştırma görevlisi olarak katkı veren ve doktoralarını bölümümüz bünyesinde yapan araştırma görevlileri V. Alpay GÜNAL, Kadriye OKUDAN DERNEK, Ali ERDEM ve Serkan DORU 2012-2014 döneminde öğretim üyesi kadrosuna katıldılar. 2014'te önemli bir değişiklik, kuruluşundan itibaren bölüme önemli hizmetleri olan Prof. Dr.

Ali ÖZTEKİN'in emekli olması üzerine, Bölüm Başkanlığını Prof. Dr. Erol ESEN'in üstlenmesi oldu. Bölümümüz açısından bir başka önemli bir yenilik ise, bölüm adının 2017-18 öğretim yılından itibaren Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü olarak değiştirilmesi oldu. Bölümümüz bünyesinde açılan son program, 2017-18 öğretim yılında faaliyete geçen Yönetim ve Siyaset Uzaktan Öğretim Tezsiz Yüksek Lisans Programı oldu. Son dönemde öğretim üyesi kadrosuna katılan isimler ise Bengi DEMİRCİ, Yavuz Selim ALKAN ve Turan ŞENER oldu.

Bölümümüz kuruluşunun 20. yılını kutlarken, bu 20 yılda yaklaşık 2000 lisans, 65 yüksek lisans ve 19 doktora öğrencisini mezun etti. Bölümümüzden mezun olan öğrencilerimiz, ülkemize çok çeşitli sektörlerde katkı verirlerken, bizlere de gurur yaşıyorlar. Bölümümüz mezunları, özellikle, kamu sektörüne personel alımlarına temel oluşturan KPSS'de gösterdikleri başarıyla dikkat çekmektedirler. Bölümümüz, KPSS'de, Türkiye'deki 100'ü aşkın Kamu Yönetimi Bölümü arasında genellikle ilk 10'da yer alarak başarı göstermekte.

Bölümümüz 20 yıllık tarihinde pek çok akademik toplantıya ev sahipliği yaptı. Kongre, sempozyum, panel, konferans vb. formattaki toplantılar arasında 2016 yılında düzenlediğimiz 13. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrencileri Kongresi ve 2019'da gerçekleştirilecek olan 17. Kamu Yönetimi Forumu büyük önem taşıyor. Yine bu 20 yıllık dönemde pek çok araştırma projesi ve yayın faaliyeti de bölümümüz akademik personeli tarafından gerçekleştirildi. Bu kapsamda 2007-2008 yıllarında gerçekleştirilen Antalya'nın Yönetimi başlıklı araştırma projesi ve kitap önemli bir katkı oluşturdu. Bölüm tarihimiz boyunca, öğrencilerimizin bilgi ve deneyimlerini arttırmaları için çeşitli inceleme gezileri yanı sıra, sosyal amaçlı toplantılar da yapıldı.

Bölümümüz, günümüzde 11 öğretim üyesi (2 Prof. Dr., 2 Doç. Dr., 7 Dr. öğretim üyesi), 2 öğretim görevlisi ve 4 araştırma görevlisinden oluşan akademik kadrosuyla, iki lisans ve üç lisans üstü programıyla faaliyetlerine devam etmektedir. Geçmişte bir dönem aramızda yer alarak öğretim üyesi ve/veya araştırma görevlisi olarak bölümümüze katkı veren bazı hocalarımız ve arkadaşlarımız ise, başka üniversitelere geçmek durumunda kaldılar. Halen, ülkemizin çeşitli üniversitelerinde çalışmalarına devam eden hocalarımıza ve arkadaşlarımıza da, bölümümüze verdikleri katkılardan dolayı teşekkür ediyoruz.

Bölümümüz akademik kadrosunu güçlendirerek araştırma ve yayın faaliyetleriyle ülkemiz bilim hayatına katkı verme, öğrencilere daha nitelikli bir eğitim-öğretim hizmeti sunma ve çeşitli akademik faaliyetlerle öğrencilerin bilgisini ve deneyimini arttırma çabalarını gelecekte de sürdürecektir.

İçindekiler/Contents

- 1 Yiğit KARAHANOĞULLARI, Duygu TÜRK
Siyasal Bedenin Maliyesi: Piketty, Rousseau ve Neoliberalizm
Public Finance of Body Politic: Piketty, Rousseau and Neoliberalism
- 23 Yavuz Selim ALKAN
Gizli Demokrasi: Temsili Demokrasi Krizi ve Doğrudan Demokrasi Talebi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Görüş
Stealth Democracy: A View on the Relationship Between the Crisis of Representative Democracy and Demand for Direct Democracy
- 44 Cerem I. CENKER-ÖZEK
1990'lardan Günümüze Türkiye'de Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum: Bölgeler Arası bir Karşılaştırma
Social Capital and Civil Society in Turkey, 1994-2014: A Cross-Regional Comparison
- 78 Erol ESEN, Caner ERDOĞAN
Değerlendirme Merkezi - Assessment Center: Yöneticiler İçin Özel Bir Personel Seçme Modeli.
Assessment Center: An Especial Personnel Selection Model for Managers
- 98 A.Arda YÜCEYILMAZ, Hilal YÜCEYILMAZ
Bir Politik-Ekonomik Evrimin Kentsel Kayıtları: Türkiye'nin Tarihsel Dönüşümünde Kentleşme Politikaları
Urban Records of a Political-Economic Evolution: Urban Policies in Turkey's Historical Transformation
- 115 Ferhunde Hayrusever TOPÇU
Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me): İklim Değişikliği ve Enerji Politikaları Bağlamında Bir Bakış
Transition (or not) to Low Carbon Economy: The Overview in the Context of Climate Change and Energy Policies

155 *Gökhan ÇELEN*

Étienne De La Boétie Üzerine Bir İnceleme

A Study on Étienne De La Boétie

Yazarlar Hakkında

Yazarlara Duyuru

Author Guidelines

Siyasal Bedenin Maliyesi: Piketty, Rousseau ve Neoliberalizm

Public Finance of Body Politic: Piketty, Rousseau and Neoliberalism

Yiğit KARAHANOGULLARI¹

Duygu TÜRK²

Geliş tarihi: 25.07.2018, Kabul tarihi: 26.08.2018, Basım tarihi: 30.09.2018

Özet

Bu çalışma, neoliberalizmde ekonomik eşitsizlik sorununu Thomas Piketty'nin tespitlerinden hareketle ele almayı; Piketty'nin hem eşitsizlikte gördüğü sorunda, hem de eşitsizliğe karşı kamu maliyesi aracılığıyla formüle ettiği önerilerde Rousseau'nun etkisine işaret etmeyi denemektedir. Diğer bir ifadeyle çalışma, eşitlik ile vergi olgusunun ve modern siyasetin temelindeki yurttaşlık, halk egemenliği gibi nosyonlar ile kamu maliyesinin ilişkisine dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmanın savı, neoliberal dönüşümün eşitsizlik probleminin yanı sıra, modern siyasetin temel kavramlarını yeniden düşünme gereğini doğurduğu yönündedir. Çalışma, bu gereğe dikkat çekmekte ve neoliberalizmin kamusal aleyhinde işleyişinin, eşitlik lehine demokratik müdahalelerde bulunacak siyasal özne sorununu yarattığını, fakat bu problemin neoliberalizm içinde çözülemeyeceğini vurgulamaya çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Piketty, Rousseau, neoliberalizm, eşitsizlik, kamusal ekonomi.*

Abstract

This article attempts to address the problem of economic inequality through Thomas Piketty's historical findings, and tries to point out the impact of Rousseau's idea on Piketty's public finance policy proposals to deal with inequality. In other words, it aims to emphasize to the relationship between equality and tax, besides the relationship between public finance and the notions laying at the heart of modern politics such as citizenship and popular sovereignty. In this sense, neoliberal change gives rise to inequality problems as well as necessitates the rethinking of modern political concepts. Putting emphasize on these requirements, it proposes that the counter-mechanisms of neoliberalism leads to a problem of political subject who is expected to intervene democratically to get equality, and the article concludes with the idea that this problem can not be solved within neoliberalism.

Keywords: *Piketty, Rousseau, neoliberalism, inequality, public economy.*

---

¹ Ankara Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü Doç. Dr.,

<https://orcid.org/0000-0002-1091-8769>

yigitkarahanogullari@gmail.com

² Ankara Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Dr.,

<https://orcid.org/0000-0002-2563-5577>

duyguturk@gmail.com

Giriş

Son kırk yıldır politik, ekonomik, yönetsel alanları dünya genelinde şekillendiren temel 'fenomen'i adlandırmanın en yaygın biçiminin "neoliberalizm" olduğu, buna koşut olarak akademik dünyanın kuramsal ve olgusal düzeyde neoliberalizm üzerine yoğun biçimde düşündüğü, veri ürettiği, tartıştığı kolaylıkla tespit edilebilir. Bu eleştirel ve kapsamlı literatürün neoliberalizmi hem kuramsal hem olgusal boyutuyla değerlendirdiği; öte yandan yaşanan dönüşümün dünya genelindeki görünümünü kavrama çabasıyla şekillendiği düşünülürse, kavramın coğrafi ve toplumsal olarak oldukça farklı deneyimleri içerdiğini söylemek mümkündür. Bu çeşitliliği kapsama girişiminin, neoliberalizm tanımına ve kavramın tutarlılığına ilişkin soru işaretlerini de beraberinde getirmesi şaşırtıcı değildir. Bu çalışmada neoliberalizm kavramının kapsamına veya tutarlılığına değil, referans verdiği olgunun doğurduğu teorik sorulara, özel olarak da eşitsizlik probleminde odaklanmak hedeflenmiştir. Bu amaçla, Thomas Piketty'nin, hem sunduğu veriler hem önerdiği mali politikalarla son dönemde en çok tartışılan metinlerden biri olan *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital* başlıklı çalışması elverişli bir hareket noktası olarak düşünülmüştür.

Piketty'nin sözü edilen çalışması, dünya genelinde yaşanan dönüşümü neoliberalizm adlandırmasına başvurmaksızın değerlendirir ve temel problemi "eşitsizlik" olarak işaret eder; önerilen çözüm, kamu maliyesinin araçlarına başvurmak, vergilendirme yoluyla eşitsizliği azaltıcı ve önleyici politikalar uygulamaktır. Bu çalışma, bu tür bir müdahalenin modern siyasetin başat -kimine göre kurucu- ismi olan Jean Jacques Rousseau'yu güncelleme eğilimi olarak yorumlanabileceği fikrini öne sürmektedir. Yönetimi 'kamusal ekonomi' olarak tanımlayan Rousseau, 'ortak iyi'nin belirleyiciliğini de ekonominin temel ilkesi addetmiş ve bu ilkeyi hayata geçirecek aracı, kamu maliyesi olarak işaret etmiştir. Ne var ki Rousseau'nun önerisi bu siyasal iradenin doğuşunu mümkün kılacak kimi koşulları da kapsar; oysa neoliberalizm ile yaşanan toplumsal dönüşümün bizzat bu iradenin oluşumunu olanaksızlaştıran etkisi de dikkate alınmalıdır. Diğer bir ifadeyle, eşitsizlik problemi salt kamu maliyesinin çözebileceği bir sorun olmanın ötesinde ve bunu önceleyecek biçimde, modern siyasetin eşitlik kabulü üzerine inşa edilmiş yurttaşlık, cumhuriyet, halk egemenliği gibi temel nosyonlarının geçerliliğini tartışmalı hale getirmektedir. Eşitliği bir politik iddia olarak modern siyasal düşüncenin merkezine yerleştiren ve halk egemenliği olarak cumhuriyeti formüle eden Jean Jacques Rousseau'yu güncel kılan bir diğer nedenin de bu olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede, okuduğunuz çalışma öncelikle neoliberal döneme ilişkin Piketty'nin tespitlerini ve politika önerilerini ele alacaktır. Takip eden bölümde, Piketty'nin de ilham aldığını düşündüğümüz Rousseau'nun siyasal bir beden olarak kurguladığı toplumda, kamusal ekonominin konumuna ve

rolüne ilişkin çizdiği çerçeve açıklanacaktır; siyasal terminolojimizi hala belirleyen kavramların Rousseau'nun kuramında hangi araçlarla somutlandığı, siyasal bedenin temel ilkesi olarak eşitliğin sürekliliğini sağlamada mali araçlara başvurunun nasıl formüle edildiği bu bölümün konusu olacaktır. Ardından, ilgili literatürden faydalanarak neoliberal dönüşümün siyasal anlamda yarattığı sonuçlar gözden geçirilecektir. Çalışma, Piketty ve Rousseau'dan edindiğimiz fikirle, neoliberalizmin doğurduğu siyasal özne problemine dikkati çekerek sonlanacaktır.

1. Piketty ve Verginin Politik Önemi

İçinde yaşadığımız dönemin temel karakterini adlandırmak amacıyla özellikle eleştirel literatür tarafından başvuru alan neoliberalizm kavramı, 1970'li yıllardan bu yana dünya genelinde yaşanan dönüşümün kuramsal ve olgusal karşılığı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu genel adlandırmanın, kuramsal kabuller ile pratik işleyiş arasındaki açığı, dünya genelinde coğrafi farkları ve kurumsal gelişmişlik düzeylerindeki eşitsizliği kapsama gibi zor bir işlev üstlendiğini kabul etmek gerekir. Salt olgusal düzeyde dönüşüm deneyimlerine odaklanıldığında dahi, bu deneyimin iktisadi ve yönetsel politikalar kadar, ideolojik, kültürel boyutlarının da hesaba katılması gerektiği açıktır. Bu çeşitlilik, sosyal bilimlerde kimi başka kavramlarda da rastlandığı üzere, bir süre sonra kavramın açıklayıcılığına ilişkin şüpheleri beraberinde getirmiştir. Neoliberalizmin, serbest piyasa ile ilgili her girişimi eleştirme niyetiyle başvuru alan 'şişirilmiş' bir tabire dönüştüğünü ileri sürerek kavramı kuramsal argümanlarla sınırlamayı savunan yaklaşımlardan söz edilebilir olsa da,³ genel eğilimin aksi yönde, yani neoliberalizmi bir politika kümesinin ortak adı olarak kullanma yönünde şekillendiği tespit edilebilir. Diğer bir ifadeyle, teorik argümanlar ile pratik işleyiş arasındaki açığa da dikkati

---

³ Örneğin Thorsten ve Lie'a göre (2009:153), literatürde neoliberalizmin tanımı belirsizdir ve kavram "arzu edilmeyen iktisadi ve politik gelişmeleri tanımlayan genel bir protesto kelimesi"ne dönüşmüştür. Neoliberalizmin 'şişirilmiş' bir tabire dönüştüğünü savunan Mitchell Dean ise (2014:150-151) kavramı, "muarız Keynesçilik ve refah devleti politikaları olan düşünsel bir hareket"e karşılık gelecek biçimde sınırlandırmayı önerir. Oysa Saad-Filho ve Johnston'a göre (2007:14-15), neoliberalizmi salt kuramsal bir yaklaşım olarak görmek olanaklı değildir çünkü neoliberalizm, "geniş bir toplumsal, iktisadi ve siyasi olgular yelpazesinin üzerinde yükselmektedir" ve bir üretim tarzından beklenebilecek ölçüde "değişmez özellikler kümesi"ne sahip değildir. Dahası, neoliberalizmin teorik-tarihsel kökeninde de Adam Smith, neoklasik iktisat, Avusturya Okulu, monetarizm gibi farklı tarihsel dönemlerde ortaya çıkmış düşünsel akım ve teorik önermeleri biraraya getiren bir çeşitlilik söz konusudur. Benzer biçimde Jeremy Gilbert de (2013:7,9) neoliberalizmin teorik dayanaklarına bakıldığında kafa karıştırıcı bir çifte-karakterin varlığını tespit etmektedir; buna göre Alman ordoliberalizm çizgisi ile Anglo-Amerikan liberteryanizmi neoliberal düşünceyi iki ayağına denk düşmektedir. Gilbert, pratikte liberteryanizmin katı devlet müdahalesi karşıtlığının retorikte kaldığını, neoliberal uygulamaların her örnekte siyasal iktidarın belirleyici müdahaleleri ile hayata geçtiğini de vurgulamaktadır.

çekerek, eleştirel literatür, neoliberalizmi "siyasal bir proje" olarak görme eğilimindedir.⁴

Bu "siyasal proje" tespitinin iki temel vurgusunun olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle bu vurgu, neoliberal politikaların uygulamaya konulmasında sıklıkla öne sürülen "başka bir alternatifin olmadığı" yönündeki savı hedefine oturtmakta ve neoliberalizmin 'ekonomik yasalar' vurgusunun barındırdığı 'zorunluluk' kabulünü tartışmaya açmaktadır. İkinci olarak, bu 'zorunlu tedbirlerin' yarattığı sonuçları da hesap ederek, neoliberal politikaların eşitsizliği derinleştiren, nüfusun çok sınırlı bir kesiminin lehine işleyen içeriğine dikkati çekmektedir. Buna göre neoliberalizm, özelleştirme, artan oranlı vergi tarifelerinin düşürülmesi, emek piyasasının esnekleştirilmesi, emek örgütlenmelerinin engellenmesi, rekabetçiliğin ve güvencesiz istihdamın kamusal ve özel sektörde aktif biçimde desteklenmesi (Gilbert, 2013:12-15) gibi politik araçlara başvurmuş, "daraltıcı maliye ve para politikalarıyla sosyal hakları tırpanlamış", sermaye birikimi sorunlarına "finans dostu" bir çözüm sunmuştur (Saad-Filho ve Johnston, 2007:17-21). Öte yandan, neoliberal programın "milyarlarca insanı yoksulluğa mahkum ederken, tüm dünya nüfusunun yüzde birinin lehine" işlediği tespitleri (Dean, 2008:67), bu siyasal projenin dünya genelindeki 'başarısının' nasıl açıklanabileceği sorusunu ve neoliberalizmin ideolojik boyutunun da hesap edilmesi uyarılarını beraberinde getirmektedir. Buna göre, bireylerin piyasa mekanizması karşısında kendilerini daha kırılgan kılan koşulları ve güvencesizliği bir yaşam biçimi olarak 'normal' ve kaçınılmaz olarak algılayıp içselleştirmelerinde (Gilbert, 2013:15), "başka bir alternatifin olmadığı" sloganının dönemin 'sağduyusu' haline gelmesi etkilidir (Dean, 2008:51). Sözü edilen alternatifsizliğin kabul edilmesinde neoliberal politikaların yarattığı yapısal dönüşümün, yaratılan yeni koşulların etkisi göz ardı edilmemelidir. Bir diğer ifadeyle, neoliberal politikaların somut, olgusal, istatistikî bilgisi, neoliberal ideolojinin 'başarısını' anlamakta hayati önemdedir. Tüm bu

---

⁴ Örneğin David Harvey (2005:2,19), neoliberal teorisinin savlarının, uygulamaya konulan politik projeyi meşullaştırma işlevi gördüğünü ileri sürer. Buna göre, neoliberal teori, bireysel yetenek ve girişim özgürlüğünün, ancak özel mülkiyet hakları, serbest piyasa ve serbest ticareti garanti altına alacak bir kurumsal çerçeve içerisinde gelişebileceğini savunur; ekonomi politik pratiklerin bu varsayımına göre şekillenmesi gerektiğini öne sürer ve devletin işlevini de sözü edilen kurumsal çerçeveyi garantilemek olarak kabul eder. Ne var ki olgusal düzeyde gerçekleşen neoliberalleşme "sermaye birikiminin koşullarını yeniden kuran ve ekonomik elitlerin güçlerini restore eden politik bir proje" olarak deneyimlenmiştir. Ronaldo Munck'a göre de (2007:114) teorik olarak neoliberalizm "ders kitapları dışında" hiç var olmamıştır. Öte yandan Simon Clarke için (2007:105), pratikteki işleyişten hareketle teorik dayanakların gerçekçi olmadığı yönündeki eleştiriler gereksizdir; çünkü tam da teori ve pratik arasındaki bu açığı, neoliberalizmin siyasal bir proje olduğunu gösterir. Benzer bir vurguyu Ian Bruff'ta (2014:114) da rastlamak mümkündür; buna göre, neoliberalizmi 'serbest piyasa' ile tanımlama eğilimi, bizzat neoliberal ideolojinin retorüğünü yeniden üretmek anlamına gelmektedir, zira gerçekte işleyiş, kurumları piyasa modeline göre şekillendirme yönündedir.

literatür zenginliği içerisinde, Piketty'nin, neoliberal dönemin eşitsizlik uçurumunu ne ölçüde derinleştirdiğine ilişkin somut verilerle desteklediği tespitlerini ve karşısında bir o kadar somut politika önerilerini dikkate değer kılan da budur.⁵

Piketty'nin gerek sosyal bilim literatüründe gerekse güncel medyada küresel ölçekte popülerlik kazanan çalışması, kavramsal olarak neoliberalizm ile ilgilenmez; uzun erimli tarihsel verileri kullanarak 1980 sonrası dönemi kapitalizm için bir birikim ve bölüşüm modeli olarak değerlendirir. Bu dönemin temel özelliği, bölüşüm desenindeki kötüleşme ve servet dağılımındaki radikal eşitsizliktir. Dolayısıyla Piketty'nin çalışması, bu adlandırmaya başvurmasa da neoliberalizmin yarattığı dönüşümün sonuçlarını çarpıcı verilerle göz önüne sermesi bakımından önemlidir. Piketty ortaya çıkan tabloyu eşitsizlik sorununu merkeze alarak değerlendirir ve odağında mali politikaların bulunduğu alternatif bir politik hattın gerekliliğine işaret eder.

Piketty'nin sunduğu verilerin ortaya koyduğu çarpıcı gerçek, günümüz dünyasının gelir ve servet dağılımı bakımından yüzyıl önceki dünyadan daha eşitsiz bir yapıya sahip olduğudur. Dünya nüfusu içinde en zengin 20 milyonda birlik kesim (7,6 milyarlık bir dünya için sadece 380 kişi), 1987'de dünya toplam servetinin %0,3'üne el koyarken, 2012 yılında bu oran üç kat artarak %0,9'a yükselmiştir (Piketty, 2014:469).⁶ ABD'de toplumun en zengin onda birlik kesimi 1910-20 döneminde milli gelirin %40'ını alırken, bu oran 2000 sonrasında %50'ye sızramış durumdadır (Piketty, 2014:311). Üstelik servet dağılımındaki adaletsizlik gelir dağılımındaki

---

⁵ Thomas Piketty'nin burada referans verdiğimiz *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital* başlıklı çalışması, başta Fransa, İngiltere ve ABD olmak üzere, belli başlı kapitalist ekonomiler için ulusal vergi arşivlerinden hareket edilerek üretilen gelir ve servet dağılımı istatistiklerini kullanmakta ve 18'inci yüzyıldan günümüze uzanan son derece kapsamlı bir dönem için literatürde benzeri olmayan bir iktisat tarihi incelemesi sunmaktadır. Yazar, eserin özünü oluşturan ve bir grup akademisyen ile birlikte hazırladıkları bu veritabanını kendi internet sitesi üzerinden erişilebilir kılmakta ve kamuoyuyla paylaşmaktadır. Bkz. <http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2>

⁶ Servet dağılımına ilişkin önemli bir başka çalışma olan ve *Credit Suisse Research Institute* (CSRI) tarafından hazırlanan Küresel Servet Raporu (*Global Wealth Report*) da benzer bir tabloyu bululamaktadır. 2017 verilerine göre küresel servet eşit bir şekilde dağılmış olsaydı her bir haneye 56.540 dolarlık servet payı düşüyor olacaktı, ortanca servet düzeyi (yani toplumun %50'sinde yer alan hane servet payı) sadece 3.582 dolar olarak hesaplanmıştır. Diğer bir ifadeyle, eşitlik düzeyi yaklaşık 56.500 dolar iken dünya nüfusunun yarısının ulaşabildiği servet 3.500 doların altında kalmaktadır (CSRI 2017; Economist, 16/11/2017). Küresel Servet Raporu'ndan hareketle yapılan hesaplamalara göre 2008 sonrasında küresel ölçekte ortanca servet ile ortalama servet arasındaki oran her yıl düşmektedir; yani servet dağılımı son on yılda giderek kötüleştirmiştir. 2017'de ortanca servet 2008 ile hemen hemen aynı düzeyde iken 2008'de 44.651 dolar olan ortalama servet 2017'de 56.541 dolara yükselmiştir; dolayısıyla ortalama ile ortanca arasındaki fark açılmış ve eşitsizlik artmıştır.

adaletsizlikten daha derindir: Ücretlilerin en üst %1'lik dilimi toplam ücretlerin %6-7'sini almakta iken servet dağılımında en üst %1'lik dilim, toplam servetin %20'sini almaktadır (Piketty, 2014:442). Bu eğilimler ülkeler arasında farklılaşmakla birlikte,⁷ merkez kapitalist ülkeler, son yüzyılın gelir ve servet dağılımında U biçimli bir desene sahip olmakta ortaklaşmaktadırlar.

Öte yandan II. Dünya Savaşı sonrasında eşitsizlikler azalmakta ve 1980 sonrasında hızla tekrar artış eğilimi sergilemektedir. Piketty'nin sunduğu verilere ilişkin bir diğer çarpıcı olgu da bu dönemlendirmeden çıkan sonuçtur: Gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlik, "ekonominin normal işleyiş koşullarında" artma eğilimindedir. Piketty, ekonominin kendi dinamiğinin bu eşitsizliği pekiştirici yönde olduğunu ve bu yönelimin tarihsel olarak yalnızca büyük krizler ve dünya savaşlarıyla (dolayısıyla artan vergilerle) tersine çevrilebildiğini tespit etmektedir (Piketty, 2014:293). Tespitin gerisinde sermayenin (vergi öncesi) getiri oranının ekonominin büyüme oranından sistematik olarak daha büyük olması ($r > g$) yatar; "... bu mantıksal bir gereklilikten ziyade tarihsel bir gerçekliktir" (Piketty, 2014:379). Piketty bu ikisi arasındaki farkı, iraksama kuvveti olarak adlandırır (Piketty, 2014:27); fark açıldıkça toplumlarda servetin önemi artmakta, ekonomik adalet bozulmaktadır. Büyüme (g), pastanın büyümesi anlamına gelirken, sermaye getiri oranı (r) bu pastadan servet sahiplerinin alacağı payı belirlemektedir. Iraksama güçlendikçe, en üst kesim, sadece servet sahibi olduğu için, zenginliğini arttırabilmektedir. Sermayenin getiri oranı, insanlık tarihinin büyük bir bölümünde üretimdeki büyümenin en az on ile yirmi katı kadardır (Piketty, 2014:380). Yine tarihsel olarak görülmektedir ki, bu tabloda en önemli düzeltici faktör vergilerdir: Vergi sonrası sermayenin getirisi, ekonomik büyüme oranının altına düştüğünde, gelir/servet dağılımında düzelme etkisi ortaya çıkmaktadır. Piketty'nin ilkçağdan günümüze büyüme ve sermaye getiri oranlarını aktardığı tablo, vergi sonrası sermayenin getirisinin yalnızca 1913-1950 döneminde büyüme oranının altına inebildiğini göstermektedir (Piketty, 2014:383). Takip eden yıllarda vergi politikaları esnetilmiş, yüksek büyüme oranları sayesinde iki oran nispeten birbirine yakınsamıştır. 1980 sonrası ise vergi politikalarının servetten yana

---

⁷ Tüm ülkeler arasında en kötü performansı sergileyen ülke kapitalizmin merkezinde yer alan ABD'dir; tarihsel olarak bakıldığında eşitsizliğin iki yüzyıl öncesinden daha derin olduğu görülmektedir: 1810'da ABD'de en üst yüzde 10'luk kesim toplam servetin %55-60'ına sahipken, 2010'da bu oran %70'e ulaşmıştır (Piketty, 2014:374). Eşitsizlik tablosu, farklı büyüme ve piyasa geleneklerini temsil eden Fransa, İsveç, Almanya, Japonya için ve gelişmekte olan ülkeler için bir nebze farklılaşmaktadır. Bu grupta en üst dilimin aldığı pay yüzyıl öncesine göre yarı yarıya azalmış olmakla birlikte, 1980 sonrasında tüm ülkeler için eşitsizlikte artış eğilimi söz konusudur (Piketty, 2014:339). İngiltere, Kanada, Avustralya gibi Anglosakson ülkeler de ABD'ye yakın bir performans sergilemekte ve gelir eşitsizliği U biçimli bir eğri olarak ortaya çıkmaktadır; II. Dünya Savaşı sonrasındaki düzelme, 1980 sonrasında hızla tersine dönmektedir (Piketty, 2014: 338).

belirlenmesi ve düşük büyüme olgusu, sermaye getirisi ile büyüme farkının tekrar açılmasıyla sonuçlanmıştır.⁸ 1980 sonrası ortaya çıkan bu tablonun değişmemesi durumunda, $r > g$ eşitsizliğinin giderek artması ve 21. yüzyılda eşitsizliğin güçlü bir şekilde derinleşeceği tahmin edilebilmektedir (Piketty, 2014:384). Öte yandan, eşitsizliğin derinleşerek dip noktasına varması yalnızca toplumsal uyumu bozarak demokrasiyi sürdürülemez hale getirmemekte, aynı zamanda -tıpkı 1929 ve 2008 yıllarında olduğu gibi- finansal sistemi kırılganlaştırıp büyük krizleri tetiklemektedir.

Politik olarak müdahale edilmediği sürece ekonomik dinamiğin eşitsizliği giderek şiddetlendirdiği tespitinden Piketty'nin vardığı sonuç, verginin teknik değil, "açıkça politik ve felsefi bir mesele" olduğudur (Piketty, 2014:534). Somut önerileri de bu noktaya odaklanmaktadır: Eşitsizliği azaltıcı güçlü vergi politikaları 21. yüzyılda, kriz veya savaş aracılığıyla değil, barışçıl ve demokratik bir zeminde hayata geçirilmelidir.

Piketty'nin önerisi üç tür vergide somutlanır: Gelir, veraset ve küresel ölçekte tasarlanacak olan bir servet vergisi. Sonuncusu, yani sermayenin küresel ölçekte vergilendirilmesi, öneriler arasında en dikkat çekici olandır. Piketty'e göre bu ütopyiktir, ancak bu, bir referans noktası ve alternatif çözüm önerilerinin değerlendirilmesini sağlayacak bir ölçüt sunması bakımından faydalı bir ütopyadır: Banka hesaplarına dair bilgilerin küresel ölçekte otomatik paylaşımı sağlanmalı, (finansal ve finansal olmayan varlıklar dahil) tüm aktif kalemler sisteme dahil edilmeli, bunlardan borçlar düşülmeli ve oluşacak matrahtan yıllık olarak artan oranlı bir vergi alınmalıdır. Burada amaç, "(...) bir yandan eşitsizlikteki sonsuz artışı ve servetteki sınır tanımayan ıraksama kuvvetini durdurmak, diğer yandan finansal piyasalar ve bankacılık sektöründeki krizleri önleyecek bir düzenleme getirmektir"; %0,1 gibi düşük bir oranda uygulanacak bu vergi, aynı zamanda "ekonomik faaliyeti hukuki bir çerçeveye oturtmak" anlamına da gelecektir (Piketty, 2014:560-565).

Piketty'nin bir diğer önerisi, en üst vergi diliminde radikal bir arttırmadır; burada amaç, "ekonomik açıdan faydasız (hatta zararlı) davranışları makul biçimde sınırlandırırken, büyümenin nimetlerinin daha yaygın bir biçimde dağıtılmasına da izin ver[mektir]" (Piketty, 2014:555-556):

Bir gelir ya da miras dilimine %70-80 oranında vergi uygulandığında, birincil amaç elbette kamu gelirlerini arttırmak değildir (nitekim bu dilimden asla yüksek bir hasılat sağlanmaz). Amaç daha ziyade yasa koyucunun

---

⁸ 1980'lerle birlikte, en üst gelir vergisi oranları özellikle ABD ve İngiltere için hızla düşmüştür. Bu iki ülkede 1930-1980 arasında %80-90 arasında seyreden oranlar, 1980-2010 döneminde %30-40 aralığına düşmektedir. Piketty, bu vergi indirimleriyle, en yüksek gelir diliminin milli gelirden aldığı paydaki artışın tam bir paralellik içinde olduğunu bulgulamaktadır (Piketty, 2014:551).

toplumsal açıdan aşırı ve ekonomik açıdan da atıl olduğuna hükmettiği bu türden gelirlerin ve servetlerin sonunu getirmek ya da aynı düzeyde kalmalarını aşırı maliyetli hale sokup, bu durumu sürdürmek isteyenler üzerinde caydırıcı bir etki yapmaktır. Aynı zamanda bu bir mutlak yasaklama ya da kamulaştırma da değildir. Artan oranlı vergilendirme eşitsizliklerin azaltılması için kullanılan nispeten liberal bir yöntemdir; çünkü bu kurum özel teşvikleri nihayetinde radikal bir şekilde değiştirse de, bunu her zaman hukuk devleti çerçevesinde önceden saptanmış ve demokratik biçimde tartışılmış kurallara uyarak yaparken serbest rekabete ve özel mülkiyete saygılı davranır. Artan oranlı vergilendirme bu nedenle sosyal adalet ve bireysel özgürlük arasındaki ideal uzlaşmayı temsil eder. Tarih boyunca bireysel özgürlüklere en çok bağlı kalmış ülkeler oldukları söylenebilecek Anglosakson ülkelerin 20. yüzyılda artan oranlı vergilendirme konusunda başı çekmeleri bu nedenle tesadüf değildir (Piketty, 2014:547).

Piketty, üst vergi oranının optimal seviyesini % 80'in üzerinde öngörmekte, bununla birlikte, oranın ancak "ortaklaşa karar alma mekanizması ve demokratik deneyimler" aracılığıyla belirlenebileceğini eklemektedir. Kamu maliyesinin vergiler yolu ile politik yeniden inşası olarak görebileceğimiz bu çerçeveyi destekleyen bir diğer boyut ise Piketty'nin yeniden dağılım mekanizmasına dair görüşleridir: Modern devlette yeniden dağılımın temel mekanizması 'hak mantığı'dır. Kamu maliyesinin işleyiş mekanizması açık bir şekilde zenginden alıp fakire dağıtmak yönünde değil, belli sayıda mal ve hizmete erişimde eşitlik prensibi üzerine kurulmuştur (Piketty 2014:516). Piketty, 1776 Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki mutluluk peşinde koşma hakkına, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne ve Rawls'ın farklılık prensibine referansla, bu hakların tarihsel sınırlarının yeniden şekillendirilebilir olduğuna işaret eder. Dolayısıyla modern devlette elde edilen emeklilik, eğitim ve sağlık haklarındaki eşitliğe ek olarak, örneğin barınma, kültür ve seyahat haklarını da kapsayacak şekilde genişletilebilir bir kamu maliyesi çerçevesini talep etmek de mümkündür (Piketty, 2014:517). Piketty'nin bu önerilerinin liberal kamu maliyesinin tasarımından bir hayli farklı olduğunu söyleyebiliriz; çünkü buradaki varsayım, devletin kamusal amaç setinin, toplumdaki en kötü yaşam koşullarını iyileştirmek adına hakların genişlemesi ve eşitlenmesi aracılığıyla sürekli ve tarihsel olarak yeniden şekillenebildiğidir. Liberal yaklaşımda ise devletin sınırları veridir ve dolayısıyla kamu harcamalarının miktarı da bellidir. Oysa Piketty'nin vurgusu, kamusal harcamaların "haklar" çerçevesinde belirleneceği yönündedir; bu durumda kamu gelirleri de harcamalara göre yeniden şekillenmek durumunda kalacaktır. Dolayısıyla hakların genişlemesi çerçevesinde oluşacak kamu harcama ve gelir politikaları, servet ve gelir eşitliğini sağlayıcı yeniden dağıtım mekanizmalarını da gerektirecektir.

Bütün bu mali çerçevenin nihai amacının kamu gelirlerini arttırmak mı, piyasa mekanizmalarını tasfiye etmek mi, yoksa basitçe bir finansal kayıt

mekanizması geliştirmek mi olduğu Piketty tarafından zaman zaman tutarsız denilebilecek şekilde yanıtlanır. Her üç vergiye ilişkin önerilerde de ana dinamiğin sermayenin getirisini düşürmek olduğu tespit edilebilir; fakat aynı zamanda yukarıda sıralanan sonuçların da ortaya çıkması beklenir. Kuşkusuz sermayenin getirisinin düşürülmesi bile kendi başına radikal bir politik müdahaledir; ne var ki Piketty görece daha radikal sonuçlardan kaçınırcasına önerilerini kimi rezervlerle açıklar: Amacın, servetin yeniden dağılımı olmadığını ve vergilendirmelerin "özel mülkiyet ve rekabet koşullarından ödün vermeden" mümkün olabileceğini özellikle belirtir.

Tüm bunlarla birlikte Piketty'nin önerileri, neoliberal uygulamalar karşısında radikaldir; ekonomik büyüme, piyasa özgürlüğü gibi neoliberalizmin kurucu ve halihazırda ortodoksiye dönüşen argümanlarının karşısına bölüşümü ve ekonomik adaleti koymakta; eşitsizliği insanlığın geleceğini belirleyecek olan büyük bir sorun olarak tanımlamakta ve eşitsizliğin temel nedenini servet/sermaye olarak işaret etmektedir. Böylece kapitalizmin 'kutsal'ı addedebileceğimiz servet, insanlığın temel problemlerinin nedeni olarak tanımlanmakta ve radikal vergi politikalarının hedefi haline getirilmektedir. Tüm bu varsayım ve önerileri, vergilerin "kapitalizmin kamu yararı adına kontrol altına alınmasını" sağlayacağı (Piketty, 2014:579) vurgusuyla birlikte düşündüğümüzde, Piketty'nin yaklaşımındaki Rousseau etkisi çarpıcı hale gelmektedir.

Nitekim Piketty'nin Rousseau'ya olan 'borcuna' dikkati çeken çalışmalar mevcuttur. Mark Clauson (2014), Piketty'nin eşitsizlikleri Rousseau'nun gözünden yorumladığını tespit eder;⁹ benzer biçimde Chris Bertham (2015) da Piketty'nin eşitsizlikteki artışın demokrasinin aleyhine işlediği tespiti ile modern cumhuriyetçi çizginin paralelliğine dikkati çeker. Piketty ile Rousseau'yu daha doğrudan ilişkilendiren bir çalışma ise Capaldi ve Llyod'a aittir; yazarlar John Locke'çu liberal özgürlük ile Rousseau'cu eşitlik anlayışlarını iki rakip gelenek olarak tespit etmekte ve Piketty'nin "ekonomik eşitlik için politik müdahalenin gerekliliği" yönündeki önerisiyle Rousseau'cu gelenekte konumlandığını işaret etmektedirler (Capaldi ve Llyod, 2016:208).¹⁰

---

⁹ Clauson'un da eklediği üzere, Piketty'nin eşitsizlik bağlamında bir diğer referansı, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin ancak toplumdaki en dezavantajlı bireylere fayda sağladığı sürece adil olacağı biçiminde özetlenebilecek olan "farklılık ilkesi"ni öne süren John Rawls'dur (bkz. Piketty, 2014:517).

¹⁰ Bununla birlikte Capaldi ve Llyod, bu geleneğe eleştirel yaklaşmakta ve ekonomik büyümenin eşitsizlik problemini çözeceğini savunarak kendilerini Locke'çu çizgiye yerleştirmektedirler; bu bağlamda Piketty'e yönelttikleri eleştiri, en temelde Rousseau'nun "genel irade"nin somut, ampirik karşılığının belirsizliğine dairdir (Capaldi ve Llyod, 2016:214). Öte yandan yazarlar, küresel yoksulluğun 1970-2006 yılları arasında % 27'den % 5'e düştüğü yönündeki bir veriye dayanarak, piyasa ekonomisinin küresel ölçekte başarılı olduğunu da öne

2. Rousseau ve Siyasal Bedenin Maliyesi

Kimi yorumculara göre Jean Jacques Rousseau, eşitlik ile siyaset arasındaki modern bağı kuramının temelini yerleştirdiği için (Badiou, 2007:347) veya siyaseti her tür doğallık referansından kopardığı için (Critchley, 2013:33) "modern siyasetin kurucusu"dur. Neoliberal dünyanın eşitsizliği derinleştiren yapısı ve öte yandan, dönüşümün ekonominin 'doğal' yasalarına referansla meşrulaştırıldığı düşünülürse, Rousseau'yu gündeme getiren atmosferin, aynı zamanda modern siyasetin temel kavram ve iddialarını da yeniden düşünme ihtiyacını yansıttığını söylemek mümkündür. Rousseau'nun "genel irade" ve "halk egemenliği" kavramsallaştırmalarıyla çözmeye çalıştığı problemin de güncelliği dikkate değerdir. Rousseau, siyaseti modern toplumsal insanın "özgürlüğünü" mümkün kılacak uzlaşım, yani yapay, bir çözüm zemini olarak düşünür; buna göre, özgürlük bireylerin yalnızca kendi iradelerine tabi olmaları koşuluyla mümkündür ve toplumsal bağlamda bu koşul yalnızca, siyasal toplumun üyelerinin "eşitliği" ile sağlanabilir. Kendi tarihsel bağlamında düşünüldüğünde Rousseau'nun hedefinde 'ayrıcıklı' sınıfların geniş halk kitlelerini kendilerine tabi kıldıkları, eşitsizlikçi toplumsal-siyasal sistemin yattığı tespit edilebilir. Nitekim Wood'un altını çizdiği üzere (Wood, 1983:301-315) Rousseau'nun çokça tartışılan "genel irade" kavrayışı, halkı herhangi bir ayrıcalığa sahip olmayan bireylerin bütünü olarak görmenin bir formülasyonudur. Rousseau siyasal sistem tarafından tanınan ayrıcalıklar yoluyla süreklileştirilen eşitsizliği, daha genel düzeyde, hem zengin-yoksul arasında açılan uçurumla hem de bu uçurumu derinleştiren ana faktör olarak para ekonomisinin belirleyici hale gelmesiyle ilişkilendirir. Bunun karşısında, halk egemenliği olarak cumhuriyetin varlığını, ekonomik eşitsizliklere karşı önlem alma koşuluna bağlamaktadır ki Rousseau'yu kendi tarihsel bağlamının ötesine taşıyarak güncel kılan temel savın da bu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, *Ansiklopedi* maddesi olarak kaleme aldığı *Ekonomi Politik* başlıklı metni, Rousseau'nun yalnızca ekonomik-mali politika önerilerini değil, aynı zamanda modern cumhuriyetin dayanağı olan halk egemenliğini hangi varlık koşullarına bağladığını anlamak için de hayati önemde bir metindir.

Ekonomi Politik metni, Rousseau'nun aile ile siyasal toplum arasında, dolayısıyla özel ile kamusal alan arasındaki farka dikkat çekmesiyle açılır; doğal duygular, bağlılıklar ve kişisel çıkar tarafından şekillendirilen hane yönetimi ile ortak akıl ve ortak çıkarın yön vermesi gereken siyasal toplum iki başka alandır. Rousseau böylece, siyaseti hem özel, kişisel veya sınıfsal her

---

sürmektedirler (2016:212-213). Ne var ki ne Rousseau'nun ne de Piketty'nin esas aldığı düzey 'mutlak eşitsizlik' düzeyidir. Dolayısıyla mutlak yoksulluğun azaldığı kabul edilse bile, toplumsal ve küresel yapıyı belirleyen yalnızca mutlak eşitsizlik değil, aynı zamanda göreceli ekonomik eşitsizlik olduğu hesaba katılmalıdır.

tür 'tikel' çıkarın yönlendiriciliğinden ayrıştırmakta,¹¹ hem de doğal, verili ve zorunlu ilişkilerin dışında yapay ve uzlaşma dayalı bir alan olarak işaret etmektedir. "Ekonomi" kavramını ise Rousseau, hem kişilerin yönetimini, hem mal ve hizmetlerin idaresini kapsayacak biçimde kullanır; sözcüğün antik kökenindeki "ev işlerinin veya hanenin idaresi" anlamından ayrıştırmak için de devletin yönetimi anlamındaki ekonomiyi "kamusal" veya "politik" sıfatlarıyla niteler (Rousseau, 2005: 36,7-8). Dolayısıyla politik ekonomi, Rousseau'nun bütün bir halkı 'kendisi dışında hiçbir iradeye tabi olmayan siyasal bir beden' olarak tasarladığı cumhuriyet tasarımında, olağan ihtiyaçları karşılamanın, işleri idare etmenin ve işleyişi sürdürmenin genel adıdır. Bir başka deyişle, politika siyasal bedenin biraraya gelişi ve iradesini 'yasa' olarak formüle edişi iken, politik ekonomi söz konusu yasaların çizdiği çerçevenin içinde kalmak koşuluyla siyasal bedenin mali ve idari işlerini yürütmeye karşılık gelir. Bu durumda ekonomi, politik iradenin yönelimine tabidir; politik irade ise Rousseau için daima bir bütün olarak siyasal bedenin, yani halkın, ortak iyisini ifade eder. Rousseau'nun terminolojisinde siyasal bedenin eşit üyeleri 'yurttaş'; yurttaşların bütüncül iradesi 'genel irade' adını alır. Siyasal toplumun kendisine koyduğu kurallar olarak 'yasa'lar, genel iradenin ifadesi veya ürünüdür. Siyasal toplum, kendi iradesi dışında bir kurala tabi olmadığı ölçüde halk, kendi kendisinin 'egemeni' durumundadır. Dolayısıyla 'halk egemenliği' olarak cumhuriyet fikri, eşit yurttaşlık zemininde biraraya gelen bireylerin, 'yalnızca kendi ortak iradelerinin ürünü olan yasalara itaat etmeleri' sayesinde özgür kaldıkları kabulüne dayanır.

Rousseau için egemenlik karşısında, yani 'yasa yapma' edimi karşısında "yönetim" veya "kamusal ekonomi", tanımı gereği ikincildir; türevseldir. Yönetimin/kamusal ekonominin ilk ve en önemli ilkesi de doğrudan bu ilişkiyi anlatır: Yönetim, "genel iradeyi izlediği sürece" meşrudur.¹² Aksi bir hal, yöneticilerin bütünüün çıkarlarını değil kendi çıkarlarını, genelin iyiliğini

---

¹¹ Wood'un (1983:304) dikkati çektiği üzere, aile veya hane idaresi ile siyasal toplumu birbirinden ayrıştırmayı, Rousseau'nun kendi çağının Fransız mutlakiyetçiliğine yönelttiği bir eleştiri olarak da düşünülmelidir. Buna göre mutlakiyetçi rejimin yapısal niteliği, vergilerin, kamusal görevleri üstlenen ayrıcalık sahibi soylular için temel gelir kaynağı olmasıdır. Yöneticiler için kamusal pozisyonlar, bu anlamda 'özel' alandan farksızdır; 'hane idaresi'nde olduğu gibi kişisel çıkarların yönlendiriciliğine tabi durumdadır. (Rousseau'nun yaşadığı dönemde geçerli olan vergiler için ayrıca bkz. Ağdemir, 2018:8-9,17-18).

¹² Dolayısıyla Rousseau, halk egemenliğini bir 'devlet biçimi' olarak formüle eder ve bu düzeyde cumhuriyet ile demokrasi arasında fark gözetmez. Egemen güç, devredilemez ve temsil edilemez biçimde halkın -veya siyasal bütünüün- kendisine aittir. Öte yandan, işlerin nasıl idare edileceğini gösteren 'yönetim biçimi', egemen halkın görevlendirdiği yöneticilerin sayısına göre farklılık gösterebilir; yani, halk egemenliğinin hükümet veya yönetim biçimi monarşik, aristokratik veya demokratik olabilir. Burada belirleyici olan, yönetimin egemen irade karşısında ikincil olmasıdır; yani yönetimi üstlenen 'görevliler' halkın genel iradesinin ifadesi olan yasaların sınırları içerisinde kaldıkları sürece halk egemenliği söz konusudur (bkz. Ağaogulları, 2011:592-593).

değil bir grubun iyiliğini gözetmelerine denk düşer ki Rousseau bunu, *Ekonomi Politik*'te kamusal ekonominin "despotik" uygulaması olarak (Rousseau, 2005:16), *Toplumsal Sözleşme*'de ise egemenliğin yöneticiler tarafından "gaspı" olarak adlandırır (Rousseau, 2004a:100-104). Yöneticilerin "tehlikeli bir ayrıcalık" yaratarak yasanın üzerine çıkma veya yasayla bağlı kalmama eğilimleri, yurttaşların tetikte olmalarını gerektiren daimi bir tehdit niteliğindedir.

Ne var ki bu açık uyarı, genel iradenin ifadesi olarak yasanın çoktan formüle edilmiş olduğu varsayımına dayanır. Oysa Rousseau'nun genel irade kavramsallaştırmasının barındırdığı zorluk, ortak iyinin tanımına nasıl ulaşılacağı sorusunda düğümlenir. İşte kamusal ekonominin ikinci kuralı bununla ilintilidir: Yönetim, genel iradenin yerine gelebilmesi için, özel-tikel iradeler ile genel irade arasındaki bağlantının koşullarını sağlamak durumundadır (Rousseau, 2005:22). Rousseau'nun siyasal kuramının sıklıkla karşılaştığı eleştirilerden biri, siyasal toplumun kuruluş ve işleyişinde ahlaki koşulun fazlasıyla rol oynadığı tespittir. Bir başka deyişle, Rousseau'nun modern cumhuriyetinde her şey "erdemli yurttaş"ın varlığına bağlıdır. Nitekim, kamusal ekonominin ikinci kuralı olarak özel iradelerin genel iradeye yönelmesini sağlamanın Rousseau'nun terminolojisindeki diğer adı, "erdemlinin hüküm sürmesini sağlamak"tır. Buna göre, yöneticilerin de öncelikli olarak 'görevlendirilmiş yurttaşlar' oldukları hesap edilirse, Rousseau'nun halk egemenliği kuramı siyasal bedenin bütününe iyiliğini daima kendi tikel çıkarlarının üzerinde görme kabiliyetine sahip yurttaşın varlığını gerektirir. Bu kabiliyet ise öğrenilen-öğretilen bir meziyettir ki burada Rousseau'nun yarattığı döngüsellik açıktır; erdemli yurttaşlar biraraya gelerek siyasal bedeni oluşturacak ve siyasal bedenin sürekliliği erdemli yurttaşların yetiştirilmesine bağlı olacaktır. Yurttaş yetiştirmek için cumhuriyetin başvuracağı araçlar olarak Rousseau'nun sıraladığı ve en çok dikkati çeken ise, yurt sevgisini aşılacak bir kamusal eğitim, yurttaşlarda 'bütünlük' duygusunu pekiştirecek kamusal bayramlar, kutlamalar, ritüeller ve ana teması yine yurtseverlik olan "sivil din"dır (Rousseau, 2004a:154-168; Rousseau, 2005:24-28;31-35). Bu vurgular, Rousseau'nun ortaya koyduğu politik problemi salt ideolojik araçlara başvurarak çözmeyi denediği (Althusser, 1987:144-151) veya politik toplumu düşünebilmek için teolojik araçları sekülerleştirmeye duyulan ihtiyacı örneklediği (Critchley, 2013:72-77) biçimindeki yorumlara da zemin sunar. Ne var ki burada gözden kaçırılmaması gereken unsur "eşitsizliğin en büyük eleştirisini sunan" düşünür olarak Rousseau'nun (Riley, 2001:1), genel irade ile özel çıkarlar arasındaki gerilimi çözmeye adına toplumsal eşitliği zorunlu bir koşul olarak gördüğüdür. Rousseau için eşitlik, özgürlüğün koşuludur; siyasal bedenin temel ilkesine denk düşer. Dolayısıyla eşitlik, genel iradenin oluşabilmesi için görüldüğünden daha öncelikli bir ön koşuldur; nitekim kamusal ekonominin mali politikalarına yön veren ve servet eşitsizliklerine karşı önlem alma

gereğini doğuran da bu temel ilke, yani eşitliğin gözetilmesi gereğidir (krş. Wood, 1983:309-314). Buradaki kasıt, mutlak bir mülkiyet eşitliğini sağlamak değil, eşitsizliği sınırlandırmaktır. Rousseau'nun kuramının bütünü gözetildiğinde, bu sınır yurttaşların 'bağımsız' varoluşlarını garantilemek -yani ne muhtaçlık düzeyinde yoksul, ne de bir başkasının iradesini yönlendirebilecek kadar zengin olmamalarını sağlamak- şeklinde ifade edilebilir. Rousseau'nun ifadesiyle, "hiçbir yurttaşın bir başkasını satın alabilecek kadar zengin ve kendini satmak zorunda kalacak kadar yoksul olmaması" (Rousseau, 2004a:59), toplumun ortak çıkarını düşünüp bu yönde karar alabilmesi için herhangi bir güç odağına tabi değil, bağımsız olması gereken yurttaşın bir anlamda varoluş koşuludur. Yönetimin üçüncü görevi olarak "kamu maliyesi" başlığı altında çizilen çerçeve de bu temel ilkenin mali araç olarak vergilerde nasıl somutlanabileceğini anlatır.

Rousseau'ya göre, maliye yönetiminin temel ilkesi "gelirleri artırmak değil, ihtiyaçları sınırlandırmak" olmalıdır; gelirleri sürekli olarak arttırmaya odaklı, kamu fonlarına dayalı bir ekonomi "bozulmanın ilk belirtisi"dir. Bu vurgu, Rousseau'nun yaşadığı dönemin dinamiği olan "para ekonomisinin" devlet maliyesini biçimlendiren etkisine yönelttiği temel eleştiridir; bununla birlikte, "finans eleştirisi" olarak görülüp günümüze uyarlanabileceği gibi, vergi politikasına ilişkin sıraladığı ilkeleri de tarihsel bağlamından soyutlayıp genelleştirmek mümkündür (Gürkan, 2016:164,172). Buna göre vergi, "geçimini ancak sağlayabilen" yurttaşlardan alınmamalı, diğer taraftan "geçim miktarını aşan servetin gerektiğinde tümü" vergilendirilebilmelidir. Toplumsallığın avantajlarından yararlanan "güçlü ve zengin" kimselerin, diğer bir ifadeyle makam ve mevki sahiplerinin toplumsal sistemden aldıkları fayda da düşünülmeli, yani "adil ve oranlı vergi" servet "fazlalığı" ölçütüne göre işletilmelidir (Rousseau, 2005:46-49). Dolayısıyla Rousseau için vergileme, ekonomik ve toplumsal adalet sağlayacak mekanizmadır ve adil vergileme için kritik olan unsur, servetlerdeki fazlalıkların hesaplanmasıdır:

“Bütün bu hususlar özenle bir araya getirilirse şu sonuca varılır: Vergileri adaletli ve gerçekten oranlı biçimde dağıtmak için, bunların matrahları sadece mükelleflerin mal varlıklarıyla basit orantılı olarak değil, toplumsal konumları arasındaki farklarla ve servetlerinin ‘fazlalık’ dereceleriyle doğru orantılı olarak saptanmalıdır. Bu (...) çok önemli ve güç bir operasyondur.” (Rousseau, 2005:49).

Yönetimin vergi politikası, "gerektiğinde kullanmaktan vazgeçilebilecek olan nesnelere" yani lüks tüketimi hedeflemelidir; Rousseau temel ihtiyaç maddelerinin vergilendirilmesini ise "mülkiyet hakkına, yani toplumun

temeline saldırı" addetmektedir (Rousseau, 2005:55-56).¹³ Temel ihtiyaçların karşılanması dışındaki gelir-servet, Rousseau tarafından kutsal veya dokunulmaz addedilmemekte, aksine yönetimin vergi gelirlerinin kaynağı olarak işaret edilmektedir. Bu kabullerde, modern kamu maliyesinde de geçerli olan "ödeme gücü ilkesi", "verginin nispi olması gerekliliği", "asgari geçim indirimi ilkesi" gibi temel ilkeler ve ayrıca "eşit marjinal fedakarlık" olarak adlandırılan kuramsal ilkenin temel prensipleri açıkça izlenebilmektedir:

Birinci olarak, nicel oranlar göz önüne alınmalıdır; buna göre, bütün diğer faktörler aynı kalmak koşuluyla, komşusundan on kat fazla malı mülkü olan bir kişi ondan on kat fazla vergi ödemelidir. İkinci olarak kullanıma ilişkin oranlar, yani gerekli olanla fazlalık [fuzili] olanın ayrımı gelir; [buna göre] ancak geçinecek kadar varlığa sahip olan birey hiç vergi ödememelidir. Bunun üstünde varlığı olana konacak vergi ise, ihtiyaç duyulduğunda, geçinmek için gerekli miktarı aşan artık servetin tümüne kadar çıkabilir (Rousseau, 2005:46).¹⁴

Öte yandan, vergilerin eşitlik lehine kullanılmasına ilişkin sıralanan tüm bu ilkeler, ideal bir cumhuriyette kamusal ekonominin alacağı biçimi betimler. Oysa Rousseau, yönetimin daima genel iradenin hilafına bir eğilim göstereceği konusunda da, yöneticilerin kendi kişisel veya toplum içindeki bir grubun kısmi/tikel çıkarı lehine davranma eğilimi gösterecekleri konusunda da katidir.¹⁵ Kaçınılmaz addettiği bu eğilim karşısında, halkın

---

¹³ Özel mülkiyeti mevcut toplumların temelinde yatan ve eşitsizlikleri kurumsallaştırmaya neden olan bir "kandırmaca" olarak gören bir düşünür için (Rousseau, 2004b: 136-145) bu, oldukça şaşırtıcı bir vurgudur. Fakat Rousseau'nun farklı metinlerde farklı bağlamlarda kalem oynattığı düşünüldüğünde problem çözülür. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökenine Dair Söylerv*'de eşitsizliğin kökenini mercek altına alan Rousseau, insanlar arasındaki doğal 'farklılıkların' toplumsal eşitsizliklere dönüşmesinin gerisinde, özel mülkiyet sahiplerinin bu ayrıcalıklarını kurumsallaştırma girişimlerinin yattığını savunur; yani, burjuva/uygar toplumun verili hali, eşitsizlikleri koruma altına alan bir kandırmacaya, "yalancı sözleşme"ye dayanmaktadır. Dolayısıyla bu metinde özel mülkiyet, doğrudan siyasal sonuç yaratması gerekmeyen eşitsizliklerin, kurumsallaşarak toplumun temel ilkesine dönüşmesine yol açan bir tür 'gasp'tır. *Ekonomi Politikte*'te "tüm yurttaş haklarının en kutsalı" addedilen mülkiyet ise (2005:36), Rousseau'nun bu temel düzey dışındaki serveti bir "fazlalık" olarak addetmesinden de anlaşılacağı üzere, vergilendirme dışı tutulması gereken temel ihtiyaçlara eşitlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, temel ihtiyaçları karşılamaya denk düşen gelir seviyesi tüm yurttaşlar için korunmalıdır; buna karşılık bu düzeyin ötesine geçen her tür gelir ve servet, gerektiğinde 'fazlalık' addedilip vergilendirme konusu yapılabilmelidir (bu konuda ayrıca bkz. Ağaoğulları, 2005:65-67).

¹⁴ Rousseau için bu vergi politikasının gerekçesi nettir: "[...] kişi, toplumsal konumu nedeniyle, aşağı tabakadan biri için fazlalık sayılacak varlığın kendisi için gerekli olduğunu ileri sürecektir, fakat bu bir yalandır; bir soylunun da bir sıgırtaç gibi iki bacağı vardır, karnı da tıpkı onun gibi bir tanedir" (Rousseau, 2005:46).

¹⁵ Aslında Rousseau'nun kurgusunda siyasal toplumun kuruluşu, siyasallaşmanın "getirisi"nin dahil olan herkes için "vazgeçilenlerden" daha fazla olduğu fikrine dayanır (Llyod, 1991:370).

siyasal aktör olarak varlığını sürekli kılmasına hayati önem atfeder; tekil yurttaşların kamusal mevzulara daimi bir ilgi göstermesi ve düzenli halk toplantılarıyla biraraya gelmeleri, yöneticilerin ortak iyiliği bir 'bahane' olarak kullanmalarına karşı önerdiği yöntemlerdir (Rousseau, 2004a:106-110,119-121; 2005: 30).

Bu bağlamda, hem Rousseau'nun sıraladığı kamusal ekonomi ilkelerinin, hem de Piketty'nin günümüz eşitsizliklerine karşı önerdiği yöntem olarak mali politikaların uygulanabilmesi, bu yönde gelişmiş bir siyasal iradenin varlığını dayanak almaktadır. Ne var ki neoliberalizm, tam da bu siyasal iradenin varlık koşullarını, yani siyasal bir özne olarak yurttaşı ve yurttaşın kendisini bir parçası hissedeceği 'halkı çözmek'le de eleştirilmektedir. Diğer bir ifadeyle neoliberalizm, Pierre Bourdieu'nun (2009:23) öne sürdüğü gibi, "saf piyasa mantığını engelleyen kolektif yapıları yok etme programı" ise, sorun, eşitliği gözetecek siyasal iradenin doğuş koşullarında düğümlenmektedir.

3. Neoliberalizm ve Siyasal Özne Sorunu

Neoliberal dönüşümün etkin siyasal iktidarlar tarafından üstlenildiği, bu anlamda 'siyaset sonrası' (*post-politics*) bir çağda yaşadığımızın iddia edilemeyeceği (Dean, 2009:23), bununla birlikte siyasal alanın kapsamı ve öznesiyle yeniden şekillendiği açıktır. Tüm olgusal çeşitliliğine rağmen neoliberalleşme deneyimleri "siyasal olanın yeniden biçimlendirilişi" noktasında ortaklaşmakta, bu yolla, reform süreçlerinin toplumsal itirazlardan 'korunacak' biçimde işletilmesi hedeflenmektedir (Bedirhanoglu ve Yalman, 2010:107-109). Dolayısıyla neoliberalizmi bir siyasal proje olarak değerlendirmek, devlet mekanizmasının yeniden yapılandırılmasını veya neoliberalizmin ideolojik-politik argümanlarını açıklamının ötesinde (Bockman, 2012:312), bir bütün olarak siyasal alanın, neoliberal dönüşümün doğurduğu hoşnutsuzlukların yaratacağı çatışmalara 'kapalı', bu anlamda 'daha az demokratik' ve zor mekanizmalarına daha fazla yaslanan bir yeniden biçimlendirilişe tabi tutulduğunu (Bruff, 2014:113-115) tespit etmeyi mümkün kılmaktadır. 'Otoriteryan neoliberalizm' adlandırması altında giderek genişleyen ve farklı ülke örneklerinden beslenen literatür, derinleşen eşitsizlik ve güvencesizleşen yaşamlar üreten neoliberal reformların ancak otoriterleşen siyasal rejimler eliyle hayata geçirilebildiğine dikkati çekmekte;

Toplum içerisinde özgürlüğü mümkün kılmak ancak tüm üyelerin bu özgürlükten eşit pay almaları sayesinde mümkündür (Critchley, 2013:52-53); dolayısıyla ortaklığa kısmi çıkarlar lehine zarar vermek Rousseau'nun çerçevesinde gerçekte herkesi özgürlükten yoksun kılar ve "zincirlere" mahkum eder. Rousseau'nun kuramının temeli, ortaklığı ilgilendiren konularda yurttaşların kendi çıkarları ile siyasal toplumun adalet ilkeleri arasındaki uyuşmanın farkına varmalarında yatar; ne var ki yöneticilere ilişkin vurgusunda görüldüğü üzere bu uyuşmanın bozulması anlamında "yozlaşma" Rousseau'ya göre her topluma için bir eğilimdir.

devletin yeniden yapılandırılmasını bu gözle konu edinmektedir. Bir yandan piyasadaki istihdam biçimlerinin disipline ediciliği, öte yandan devletin güvenlik siyaseti eliyle neoliberalizme sınıfsal bir itirazın siyasal alanda var edilebilmesinin önlenmesi,¹⁶ kuşkusuz, hem zor gücünü hem dönemin ruhuyla uyumlu yeni öznellikler yaratılmasını içeren çok boyutlu bir sürece yaslanmaktadır.

Bir "kültürel fenomen" olarak düşünüldüğünde neoliberalizm, piyasa işleyişinin hayatın tüm alanlarında belirleyici hale gelişini 'normal' ve yarattığı güvencesizliği 'kaçınılmaz' olarak gösterme başarısına sahiptir (Gilbert, 2013:12-15). Yeni türde bir öznellik üretme, bir yaşama ve davranma biçimi olarak düşünüldüğünde, neoliberal dönemin normu, "herkese genelleşmiş bir rekabet evreninde yaşamayı buyurur, halkların birbirileriyle iktisadi mücadeleye girmesini emreder, toplumsal ilişkileri piyasa modeline göre düzenler, birey dahil her şey dönüştürür; birey artık kendini bir şirket olarak tahayyül etmek durumundadır." (Dardo ve Laval, 2012:1). Aynı nedenle, Wendy Brown'a göre neoliberalizmin asıl tahribatının "*homo politicus*'u ortadan kaldırmak" olduğu tespit edilmelidir (Brown, 2018:31-35). Buna göre neoliberalizm, bireyi, kendisini hayatının her alanında bir "yatırım portföyü" gibi düşünüp davranışını buna göre şekillendiren bir *homo economicus* olarak inşa etmektedir. Diğer bir ifadeyle, günümüz neoliberalizmde insan da bir sermayedir ve kendi kendisinin piyasa değerini arttırmak için uğraş vermek durumundadır. Ne var ki 'insan sermayesi olarak kendi portföy değerini arttırma'ya odaklı bu özne, kendi değerini arttırma rekabeti içerisinde piyasa rasyonalitesini içselleştirirken, gerçekte, piyasanın kolaylıkla ikame edebileceği nesnelere dönüşerek değersizleşmektedir. Öte yandan, Brown, aynı bireylerin "kemer sıkma" politikaları aracılığıyla 'sorumlulaştırıldıklarına', yani piyasanın krizlerinin sorumluluğunu üstlenmek zorunda bırakıldıklarına dikkati çeker.¹⁷ Bu

---

¹⁶ Loic Wacquant, neoliberalizmi devletin yeniden yapılandırılması zemininde ele almakta, kısıtlayıcı istihdam politikaları ile cezalandırma mekanizmalarındaki genişlemeyi "neoliberal Leviathan" tabiriyle karşılamaktadır (Wacquant, 2010:198-200). Bu, neoliberalizmin derinleştirdiği eşitsizliklerden en çok etkilenen toplumsal kesimlerin kriminalize edilmeleri ve siyasal özne olarak varlık gösterebilme kapasitelerinin bu yolla sönmülendirilmesi anlamına gelmektedir. Neoliberalizm- otoriterleşme-güvenlikleştirme siyaseti arasında ilişkisellik kuran ve giderek zenginleşen literatürün genel bir değerlendirmesi için: bkz. Bedirhanoglu, Dölek ve Hülagu, 2016.

¹⁷ Bireyin 'sorumlulaştırılması' tabirini anlayabilmek için, eleştirel literatürde 'insani yüzlü neoliberalizm' olarak anılan Üçüncü Yol'un teorik argümanlarını hatırlamak yararlı olacaktır. Üçüncü Yol'un teorisini Giddens'a göre bu birey (2003: 18), kamu hizmetlerinde "yurttaş-müşteri" ve piyasa ilişkilerinde "müşteri-yurttaş" olarak görülmelidir; her iki alanda da müşteri tatmini esas alınacağından bu formül sayesinde birey "gerçek egemen" haline de gelecektir. Giddens'ın burada yaptığı, "yurttaş" tanımından sosyal hakları eksiltmek ve yurttaş, haklarından ziyade, rekabet koşullarına uyum sağlama ve daha öncesinde sosyal devletin üstlendiği işlevleri üstlenme gibi çifte bir sorumluluk zemininde tanımlamaktır. Bu birey,

modelde, insanın politik varoluşu da değersizleşmekte; tıpkı kamu mefhumunun ve kamusalığın varolabilmesi için hayati önemdeki hukuk ve eğitim alanları gibi,¹⁸ politik alanın kendisi de neoliberal ekonomik rasyonaliteye göre yeniden şekillenmektedir. Başka türlü söylenirse, bireyi 'beşeri sermaye'ye dönüştüren neoliberalizm toplumsal ilişkileri de 'sosyal sermaye'ye dönüştürerek, doğrudan 'kamu' fikrini, kamusalığın varlık koşullarını ortadan kaldırmaktadır. Bu koşullarda piyasa aktörü olarak neoliberal dönemin bireyi, iddia edildiği gibi özgür değil, aksine "imkansız bir özgürlük"le malüldür; zira, hem hayati üzerinde karar alma iktidarından yoksunlaştırılmış, hem de kamu mefhumunun parçası olmaktan çıkmış, yani "egemenlikten eksiltilmiş" durumdadır (Brown, 2018:45-46,126-127,155,251-164).¹⁹ Brown, bu dönüşümün yalnızca bireyin değil, bir siyasal özne olarak "halk"ın da çözülüşü anlamına geldiğine, dolayısıyla "halk egemenliği"ni yok ettiğine dikkati çekmektedir.

Brown'un bu vurgusu, katılımı oy verme pratiğiyle sınırlandıran günümüz 'demokrasileri' ile halk egemenliği arasındaki açının altını çizdiği gibi; 'yurttaş-tüketici'lerin, neoliberal programın 'seçenekleri' arasında tercih yapmalarının (Munck, 2007:116), "halkın yaşantısının temel maddi yönlerini" etkileyecek sonuçlar doğuramayacağını (MacEwan, 2007:285) da ima etmektedir. Tüm bunlarla birlikte, bu konuda bir kez daha Piketty'nin tespitlerine bakmak, bizzat yurttaşlar arasındaki eşitsizliğin, siyasal tercihlerde yansımaları izleyebileceğimiz başka bir etkisinin daha olduğunu göstermektedir.

Piketty'den bu bağlamda çıkarılabilecek üç unsur vurgulanabilir: Egemenlerin maddi gücü artmış durumdadır; yeni orta sınıfın maddi çıkarı ile egemen sermayenin çıkarı örtüşür hale gelmiştir ve son olarak görelî

"rekabetçiliği" ve "dayanışmayı" kendi bünyesinde bir araya getirmeli; hem piyasa 'fırsatlarını' değerlendirecek şekilde rekabetçi olmalı, hem de sosyal haklardan doğan boşluğu kendi dayanışma ağları ve 'kendi kendine yardım etme' (*self-help*) mekanizmaları ile doldurmalıdır (Morrison, 2004:171-175; Orton, 2004:519).

¹⁸ Brown'un neoliberal dönüşümün izini sürdüğü alanlar arasında eğitim, kamusalığın çözülmesi anlamında özellikle önemlidir. Modern cumhuriyet açısından kamusal eğitim, kamusal meselelerle ilgilenebilecek bilgi ve anlayışa sahip yurttaşlar yetiştirmenin temel aracı iken, neoliberal dönemin eğitimi bireylerin kendilerini birer insan sermayesine dönüştürmelerinin aracı olarak bir "şahsi yatırım"dandir (Brown, 2018:210-217). Diğer bir ifadeyle, halk egemenliği için hayati önemdeki kamusalılık, var edilme ve yeniden üretilme araçlarının en önemlisinden, yani yurttaş olma pratiğinin öğretildiği kamusal eğitimden yoksun bırakılmış durumdadır. Mac Ewan'a göre de (2007:287), eğitimin piyasalaşması yeni bir alanın metalaşmasının ötesinde anlam taşır; "eşitlik, uyum, ortak değerler, ortak dil" gibi toplumları var eden ortaklık mekanizmalarını mümkün kılan kamusal eğitim bu niteliğini yitirmektedir.

¹⁹ Benzer bir vurguyu Jayasuriya'da da (2005:2-7) görmek mümkündür; Jayasuriya, "neoliberalizmin toplumsallaşması" olarak adlandırdığı bu dönüşümün salt piyasa ilişkilerine göre tanımlanan "anti-siyasal bir yurttaşlık" ürettiğini öne sürmektedir.

eşitsizlik tersine işleyerek bireyler için bir tatmin mekanizması olarak da işleyebilmektedir.

Piketty, artan oranlı gelir vergisinde en üst dilim oranının 1980 öncesine yükseltilebilmesinin uygulanabilir olduğunu²⁰ ancak olası olmadığını, zira politik süreçlerin en üst %1’lik kesimin kontrolü altında olduğunu öne sürer. Buna göre ekonomistler ve politikacılar, gelir hiyerarşisinin en üst kesimlerinde yer almakta ve kamu yararı ile kendi kişisel çıkarlarını birbirine karıştırmaktadırlar (Piketty 2014:556-557). Daha önemlisi, toplumsal yapıdaki dönüşümdür. Buna göre, günümüzde daha az zengin ama daha çok sayıda rantiyenin yaşadığı bir topluma, yani küçük rantiyeler toplumuna geçilmiştir (Piketty 2014:453). Dolayısıyla bu sınıfın rant temelli çıkarları neoliberalizmle uyum içinde varolabilmektedir.²¹

Son olarak, bir diğer maddi sorun, mutlak ve göreceli eşitsizliğin anlam değiştirmesidir. Bertram’ın (2015) yorumuyla söylenirse bu, Rousseau’nun *amour propre* (*benlik sevgisi*) olarak kavramsallaştırdığı rekabetçi üstünlük arzudur; neoliberalizmde en altta yer alan toplumsal kesimlerin dahi kendi *amour propre*’lerini tatmin edebilecek birilerini bulmaları (yoksulların illegal göçmenlerle, yoksul beyazların yoksul siyahlarla ilişkisinde olduğu gibi) hiyerarşik toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayan bir etkidir. Diğer bir ifadeyle, neoliberalizm, Rousseau’nun toplumsallığın kökenine yerleştirdiği ve burjuva toplumda kültürün ana karakteri haline geldiğini söylediği rekabetçi üstünlük arzusunu besleyerek işlevselleştirmektedir. Göreceli eşitsizlikten doğması ve eşitliğe doğru çözülmesi beklenen olan politik gerilim, tersinden işlemekte ve eşitsizliği koruyan bir tatmin mekanizmasına da dönüşmektedir. Bu ideolojik boyut da dahil olmak üzere, Piketty’den çıkarsanabilecek bu üç unsurun, eşitsizliğin norm haline gelişinde rol oynayan, ve dolayısıyla alternatif üretebilecek siyasal öznenin oluşumunu engelleyen neoliberal mekanizmaların bir diğer yüzünü oluşturduğunu söylemek mümkündür.

---

²⁰ Bu vergi politikasının uygulanabilir olduğunu Piketty, şu tarihsel verilerle gösterir: 1944’te en yüksek gelir vergisi oranı ABD’de %90 civarındadır; yine ABD’de 1932-1980 arasında neredeyse yarım yüzyıl boyunca en yüksek federal gelir vergisi oranı %81’dir ve 1940’larda İngiltere’de en yüksek vergi oranı %98’dir (Piketty 2014:549).

²¹ Bu yapısal dönüşüm temelde iki olguyla ilişkilidir; ilki, orta sınıf artık servet sahibidir ve ikincisi, mirasın etkisi artmıştır. Piketty, nüfusun % 40’ına denk düşen orta sınıfın, servetin % 30’una sahip olduğunu tespit eder ki bu “alelade bir dönüşüm değildir” (Piketty 2014:372, 276-278). Orta sınıf çağımıza özgü bir gerçekliktir ve bu sınıf için sermayenin getirisi ile miras belirleyici olgulardır. 1970-1980 yılları arasında doğanlar için mirasın servetteki payı, örneğin ABD’de %60-70 oranına varacak kadar önem kazanmaktadır (Piketty 2014:461).

Sonuç

Kapitalizmde sistemik olarak varolan ve günümüz neoliberalizmde gittikçe derinleşen ekonomik eşitsizlik olgusu, radikal müdahaleler gerektirmektedir. Bunun bir formunu, Piketty'nin tarihsel bulgulardan hareketle çıkarsadığı kamu maliyesi önerilerinde, her ne kadar kendisi önerilerini yumuşatarak formüle etse de, görebilmekteyiz. Ne var ki bu, Piketty'nin değindiği fakat kendisinin de çözümlenmeye girişmediği bir noktayı, yani demokratik müdahale ve siyasal özne sorununu gündeme almayı gerektirmektedir. Bu çalışma, Piketty'nin servete ve gelire yönelik vergi müdahalesi gerekliliğine dair fikrinin Rousseau'nun eşitlik ilkesinde temellendirilebileceğini ve bu ilişkilendirmenin siyasal özne sorununa da belirli bir bağlamda yanıt üretebileceğini öne sürmektedir. Rousseau'dan hareketle işaret edilebilecek özne, kamusalılık fikrine sahip çıkabilecek nitelikte bir siyasal öznedir; oysa neoliberalizm, yapısal olarak bu siyasal öznenin maddi varoluş koşullarını ortadan kaldıran mekanizmalarla işlemektedir. Başka türlü söylenirse, neoliberalizm yurttaşın ve siyasal bedeninin bütünü olarak halkın kendisini var edebileceği siyasal ve kamusal alanları çözmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı, ekonomik eşitsizliğin varolup olmadığı veya kamu maliyesi araçlarıyla önlenibilir olup olmadığı tartışmasını önceleyecek biçimde, neoliberalizmin doğurduğu esaslı sorunun siyasal özne sorunu olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2005) Notlar, J. J. Rousseau, *Ekonomi Politik* içinde, (çev) İ. Berkan, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ağaoğulları, M. A. (2011) Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor, (der.) M. A. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 569-596.
- Ağdemir, Z. (2018) Montesquieu ve Rousseau'da Vergiler: Kısa Bir Giriş, *Kırşehir Abi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 6-23.
- Althusser, L. (1987) Rousseau: Toplum Sözleşmesi (Tutarsızlıklar), L. Althusser, *Politika ve Tarih* içinde (çev) A. Şenel, Ö. Sezgin, V Yayınları, Ankara.
- Badiou, A. (2007) Rousseau, A. Badiou, *Being and Event* içinde, Continuum, s. 344-354.
- Bedirhanoglu, P. ve Yalman G. L. (2010) State, Class and the Discourse: Reflections on the Neoliberal Transformation in Turkey, (der) A. Saad-Filho ve G. L. Yalman, *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-Income Countries: Policy Dilemmas, Economic Crises, Forms of Resistance* içinde, Routledge.
- Bedirhanoglu, P., Dölek, Ç., Hülagu, F. (2016) Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında 'Güvenliği' Yeniden Düşünmek, *Praksis*, 40.
- Bertram, C. (2015) Piketty, Rousseau and the Desire for Inequality, <http://crookedtimber.org/2015/12/09/piketty-rousseau-and-the-desire-for-inequality/>
- Bockman, J. (2012) The Political Projects of Neoliberalism, *Social Anthropology*, 20 (3), 310-317.
- Bourdieu, P. (2009) Sınırsız Sömürü Ütopyası, (der) G. Akalın ve U. S. Akalın, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* içinde, Kalkedon Yayınları, İstanbul.V
- Brown, W. (2018) *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*, (çev) B. E. Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bruff, I. (2014) The Rise of Authoritarian Neoliberalism, *Rethinking Marxism*, 26 (1), 113-129.
- Capaldi, N. ve Lloyd, G. (2016) *Liberty and Equality in Political Economy*, Edward Elgar Publishing.

- Clarke, S. (2007) Neoliberal Toplum Kuramı, (der) A. Saad-Filho ve D. Johnston, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde, (çev) Ş. Başlı, T. Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Clauson, M. (2014) Book Review on 'Capital in the Twenty-First Century', *Journal of Markets & Morality*, 17 (2), 575-577.
- Credit Suisse, *Global Wealth Databook 2017*, <http://publications.credit-suisse.com/index.cfm/publikationen-shop/research-institute/global-wealth-databook-2017-en/>
- Critchley, S. (2013) *İmansızların İmanı: Siyasal Teoloji Deneyleri*, (çev) E. Ünal, Metis Yayınları, İstanbul.
- Dardo, P. ve Laval, C. (2012) Giriş: Akılsallık olarak Neoliberalizm, P. Dardo, C. Laval, *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine bir Deneme* içinde, (çev) I. Ergüden, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 1-15.
- Dean, J. (2008) Enjoying Neoliberalism, *Cultural Politics*, 4 (1), 47-72.
- Dean, J. (2009) Politics without Politics, *Parallax*, 15 (3), 20-36.
- Dean, M. (2014) Rethinking Neoliberalism, *Journal of Sociology*, 50 (2), 150-163.
- Economist, Wealth Check: The Rich Get Richer and Millenials Miss Out, 16 Kasım 2017, <https://www.economist.com/finance-and-economics/2017/11/16/the-rich-get-richer-and-millennials-miss-out>
- Giddens, A. (2003) Neoprogresivizm: A New Agenda for Social Democracy, (der) A. Giddens, *The Progressive Manifesto* içinde, Policy Network.
- Gilbert, J. (2013) What Kind of Thing is 'Neoliberalism'?, *New Formations*, 80-81, 7-22.
- Gürkan, C. (2016) Klasik Siyasal Düşünce'de Maliye Teorisi: Bodin, Hobbes ve Rousseau, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 148-174.
- Harvey, D. (2005) *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, New York.
- Jayasuriya, K. (2005) Economic Constitutionalism, Liberalism and the New Welfare Governance, *Asia Research Centre*, Working Paper no. 121 (www.arc.murdoch.edu.au/wp/wp121.pdf)
- Llyod, H. A. (1991) Sovereignty: Bodin, Hobbes, Rousseau, *Revue Internationale de Philosophie*, 45 (179), 353-379.

- MacEwan, A. (2007) Neoliberalizm ve Demokrasi, (der) A. Saad-Filho ve D. Johnston, *Neoliberalizm: Muhaliif Bir Seki* içinde, (ev) Ő. Başlı, T. ncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Morrison, D. (2004) New Labour, Citizenship and the Discourse of the Third Way, (der) S. Hale, W. Leggett and L. Martell, *The Third Way and Beyond* içinde, Manchester University Press.
- Orton, M. (2004) Irresponsible Citizens? New Labour, Citizenship and the Case of Non-Payment of Local Taxation, *Critical Social Policy*, 24 (4).
- Piketty, T. (2014) *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, (ev) H. Koak, İŐbankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Piketty, T. *Capital in the 21th Century*, <http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2>
- Riley, P. (2001) Introduction: Life and Works of Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), (der) P. Riley, *The Cambridge Companion to Rousseau*, Cambridge University Press.
- Rousseau, J. J. (2004a) *The Social Contract*, Penguin Books, Londra.
- Rousseau J. J. (2004b) *İnsanlar Arasındaki EŐsitsizliĐin Kaynağı*, (ev) . Oksay, Say Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, J. J. (2005) *Ekonomi Politik*, (ev) İ. Berkan, İmge Kitabevi, Ankara.
- Saad-Filho, A. ve Johnston, D. (2007) Giriş, (der) A. Saad-Filho ve D. Johnston, *Neoliberalizm: Muhaliif Bir Seçki* içinde, (ev) Ő. Başlı, T. ncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Thorsten, D. E. ve Lie, A. (2009) Neoliberalizm Nedir?, (der) G. Akalın ve U. S. Akalın, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* içinde, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Wacquant, L. (2010) Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare and Social Insecurity, *Sociological Forum*, 25 (2), 197-220.
- Wood, E. M. (1983) The State and Popular Sovereignty in French Political Thought: A Geneology of Rousseau's 'General Will', *History of Political Thought*, 4 (2), 281-315.

Gizli Demokrasi: Temsili Demokrasi Krizi ve Doğrudan Demokrasi Talebi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Görüş

Stealth Democracy: A View on the Relationship Between the Crisis of Representative Democracy and Demand for Direct Democracy

Yavuz Selim ALKAN¹

Geliş tarihi: 28.05.2018, Kabul tarihi: 24.08.2018, Basım tarihi: 30.09.2018

Özet

Bu çalışma², John R. Hibbing ve Elizabeth Theiss-Morse tarafından geliştirilen “gizli demokrasi” kavramı üzerine kısa bir inceleme sunmaktadır. Gizli demokrasi, demokrasi üzerine akademik literatürde yaygın ve baskın konumda olan (i) temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğu, ve bu nedenle de, (ii) özellikle doğrudan katılıma yönelik giderek artan oranda bir talep olduğu iddiasına yönelik bir görüştür³. Hibbing ve Theiss-Morse, temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğunu kabul etmektedirler. Bununla birlikte, akademideki yaygın görüşün aksine, temsili demokrasi krizinin aşılmasının politik karar alma süreçlerine daha az doğrudan vatandaş katılımı ve siyasa oluşturma sürecinde daha çok uzman görüşüne yer verme ile sağlanabileceğini savunmaktadırlar. Gizli demokrasi anlayışını da böylece daha az katılımcı fakat daha çok elitist bir temel üzerine inşa etmektedirler. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, bilğimiz dahilinde, Türkçe akademik literatürde henüz üzerine yazılmış kapsamlı bir çalışma yer almayan gizli demokrasi kavramının, kendini alternatif olarak sunduğu yaklaşımlara odaklanarak, kısa bir incelemesini ve sonraki

---

¹ Akdeniz Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi, <https://orcid.org/0000-0002-5211-5809>
yavuzselimalkan@akdeniz.edu.tr

² Bu çalışmanın erken bir taslağı, 1-4 Kasım 2017 tarihleri arasında Isparta Süleyman Demirel Üniversitesinde düzenlenen, “KAYFOR 15: Dijital Çağda Kamu Yönetimi ve Politikaları” ana temalı uluslararası kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Bildirinin tam metni ise bahsedilen konferans tam metin bildiri kitabı da dahil olmak üzere hiçbir yerde yayımlanmamıştır. Bu çalışma, bahsedilen kısa taslak bildiri özetinin; yeni, geliştirilmiş ve zenginleştirilmiş bir makale halidir. Özet bildiri metni için bkz. <http://sempozyum.sdu.edu.tr/kayfor15/tr/images/Kayfor15BookofAbstracts.pdf>, erişim tarihi 4 Mayıs 2018.

Yazar, makalenin son şeklini almasındaki değerli katkıları için dergi editörü ve (kimliği saklı tutulmuş) üç hakeme teşekkür eder ve makaleyle ilgili her türlü akademik sorumluluğun bizzat kendisine ait olduğunu kabul eder.

³ Gizli demokrasi için makalenin başlığında “görüş” ibaresinin kullanılmış olması bilinçli bir tercihtir. Makalenin ilgili bölümlerinde de belirtildiği gibi, bu tercihin yapılmasının ilk nedeni gizli demokrasinin bir kuram ya da yaklaşım olarak kabul edilip edilemeyeceğinin tartışılabilir olmasıdır. ABD’de yapılan, ulusal kamuoyu araştırması ve odak grup çalışmalarından elde edilen bulgulara dayalı bir durum tespitinden yola çıkarak bir demokrasi anlayışı veya kuramına ulaşmak sorunlu ve tartışmalıdır. İkinci neden de, çalışmada da sunulmaya çalışıldığı üzere, Hibbing ve Morse’un demokrasi üzerine oluşturdıkları görüş ve önerilerinin aslında “yeni” veya “orijinal” olmadığıdır. Bu iki sebeple bu çalışmada, gizli demokrasinin akademik literatürdeki yerini belirlemek için “görüş” ibaresi kullanılmıştır.

akademik çalışmalara esas oluşturması amacıyla temel ve kısa bir eleştirisini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, gizli demokrasi, temsili demokrasi, doğrudan demokrasi, müzakereci demokrasi.*

Abstract

This study provides a brief examination of the concept of “stealth democracy” developed by John R. Hibbing and Elizabeth Theiss-Morse. Stealth democracy is a view on the prevalent and dominant perspective in the scholarly literature on democracy that (i) representative democracy is in a crisis, and thus (ii) there is a growing demand for direct democracy. Hibbing and Theiss-Morse acknowledge that representative democracy is in a crisis. However, contrary to the prevalent view in academia, they maintain that the crisis of representative democracy is overcome by allowing less direct citizen involvement for political decision making processes, but more expert opinion in the policy formation process. They therefore build their understanding of stealth democracy on the basis of a less participatory but a more elitist perspective. In this sense, the aim of this study is to examine the concept of stealth democracy, to the best of our knowledge, on which there has been no comprehensive study in the Turkish-written scholarly literature by focusing on the perspectives to which it provided itself as an alternative and to provide a brief critique of the concept with the aim of building a foundation for further research.

Keywords: *Democracy, stealth democracy, representative democracy, direct democracy, deliberative democracy.*

Giriş

Demokrasi söz konusu olduğunda, yaklaşık elli yıldır, sadece teorik ve normatif çalışmalar anlamında değil, pratik ve ampirik düzeyde de, gelişmiş ülkelerin yerleşik (liberal) demokratik sistemleri üzerine yapılan pek çok akademik çalışmada bir saptamanın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu saptama, temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğu ve bu krizin temsili demokrasiye alternatif başka demokrasi anlayış ve yöntemlerine yönelerek aşılması gerektiridir. Bu çerçevede, özellikle temsili demokrasinin süreçleri, karar alma mekanizmaları ve kurumlarına yönelik artan memnuniyetsizlik ve güvensizlik üzerine eleştirel bir akademik literatür şekillenmiştir. Bu literatür, hem teorik/normatif hem de ampirik perspektiften, birbirinden farklı idealleri ve değerleri gerçekleştirme hedefi doğrultusunda — örn. meşruiyet veya eşitlik gibi — temsili demokrasi krizine yönelik en temel alternatif çare olarak politik süreç ve karar alma mekanizmalarına *katılımın* artırılmasını sunmuştur.

Bu anlamda; doğrudan demokrasi, e-demokrasi, katılımcı demokrasi, güçlü demokrasi, müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi vb. gibi farklı isimler altında şekillenen ve birbirlerinden temelde oldukça farklı teorik varsayım ve ilkeler benimseyen yaklaşımlar, temsili demokrasinin bahsedilen

krizinin aşılmasına yönelik birer alternatif çare olarak sunulmaya başlanmışlardır. Bu yaklaşımların tümünün (liberal demokrasi ve/veya) temsili demokrasiye yönelik eleştirel tutumlarının ontolojik temellerinin, teorik ve normatif açıdan bu iki demokrasi anlayışını “içeriden” mi yoksa “dışarıdan” mı eleştirdikleri sorusuna verilen cevapların veya her birinin “katılım” ve onun boyutları noktasındaki görüşlerinin farklı olduğu aşıkardır. Ancak tüm farklılıklarına rağmen öne çıkan bu alternatif demokrasi anlayış ve türlerinin vurgu yaptığı ortak temanın katılım olması ve de “eğer bir ‘temsili’ demokrasi krizi varsa, çözüm de ‘doğrudan’ katılım olmalıdır” yönündeki düşünce, özellikle konuya ilişkin ampirik çalışmalara odaklanan akademik literatürde tüm bu farklı yaklaşımların “doğrudan demokrasi” talebi ve gerekliliği teması altında birleştirilmesine yol açmıştır. Başka bir deyişle, *doğrudan demokrasi*, bahsedilen tüm bu farklı demokrasi anlayışları arasında demokratik karar alma sürecine doğrudan ve aracısız katılımı temel aldığı için temsili demokrasiye karşı en belirgin alternatiflerden biri olarak ön plana çıkmıştır⁴.

Temsili demokrasinin bir kriz içinde olduğu ve yerleşik (liberal) demokratik toplumlarda, artan oranda bir doğrudan demokrasi talebi olduğu yönündeki yukarıda bahsedilen ve bu çalışma çerçevesinde de aşağıda detayları sunulacak çalışmalar, akademik literatürde oldukça yaygın ve de baskın bir konumdadır. Öyle ki bu yaygın anlayışa zıt görüşler sunan çalışmalar çok az sayıdadır. Bu az sayıdaki çalışmalardan en dikkat çekenlerinden biri ise özellikle politik davranışlar üzerine önemli çalışmaları

---

⁴ Şunu belirtmek gerekir ki bu çalışma; (liberal ve/veya) temsili demokrasiye yönelik yukarıda bahsedilen eleştirel demokrasi yaklaşımlarının tümünün “doğrudan demokrasi” genellemesinin altına yerleştirilmiş olmasını, sadece temsili demokrasi krizi ve doğrudan demokrasi talebi arasındaki ilişkiye yönelik, özellikle ampirik çalışmalara odaklanan akademik literatürde oluşmuş, genel bir kanı veya görüş olarak sunar. Bu durum, bu görüşün benimsendiği veya doğru bulunduğu anlamına gelmemektedir. Elbette agonistik veya müzakereci demokrasi anlayışlarının “liberal demokrasinin sınırları dışına çıktığını” veya “müzakerenin doğası gereği katılımcı” olduğunu savunan görüşler mevcuttur. Ancak katılımcı demokrasi, müzakereci demokrasi, iletişimsel demokrasi gibi birçok demokrasi modeli, aslında özünde liberal demokrasi ve onun genel kabul görmüş katılım formu olan temsili demokrasinin birer alternatifi olarak değil — ya da başka bir deyişle onu “dışarıdan” değil “içeriden” eleştiren — aksine onu düzeltmeye, geliştirmeye yönelik eleştirilerle ortaya çıkmışlardır. Bu bakımdan bu modellerin en azından ilk ortaya çıkış formlarının temsili demokrasiyi tamamen yadsıdığı ve yerine doğrudan demokrasiyi getirmeyi hedeflediği söylenemez. Başka bir deyişle, “liberal demokrasi eleştirisi” ve “temsili demokrasi eleştirisi” her zaman aynı şeyleri ifade etmese de denebilir ki, bahsedilen bu alternatif demokrasi yaklaşımları, temelde liberal demokrasinin kurumlarını reddetmez; onların dönüştürülmesini, iyileştirilmesini ve daha demokratik hale getirilmesini talep eder. Özetle, makalede incelenen ve tartışılan akademik literatür bu şekilde sunduğundan, bu çalışma boyunca teknik sebeplerle “doğrudan demokrasi” ile kastedilen şey, “temsili” demokrasi krizine yönelik en önemli alternatif olarak “katılımın” sunulması olacaktır. Yoksa “katılım”; müzakereci olabileceği gibi, amaçlanan demokratik iyileştirmenin aksine; popülizm veya “plebisiter demokrasi” ile de bağdaştırılan bir kavrama dönüşebilir.

olan ve önde gelen siyaset bilimcilerden ikisi olan John R. Hibbing ve Elizabeth Theiss-Morse tarafından gerçekleştirilmiş olanıdır. Hibbing ve Theiss-Morse (2002), yeni bir demokrasi türü olduğunu savundukları *gizli demokrasi* anlayışını ortaya atmışlardır. Hibbing ve Theiss-Morse, Amerika Birleşik Devletleri örneğindeki ampirik çalışmalarının sonuçlarından yola çıkarak temsili demokrasinin krizi ve çözüm önerileriyle ilgili olarak birtakım teorik varsayımlara ulaşmışlardır. İkili, çalışmalarında temsili demokrasinin bir krizde olduğunu kabul etmektedirler. Ancak özetle krize yönelik çarenin, yaygın görüşün aksine, karar alma süreçlerine daha çok doğrudan katılım yoluyla değil, politik karar alma süreçlerine daha az doğrudan katılım ancak daha çok uzman görüşüne yer verme ile bulunabileceğine inanmaktadırlar. Elitist perspektiften izler taşıyan bu yeni kavramla Hibbing ve Theiss-Morse, hem doğrudan demokrasi talebine yönelik bahsedilen akademideki yaygın görüşe karşı neredeyse tek zıt görüşü ortaya koymuş hem de bu zıt anlayış üzerinden yeni bir demokrasi “türü” ortaya atmışlardır.

Bu çerçevede bu çalışmanın ilk kısmında temsili demokrasi krizi ve artan doğrudan demokrasi talebi üzerine baskın ve yaygın konumda olan özellikle ampirik temelli görüşler/çalışmalar sunulup incelenecektir. İkinci kısımda ise bu görüşlere zıt olarak geliştirilen en belirgin görüşlerden biri olan gizli demokrasinin en temel varsayımları ve ilkeleri sunularak incelenecektir. Çalışmanın sonuç kısmı ise bir “değerlendirme” bölümü olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu bölümde gizli demokrasi anlayışı üzerine eleştirel bir perspektiften genel bir değerlendirme sunulmaya çalışılacaktır. Ancak çalışmanın asıl amacı Türkçe akademik literatüre gizli demokrasi bir incelemesini kazandırmak ve bahsedilen eleştirel kısım başka bir çalışmanın konusu olabilecek genişlikte olduğundan, ilgili kısım kısa tutularak sadece sonraki çalışmalara yön verecek temel ve kısa görüşlere yer verilecektir.

1. Temsili Demokrasinin Krizi ve Karar Alma Süreçlerine Doğrudan Katılım Talebi

Demokrasinin bilinen ilk formu Antik Yunan’daki haliyle doğrudan demokrasidir. Ancak buna karşın temsili demokrasi, zaman içerisinde artan nüfus ve genişleyen coğrafyalar nedeniyle (Knopff, 1998:688; Pitkin, 2004:336), özellikle de 20. yüzyıldan beri, çağdaş demokrasilerde en etkili ve yaygın karar alma mekanizması halini almıştır. Ancak temsil, seçimler, oy verme davranışları, siyasal partiler vb. gibi genel olarak demokrasinin kurumsal boyutuna odaklanan temsili demokrasiye karşı akademik literatürde, özellikle son elli yılda, demokrasinin değer boyutuna odaklanan teorik ve normatif perspektiften ciddi eleştiriler yöneltilmeye başlanmıştır. Oldukça kapsamlı ve çok boyutlu olan bu eleştirel yaklaşımlar kısaca temsili demokrasinin sürekli kendini tekrarlayan bir elit yönetimi oluşturduğunu, bunun da kitleleri karar alma süreçlerinde pasifleştirdiğini (Pitkin, 2004:340) savunmaktadır. Bununla birlikte, temsilcilerin vatandaşların tercih ve

perspektiflerini yansıtmadığı ve bu nedenle de vatandaşların kendi adlarına alınan kararlarda çok az etkili olduğu bir politik sistemin ve karar alma mekanizmasının oluştuğunu (Smith ve Wales, 2000:51) ileri sürmektedirler. Bu durumun da vatandaşların siyaset ve demokrasi noktasında yeteneksiz ve bilgisiz olarak nitelendirildiği; demokrasilerin hiyerarşik ve teknokratik bir yapıya büründüğü; politik karar almanın sadece teknokratik uzmanların, organize olmuş çıkarların ve seçilmiş temsilcilerin işi olduğu bir politik ortam yarattığı iddia edilmektedir (Hartz-Karp ve Briand, 2009:167).

Eleştirilerin odaklandığı ve özellikle müzakereci demokrasiyi savunanların vurgu yaptığı husus ise, birey tercihlerinin oy verme ve seçimler yoluyla adeta “sadece kafa sayma” yoluyla alınmasının yetersiz olduğudur (Saward, 2003:121). Başka bir deyişle, demokrasinin sadece verili veya sabit tercihlerin yine sadece oy merkezli bir bakış açısıyla toplanmasından ibaret olmadığıdır (Chambers, 2003:308; Weale, 2007:82). Neticede bu teorik ve normatif temelli eleştirel yaklaşımlar, sayılan nedenlerle temsili demokrasinin meşruiyet, eşit katılım, devlet tarafsızlığı, şeffaflık vb. noktasında bir kriz içerisinde olduğunu savunurlar. Bu krizin de ancak karar alma mekanizmalarına bireylerin daha çok ve doğrudan katılımının artırılması yoluyla aşılabileceğini savunmaktadırlar. Bu öneriyi tamamlayıcı şekilde, özellikle müzakereci demokrasi savunucuları tarafından dile getirildiği haliyle, oy vermeyi önceleyen fikir ve irade oluşumunun iletişimsel süreçlerine vurgu yapan konuşma (tartışma)-merkezli bir demokrasi anlayışının, oy-merkezli temsili demokrasi anlayışının yerini alması önerilmektedir. Bunu da, farklı dünya görüşleri ve iyi hayat anlayışlarına sahip bireylerin müzakere aracılığıyla birbirlerini tanıyarak ve farklılıklarını öğrenerek bir arada barış içinde yaşamalarının koşulu olarak saymaktadırlar. (Chambers 2003:308; bk. Dryzek, 1990; Fishkin, 1991; Habermas, 1996; Bohman, 1998, Cooke, 2017).

Özetle son elli yıldır demokrasi üzerine olan teorik ve normatif temelli tartışmalar temsili demokrasi eleştirisi ve daha fazla katılımcı bir demokratik yönetim tarzı bulma üzerine odaklanmaktadır (Dalton vd., 2001:141). Temsili demokrasinin kusurlu yanlarına ve yaşadığı krize yapılan vurgu; doğrudan demokrasi üzerine yapılan çalışmalarda, siyasi partilere olan kamusal güvensizlik ve düşük katılım üzerinde etkileyici bir “rönesansa” yol açmıştır (Dalton vd., 2001:141). Teorik ve normatif çalışmaların argümanlarını destekleyici görüşler ise ampirik çalışmalardan gelmiştir. Doğrudan demokrasiye yönelik artan akademik ilgi, kendisini ampirik çalışmalar anlamında da göstermiştir. Pek çok sayıda ampirik çalışma, yukarıda bahsedilen teorik ve normatif çalışmaları destekler yönde alan çalışmalarına imza atmıştır. Bu çalışmaların amacı, pratikte hem temsili demokrasinin tüm süreç, kurum ve aktörlerine olan güven ve ilginin azalıp azalmadığını hem de vatandaşların politik süreçlere daha artan oranda katılım yapmak isteyip istemediklerini saptamaya çalışmak olmuştur (Barber,

1984; Butler ve Ranney, 1994; Gallagher ve Uleri, 1996; Gerret, 1997; Norris, 1999; Gray ve Caul, 2000; Pharr vd., 2000; Dalton, 2004; Dalton ve Scarrow: 2004; Donovan ve Karp, 2006; Alonso vd., 2011, Altman, 2011; Morel ve Qvortrup, 2017). Aşağıda bahsedilecek olan gizli demokrasi anlayışı da, bir ampirik çalışmadan türemiş ve akademik literatürdeki yukarıda bahsedilen ampirik çalışmalara odaklanarak alternatif görüşler sunmaya çalışmıştır. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında, temsili demokrasi memnuniyetsizliği ve doğrudan demokrasi talebi artışıyla ilgili ampirik çalışmalara daha detaylı yer vermek yerinde olacaktır.

Yukarıda bahsedilen temsili demokrasi ve doğrudan demokrasi ilişkisi, özellikle pek çok sayıda ampirik çalışma vasıtasıyla iki soru üzerinden incelenmiştir: (i) temsili demokrasi süreç ve kurumlarına olan güven ve memnuniyet azalmış mıdır ve/veya neden azalmıştır, ve (ii) temsili demokrasiye alternatif olması gereken demokratik karar alma yöntemi nedir? “Eğer bir *temsili* demokrasi krizi yaşıyorsa, çare *doğal* olarak *doğrudan* katılım araçlarına yönelmek olmalıdır” düşüncesi, kaçınılmaz olarak ikinci sorunun cevabı üzerinde akademik literatürde bir önyargıya yol açmıştır. Aslında ikinci soru ile amaçlanan şey artan doğrudan demokrasi/katılım taleplerini ampirik olarak da ortaya koymaya çalışmaktır. Ayrıca amaç, bu artan talebin nedenlerini ampirik verilerden genel teorik varsayımlara ulaşmak yoluyla saptamaya çalışmak olmuştur. Bu bağlamda, çok ciddi sayıda akademik çalışma, temsili demokrasinin kurum ve süreçlerine karşı — özellikle de siyasal partilere ve siyasal temsilcilere karşı — artan oranda bir eleştirel yaklaşım, güvensizlik ve memnuniyetsizlik olduğunu ortaya koymuştur (bk. Norris, 1999; Pharr vd., 2000; Dalton, 2004, 2008; Invernizzi-Accetti ve Wolkenstein, 2017). Bu sonuçlara paralel olarak da, bireylerin karar alma süreçlerine daha aktif doğrudan katılımı talep ettiklerini ortaya çıkaran yine çok ciddi sayıda akademik çalışma yapılmıştır (bk. Dalton vd., 2001; Inglehart ve Welzel, 2005; Donovan ve Karp, 2006; Bowler vd, 2007; Gherghina, 2017).

Bu çalışmalar arasında akademik literatürde oldukça sıklıkla referans verilen ve doğrudan demokrasi taleplerinin nedenlerini anlamaya yönelik iki farklı açıklama sunan Russell J. Dalton (vd., 2001; 2004)’un çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Dalton’a göre artan doğrudan demokrasi talebi *Yeni Politika/Bilişsel Hareketlilik* ve *Politik Memnuniyetsizlik* teorileriyle açıklanabilir.

Yeni Politika/Bilişsel Hareketlilik teorisine göre, çağdaş toplumların değişen değerleri ve politik yetenekleri, onların siyaseti nasıl gördükleri noktasında büyük değişiklikler getirmektedir (Dalton vd., 2001:145). Modernleşme çeşitli yeni postmateryalist politik ilgileri beslemekte ve vatandaşların politik rolü hakkındaki beklentilerde değişime yol açmaktadır (Inglehart, 1977, 1990; Dalton vd., 2001:146). Burada postmateryalist değerlerle kastedilen

şey, insanların yeni değer ve bilişsel yetenekler edinmeye başlamasıyla siyasal partiler gibi hiyerarşik otorite yapılarına olan güvenlerinin azalmasıdır (Bengtsson ve Mattila: 2009:1033). Bununla birlikte, sosyal modernleşmenin pek çok faktörü de bireylerin politik yeteneklerini ve ortalama vatandaşların bilgi ve erişim kaynaklarını çoğaltmıştır (Dalton vd., 2001:146). Başka bir deyişle, artan eğitim ve politik bilgiye daha kolay ulaşım gibi nedenlerle, yani “bilişsel hareketlilik” (Dalton, 1984: 264) dolayısıyla, bireylerin politik parti veya elitlere gerek kalmaksızın kendi kendine politik kararlar alabilme yetenekleri artmıştır (Dalton vd., 2001:146; Dalton, 2007:274; Bengtsson ve Mattila: 2009: 1033). Sonuç olarak da doğrudan demokrasi taleplerinde artış görülmüştür. Bu yaklaşıma göre daha iyi eğitilmiş, politik olarak ilgili ve bilgili ve de genç bireylerin doğrudan demokrasiyi daha yüksek oranda talep etmeleri beklenmektedir.

Politik Memnuniyetsizlik açıklamasına göre ise, mevcut temsili demokrasinin mekanizma ve kurumlarından memnuniyetsiz; kendini karar alma mekanizmalarından ve diğer politik süreçlerden dışlanmış hissedilen bireyler de farklı bir politik sistem yaratma ve dolayısıyla da doğrudan demokrasi talebinde bulunmaktadır (Dalton vd., 2001: 146). Buna göre, doğrudan demokrasiye yönelik artan talebin asıl nedenleri artan “politik sinizm” veya geleneksel demokratik yapılara olan kamusal güven kaybıdır (Craig vd., 2001: 25). Ayrıca en önemli nedenlerden biri de kendini siyasetin çevresinde gören ve çoğunlukla mevcut siyasete ve kurumlarına olan inancını yitirmiş insanların sayısındaki artıştır (Donovan ve Karp, 2006:671). Bu nedenle de doğrudan demokrasi talebinin daha çok azınlıklar ve protest partiler arasında yaygın olduğu savunulmaktadır. Dalton (2004) ve Klingemann (1999:1033) bu kişileri demokrasinin kendisiyle değil de özel bir formu olan mevcut temsili demokrasi formuyla ilgili sorunları olan “memnuniyetsiz demokratlar” olarak adlandırmaktadır. Memnuniyetsiz demokratlar; çevre sorunları, çokkültürlülük, yeni sosyal norm ve yaşam tarzları seçimleri gibi hususların artması ile birlikte politik gündem ve konuların karmaşık, çok boyutlu ve akışkan bir yapı aldığını savunurlar. Bu nedenle de artık politik konulara; mevcut temsili demokrasinin aktör ve kurumları ile değil, doğrudan demokrasi temelli daha etkili politik iletişim ve hareket kanallarının yer aldığı mekanizmalarla odaklanılması gerektiğine inanmaktadırlar (ayrıca bk. Webb, 2013).

Dalton’un çalışması, önerdiği bu iki tezin ne ölçüde artan doğrudan demokrasi talebini açıkladığının; kimlerin, daha doğrusu hangi özelliklere sahip bireylerin, — örn. eğitim düzeyi, politik ilgi vb. — doğrudan demokrasi talebinde bulduklarının tespitine dair farklı ampirik sonuçlara ulaşan çok sayıda akademik çalışmayı tetiklemiştir (bk. Gilljam vd., 1998; Donovan ve Karp, 2006; Bowler vd., 2007). Dalton’un çalışması, aşağıda da belirtileceği gibi, gizli demokrasi görüşünün gelişimi üzerinde de etkili olmuştur. Özetle söylenebilir ki, demokrasi üzerine son yıllarda gelişen

ampirik akademik literatür, daha önce de belirtildiği gibi, temsili demokrasinin bir kriz içinde olduğu, bu nedenle de pratikte artan oranda doğrudan katılım talebi olduğu yönünde sonuçlara varmıştır.

2. Gizli Demokrasi: Ampirik Çalışmaların Eleştirisi Üzerinden Yine Ampirikten Türeyen Bir Demokrasi Görüşü

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan temsili demokrasi krizi ve doğrudan demokrasi ilişkisi üzerine akademide oluşan yaygın görüş o denli baskın haldedir ki, bu görüşe zıt olarak geliştirilmiş perspektifler çok azdır. Bu zıt görüşlerden en dikkat çekenlerinden, en çok referans verilenlerinden ve en çok ön plana çıkanlarından biri ise Hibbing ve Theiss-Morse tarafından geliştirilen gizli demokrasi anlayışıdır. İki akademisyenin ayrı ayrı ve birlikte gerçekleştirdikleri, gizli demokrasi anlayışının ilk formları olan, daha sonra ise kavramı iyice olgunlaştırdıkları çeşitli çalışmaları mevcuttur (bk. Theiss-Morse, 2001; Hibbing ve Theiss-Morse, 1995, 2001a, 2001b; Hibbing vd., 2009; Flanigan vd., 2015). İkisinin, gizli demokrasi anlayışının asıl olgun halini sundukları çalışmalarında (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002) ise kendi demokrasi anlayışlarını; yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan akademik çalışmalardan özellikle ampirik olanların metodlarının, ulaştıkları sonuçların ve geliştirdikleri argümanların bir kısmı üzerine eleştirel bir perspektif temelinde kurmuşlardır. Yine kendi gerçekleştirdikleri ampirik bir çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak da gizli demokrasinin temel unsur ve varsayımlarını ortaya koymuşlardır. Özetle ampirik eleştirisi ve ampirikten teoriye uzanan bir çabanın ürünü olan gizli demokrasi kavramı kısaca şu şekilde açıklanabilir.

Hibbing ve Theiss-Morse — çalışmalarının metodolojik özellikleri, kullanılan bilgi toplama yöntemleri vb. gibi bu makalenin konusunu aşan detayları bir kenara bırakılırsa — çalışmalarında, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaşayan vatandaşların şu konulardaki görüşlerini çeşitli bilgi toplama araçlarıyla ölçmeyi amaçlamışlardır: (liberal) temsili demokrasi üzerine kurulu mevcut Amerikan politik sistemi, siyasa oluşum süreci ve karar alma mekanizmaları. Amerikan vatandaşlarının mevcut sistem üzerine özellikle olumsuz düşüncelerinden ve de mevcut sistemin sorunlu yönlerini aşmaya yönelik alternatif olarak sundukları görüşlerinden yola çıkarak bir demokrasi “teorisi” geliştirmişlerdir. Gizli demokrasi olarak adlandırdıkları bu demokrasi anlayışı iki temel düşünce üzerine kuruludur. Bunlardan ilki, Amerikan halkının mevcut temsili demokrasi kurumlarından memnuniyetsiz olduğudur. Başka bir deyişle, yukarıda ikinci bölümde bahsedilen akademik çalışmalara paralel olarak, temsili demokrasi bir kriz içerisinde. İkincisi ise, bu kez akademideki yaygın görüşe zıt olacak şekilde, temsili demokrasi krizinin aşılması, politik karar alma süreçlerine daha az doğrudan vatandaş katılımı, siyasa oluşturma sürecinde ise daha çok uzman görüşüne yer verme

ile sağlanabilir. Gizli demokrasi anlayışının bu iki temel unsurunu ayrı ayrı inceleyelim.

Gizli demokrasinin ilk unsuru temsili demokrasinin kurumlarına yönelik eleştiri ve memnuniyetsizliktir. Hibbing ve Theiss-Morse çalışmalarının sonuçlarından yola çıkarak, temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğunu, veya daha hafif bir tabirle, bu demokrasi anlayışına karşı bir memnuniyetsizlik ve güvensizlik olduğunu kabul etmektedirler. Bu memnuniyetsizlik özellikle de ikilinin temsili demokrasinin “tartışma”, “uzlaşma” ve “yavaşlık” etrafında tanımladıkları süreçleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna göre, aslında Amerikan toplumunda yaşayan bireyler, temel politik ve ekonomik görüşler ve hedefler noktasında hemfikirlerdir. Ayrışmaya ve çatışmaya yol açan şey politikacıların kendi kişisel çıkarlarını maksimize etme çabalarıdır (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:7). Bu durum da politik tartışmayı kişisel çıkarlara odaklar, temel hedeflerdeki uzlaşma özelde uzlaşmaya yol açmaz, bu da karar alma ve siyasa oluşturma sürecini yavaşlatır. Başka bir deyişle, temsili demokrasinin kurumlarına olan memnuniyetsizliğin asıl kaynağı siyasetçilere ve siyasi temsilcilere olan güvensizliktir. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, politikacılar halk tarafından ehemmiyetsiz, partizanlıkları nedeniyle kamu yararını göz ardı eden ve kararları kendi özel ve bencil çıkarları tarafından çok fazla etkilenen kişiler olarak tanımlanmaktadırlar.

Hibbing ve Theiss-Morse’a göre eğer doğrudan demokrasi talebine olan desteğin bir sebebi varsa o da işte bu bahsedilen memnuniyetsizliktir. Yani kişiler sadece mevcut temsili demokrasinin iyileştirilmesi gerektiğini düşünürler (Bengtsson ve Mattila: 2009:1034), demokratik karar alma mekanizmalarına daha çok katılma arzusunda değillerdir. Daha açık bir ifadeyle, bireyler sistemin herhangi bir kusurlu yönünden dolayı değil, aslında siyasete olan ilgisizlikleri ve politik çatışmayı gereksiz görmelerinden dolayı politikadan uzaklaşırlar (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:7, 10). Bu da gizli demokrasinin ikinci unsurunu oluşturur. Buna göre, daha önce yukarıda da bahsedilen ampirik çalışmalarda önyargının da etkisiyle, anket veya mülakatlarda bireylere doğrudan demokrasi dışında geçerli başkaca bir alternatif sunulmadığı için, sonuçlar analiz edildiğinde bireylerin doğrudan demokrasiyi talep ettikleri gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:88).

Buna göre, bireyler politik karar alma mekanizmalarına daha fazla katılma veya karar alıcılara daha fazla girdi sunma isteğinde değillerdir. Bireyler, sürecin tüm detaylarını bilmeyi ve hatta bu süreçlerin kendilerine sürekli görünür olmasını da istemezler (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:2). Hibbing ve Theiss-Morse’un ortaya koydukları alternatif demokrasi anlayışının *gizliliği/görünmezliği* de buradan gelir. Yani bireyler esasında demokrasiye karşı değillerdir; bir karar alma mekanizmasının varlığını ister, bunu bilir ve buna

katılırlar. Aynı zamanda, karar alıcıların hesap verebilir olması gerektiğini düşünürler ve karar alıcılar üzerindeki kontrollerini de korumak isterler. Bu kontrol mekanizmasının varlığını devam ettirme isteğindeki en temel neden de bireylerin politikacıları kamu yararı pahasına kendi çıkarları peşinde koşan bencil kişiler olarak görmeleridir.

Bu nedenle bireyler, varlıklarından emin oldukları demokratik karar alma mekanizmasının mevcudiyetini talep eder, ancak bu mekanizmanın yalnızca alışılmadık ve istisnai durumlar söz konusu olunca görünür ve başvurmaya hazır olmasını isterler. Başka bir deyişle, aslında vatandaşlar *gizli* bir demokrasi anlayışını talep etmektedirler. Bu demokrasi anlayışı, politik karar alma süreçlerinde daha az katılıma, daha az tartışmaya (müzakereye) ve daha az partizan çıkarlara yer verilmesi görüşü üzerine kuruludur. İstisnai olarak başvurulmuş karar alma mekanizması ve siyasa oluşturma süreçlerinde, politikacılara karşı yukarıda bahsedilen güvensizliğin de etkisiyle, kişisel bencil çıkarlardan arınmış politik ve ekonomik görüşlerin istişaresi temelinde daha çok etkililiğe (hızlı ve verimli çalışma) ve objektifliğe yer olmalıdır (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:88). Bu da her iki süreçte de (seçilmemiş) uzman görüşlerine ve iş adamlarına yer vererek gerçekleşir (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:88, 143). İş adamlarının özellikle ekonomik karar alma sürecinde etkili olmalarının tercih edilmesinin sebebi, onların yeterli mal varlıkları nedeniyle kişisel çıkarlarını daha az ön plana koyacaklarına olan inançtır. Her ne kadar siyasa oluşumu uzmanlara bırakılsa da, bu süreçte vatandaşların uzmanlar üzerindeki denetimi devam edecek, başka bir deyişle, şeffaflık ve hesap verilebilirlik mekanizmaları varlığını koruyacaktır. Bu çerçevede özetle; gizli olan demokratik bir karar alma mekanizmasının varlığını bilen, buna istisnai de olsa başvuran ve de siyasaların etkin, objektif ve kişisel çıkarlardan arındırılarak oluştuğuna inanan bireyler, mevcut temsili demokrasinin kusurlu yönlerini daha çok değil daha az politik katılım yoluyla bertaraf etmiş olacaklardır.

Özetle görülüyor ki, gizli demokrasi anlayışı temsili demokrasi krizi ve doğrudan demokrasi talebi üzerine akademideki mevcut yaygın görüşle kimi noktalarda paralel görüşler ortaya koyarken, kimi noktalarda da bu görüşten ayrılmaktadır. Paralel görüşlerden en göze çarpanı gizli demokrasinin de bir temsili demokrasi eleştirisi üzerine kurulu olduğudur. Özellikle Dalton'un yukarıda bahsedilen ikili açıklaması dikkate alındığında, gizli demokrasinin politik memnuniyetsizlik açıklamasına daha yakın bir temsili demokrasi eleştirisi sunduğu savunulabilir. Çünkü gizli demokrasinin temsili demokrasi eleştirisinde; bireylerin değişen politik ilgi, bilgi ve tutumları üzerine odaklı yeni politika/bilişsel hareketlilik açıklamasından herhangi bir iz görmek mümkün değildir. Başka bir deyişle, gizli demokrasi anlayışı, politik sinizm veya geleneksel demokratik yapılara olan kamusal güven kaybı noktasında politik memnuniyetsizlik açıklamasıyla benzerlik gösterse de, açıklamanın

ikinci boyutunu oluşturan ve kendini siyasetin çevresinde gören insanların politik tutumları üzerinden hiçbir açıklama yapmamaktadır.

Gizli demokrasi anlayışının yukarıda bahsedilen mevcut yaygın görüşlerden ayrıldığı en önemli nokta ise demokratik karar alma mekanizmaları ve siyasa oluşturma süreçlerine doğrudan katılımın daha az olması gerektiği yönündeki görüştür. Karar alma mekanizmalarında uzman görüşlerine ve iş adamlarına yer vermesi nedeniyle elitizm (bk. Michels, 1915; Mosca, 1939; Pareto, 1966) ve teknokrazi/ekspertokrasiden (bk. Landwehr, 2009) izler taşıyan gizli demokrasi çok da orijinal bir yaklaşım sunmaz. Ancak gizli demokrasiyi, elitist ve teknokratik perspektiflerden ayıran nokta uzman görüşüne yapılan vurgunun temellendirmesinde yatmaktadır. Elitist veya teknokratik perspektiflerin, politika yapma ve siyasa oluşturma işini belli bir zümreye bırakma düşüncesi, genellikle sıradan vatandaşların politik bilgi eksikliği, politika yapma anlamındaki yeteneksizlikleri ve deneyimsizlikleri ile açıklanır. Ayrıca bu tercih, politik hususların karmaşıklığı ve teknik bilgi gerektirmesi gibi düşüncelerle de temellendirilir. Gizli demokrasi yaklaşımı ise aksine sistemden memnuniyetsizliğin kaynağı olarak bireylerin yeteneksizliğini vb. değil, onların politikaya olan ilgisizliklerini ve politikacılara karşı olan güvensizliklerini görür (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:8). Gizli demokraside yer alan elitist temelli karar alma ve siyasa üretme süreci, sıradan vatandaşların değil, aksine yukarıda bahsedilen siyasetçilerin sahip olduğu olumsuz özellikler nedeniyle.

Sonuç: Gizli Demokrasi Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Bu çalışmada, gizli demokrasi anlayışı üzerine genel bir inceleme sunulmaya çalışılmıştır. Kısaca gizli demokrasi, akademiye yaygın görüşe paralel olacak şekilde, temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğunu kabul eder. Ancak bu krizin doğrudan demokrasi talebinde artışa yol açtığı fikrine karşı çıkar. Ayrıca temsili demokrasi krizinin, siyasete doğrudan katılımın artırılması yoluyla aşılabileceği yönündeki akademiye yaygın görüşün aksini savunur.

Akademik literatürde, yaklaşık olarak son elli yıldır, temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğu görüşü hakimdir. Bu krizin nedenlerine yönelik pek çok teorik, normatif ve ampirik temelli açıklama mevcuttur. Bu çalışmada özel olarak, yeni politika/bilişsel hareketlilik ve politik memnuniyetsizlik açıklamalarına yer verilmiştir. Hibbing ve Theiss-Morse tarafından geliştirilen gizli demokrasi de özellikle politik memnuniyetsizlik anlayışına benzer argümanlar sunar. Ampirik bir çalışmanın sonuçlarından yola çıkan (ABD örneği) gizli demokrasi, temsili demokrasinin kurum ve aktörlerine yönelik bir memnuniyetsizlik olduğunu kabul eder. Bu çerçevede, temsili demokrasinin kusurlu yönleri olduğunu savunur ve temsili demokrasinin kurumlarının iyileştirilmesini önerir. Ancak bunu yaparken, yaygın akademik

görüşten ayrılarak, bu iyileştirmenin politik süreçlere daha çok katılımı teşvik ederek yapılmaması gerektiğini savunur. Aksine gizli demokrasi; politik karar alma süreçlerine daha az doğrudan vatandaş katılımını ve siyasa oluşturma sürecinde daha çok uzman görüşüne yer vermeyi krizin çözümü olarak sunar.

Çalışmanın bu sonuç kısmında, gizli demokrasinin temel ve kısa bir eleştirisi sunulmaya çalışılacaktır. Burada amaç sunulacak eleştirel unsurların, bilginiz dahilinde Türkçe akademik literatürde henüz üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışma yer almayan gizli demokrasi üzerine yapılabilecek çalışmalar için bir temel oluşturmasıdır. Eleştirel değerlendirme, bu makalenin niteliği de dikkate alındığında, Hibbing ve Theiss-Morse'un çalışmasının ampirik ve metodolojik eleştirisi görece daha kısa tutularak yapılacaktır. Eleştirisi; (i) gizli demokrasinin dikkate değer yönlerine, (ii) onun bir "kuram/yaklaşım" ya da çok da "orijinal" veya "yeni" bir görüş olmadığıyla ilgili tartışmaya ve (iii) temel argümanlarının doğrudan demokrasi ve müzakereci demokrasi çerçevesinden eleştirel incelenmesine odaklanacaktır. Eleştirisi; kapsayıcılık ve farklılıklara saygı temelinde şekillenecek bir katılım eksenli müzakereci demokrasinin neden hala değerli bir alternatif olabileceği ile sonlandırılacaktır.

İlk olarak söylenebilir ki, gizli demokrasi anlayışı; temsili demokrasi ve doğrudan demokrasi arasındaki güncel ilişkiye dair yaygın görüşten farklı bir perspektif sunması açısından dikkate değerdir. Kavram, ortaya atıldığı dönemden beri, özellikle doğrudan demokrasi üzerine ampirik çalışmalar yapan pek çok akademisyenin çalışmalarında referans verdiği bir kavram halini almıştır. Aynı zamanda ABD dışındaki farklı örneklerde de benzer ampirik çalışmalar yapılmasının önünü açmıştır (bk. Bengtsson ve Mattila: 2009; Coffé ve Michels, 2014; Ruostetsaari, 2017). Gizli demokrasi, temsili demokrasi krizinin aşılmasına yönelik görüşleriyle doğrudan demokrasi anlayışı üzerine olan tartışmaları hem arttırmış hem de çeşitlendirmiştir. Aristocu ve Arendtçi bakış açılarının, iyi bir hayatın ancak siyasete aktif katılımı gerçekleştirilmesine yönelik vurgularına karşın, politik ilgisizlik unsurunu bir kez daha ön plana çıkarmıştır. Esas amacı bu olmasa da; siyasete katılımın, bireyi mutluluğa götürecektir diğer eylemler arasında her zaman ve koşulsuz bir önceliği olamayacağı yönündeki liberteryen görüşlerin yeniden gündeme gelmesini de sağlamıştır. Gizli demokrasi, özellikle Batı toplumlarındaki düşük katılım ve "politikadan uzak durma arzusu" (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:3, 134) yönelik de bir görüş sunması açısından dikkate değerdir. Başka bir deyişle, gizli demokrasi hem mevcut sistem ve politikadan memnuniyetsiz, hem de aynı zamanda politik katılımı istemeyenler üzerine bir görüş ortaya koymuştur (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:3). Aynı zamanda kavram, popülizm nedeniyle anti-demokratik kararların demokratik yolla alınması tartışmalarını beslemesi açısından da önemlidir. Gizli demokrasiyi dikkate değer yapan bir başka unsur da küresel

ısınlama, klonlama çalışmaları vb. gibi sıradan vatandaşların politika tercihlerine bırakılmayacak kadar karmaşık ve çok boyutlu olan konularda uzman görüşünün karar alma sürecindeki kaçınılmaz rolüne yönelik tartışmaları canlandırmasıdır.

Sayılan tüm bu dikkate değer yönlerine rağmen gizli demokrasi anlayışının olumsuz eleştiriye açık tarafları da mevcuttur. Öncelikle genel olarak söylenebilir ki; tarihin belirli bir döneminde, belirli özelliklere ve belirli siyasal tutumlara haiz bir toplumdaki bireylerin görüşlerine dayanarak yapılan ampirik bir çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak genel-geçer bir teorik (ve hatta normatif) demokrasi anlayışı üretmek eleştiriye açıktır. Başka bir deyişle, ABD’de yapılan, ulusal kamuoyu araştırması ve odak grup çalışmalarından elde edilen bulgulara dayalı bir durum tespitinden yola çıkarak bir demokrasi anlayışı veya kuramına ulaşmak sorunlu ve tartışmalıdır. Bu yorum; kurumsalçı, ampirik ve tanımlayıcı çalışmaların ya da olumsuzluk ve izlek bağımlılığı gibi perspektiflerin sosyal bilimlerdeki rolünü yadsımak anlamına gelmez. Denebilir ki, belirli bir ampirik örnekten yola çıkılarak ulaşılan teorik varsayım ve sonuçların geçerliliği ve kabul edilebilirliği; normatif ve teorik temelli çalışmalarından daha zayıf olabilir. Zaten Amerikan toplumu dışında, ancak bu toplumla benzer politik, ekonomik ve sosyal yapılar gösteren, diğer modern (liberal) demokratik toplumlarda gerçekleştirilen ampirik çalışmalarda, gizli demokrasiye yönelik farklı ve bazen Amerikan örneği ile taban tabana zıt yaklaşımlar ve eğilimler ortaya çıkmıştır (bk. Bengtsson ve Mattila: 2009; Webb, 2013; Coffé ve Michels, 2014; Ruostetsaari, 2017). Hibbing ve Theiss-Morse’un da kitaplarında bahsedilen bu soruna dikkat çektikleri görülür. İkili, gizli demokrasinin ancak tutarlı teorik ve normatif argümanlarla temellendirildiğinde gerçek bir demokrasi kuramına dönüşebileceğini düşünmektedirler (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002:9-11). İşte tam da bu nedenlerle bu çalışmanın başlığında gizli demokrasi için teori veya yaklaşım yerine “görüş” ibaresi kullanılmış ve aynı bakış açısı çalışmanın diğer kısımlarında da sürdürülmüştür.

Gizli demokrasiyi bir kuram ya da yaklaşımdan çok görüş olarak nitelendirmekteki bir diğer neden de aslında onun argümanlarının ve temel unsurlarının çok da “yeni” veya “orijinal” olmadığıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, aslında gizli demokrasi elitist perspektiflerden bir noktada ayrılır. Bu nokta, gizli demokrasinin, uzman görüşüne olan ihtiyacı, bireylerin politikaya olan ilgisizlikleri ve politikacılara karşı olan güvensizlikleri üzerinden temellendirmesidir. Bu farka rağmen özünde gizli demokrasi yine de Mosca, Michels ve Pareto’cu elitist perspektiflerin ve teknokrazi/ekspertokrasinin argümanlarının bir tekrarı niteliğindedir. Aynı zamanda, sıradan insanların siyasetle ilgilenmedikleri tespiti de halihazırda zaten Joseph A. Schumpeter gibi günümüz temsil demokrasisini “rekabetçi elitizm” olarak niteleyen birçok siyaset kuramcısı tarafından dile getirilmiştir

(bk. Schumpeter, 1973; Best ve Highley, 2010). Ayrıca sıradan insanların siyasete ilgisizliğini verili kabul ederek formüle edilecek bir politika modelinin neden yanlış ve sorunlu olduğu konusuna da 1960'lerden itibaren, özellikle John Dewey'e ve daha sonra da Carole Pateman'ın katılımcı demokrasi yaklaşımına odaklanarak, birçok demokrasi kuramcısı tarafından açıklama getirilmiştir (bk. Pateman, 1970, 2012; Dewey, 1997; Honneth, 1998; Caspary, 2000, Goatcher, 2005). Bir başka husus da gizli demokrasinin argümanlarının, bilhassa neoliberal ekonomi politikalarının zirve yaptığı 1970'lerin sonundan günümüze kadar olan dönemdeki teknokratik yönetim anlayışlarında benzer bir ifadesini bulmasıdır. Bir görüşe göre, Keynesyen ekonomi politikalarının etkisiyle, 1980'lere kadar devletin ekonomiye artan orandaki müdahalesi ve refah devleti anlayışı; siyasete aktif katılım ve seçmen taleplerinde artışa yol açmıştır. Bunu, yani temelde seçmen katılımını azaltmak amacıyla da devlet, özellikle demokratikleşme sürecindeki gelişmekte olan ülkelerde, yönetim kavramı ve (bağımsız) üst kurullar aracılığıyla ekonominin teknokratik biçimde yönetilmesine yönelmiştir (bk. Ataay, 2007; Ataay, 2018; Kiely, 2016; Silva, 2018). Bu durum da demokrasi ve teknokrasi arasındaki ilişkinin tıpkı gizli demokrasideki gibi benzer bir biçim almasına yol açmıştır. Son olarak, ve belki de kavramın orijinalliği veya yeniliği konusundaki en önemli noktalardan biri, gizli demokrasinin esas argümanlarından biri olan siyasete katılımın azaltılması, yurttaşların ancak gerekli olduğu zaman, memnuniyetsizliklerini belirtmek ve denetlemek amacıyla siyasete katılması önerisi de “yeni” değildir. Bire bir olmasa da benzer bir öneri, “poliarşi” kavramının yaratıcısı ve bir politik sistemin demokrasi olarak nitelendirilebilmesi için gerekli asgari şartları sıralayan ünlü demokrasi kuramcılarında Robert Dahl'dan gelmiştir. Dahl, “esnek güç” kavramı üzerinden aslında her bireyin birer “homo politicus” olmadığını, yani politikaya katılım noktasında isteksiz ve hareketsiz kalabileceğini belirtmiştir. Dahl'a göre bazı bireyler politikaya ancak gerekli gördüklerinde, yani hükümetin amaçlarından memnun değilseler, ve de daha üst seviyeden (örn. elit siyaseti takip etme gibi) katılmayı tercih edebilirler (bk. Dahl, 2005; Buechler, 2016). Kısaca demokrasi literatürü bize, gizli demokrasinin ana unsur ve varsayımlarının çok da yeni veya alternatif olmadığını göstermektedir.

Öte yandan, gizli demokraside yer alan, demokratik karar alma ve siyasete oluşturma süreçlerinde daha çok uzman görüşüne ve iş adamlarına yer verilmesi düşüncesi şu iki husus için önem arz edebilir: popülizmin yaratabileceği çoğunluk despotizmi ile mücadele ve karmaşık teknik konularda uzman görüşü gerekliliği. Ancak aynı husus; topyekun siyaseti, (agonistik) çatışma ve değer yargılarından arındırılmış, teknik bir aktiviteye dönüştürme riski de taşır. Her ne kadar gizli demokrasi aksini iddia etse de, en temel politik, etik, ekonomik değer ve hedefler veya bu hedeflere nasıl ulaşılacağı noktasında en homojen görünen toplumda yaşayan bireyler

arasında bile fikir ayrılıkları mevcuttur. Her toplum, özellikle de ABD gibi liberal demokratik toplumlar, birbiriyle uzlaşamaz görünen, rekabet halindeki değer ve dünya görüşlerini bir arada barındırır. Günümüz çağdaş toplumları ise özellikle küreselleşme ile birlikte çokkültürlü bir yapı arz etmeye başlamışlardır. Siyaset de, farklılıkların yarattığı (agonistik) çatışmanın tartışma ve uzlaşma yoluyla çözülmesi demektir. Bu uzlaşma sürecinde, elitlerin ve uzmanlarınki de dahil olmak üzere, ortaya atılan hiçbir politik argüman salt ampirik ve bilimsel temellere dayanmaz; ister istemez değer yargılarını yansıtır. Bonotti'nin (2011:117, 119) de belirttiği gibi “eğer her zaman ampirik olarak test edilip yanlışlanabilir temeller üzerine politik kararlar alabilseydik, zaten politikaya ihtiyacımız kalma[zdı]”. Bununla beraber, gizli demokrasinin varsayımının aksine, siyasetin her basamağında aktif rol oynayacak elitlerin/uzmanların her zaman objektif hareket edeceği, etkili çalışacağı ve bireysel çıkarlarından sıyrılarak kamu yararını gözeten kararlar alacağı ne tam olarak bilinebilir ne de garanti edilebilir. İşin daha riskli olan tarafı ise, zamanla oluşabilecek bir otoriter/totaliter elit/teknokrat yönetimidir. Bu tür bir riski, mevcut temsili demokraside de yer alan ve gizli demokrasinin de önerdiği, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi araçlarla önlemek kolay değildir.

Gizli demokrasinin doğrudan katılıma yönelik olumsuz tutumu (Hibbing ve Theiss-Morse, 2002: 5, 207) ise karar alma sürecine doğrudan katılımın ve onun muhtemel sonuçlarından biri olan müzakerenin değerini ve önemini ortadan kaldırmaz. Temsili demokrasi krizinin aşılması ve normatif açıdan daha değerli bir demokrasi anlayışına ulaşma noktasında doğrudan katılım ve müzakerenin yeri önemlidir. Günümüzde popülizm, otoriter yönetim anlayışları, aşırı sağ ve yabancı düşmanlığı gibi durumlar, başta Batı demokrasilerinde olmak üzere tüm dünyada yükselme eğilimindedir. Bu durum, artık demokrasinin tek bir formunun değil, katılımcı formu başta olmak üzere topyekun kendisinin bir kriz yaşadığı yorumlarına yol açmıştır. Başka bir deyişle, insan haklarıyla beraber demokrasinin bir “düşüşte” olduğu ve karar alma süreçlerinde elitist vurgunun ön plana çıktığı yorumları yaygınlaşmıştır (bk. Diamond ve Plattner, 2015; Kekic, 2017; Öniş, 2017; Beyme, 2018). Bu eğilimin tersine döndürülmesi için, gizli demokrasi gibi daha az katılımcı ve elitist yorumlara karşın doğrudan ve müzakereci demokrasi anlayışlarının temel teorik ve normatif unsurları yeniden değerlendirilebilir ve ön plana çıkarılabilir. Çünkü gizli demokrasi; hem doğrudan katılım veya müzakereye eleştirel elitist bir perspektif sunar hem de ironik bir şekilde doğrudan demokrasiye yönelik bir talepleri olması bakımından da popülist perspektiften izler taşır (bk. Webb, 2013).

Doğrudan katılım eksenli bir müzakereci demokrasi yaklaşımı; birbiriyle uzlaşamaz görünen, rekabet halindeki değer, iyi hayat anlayışları ve dünya görüşlerini bir arada barındıran toplumlar için değerli bir alternatiftir. Çünkü bu yaklaşım; farklılıklara saygılı bir siyasetin ve karar alma sürecinin

meşruiyet ve etkililiğini arttırmada önemli rol oynar. Bu demokrasi anlayışı, çalışmanın başından beri bahsedilen temsili demokrasi krizinin çözümüne yönelik halen en önemli alternatiflerden birisidir. Gizli demokrasi, özellikle kendini siyasetin çevresinde gören ve çoğunlukla mevcut siyasete, onun kurumlarına olan inancını yitirmiş insanların dışlanmaları ve bu kişilerin siyasete hangi kanallarla entegre olacakları konusunda hiçbir açıklama yapmamaktadır. Bununla beraber, çokkültürlülük ve farklılıkların bir arada yaşaması üzerine şekillenen postmodern toplumlardaki siyaset tartışmalarıyla ilgili olarak da herhangi yeni bir şey söylememektedir. Başka bir deyişle, bir arada yaşamanın yeni formülleri, siyasetin farklılaşan yeni yolları veya araçları üzerine süregelen güncel siyaset tartışmalarına hiçbir yeni boyut kazandıramamaktadır. Aksine gizli demokrasi; teorik ve normatif değer ve görüşlerden uzak, sadece politikacıların ehemmiyetsizliği ve çıkarıcılığı görüşüne dayalı, mevcut sistemin yavaşlığı temelinde şekillenen teknik, sığ ve konjonktürel bir açıklama sunmaktadır.

Oysa doğrudan katılım ve müzakere eksenli, farklılıklara saygılı ve kapsayıcı bir karar alma ve siyasa oluşturma süreci ile (i) “memnuniyetsiz demokratlar” da dahil olmak üzere herkese bu süreçlere daha eşit katılım hakkı verilebilir; bu yolla (ii) demokrasinin eşit katılım ve devlet tarafsızlığı gibi ideallerinin daha iyi gerçekleştirilebilmesi sağlanabilir, ve (iii) farklılıklarla bir arada barış içerisinde yaşayabilmek için bireylerin tutum, davranış ve perspektiflerinde eğitim aracılığıyla gerçekleştirilebilecek dönüşümde ilerleme sağlanabilir. Bu da, temsili demokrasi krizinin aşılması için, bahsedilen tarzda bir “katılımcı demokratik” perspektifi benimsemeyi, gizli demokrasi gibi “daha az demokratik” bir perspektifi benimsemekten daha değerli bir alternatif haline getirebilir.

Kaynaklar

- ALONSO, S., KEANE, J. ve MERKEL, W. Der. (2011) *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ALTMAN, D. (2011) *Direct Democracy Worldwide*, Cambridge University Press, New York.
- ATAAY, F. (2007) Neoliberalizm, Kamu Reformu, Demokrasi, AKSOY, Ş. ve ÜSTÜNER, Y. (der.) *Kamu Yönetimi: Kuram ve Uygulama* içinde, Nobel Yayıncılık, Ankara, 163-172.
- ATAAY, F. (2018) Neoliberalizm, Düzenleyici Devlet ve Yönetişim, ERAT, V. vd. (der.) *Qou Vadis: Kamu Yönetimi* içinde, Nika Yayınevi, Ankara, 275-293.
- BARBER, B. R. (1984) *Strong Democracy: Participatory Politics for A New Age*, University of California Press, Berkeley, CA.
- BENGTSSON, A. ve MATTILA, M. (2009) Direct democracy and its critics: support for direct democracy and “stealth” democracy in finland, *West European Politics*, 32 (5), 1031-1048.
- BEST, H. ve HIGHLEY, J. (2010) *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*, Brill, UK.
- BUTLER D. ve RANNEY A. Der. (1994) *Referendums Around the World: The Growing Use of Direct Democracy*, The AEI Press, Washington.
- BOHMAN, J. (1998) Survey article: the coming of age of deliberative democracy (1998), *The Journal of Political Philosophy*, 6 (4), 400-425.
- BONOTTI, M. (2011) Religious political parties and the limits of political liberalism, *Res Publica*, 17(2), 107-123.
- BOWLER, S. DONOVAN, T. ve KARP, J. A. (2007) Enraged or engaged? Preferences for direct citizen participation in affluent democracies, *Political Research Quarterly*, 60 (3), 351–362.
- BUECHLER, S. (2016) *Critical Sociology*, İkinci baskı, Routledge, New York.
- CASPARY, W. R. (2000) *Dewey on Democracy*, Cornell University Press, New York.
- CHAMBERS, S. (2003) Deliberative democratic theory, *Annual Review of Political Science*, 6, 307-326.
- COFFÉ, H. ve MICHELS, A. (2014) Education and support for representative, direct and stealth democracy, *Electoral Studies*, 35, 1-11.

- COOKE, M. (2017) Five arguments for deliberative democracy, D'ENTREVES, M. (der.) *Democracy as Public Deliberation* içinde, Routledge, Oxon ve New York, 53-87.
- CRAIG, S., KREPPEL, A. ve KANE, J. (2001) Public opinion and support for direct democracy: a grassroots perspective, MENDELSON, M. ve PARKIN, A. (der.) *Referendum Democracy: Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns* içinde, Palgrave, New York, 25-46.
- DAHL, R. (2005) *Who Governs: Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, New Haven.
- DALTON, R. J. (1984) Cognitive mobilization and partisan dealignment in advanced industrial democracies, *Journal of Politics*, 46(1), 264-284.
- DALTON, R. J. (2004) *Democratic Challenges, Democratic Choices The Erosion Of Political Support in Advanced Democracies*, Oxford University Press, New York.
- DALTON, R. J. (2007) Partisan mobilization, cognitive mobilization and the changing american electorate, *Electoral Studies*, 26 (2), 274-286.
- DALTON, R. J. (2008) *Citizen Politics: Public Opinion And Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, CQ Press, Washington DC.
- DALTON, R. J., BURKLIN, W. P., ve DRUMMOND, A. (2001) Public opinion and direct democracy, *Journal of Democracy*, 12(4), 141-153.
- DALTON, R. J. ve SCARROW, S. E. Der. (2003) *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*, Oxford University Press, New York.
- DENNİS, J. ve OWEN, D. (2001) Popular satisfaction with the party system and representative democracy in the united states, *International Political Science Review*, 22 (4), 399-415.
- DEWEY, J. (1997) *Democracy and Education*, Dover Publications, New York.
- DIAMOND, L. ve PLATTNER, M. F. Der. (2015) *Democracy in Decline?*, Johns Hopkins University Press, Maryland.
- DONOVAN, T. ve KARP, J. A. (2006) Popular support for direct democracy, *Party Politics*, 12 (5), 671-688.
- DRYZEK, J. S. (1990) *Discursive Democracy: Politics, Policy and Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- FISHKIN, J. (1991) *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*, Yale University Press, New York.

- FLANIGAN, W., ZINGALE, N., THEISS-MORSE, E., ve WAGNER, M. W. (2015) *Political Behavior of the American Electorate*, 13. Baskı, CQ Press, Washington, DC.
- GALLAGHER, M. ve ULERI, P. U. (1996) *The Referendum Experience in Europe*, MacMillan Press, London.
- GERRET, E. (1997) Who directs direct democracy, *University of Chicago Law School Roundtable*, 4 (1), 17-36.
- GHERGHINA, S. (2017) Direct democracy and subjective regime legitimacy in europe, *Democratization*, 24(4), 613-631.
- GILLJAM, M., PESONEN, P. ve LISTHAUG, O. (1998) The referendum in representative democracies, JENSSEN, A. T., PESONEN, P. ve GILLJAM, M. (der.), *To Join or Not to Join: Three Nordic Referendums on Membership in the European Union* içinde, Scandinavian University Press, Oslo.
- GOATCHER, J. (2005). Carole pateman and the nature of participatory democracy, *Contemporary Politics*, 11(4), 217-234.
- GRAY, M. ve CAUL, M. (2000) Declining voter turnout in advanced industrial democracies, 1950 to 1997: the effects of declining group mobilization, *Comparative Political Studies*, 1091-1122.
- HARTZ-KARP, J. ve BRIAND, M. K. (2009) Institutionalising deliberative democracy: theoretical and practical challenges, *Australasian Parliamentary Review*, 24 (1), 167-198.
- HABERMAS, J. (1996) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, çev. William Rehg, The MIT Press, Massachusetts.
- HIBBING, J. R. ve THEISS-MORSE, E. (1995) *Congress as Public Enemy: Public Attitudes toward American Political Institutions*, Cambridge: Cambridge University Press, New York.
- HIBBING, J. R. ve THEISS-MORSE, E. (2001a) Process preferences and american politics: what the people want government to be, *American Political Science Review*, 95, 145-153.
- HIBBING, J. R. ve THEISS-MORSE, E. Der. (2001b) *What Is It About Government That Americans Dislike?*, Cambridge: Cambridge University Press, New York.
- HIBBING, J. R. ve THEISS-MORSE, E. (2002) *Stealth Democracy: Americans' Beliefs About How Government Should Work*, Cambridge University Press, Cambridge.

- HIBBING, J. R. ve THEISS-MORSE, E. ve WHITAKER, E. (2009) Americans' perceptions of the nature of governing, MONDAK, J. ve MITCHELL, D. (der.), *Fault Lines: Why the Republicans Lost Congress* içinde, Routledge, New York, 148-165.
- HONNETH, A. (1998) Democracy as reflexive cooperation: john dewey and the theory of democracy today, *Political Theory*, 26 (6), 763-783.
- INGLEHART, R. (1977) *Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton.
- INGLEHART, R. (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, Princeton.
- INGLEHART, R. VE WELZEL, C. (2005) *Modernization, cultural change and democracy: The human development sequence*, Cambridge University Press, Cambridge.
- INVERNIZZI-ACCETTI, C. ve WOLKENSTEIN, F. (2017) The crisis of party democracy, cognitive mobilization, and the case for making parties more deliberative, *American Political Science Review*, 111(1), 97-109.
- KEKIC, L. (2017) The economist intelligence unit's index of democracy, https://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf, erişim tarihi 26 Mayıs 2018.
- KIELY, R. (2016) From authoritarian liberalism to economic technocracy: neoliberalism, politics and "de-democratization", *Critical Sociology*, 43 (4), 725-745.
- KLINGEMANN, H. (1999) Mapping political support in the 1990s: a global analysis, NORRIS, P. (der.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance* içinde, Oxford University Press, New York.
- KNOPFF, R. (1998) Populism and the politics of rights: the dual attack on representative democracy, *Canadian Journal of Political Science*, 31 (4), 683-705.
- LANDWEHR, C. (2004) Democratic and technocratic policy deliberation, *Critical Policy Studies*, 3(3-4), 434-439.
- MICHELS, R. (1968) *Political Parties*, ilk basım 1915, Free Press, New York.
- MOREL, L. ve QVORTRUP, M. (2017) *The Routledge Handbook to Referendums and Direct Democracy* Routledge, Londra, <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203713181-4>, erişim tarihi 26 Mayıs 2018.
- MOSCA, G. (1939) *The Ruling Class*, Mc-Graw-Hill, New York.

- NORRIS, P. Der.(1999) *Critical Citizens: Global Support For Democratic Governance*, Oxford University Press, New York.
- ÖNİŞ, Z. (2017) The age of anxiety: the crisis of liberal democracy in a post-hegemonic global order, *The International Spectator Italian Journal of International Spectator*, 52 (3), 18-35.
- PARETO, V. (1976) *Sociological Writings*, Rowman and Littlefield, New Jersey.
- PATEMAN, C. (1970), *Participation and Democratic Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PATEMAN, C. (2012) Participatory democracy revisited, *Perspectives on Politics*, 10 (1), 7-19.
- PHARR, S. J., PUTNAM R. D., ve DALTON, R. J. (2000) Trouble in the advanced democracies? a quarter-century of declining confidence, *Journal of Democracy*, 11 (2), 5-25.
- PITKIN, H. F. (2004) Representation and democracy: uneasy alliance, *Scandinavian Political Studies*, 27 (3), 335-342.
- RUOSTETSAARI, I. (2017) Stealth democracy, elitism, and citizenship in finnish energy policy, *Energy Research & Social Science*, 34, 93-103.
- SAWARD, M. (2003) *Democracy*, Polity Press, Cornwall.
- SILVA, P. (2018) Neoliberalism, democratization, and the rise of technocrats, VELLINGA, M. *The Changing Role of the State in Latin America* içinde, Routledge, New York, 75-92.
- THEISS-MORSE, E.(2002)The perils of voice and the desire for stealth democracy, *Maine Policy Review*, 11, 80-89.
- SCHUMPETER, J. A. (1976) *Capitalism, Socialism and Democracy*, revize baskı, Routledge, ABD.
- SMITH, G. ve WALES, C. (2000) Citizens' juries and deliberative democracy, *Political Studies*, 48 (1), 51-65.
- VON BEYME, K. (2018) *From Post-Democracy to Neo-Democracy*, Springer, Cham.
- WEALE, A. (2007), *Democracy*, ikinci baskı, Palgrave Macmillan, New York.
- WEBB, P. (2013) Who is willing to participate? dissatisfied democrats, stealth democrats and populists in the united kingdom, *European Journal of Political Research*, 52 (6), 747-772.

1990'lardan Günümüze Türkiye'de Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum:

Bölgeler Arası bir Karşılaştırma

Social Capital and Civil Society in Turkey, 1994-2014:

A Cross-Regional Comparison

Cerem I. CENKER-ÖZEK¹

Geliş tarihi: 10.07.2018, Kabul tarihi: 28.08.2018, Basım tarihi: 30.09.2018

Özet

Bu çalışmanın amacı, 1990'lardan günümüze, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına (STK) katılımın ne şekilde değiştiğini analiz ederek, STK'ların sosyal sermaye üretebilme potansiyelini tartışmaktır. Bu özelliği ile çalışma, Türkiye'nin sosyal sermayesi üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Analiz için Dünya Değerler Araştırması'nın (DDA) 1994-2014 Türkiye verisi kullanılmıştır. Bulgular, 2000'li yıllarda Türkiye'de STK katılım oranlarının düştüğünü; geleneksel çıkar gruplarına katılımda gözlenen düşüşlerin dikkat çekici olduğunu ve sosyal sermaye literatürünün önem atfettiği yeni siyasi hareketler ve kendini ifade etme değerleri ile ilgili STK türlerine katılım oranlarının, Türkiye'nin bölgeleri arasında ciddi farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, ayrıca, aynı dönemde, STK katılımcılarının değişen demografik özelliklerine de dikkat çekmektedir. 2000'li yıllarda, daha fazla kadın ve genç, STK'lara katılım göstermiş, STK katılımcılarının ortalama eğitim seviyeleri de yükselmiştir.

Anahtar kelimeler: *Sivil toplum, bağlayıcı sosyal sermaye, köprü kurucu sosyal sermaye, Türkiye, Türkiye'nin bölgeleri*

Abstract

The objective of this study is to discuss civil society organizations' (CSOs) potential to generate social capital in Turkey by analyzing the changes observed in patterns of CSOs participation since the 1990s onwards. In this vein, the study aims to contribute to research on Turkey's social capital. For the analysis, the study utilizes World Values Survey (WVS), 1994-2014 Turkey data. The findings show declining CSOs participation rates; a noteworthy decline in the participation rates to traditional interest groups; and serious regional differences of participation to CSOs, which are given special emphasis by social capital literature such as the CSOs on new social movements and self-expressive values, during 2000s. The study also underlines the changing demographic properties of the CSOs' participants during the same period. More women and younger citizens have started to participate in the CSOs throughout the 2000s. Participants' average education levels have increased as well.

Keywords: *Civil society, bonding social capital, bridging social capital, Turkey, Turkey's regions*

---

¹ Antalya Bilim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. Dr. Öğr. Üyesi,
<https://orcid.org/0000-0001-5689-1322>
cerem.cenker@antalya.edu.tr

Giriş

Siyaset Bilimi literatüründe sosyal sermaye, vatandaşların ortak hedef ve çıkarları için iş birliği yapabilmelerini olanaklı kılan toplumsal ağları, ve güven, dayanışma ve karşılıklılık gibi normları ifade eder. Bu literatüre göre sivil toplum kuruluşları (STK'lar), sosyal sermayeyi üreten önemli kurumsal yapılardır.

Sivil toplumun siyasi kültür ve siyasi yapı üzerine etkisi, karşılaştırmalı siyaset alanının geleneksel çalışma başlıklarından bir tanesidir. Vatandaşların sivil topluma katılımlarını, sosyal sermaye yaklaşımı ile inceleyen çalışmalar ise, 1990'lı yıllarda yoğun şekilde tartışılan demokrasi ve demokratikleşme çalışmaları ile başlamıştır (Putnam vd., 1993). Sosyal sermaye literatürünün, mevcut siyasi kültür çalışmalarına katkısı, sivil toplumu, vatandaşlar arası yaygın bir ilişki ve etkileşim ağı çerçevesinde kavramsallaştırmasıdır. Bu kavramsal çerçeveye göre sivil toplum, vatandaşların güven, dayanışma ve karşılıklılık gibi demokratik normları öğrenip, içselleştirdikleri bir alandır. Bu normların yaygın olarak gözlemlendiği toplumlarda ise demokratik kurumların etkin ve cevap verebilir şekilde işlemesi beklenir (Stolle ve Rochon, 1998:47-65 ; Knack, 2002: 772-85).

Türkiye'de sivil toplum üzerine yapılan çalışmalar, genellikle, siyasi yapının sivil toplum üzerine etkisini araştırmaktadır (Kalaycıoğlu, 2002: 247-272). Sivil toplumu, sosyal sermaye yaklaşımı ile inceleyen çalışmaların sayısı ise yok denecek kadar azdır (Uğuz vd., 2011: 8-40). Bu çalışmanın amacı, 1990'lardan günümüze, Türkiye'de STK katılımının zaman içerisinde değişen yapısını analiz ederek, sivil toplumun sosyal sermaye üretebilme potansiyelini tartışmaktır. Bu özelliği ile çalışma, Türkiye'nin sosyal sermayesi üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Analiz için Dünya Değerler Araştırması'nın (DDA) 1994-2014 Türkiye verisi kullanılmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde sivil toplum ve STK'lara katılım, sosyal sermaye kavramı çerçevesinde tartışılmıştır. Üçüncü bölüm, Türkiye'de sivil toplum üzerine yapılan çalışmaları değerlendirir. Çalışmanın araştırma soruları, bu bölümde sunulmuştur. Dördüncü bölümde, 1990'lardan günümüze, Türkiye'de STK katılımı ampirik olarak incelenir. Son bölüm ise, çalışmanın bulgularının özet şeklinde tartışıldığı sonuç bölümüdür.

1. Bir Değerler Okulu Olarak Sivil Toplum

Walzer, 1990 tarihinde Stockholm Üniversitesi'nde verdiği derste, sivil toplumun, vatandaşları birbirine bağlayan ve sosyalleştiren özelliklerine dikkat çekmiştir. 1990'lı yıllarda Doğu ve Orta Avrupa'daki komünist rejimlerin yıkılmasında sivil toplumun etkin rol oynaması, sivil toplum alanındaki çalışmaları da canlandırmıştır. Walzer'a göre komünist rejimlerden demokrasiye geçiş yapan toplumların ortaya koyduğu sivil toplum aktivizmi,

demokratik toplumlarda gözlenen siyasal ve toplumsal sorunların, sivil toplum bakışı açısı ile ele alınması için bir ilham kaynağıdır:

“İleri” kapitalist ve sosyal demokratik ülkelerde örgütlü yaşam giderek daha fazla risk altında. Siyasetçiler ve vaizler, gündelik iş birliklerinin ve arkadaşlıkların gittikçe zayıfladığı konusunda bizi uyarıyor. Bu kişiler genelde saçma bir şekilde ortalığı telaşa verir; ancak, bu sefer doğru olabilirler. Şehirlerimiz, geçmişe göre, gerçekten daha gürültülü ve kirli. Ailevi dayanışma, karşılıklı destek, siyasi uyuma- tüm bunlar, geçmişe göre, daha kıt ve belirsiz. Diğer insanlar, sokaktaki yabancılar, bir zaman olduklarından daha az güvenilir gözüküyorlar. Hobbes’un toplum anlatısı, her zaman olduğundan çok daha ikna edici. Bu endişelendirici tasvirin sebebi belki de dayanışma ve güveni yeteri kadar öğretmememiz ve geleceklerini planlamamızdır (Walzer, 1991: 293, 294).

Walzer’in dersinde bahsettiği dayanışma ve güven gibi değerler ile bu değerleri üreten toplumsal ağlar, Putnam ve arkadaşlarının 1993 tarihli *Demokrasiji İşler Kılmak: Modern İtalya’da Vatandaşlık Gelenekleri* isimli kitaplarında tanımladıkları sosyal sermaye ile yakından alakalıdır. Bu kitapta yazarlar, Kuzey ve Güney İtalya bölgeleri arasında gözlenen demokratik performans farklılıklarını, bölgelerin sahip olduğu farklı sosyal sermaye seviyeleri ile açıklamışlardır. Sosyal sermaye, “toplumsal etkinliği arttıran iş birliklerini olanaklı kılan güven, normlar ve ağlar gibi toplumsal yapı özelliklerini ifade eder (Putnam vd., 1993: 167)”.

Putnam ve arkadaşlarının çalışmasından sonra sosyal sermaye üzerine yapılan çalışmaların sayısı hızla artmıştır (Dasgupta ve Serageldin, 2000; Dekker ve Uslaner, 2001). Bu çalışmalar, sosyal sermaye yaklaşımının ortaya koyduğu şu temel hipotezi test etmektedir: modern toplumları oluşturan farklı toplumsal grup ve/veya kimlikten vatandaşların başarılı işbirliği tecrübeleri, toplumsal dayanışma, güven ve karşılıklılık gibi davranışları besleyip yaygınlaştırır (Stolle, 2002). Bu davranışların yaygın olarak gözlemlendiği toplumlarda vatandaşlar, ortak talep ve çıkarları için kolaylıkla bir araya gelebilirler. Bu birliktelik ve dayanışma ise siyasetler üzerinde cevap verebilirlik ve hesap verebilirlik baskısı oluşturmak için önemlidir. Bu çerçevede, sosyal sermayesi yüksek toplumlarda, demokratik kurumların daha etkin işlemesi beklenmektedir (La Porta et.al., 2000: 310-24; Putnam, 2000: 336-50; Uslaner, 2002: 217-48) .

Sosyal sermaye yaklaşımının ortaya koyduğu hipotez, vatandaşların, modern toplumlarda mevcut çeşitliliği deneyimleyebilmelerinin hem güven ve dayanışma gibi demokratik normlar hem de demokratik performans için önemine dikkat çekmektedir. Dolayısı ile, siyaset biliminde bu yaklaşım ile yapılan çalışmalar, vatandaşların, büyük ölçüde kendilerine benzer kişilerle sosyalleşme deneyimlerinden çok, kendilerinden önemli farklılıklar gösteren farklı vatandaş ve gruplarla sosyalleşme deneyimlerini, demokratik normlar

ve performans ile ilişkilendirir. Bu bağlamda, literatürde *bağlayıcı (bonding) sosyal sermaye* ve *köprü kurucu (bridging) sosyal sermaye* arasında yapılan ayırım önemlidir (Granovetter, 1973: 1364-76; Putnam, 2000: 22-23).

Putnam bağlayıcı sosyal sermayeyi “sizinle, bazı yönlerden, önemli benzerlikleri bulunan insanlara bağlarınız” olarak, köprü kurucu sosyal sermayeyi ise “sizden, bazı yönlerden, önemli farklılıkları bulunan insanlara bağlarınız” olarak tanımlar (Putnam, 2007: 143). Bu çerçevede, vatandaşların STK'lara katılımları, köprü kurucu sosyal sermaye olarak kabul edilmektedir. STK deneyiminin, vatandaşlara, az da olsa toplumlardakine benzer bir kimlik ve aidiyet çeşitliliği içerisinde iş birliği imkanı sunabildiği varsayılır (Stolle, 2002: 405). Bu deneyimin, hem demokratik normları hem de demokratik performansı olumlu etkilemesi beklenir. Sosyal sermaye literatürünün demokratik toplumlarda STK katılımına atfettiği önemin kavramsal temelini ise Tocqueville'in, 19 yy. Amerikan demokrasisi üzerine yaptığı çalışması oluşturmaktadır.

Tocqueville'in analizinde STK'lar, güven ve dayanışma gibi demokratik normları üreten ve vatandaşlara, öz çıkarlarını ortak fayda çerçevesinde tanımlamayı öğreten okullardır. Tocqueville, yaşadığı çağı demokrasi çağı olarak tanımlamış; insanların toplumsal şartların eşitlenmesi taleplerinin de bu çağın belirleyici *tutkusunu* olduğunun altını çizmiştir (Tocqueville, 2003 : 584). Tocqueville'e göre aristokratik toplumlarda doğan nesillerin sürüklediği demokratik devrimlerle kazanılan eşitlik, vatandaşlar arası yaygın bir şüphe ve endişeyi de beraberinde getiriyordu. Bunun sebebi, bu tür toplumlarda yüzyıllardır süregelen durağan sınıf yapısı ve hiyerarşik örgütlenmenin pekiştirdiği eşitsizlik duygusunun, demokratik devrim ile bir anda değişmesinin imkansızlığı idi. Amerikan toplumu, böyle feodal, aristokratik bir geleneğe sahip olmadığı için şanslıydı (Tocqueville, 2003:590,591). Peki, liberal bir anayasa ve demokratik bir siyasi yapı içerisine doğan Amerikan vatandaşlarının sahip olduğu siyasi eşitliğin teşvik ettiği bireyselliğin, kişinin, kendisini aşırı sevmesi ve herşeyin üzerinde görmesi olarak tanımlanabilecek egoizme evrilmemesini ne engelleyebilirdi? Toplumda artan bireysellik egoizme dönüşme bile, demokratik, siyasi eşitlik, vatandaşları, kendi küçük aile ve arkadaş çevreleri dışında kalan daha geniş ve yaygın toplumsal etkileşimlerde bulunmaya nasıl teşvik edebilirdi (Tocqueville, 2003: 587-589)?

Tocqueville'e göre bu soruların cevabı demokratik siyasi yapının gerekli kıldığı siyasi özgürlüklerle ilgiliydi. Demokratik sistemin, vatandaşları, seçme ve seçilme hakkının yanı sıra, ulusal ve daha küçük yerel birimler seviyelerinde yönetime dahil eden yapısı, vatandaşlar arası iletişim ve etkileşimleri arttırmaktaydı.

Yerel özgürlükler, vatandaşları birbirlerinden ayıran iç güdülerine rağmen, daha fazla sayıda insanın, komşu ve akrabalarının

muhabbetlerine değer vermesini sağlayacak, insanları sürekli bir iletişim içerisinde tutacak ve birbirlerine yardım etmeleri için zorlayacaktır (Tocqueville, 2003: 593, 594).

Tocqueville'e göre, vatandaşların siyasi sisteme katılımlarının esas olduğu demokratik ülkelerde sivil kuruluşlar, vatandaşların ortak talep ve çıkarlar paydasında ortaklaşmalarını sağlayan, çok önemli kurumsal yapılarıdır:

Her yaştan, sınıftan ve eğilimden Amerikalı, sürekli bir araya gelmektedir. Sadece ticari ya da endüstri amaçlı değil; dini, ahlaki, ciddi, gereksiz, çok genel, fazla uzmanlık gerektiren, büyük, küçük binlerce çeşit farklı dernek...Fransa'da hükümetin, İngiltere'de bir soylunun başı çektiği muazzam, yeni teşebbüsler için Amerika'da bir dernek bulabileceğinize güvenebilirsiniz (Tocqueville, 2003: 596).

Aristokratik ünvan ve ayrıcalıkların ortadan kalktığı demokratik ülkelerde, STK'lar, özgür ancak tek başına olduğu için zayıf bireylerin özgürlüklerini korumak için de gereklidir. Ayrıca, vatandaşlar, STK'lar aracılığı ile birbirleri ile iş birlikleri yapabileme yeteneklerini geliştirmekte, başarılı iş birlikleri ise vatandaşlar arası güven ve karşılıklık gibi değerleri pekiştirmektedir. Vatandaşların STK katılımları “duygu ve düşüncelerini yenilemekte, kalplerini genişletmekte ve karşılığını bulan davranışlar, anlayışı da beraberinde getirmektedir (Tocqueville, 2003: 598)”.

Tocqueville'in çalışması, STK'ları, vatandaşların bir arada yaşama irade ve isteklerini derinleştiren, güven ve hoşgörü gibi değerleri pekiştiren önemli kurumsal yapılar olarak öne çıkarır. Siyaset bilimi literatüründe sosyal sermaye kavramını ilk defa tartışan çalışma olan *Demokrasiji İşler Kalmak* ve bu çalışmayı izleyen diğer çalışmalar, Tocqueville'in çalışmasına sık sık atıfta bulunmaktadır (Putnam vd., 1993: 83-91; Stolle, 2003: 19-42). Bu bağlamda, vatandaşların STK katılımlarının, sosyal sermayenin en önemli göstergesi olarak analiz edilmesi şaşırtıcı değildir.

Putnam ve arkadaşlarının çalışması, İtalya'nın STK katılım oranları yüksek olan Kuzey bölgelerinde vatandaşların siyasete etkin şekilde katıldıklarını ortaya koymuştur. Çalışma, ayrıca, bu bölgelerde, bölgesel hükümetlerde görevli siyasi elitlerin, siyasi aktörler ve vatandaşlar arasında siyasi eşitlik prensibine dayalı bir ilişki taraftarı olduklarını göstermiştir. STK katılım oranlarının düşük olduğu Güney İtalya bölgelerinde ise siyasi elitler, genellikle, siyasetin, geleneksel elitlerden gelen güçlü liderler tarafından yapılması gerektiğini öne sürerek, siyasi eşitlik prensibine şüphe ile yaklaşmışlardır (Putnam vd., 1993: 99-106). Çalışma, STK katılımı, demokratik normlar ve demokratik performans ilişkisini ayrıntılı şekilde tartışması ve ampirik olarak göstermesi bakımından önemlidir.

STK katılımını sosyal sermaye bağlamında analiz eden çalışmaların yoğunlaştığı önemli sorulardan bir tanesi, farklı tür STK'ların sosyal sermayeyi farklı şekilde etkileyip etkilemediğidir. *Demokrasiji İşler Kalmak*

çalışmasında Putnam ve arkadaşlarının (1993:91-92) İtalya'da yoğunlaştıkları STK'lar amatör spor kulüpleri, kuş-izleme grupları, gezi kulüpleri ve/veya koro cemiyetleri gibi yatay bir örgüt yapısı gösteren ve vatandaşların yüz-yüze ilişki ve etkileşimlerini güçlendiren STK'lardır. Dolayısı ile bu çalışmaya, modern üretim mekanizmaları ile ilişkilendirilen ve hiyerarşik olarak örgütlenen sendika kuruluşları, meslek kuruluşları ve/veya işveren kuruluşları dahil edilmemiştir. Olson'a göre (1982) bu tür kuruluşların farklı siyasi ve ekonomik aktörlerle ekonomik dağılımı etkileyebilecek iş birliklerine girme ihtimali daha yüksektir.

STK'ları sosyal sermayeyi olumlu etkilemesi beklenen ve yatay olarak örgütlenen hobi, eğlence, hak ve özgürlükler gibi konularda faaliyet gösteren STK'lar ve daha hiyerarşik bir yapı gösteren sendikalar, meslek örgütleri ve siyasi partiler şeklinde ayıran çalışmaların bulguları, STK'ların vatandaş davranış ve eğilimleri üzerine etkisine işaret etmektedir. Knack (2003: 341-45) analizinde ilk tip STK'lara katılımın toplumsal güveni olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Farole ve arkadaşlarının çalışması ise (2007: 14-15), toplumsal güveni her iki tip STK katılımının da olumlu olarak etkilediğini göstermiştir. Bu çalışmaya göre, toplumsal güveni olumsuz etkileyen tek STK türü dini STK'lardır. Uslaner'ın Amerika üzerine yaptığı çalışma ise güveni olumsuz etkileyen dini STK'ların, sadece aşırı muhafazakar dini akımlarla ilgili STK'lar olduğunu göstermiştir (Uslaner, 2001: 104-117).

Benzer şekilde, Van der Meer (2003: 141) çalışmasında STK'ları, yeni siyasi hareketlerle alakalı STK'lar, toplumsal yardımlaşma ile alakalı STK'lar ve geleneksel çıkar grupları şeklinde üçe ayırmıştır. Çevre, hayvan hakları ve barış gibi konular yeni siyasi hareketlerle alakalı STK'lar olarak sınıflandırılırken; dini gruplar, kadın dernekleri ve yardımlaşma dernekleri gibi dernekler, toplumsal yardımlaşma ile alakalı STK'lar sınıflandırmasına dahil edilmiştir. Siyasi partiler ve gruplar ile meslek örgütleri ise geleneksel çıkar grupları olarak adlandırılmıştır. STK katılımının, toplumsal güven ve siyasi kurumlara güven üzerine etkisini 16 ülke ve 74 bölgede analiz eden bu çalışma, bölgelerde gözlenen her üç tip STK'ya üyelik yoğunluğunun, bu bölgelerde yaşayan ve herhangi bir STK'ya üye olmayanların güvenlerini de olumlu etkilediğini göstermiştir. Van der Meer (2003: 146), benzer bir etkinin bölgelerde gözlenen toplumsal yardımlaşma ile alakalı STK yoğunluğu ve geleneksel çıkar gruplarının yoğunluğu ile siyasi kurumlara güven arasında da var olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, STK katılımının, sadece katılımcıların davranışlarını değil, katılımın gerçekleştiği bölgede gözlenen genel vatandaş davranışlarını da olumlu etkilediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışma, Putnam ve arkadaşlarının, STK katılımı ile demokratik normlar ve demokratik performans arasında kurduğu ilişkiyi teyid eder niteliktedir.

Son olarak, Howard ve Gilbert'in çalışması (2008: 12-32), STK'ların sosyal sermayeyi ne şekilde etkilediğini, STK'ların faaliyet alanlarına göre değil, katılımcıların katılım yoğunluklarına göre incelemiştir. Bu çalışma, STK'lara pasif olarak katılanların bile hiçbir STK'ya katılmayanlara göre siyaseten daha aktif olduklarını, insanlara daha fazla güvendiklerini ve yaşamlarından daha memnun olduklarını ortaya koymuştur.

Bu çalışmalar, STK katılımının, genel olarak, demokratik normlar ve demokratik performans üzerine olumlu etkilerine işaret etmektedir. Bu bağlamda, bir ülkede yaşayan vatandaşların farklı türlerde faaliyet gösteren STK'lara katılım oranları ve bu oranların ülkenin farklı coğrafi bölgelerine dağılımı, o ülkenin sosyal sermaye üretebilme potansiyelini analiz etmek için önemli göstergeler olarak öne çıkmaktadır.

2. Türkiye'de STK'lara Katılım ve Sosyal Sermaye: Yeni Bir Analiz Çerçevesi

Huntington, 1974'te Portekiz'de yaşanan Karanfil Devrimi ile başlayan, 1980'lerde Latin Amerika, Doğu Asya ve Türkiye'ye sıçrayan ve 1990'lı yıllara, Orta ve Doğu Avrupa ve eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde komünizmin yıkılmasıyla damgasını vuran yaygın demokratikleşme çabalarını *Üçüncü Dalga Demokratikleşme* olarak tanımlamıştır (Huntington, 1991:12-34) . Dünyanın farklı coğrafyalarından pek çok farklı ülkede gözlenen bu süreçte sivil toplum, demokratikleşmenin önemli bir unsuru olarak öne çıkmıştır (Linz and Stepan, 1997: 14-33). Cohen (1999: 213), analizinde sivil toplumun, ekonomik toplum ve siyasi toplumdaki farklı, gönüllülüğe dayalı bir toplumsal etkileşim alanı olduğunun altını çizmektedir. Sivil toplumun demokratik rejimler için önemine dikkat çeken çalışmalar, bu toplumsal etkileşim alanının varlığı ve bu alanda aktif bir çok farklı STK'nın oluşturduğu çoğulcu yapının, devletin ve/veya seçilmişlerin olası keyfi yönetimlerini sınırlandırdığını ileri sürerler. Demokratik kurum ve aktörlerden beklenen hesap verebilir ve cevap verebilir olma becerileri, bir ülkedeki STK'ların yaygın ve etkin olmaları ile doğrudan ilişkilidir (Wnuk-Lipinski, 2007: 675-93).

1990'lı yıllarda önemi artan sivil toplum tartışması, Türkiye'de sivil toplum üzerine yapılan çalışmaları da etkilemiştir. Türkiye de *Üçüncü Dalga* demokrasilerden bir tanesidir. 1980 askeri darbesinden sonra siyaset, 1983 yılı itibari ile sivilleşmişse de, darbeden sonra hazırlanan 1982 Anayasası, sivil özgürlükler ve STK örgütlenmelerini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Bu kısıtlamaları getiren anayasa maddelerinin kademeli olarak, kısmen de olsa, özgürlükler lehine değiştirilmeye başlanması 1990'lı yılların ortalarını bulmuştur (Kalaycıoğlu, 2001: 54-70). Bu yıllar, aynı zamanda, demokratikleşme, liberalleşme, küreselleşme ve AB üyeliği gibi, Türkiye'nin diğer ülkeler ile ilişkilerini belirleyen süreçlerin de ivme kazandığı yıllardır (Keyman ve İçduygu, 2003: 219-234). Demokrasi ve sivil toplumun küresel

boyutta önem kazandığı bir konjektürün, Türkiye’de artan özgürlük talepleri ile buluşması sonucu, Türkiye’de sivil toplum katılımı 1990’lı yıllarda hızlı bir artış göstermiştir.

Türkiye’de sivil toplum üzerine yapılan çalışmalar, genellikle, siyasi yapının sivil toplum üzerine etkisini araştırmaktadır Bunun en önemli sebebi, devlet ve siyasi elitlerin, sivil toplumu, vatandaşlara ait bir özgürlükler alanı olarak görmekten çok, siyasete içkin bir alan olarak algılamalarıdır (Heper ve Keyman, 1998: 259-277; İçduygu, 2011: 382-384). 1990’lı yıllarda hem STK katılım oranları hem de STK faaliyet alanlarında gözlenen artış ile, bir çok çalışma, küresel liberalleşme sürecinin, Türkiye’de gözlenen siyasi yapı-sivil toplum ilişkisini ne şekilde etkilediği sorusuna odaklanmıştır (Kubicek, 2002: 761-778; Kadıoğlu, 2005: 22-41; Sarkissian ve İlgü, 2013: 1014-1035). Aynı dönemde, çevre, kadın ve dini ve etnik kimlikler gibi hak ve özgürlüklerle ilgili STK’ların sayılarının artması ile, bu ilişki, ayrıca, farklı sivil toplum alanları için de araştırılabilmiştir (Pusch, 2000:475-505; Boşnak, 2016: 75-90; Kaliber ve Tocci, 2010: 191-215).

Türkiye’de sivil toplumu, vatandaşların yaygın iletişim ve etkileşim ağları olarak kavramsallaştıran sosyal sermaye yaklaşımı ile analiz eden çalışmaların sayıları sınırlıdır (Erdoğan, 2006: 1-39; Çarkoğlu ve Cenker, 2011:751-773). Mevcut analizler, 1990’lı yıllar ve 2000’li yılların ilk senelerindeki iyimserliğin aksine, Türkiye’de vatandaşların STK’lara katılım oranlarının ancak yüzde on ile onbeş seviyelerinde olduğunu göstermektedir (İçduygu vd., 2011: 74). Benzer şekilde, sosyal sermayenin bir diğer boyutu olan vatandaşlar arası güven seviyelerinin de Türkiye’de düşük olduğu gözlenmektedir. Türkiye’de genel olarak insanlara güvendiğini belirtenlerin oranı sadece yüzde on seviyelerindedir (Esmer, 2012; Aytaç vd., 2017).

Türkiye çapında temsili örnekleme toplanan veri, Türkiye’de sosyal sermaye potansiyelinin düşük olduğuna işaret etse de sosyal sermaye yaklaşımının öne çıkardığı STK deneyimi ve/veya STK iş birlikleri gibi konularda yapılan çalışmalar, vatandaş iletişim ve etkileşimlerinin olumlu etkilerine işaret etmektedir. Çakmaklı’nın (2015: 421-435) çalışması, STK deneyiminin, aktif vatandaşlık için önemine dikkat çekmektedir. Çalışma, STK’lara katılan vatandaşların daha özgüvenli, yaşamlarından daha memnun ve farklı görüşlere karşı daha hoşgörülü olduklarını ortaya koyar. Benzer şekilde, Cenker-Özek’in (2017:688-709) araştırması, STK katılım oranları düşük olsa da, mevcut STK’lar arası iş birliklerinin dinamik bir yapı gösterdiğinin altını çizer. Bu çalışma, farklı tür STK’ların sosyal sermayeyi farklı şekilde etkilediğini göstermesi açısından da önemlidir.

1990’lı yıllardan günümüze Türkiye’de sivil toplumun öneminin artmasına paralel olarak artan akademik çalışmalar, Türkiye’nin sivil toplum yapısında meydana gelen değişimleri anlamak için çok değerlidir. Bu çalışma, Türkiye’de STK katılımını, sosyal sermaye yaklaşımı ile, son 30 yılı

kapsayacak bir çerçevede analiz ederek, mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, STK katılımını, vatandaşlar arası yaygın bir iletişim ve etkileşim ağı olarak değerlendirmektedir. Buna göre, Türkiye'de STK katılımının, demokratik süreçlere olası etkilerinin tartışılabilmesi için öncelikle STK katılımının, Türkiye genelinde ne kadar yaygın olduğunun ortaya konması gerekmektedir.

Türkiye'de sivil toplum üzerine yapılan akademik çalışmaların büyük çoğunluğu nitel veri analizine dayanmakta, vaka çalışmaları, ağırlıklı olarak, Türkiye'nin en büyük şehirlerinde yer alan ve/veya kendi faaliyet alanlarında öne çıkan STK'ları ele almaktadır (Şimşek, 2004: 46-74; Ergun, 2010: 507-22; Rumelili ve Çakmaklı, 2017: 1-20). STK katılım oranlarını raporlayan çalışmalar ise, genellikle, tek bir zaman diliminde toplanmış, kesitsel veriye dayanmaktadır (İçduygu vd., 2011). Bu çalışmalar, STK katılımının zaman içerisinde ne şekilde değiştiği sorusunu yanıtlamamaktadır. Sosyal sermaye yaklaşımının Türkiye'de STK katılımı ile alakalı ortaya koyduğu sorular, mevcut çalışmaları tamamlar niteliktedir: 1990'larda sivil toplumun kazandığı ivme, 2000'li yıllarda süreklilik göstermiş midir? Aynı dönemde çeşitlenen STK faaliyet alanlarına katılımın, Türkiye genelinde yaygın olduğu söylenebilir mi? Türkiye'nin büyük şehirleri dışında, sivil topluma katılım hangi seviyelerdedir? Türkiye'nin bölgeleri arasında STK türleri ve katılım oranları bakımından ne gibi farklılıklar gözlenmektedir? STK'ların faaliyet alanları gibi, katılımcı profilleri de zaman içerisinde değişmiş, çeşitlenmiş midir?

Sosyal sermaye yaklaşımına göre, STK katılımının, demokratik süreçleri etkileyebilmesi için farklı alanlarda faaliyet gösteren STK'ların bölgelerde belli bir yoğunlukta var olmaları ve sürekli olmaları beklenmektedir. Bu yaklaşıma göre, ayrıca, tüm bölgelerde, belli yoğunlukta mevcut bulunan bir STK türünün, istek ve taleplerini siyasilere duyurabilmesi de daha kolay olacaktır. Dolayısı ile Türkiye'de STK katılımının 1990'lardan günümüze ne şekilde değiştiğini, bölgeler arası farklılıklara da değinerek gösteren bir analizin literatüre iki önemli katkısı olacaktır. Bunlardan birincisi, Türkiye'deki STK'ların ortaya koyduğu sosyal sermaye potansiyelini göstermektir. Türkiye'de son otuz yılda gerçekleşen STK katılımının sosyal sermaye yaklaşımı ile yapılan analizinin, mevcut literatüre alternatif bir bakış açısı sunması beklenmektedir. İkinci katkısı ise, özellikle çevre, kadın ve dini/etnik kimlikler gibi yeni faaliyet alanlarında aktif STK'lar üzerine yoğunlaşan nitel çalışmalara, bu STK'ların Türkiye ve bölgelerinde ne kadar yaygın olduğunu gösteren önemli bir arka plan verisi sağlamaktır. Bu veri, bu tür STK'ların, demokratik süreçler üzerine olası etkilerini analiz edebilmek için önemlidir.

Bu çerçevede, çalışmanın, bir sonraki bölümde üzerinde durduğu başlıca üç soru şu şekildedir:

a) 1990'lerden günümüze, Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde STK katılım oranları ne şekilde değişmiştir?

b) 1990'lerden günümüze Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde vatandaşların katılım gösterdikleri STK türleri ne şekilde değişmiştir?

c) 1990'lerden günümüze STK'lara katılanların demografik özellikleri ne şekilde değişmiştir? STK'lar, zaman içerisinde, daha farklı demografik grupları barındıran, daha çoğulcu bir yapı göstermekte midir?

3. 1990'lerden Günümüze Türkiye'de Sosyal Sermaye: Bölgeler Arası Bir Karşılaştırma

Veri ve Analiz

Bu çalışmada, Dünya Değerler Araştırması'nın (DDA), 1989-2014 yılları arasında Türkiye'de beş yıllık aralıklarla, beş sefer uyguladığı anket çalışması sonucu oluşturduğu veri kullanılmıştır. Anket çalışması, zaman içerisinde tekrar edildiği için, veri kesitsel değil, boylemsaldır.

Sivil toplum çalışmalarında, temsili örnekleme dayalı STK katılım verisinin, resmi STK kayıtları ile değerlendirilen STK verisine göre iki avantajından bahsedilmektedir (Howard, 2008: 52). Bunlardan birincisi, örneklem ile toplanan verinin ülkeler arası karşılaştırmalar yapmak için daha uygun olmasıdır. İkincisi ise resmi STK kayıtlarına dayalı verinin, bir zaman kurulmuş ancak artık aktif olmayan STK'ları da kapsamaması sonucu, ortalama STK verisinin, gerçekte gözlenen değerlerden daha yüksek çıkabilmesidir. (Putnam, 2000: 416). Bu çalışma özelinde DDA verisinin kullanılmış olmasının bir diğer sebebi Dernekler Dairesi Başkanlığı'na ait STK'lara katılım verisinin sadece 2008-2017 dönemini kapsamamasıdır.

DDA, 1981 yılından beri, birey seviyesinde eğilim, davranış ve değerler ile alakalı veri toplamaktadır (Inglehart et.al., 2014). DDA Türkiye verisinin, 1989-1993 tarihleri arasında toplanan ilk dalga verisinde, vatandaşlara STK katılımı ile ilgili sorular sorulmamıştır. 1999-2004 tarihleri arasında toplanan üçüncü dalga veri ise bölgesel veri içermemektedir. Dolayısı ile analizde, 1994-1998, 2005-2009 ve 2010-2014 verileri kullanılarak, Türkiye'nin sosyal sermaye potansiyeli 1994-2014 dönemi için analiz edilmiştir. Bu veriler, sırası ile 1996, 2007 ve 2011'de Türkiye'de yürütülen anket çalışmaları ile toplanmıştır (Esmer, 2012).

Analizde kullanılan STK türleri, aşağıdaki Tablo.1'de gösterilmiştir. Bu STK'lar, analiz edilen üç dalga veride de sorulmuş, ortak STK türleridir. DDA'da STK'lara katılım şu soru ile ölçülmüştür: "Şimdi size çeşitli gönüllü kuruluşlardan oluşan bir liste okuyacağım. Bu listede değişik türde gönüllü kuruluşlar (örneğin dernek, vakıf ve benzeri) var. Okuduğum her gönüllü kuruluş için, üye olup olmadığınızı belirtiniz. Eğer bu tür bir gönüllü kuruluşa üye iseniz, aktif yani faal bir üye misiniz, yoksa pasif yani faaliyetlere

pek katılmayan bir üye mi?" Analizde kullanılan STK katılım oranları, DDA'da sorulan STK'lardan en az bir tanesine aktif veya pasif üye olarak katılanların oranıdır.

Tablo 1. DDA'nın Üç Döneminde de Sorulan STK'lar

Dini dernek, vakıf, kuruluş, cami yaptırma derneği vs.
Spor kulüpleri; boş zamanları değerlendirme kuruluşları
Eğitim, sanat, müzik gibi alanlarda faaliyet gösteren kuruluşlar
Sendika
Siyasi parti
Çevreci kuruluşlar; çevre koruma dernekleri, vakıfları
Meslek kuruluşları (örneğin meslek odaları, esnaf odaları, barolar)
Hayır kuruluşları; yardım dernekleri; insani örgütler
Belirtilenler dışında başka kuruluşlar

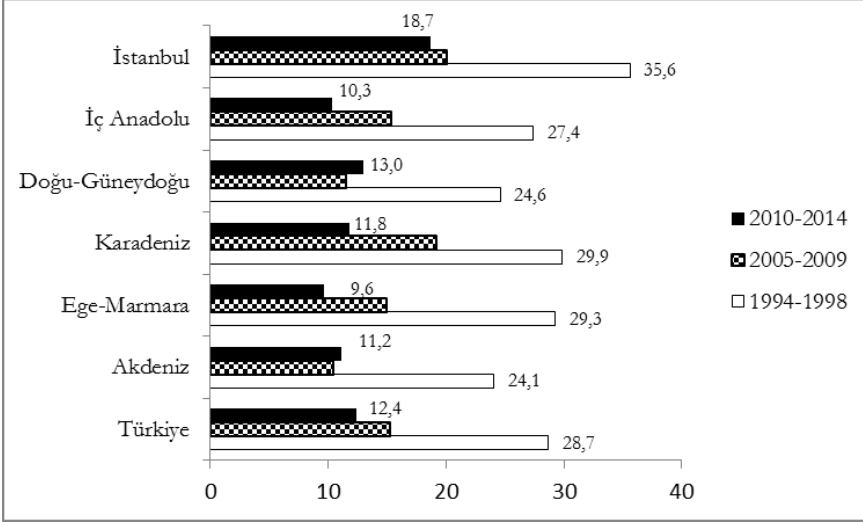
Kaynak: DDA, 1994-2014

1990'lı yıllarda toplanan DDA, Türkiye coğrafi bölge verisi için Türkiye'nin en büyük şehirleri ve coğrafi bölgelerini kullanmışken, 2005-2014 dönemi için Avrupa Birliği (AB) bölgesel istatistiksel veri sistemi ile uyumlu İstatistik Bölge Birimleri Nomenklatörü (NUTS) sınıflandırmasını kullanmıştır. Boylamsal analiz için DDA verisi, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesi ve İstanbul şeklinde yeniden kodlanmıştır. Ancak, 1994-1998 verisinde, Ege ve Marmara Bölgeleri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri birlikte kodlanmıştır. 2005-2009 ve 2010-2014 bölgesel verilerinin, 1994-1998 verisi ile karşılaştırılabilir olması için, bölgesel veriler yeniden kodlanmıştır. Diğer taraftan, 2005-2009 ve 2010-2014 bölgesel verileri, 1994-1998 verisinden daha ayrıntılı olduğu için, bölgesel karşılaştırmaları gösteren şekiller hem üç dalga veriyi (1994-2014) hem de iki dalga veriyi (2005-2014) gösterir şekilde tekrarlanmıştır. İstanbul'un Marmara Bölgesi'nden ayrı şekilde kodlanma sebebi ise, İstanbul'un STK'lara katılım konusunda diğer şehirler ve hatta bölgelere göre hem nicelik hem nitelik olarak üstünlük göstermesidir (İçduygu vd., 2011).

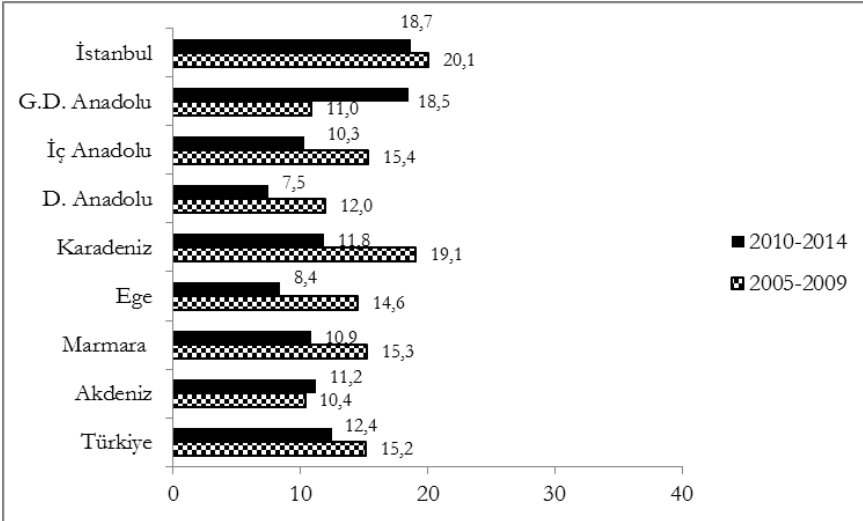
Bulgular

Analizin ilk araştırma sorusu olan 1990'lardan günümüze, Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde değişen STK katılım oranları aşağıdaki Şekil.1 ve Şekil.2'de sunulmuştur. Şekiller, ayrıca, STK katılım oranlarının, Türkiye genelinde, zaman içerisinde ne şekilde değiştiğini de göstermektedir.

Şekil 1. Türkiye ve bölgelerinde STK katılımı, 1994-2014 (%)

Şekil 2. Türkiye ve bölgelerinde STK katılımı, 2005-2014 (%)

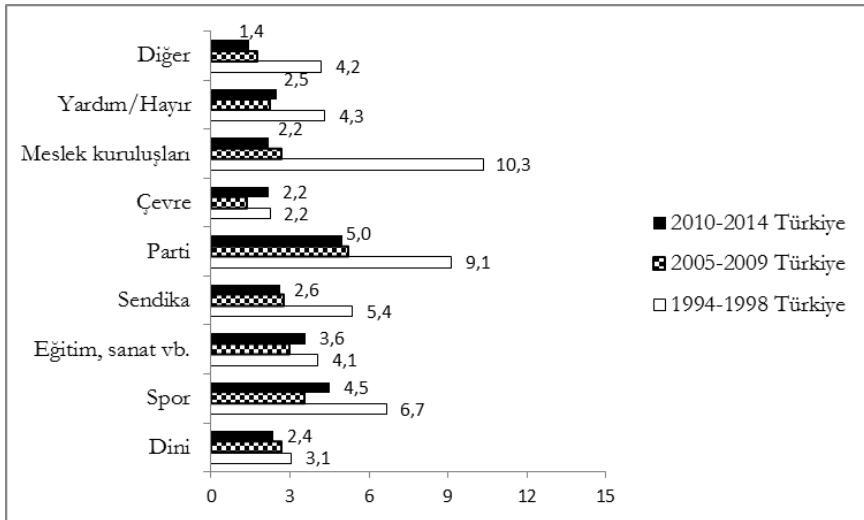

Bu iki şeklin birbirinden farkı, ikinci şeklin, DDA'nın sadece 2005-2009 ve 2010-2014 verileri kullanılarak hazırlanmış olmasıdır. Dolayısı ile Şekil.1, Türkiye ve bölgelerindeki STK katılımını daha uzun bir süre için karşılaştırabiliyorken, daha kısa bir süreyi kapsayan Şekil.2'nin bölgesel verisi daha ayrıntılıdır.

Şekil.1, Türkiye'de 1990'lı yıllar ile 2000'li yıllar arasında, hem Türkiye geneli hem de bölgelerde, STK katılım oranlarının en az yüzde elli veya daha fazla seviyede düştüğünü göstermektedir. Bu düşüş, Türkiye'de sivil toplum üzerine yapılan birçok araştırmanın atladığı bir bulgudur. Bunun sebebi, DDA verisi dışında 1990'lı yıllara ait temsili örnekleme dayalı, Türkiye geneli için STK katılım oranlarını gösteren veri eksikliğidir. Bu tür çalışmaların sayıları ancak 2000'li yıllarda artmıştır. Şekil.1 ve Şekil.2, ayrıca, Türkiye genelinde gözlenen STK katılım oranlarındaki düşüşün, 2000'li yıllarda kademeli olarak devam ettiğini de göstermektedir. Bu eğilim, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri dışında kalan tüm bölgeler ve İstanbul için de geçerlidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2005-2014 arasında gözlenen artış ise dikkat çekicidir.

Türkiye'de STK katılım oranlarının 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara düşüşü, bu yıllarda STK yapısında meydana gelen yapısal değişimlere işaret edebilir. Bu olasılığı araştırmak için aşağıdaki Şekil.3, 1990'lardan günümüze Türkiye'de vatandaşların katılım gösterdikleri STK türlerinin ne şekilde değiştiği sorusuna odaklanmıştır.

Şekil 3. Türkiye'de vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

Şekil.3, 1990'lı yıllarda, Türkiye'de, meslek kuruluşları, sendikalar ve siyasi partiler gibi, geleneksel çıkar grubu olarak sınıflandırılan STK'ların, tüm

STK'lar içerisinde ağırlıklı olarak tercih edilen STK türleri olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal sermaye çalışmaları, bu tür STK'lara, ekonomik ve siyasi aktörlerle olası ilişkileri ve hiyerarşik yapılarını göz önünde bulundurularak şüphe ile yaklaşmıştır (Putnam, 2000). Diğer taraftan, modern, kapitalist ekonomi ve toplumsal sınıf temelinde örgütlenen meslek örgütleri ve sendikaların, Walzer'ın Batı demokrasilerine ilham kaynağı olarak işaret ettiği, özellikle Polonya, Macaristan ve eski Çekoslovakya gibi Orta Avrupa ülkelerinde, rejim değişikliğini tetikleyen, sivil toplum aktivizminin önde gelen aktörleri olduğu da unutulmamalıdır (Haggard and Kaufman, 1997: 263-283; Collier and Mahoney, 1997: 285-303).

Türkiye'de meslek kuruluşları, sendikalar ve siyasi partilere katılımın, 2000'li yıllarla birlikte düşüşler göstermesi, aynı dönemde, tüm dünyada yaşanan liberal dönüşümle yakından ilgilidir. 1990'larda komünizmin, tüm eski Sovyetler Birliği coğrafyasında son bulması, özellikle sendikaları zayıflatan bir süreci de başlatmıştır. Bu dönemde, birçok Batı demokrasisinde, sol gelenek ile ilişkili olan partiler, hem ideolojik hem yapısal krizler yaşamış ve parti sistemlerinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Soğuk Savaş'ın bittiği dönem, birçok ülkede siyasi parti sisteminin değiştiği ve siyasi partilere üyeliklerin hızla düştüğü bir dönemdir (Mair, 1998). Özellikle 2000'li yıllarda, Türkiye'nin siyasi parti sisteminde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir (Sayarı ve Esmer, 2002; Sayarı vd., 2018). Şekil.3, aynı yıllarda, Türkiye'nin STK yapısında 1990'lı yıllarda etkin olan meslek örgütleri, sendikalar ve siyasi partiler gibi geleneksel çıkar gruplarının önemlerini, görece kaybettiğini ortaya koymaktadır.

2000'li yıllarda öne çıkan demokratik pekişme (democratic consolidation) ve sosyal sermaye literatürleri ile birlikte, kültür, sanat, hobi, hak ve özgürlükler, çevre ve barış gibi post-modern, kendini ifade etme değerleri ve kimlik siyasetini ön plana çıkaran STK'lar görece önem kazanmıştır. Sosyal sermaye literatürü için bu tür STK'lar, aşağıdan-yukarıya örgütlenerek, yaygın vatandaş iletişim ve etkileşimlerine olanak sağlayan STK'lardır.

Şekil.3, bu tür STK'lar arasında sayılabilecek spor dernekleri, hayır kuruluşları, yardım dernekleri, insani örgütler ve eğitim, sanat ve müzik gibi kuruluşların, Türkiye'de 1990'lı yıllarda vatandaşların en fazla tercih ettiği STK'lar arasında geldiğini göstermektedir. Ancak, 2000'li yıllarda, bu tür STK'lara katılımın da en az yüzde elli oranında düştüğü gözlenmektedir. Türkiye'de 2000'li yıllarda, geleneksel çıkar gruplarına katılımın düşmesi, Soğuk Savaş sonrası küresel siyaset ile ilişkilendirilebilmekteyken, kendini ifade değerleri ile ilişkili, diğer tür STK'lara katılımlarda da gözlenen düşüşler, bu yıllarda Türkiye'nin ekonomik ve siyasi yapısında gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin, sivil toplum alanının tümünü etkilediğine işaret etmektedir. Sonrasında tüm ekonominin yeniden yapılandırıldığı 2001 ekonomik krizi ile 1990'lı yılların sonunda başlayan ve 2000'li yılların ilk

yarısına kadar devam eden siyasi krizlerin bu dönemde yaşandığı unutulmamalıdır.

Bu krizlerin, vatandaşların bireysel ve grup seviyelerindeki talep ve çıkarlarını özgürce tartışıp dayanışabildikleri sivil toplum alanına yansımaları, bu alanın, ciddi oranda daralması olmuştur. Sivil toplum alanında gözlenen çoğulcu yapı, Tocqueville'in fazlasıyla önemseydiği vatandaş etkileşimlerinin yaygınlaşması için bir önkoşuldur. STK katılımının, sınırlı sayıda vatandaşın, sınırlı sayı ve türde STK'lara katılımları ile gerçekleştiği ülkelerde, STK'ların, vatandaşlara, toplumdakine benzer bir çeşitlilik içerisinde dayanışabilecekleri ortamı sağlama olanakları da sınırlı olacaktır. Oysa bu çeşitlilik, köprü kurucu sosyal sermayenin öne sürdüğü gibi, vatandaşlar arası güven, iş birliği ve karşılıklılık normlarının gelişmesi ve yaygınlaşması için gereklidir. Bu çerçevede, Türkiye'de 2000'li yıllarda STK katılım oranlarında gözlenen düşüş, bu yıllarda Türkiye'nin sosyal sermayesinin de düştüğüne işaret etmektedir. Peki, sosyal sermayedeki bu düşüş, Türkiye'nin farklı bölgelerini nasıl etkilemiştir?

Şekil.3'tekine benzer bir analiz Türkiye'nin tüm coğrafi bölgeleri ve İstanbul için tekrarlandığında, 2010-2014 döneminde İstanbul, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'nde, STK katılım oranlarında görece iyileşme gözlenirken (Şekil.4, Şekil.5, Şekil.6), Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesi'nde, 2000'li yıllarda geleneksel çıkar gruplarına katılımın düşmesi ile boşalan sivil toplum alanının, farklı STK'lara katılım ile doldurulamadığı göze çarpmaktadır (Şekil.7, Şekil.8, Şekil.9, Şekil.10 ve Şekil.11).

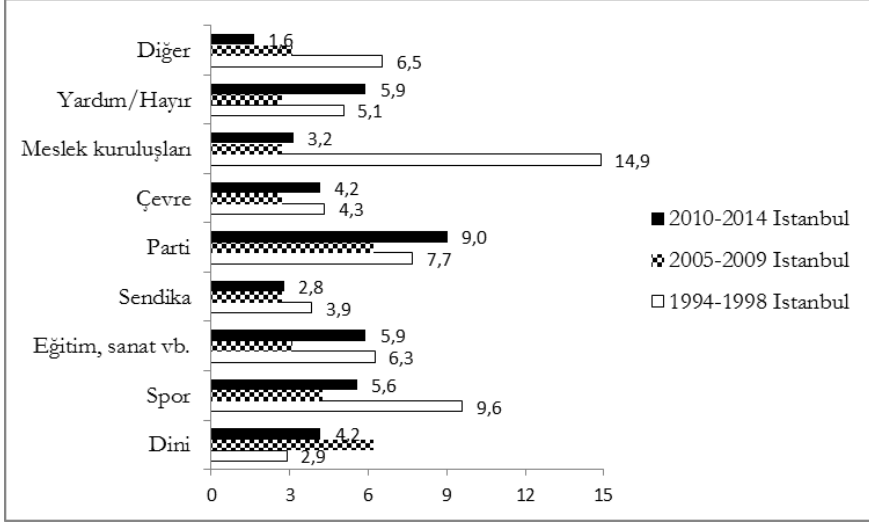
İstanbul'da 1990'lı yıllarda en yoğun STK katılımı meslek kuruluşlarında gözlenirken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'nde, aynı dönemde, en yüksek oranlı STK katılımı, siyasi partilerde gözlenmektedir. 1990'larda, bu iki bölgede, meslek kuruluşlarına katılım da yüksektir. 2000'li yıllarda, bu kuruluşlara katılım oranları düşmüştür. Sadece İstanbul'da, 2010-2014 döneminde siyasi partilere katılım oranı %9 seviyesine ulaşarak, 1990'lı yıllarda gözlenen seviyenin üzerine çıkmıştır.

2010-2014 döneminde, hem İstanbul hem de Akdeniz Bölgesi'nde, sosyal sermaye literatürünün sıkça atıfta bulunduğu, yeni siyasi hareketler ve kendini ifade değerleri ile ilgili hayır kuruluşları, yardım dernekleri, insani örgütler, çevreci kuruluşlar ile eğitim, sanat ve müzik gibi kuruluşlara katılım oranları ya 1990'lı yıllardaki seviyeleri yakalamış ya da bu seviyelerin üzerine çıkmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise bu STK'lar ile birlikte spor kulüpleri ve boş zamanları değerlendirme kuruluşlarına katılım oranları artış

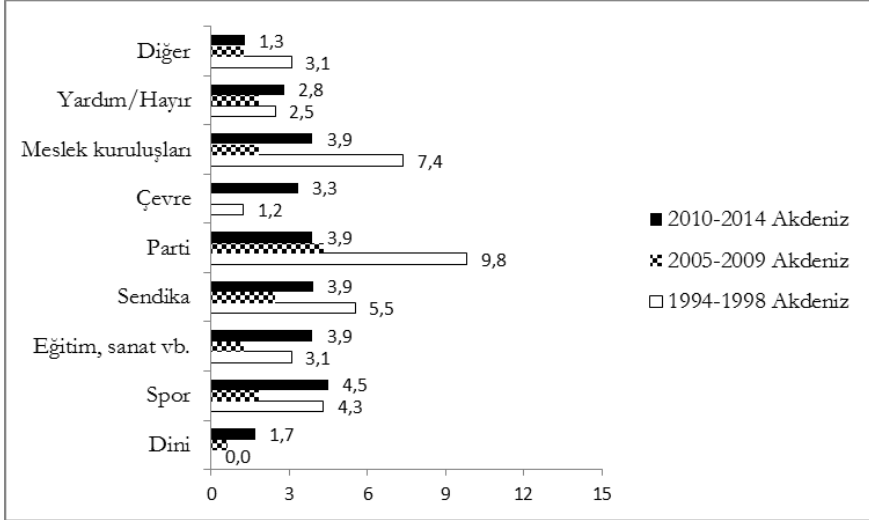

göstermiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, 2000'li yıllarda STK katılım oranlarının en fazla artış gösterdiği bölgedir².

Şekil.4 İstanbul'da vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

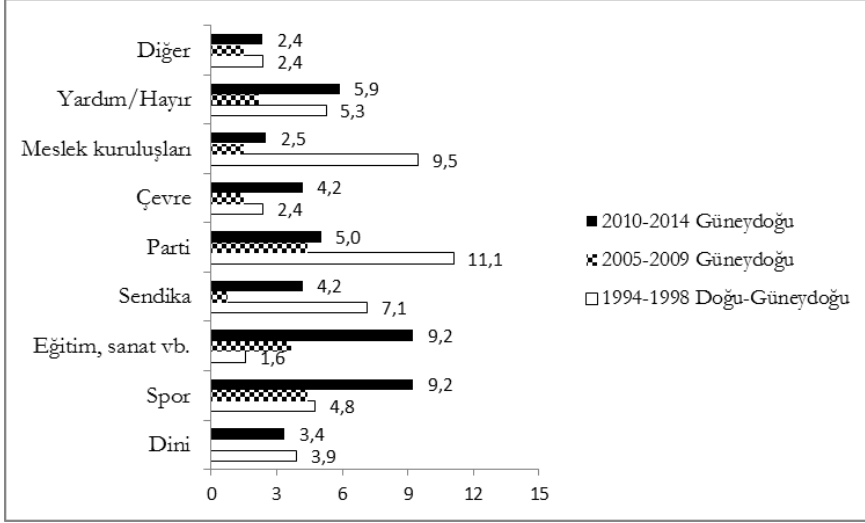

Şekil.5 Akdeniz Bölgesi'nde vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

² DDA, 1994-1999 verisinde bölge değişkeni için, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri birlikte kodlanmıştır. Dolayısı ile Şekil.6'da 1994-1998 dönemi STK katılım oranları her iki bölgeye ait toplam STK katılım oranını gösterir. Aynı durum, Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait STK katılım oranlarının gösterildiği Şekil.8 için de geçerlidir.

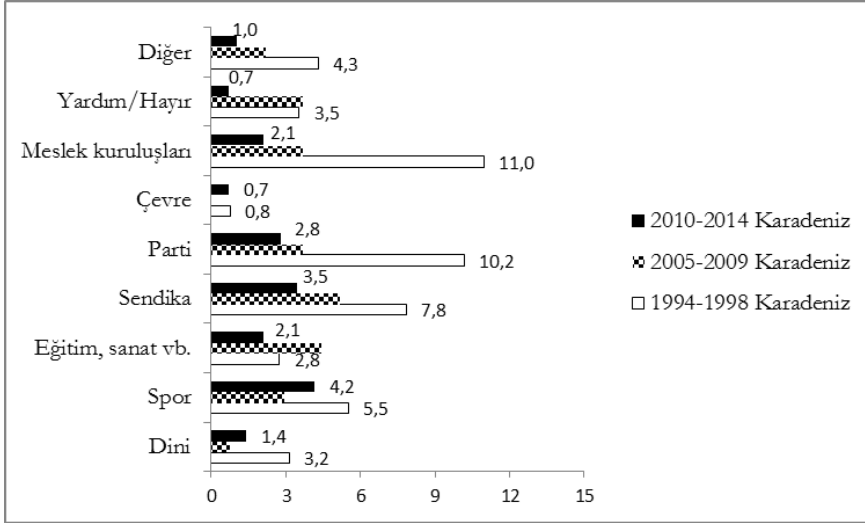
Şekil.6 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

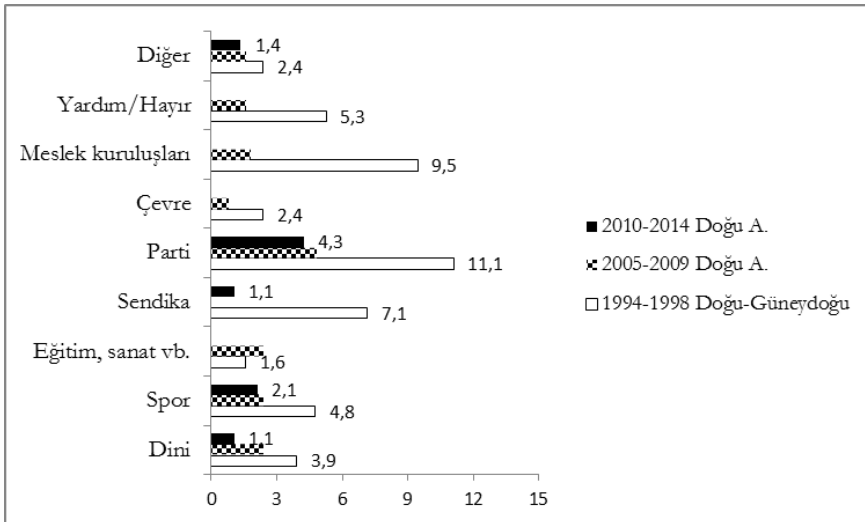
Bir sonraki sayfada gösterilen Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait şekiller, diğer üç bölgede gözlenen STK katılım oranlarından çok daha farklı bir hikaye sunmaktadır. 1990'lı yıllarda Karadeniz Bölgesi'nde vatandaşların görece yüksek oranlarda katılım gösterdikleri meslek kuruluşları, sendikalar ve siyasi partiler, 2000'li yıllarda önemlerini kaybetmişlerdir. Bu STK'lara katılım seviyelerindeki düşüş, 2000'li yıllarda da devam etmiştir.

Karadeniz Bölgesi'nde 2000'li yıllarda geleneksel çıkar gruplarına katılımında gözlenen düşüşün yanında, aynı dönemde, sosyal sermaye literatürünün öne çıkardığı türde STK'lara katılım da düşüş göstermektedir. 2010-2014 dönemi için Karadeniz Bölgesi'nde vatandaşların hayır kuruluşları, yardım dernekleri ve insani örgütler ile çevreci kuruluşlara katılım oranları yüzde bir seviyesine bile ulaşmamaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde, aynı dönemde, sadece spor kulüpleri ve boş zamanları değerlendirme kuruluşlarına katılımında görece bir artış gözlenmektedir.

Şekil.7 Karadeniz Bölgesi'nde vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

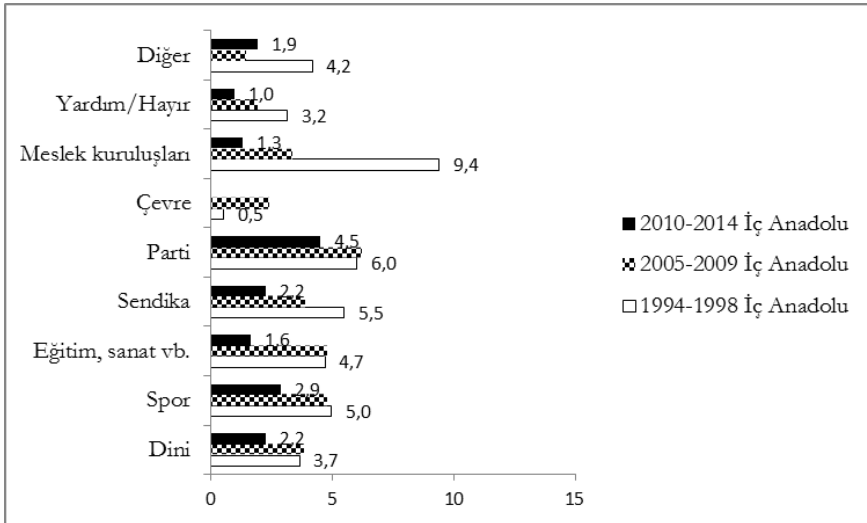
Şekil.8 Doğu Anadolu Bölgesi'nde vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

DDA'nın Doğu Anadolu Bölgesi'nde 2010-2014 örneklemini ile ulaştığı denekler arasında hayır kuruluşları, yardım dernekleri ve insani örgütler ve çevreci kuruluşların etkinliklerine katılan yoktur. Bu alanlarda faaliyet gösteren STK'lar, sosyal sermaye literatürünün özellikle üzerinde durduğu, farklı çeşitlilikte vatandaşlara, yüz-yüze etkileşim imkanı sunan STK'lardır.

Bu dönemde, Doğu Anadolu Bölgesi'nde sadece siyasi partilere katılımında görece bir artış gözlenmektedir. Siyasi partiler, partizan görüşler temelinde örgütlendikleri için, bu tür kuruluşların sosyal sermaye üretebilme potansiyelleri, daha geniş fikir ve görüşte vatandaşları kapsayan STK türlerine oranla kısıtlıdır. Kısaca, hem Karadeniz Bölgesi'nde hem de Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1990'lı yıllarda, geleneksel çıkar gruplarının görece dinamizm gösterdiği sivil toplum alanı, 2000'li yıllarda iyice daralmıştır. Bu bölgelerin sosyal sermayesi zaman içerisinde azalmıştır. Ayrıca, mevcut STK yapısı, yakın bir gelecekte, bu bölgelerde sosyal sermayenin artma ihtimalinin zayıf olduğu sinyali de vermektedir.

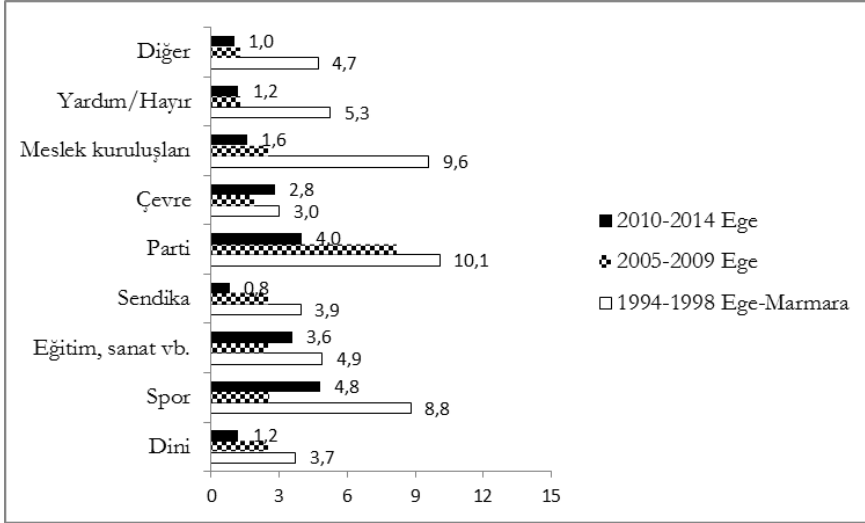
Şekil.9 İç Anadolu Bölgesi'nde vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

İç Anadolu Bölgesi, kayıtlı STK sayısı bakımından Türkiye'nin ikinci büyük şehri olan, başkent Ankara'nın da ait olduğu bölgedir. STK aktiviziminde Türkiye'de öne çıkan bir şehri barındırorsa da, İç Anadolu Bölgesi'nde zaman içerisinde gözlenen STK katılım oranları, Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne benzerlik göstermektedir. Şekil.9'a göre, İç Anadolu Bölgesi'nde tüm STK'lara katılım oranları, 2000'li yıllarda kademeli olarak azalmıştır. 2010-2014 döneminde, İç Anadolu Bölgesi'nde, sadece siyasi partiye katılım oranı, 1994-1999 dönemine yaklaşmıştır (%4,5). Ancak, daha önce belirttiği gibi, siyasi partilere katılımın sosyal sermaye üzerine etkisinin sınırlı olması beklenmektedir. 2010-2014 döneminde İç Anadolu Bölgesi'nde diğer tüm STK'lara katılım oranları %3'ün altındadır.

1990'lı yıllarda, Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesi'nde³, geleneksel çıkar gruplarına katılım, diğer bölgelerde olduğu gibi, 2000'li yıllara göre, görece yüksektir. Bu bölgelerin diğerlerinden farkı, 1990'lı yıllarda, sosyal sermaye literatürünün öne çıkardığı türden STK'lara katılım oranlarının, İstanbul dışında, diğer bölgelerden yüksek olmasıdır. Ege Bölgesi'nde, 2010-2014 döneminde, hayır kuruluşları, yardım dernekleri ve insani örgütler dışında kalan STK'lara katılım, bir önceki döneme göre artmıştır. Bu bölgede çevreci kuruluşlara katılımda da artış gözlenmektedir. Bu STK'lar, bölgenin sosyal sermayesine katkı sağlama potansiyeline sahip STK'lar olsa da, bu STK'lara katılım oranlarının en fazla %3 ve %5 arasında değiştiğinin de altı çizilmelidir.

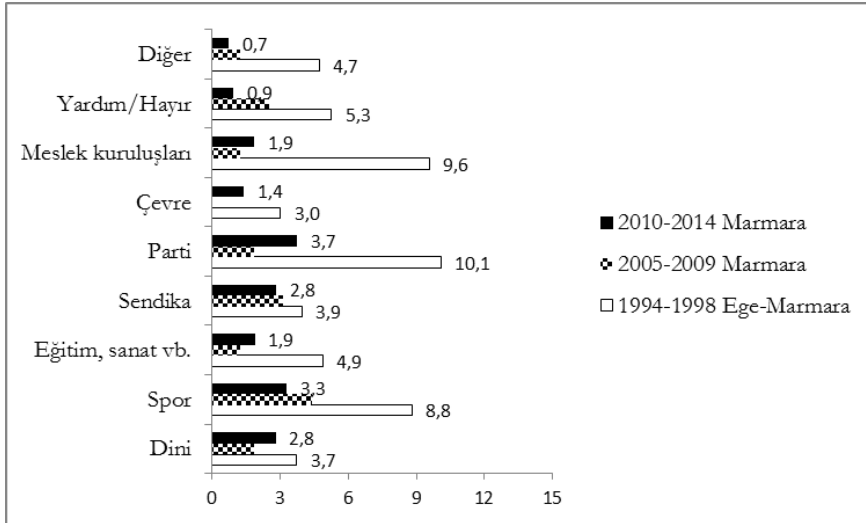
Şekil 10. Ege Bölgesi'nde vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

Marmara Bölgesi'nde 2000'li yıllarda gözlenen STK katılım oranları, Ege Bölgesi'nin gerisinde kalmaktadır. Marmara Bölgesi'nde 2010-2014 döneminde, çevreci kuruluşlar ile eğitim, sanat ve müzik ile ilgili kuruluşlara katılım oranları, bir önceki, 2005-2009 dönemine göre artış göstermiştir. Ancak bu STK'lara katılım oranları da yüzde ikinin altındadır. Dolayısı ile, Marmara Bölgesi'nde 2000'li yıllarda sosyal sermayenin düştüğünü öne sürmek yanlış olmayacaktır.

³ DDA, 1994-1999 verisinde bölge değişkeni için, Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesi birlikte kodlanmıştır. Dolayısı ile Şekil.10 ve Şekil.11'de 1994-1998 dönemi STK katılım oranları her iki bölgeye ait toplam STK katılım oranını gösterir.

Şekil 11. Marmara Bölgesi'nde vatandaşların katılım gösterdiği farklı STK türleri, 1994-2014 (%)

Türkiye'nin farklı bölgelerinde gözlenen STK katılımını, sosyal sermaye yaklaşımı ile analiz ettiğimizde öne çıkan birinci bulgu, 1990'ların Türkiye'sinde, tüm bölgelerde yaygın olarak gözlenen meslek kuruluşları, sendikalar ve siyasi partiler gibi geleneksel çıkar gruplarına katılımın 2000'li yıllarda ciddi oranlarda düşmüş olmasıdır. Bu tür STK'lara katılımın 1990'larda yaygın olması, aynı zamanda, bu sivil toplum alanlarında vatandaşların yaygın bir iletişim ve etkileşim ağı oluşturabilme potansiyellerine de işaret etmektedir. Bu potansiyel, 2000'li yıllarda neredeyse tamamen kaybolmuştur. Bu durum, aynı zamanda, 1990'lı yıllarda STK katılım oranlarında, meslek kuruluşları, sendikalar ve siyasi partiler gibi geleneksel çıkar gruplarının lehine gözlenen çeşitliliğinin, 2000'li yıllarda görece azalması anlamına da gelmektedir. Bu bulgu ise, analizin ikinci bulgusu olan, Türkiye'nin STK yapısında 2000'li yıllarda gözlenen değişim ile alakalıdır.

2000'li yıllarda Türkiye'de geleneksel çıkar gruplarına katılım ciddi oranlarda düşmüş; sosyal sermaye literatürünün sıkça atfta bulunduğu yeni siyasi hareketler ve kendini ifade değerleri ile ilgili STK'lara katılım ise, sadece İstanbul, Akdeniz Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde artmıştır. Aynı dönemde, Ege Bölgesi ve Marmara Bölgesi'nde, bu tür STK'lara katılım %3 ve %5 arasında değişirken, Karadeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde, hayır kuruluşları, yardım dernekleri ve insani örgütler ile çevreci kuruluşlara katılım oranları yüzde bir seviyesine bile ulaşmamaktadır. Dolayısı ile, sosyal sermaye literatürünün, genel olarak STK'lara atfettiği vatandaşlar arası yoğun iletişim ve etkileşim ağları

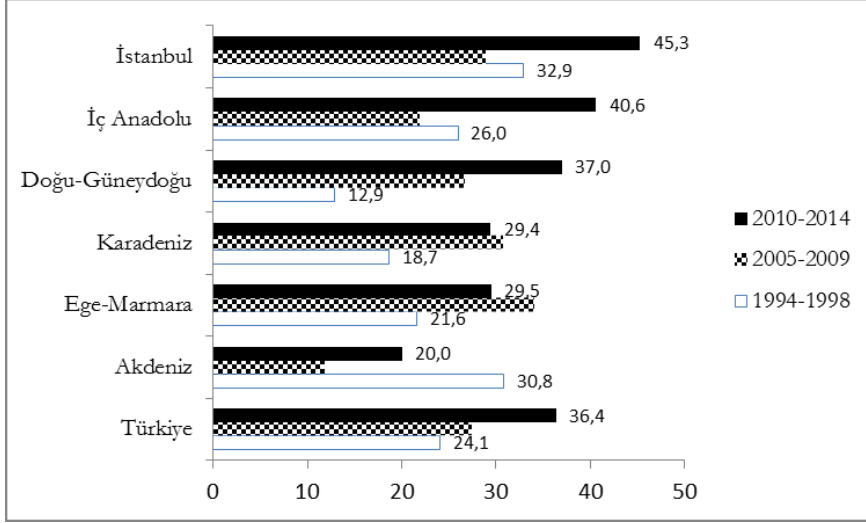
oluşturma potansiyeli, bölgeler arasında gözlenen önemli farklılıklar sebebi ile tüm Türkiye genelinde oldukça kısıtlıdır. Bunun anlamı, mesela, İstanbul ya da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren hayır kuruluşları, yardım dernekleri veya insani örgütlerin ortaya koydukları bir gündemin, Türkiye'nin diğer bölgelerinde de tartışılma ihtimalinin oldukça düşük olmasıdır. Benzer örnekler, çevreci kuruluşlar veya eğitim, sanat ve müzik gibi alanlarda faaliyet gösteren kuruluşlar için de verilebilir. Bu durum ise uzun vadede Türkiye'de STK'ların aşırı yerelleşmesi tehlikesini barındırmaktadır.

Sonuç olarak, 1994-2014 dönemi STK katılım verisi, Türkiye'de STK katılımının oluşturduğu sosyal sermayenin 1990'lardan günümüze düştüğünü göstermektedir. Veri, ayrıca, aynı dönemde, vatandaşların katılım gösterdikleri STK türlerinde bir değişiklik yaşandığına işaret etmektedir. Peki, aynı dönemde, Türkiye'nin bölgelerinde STK katılımcılarının demografik özellikleri ne şekilde değişmiştir?

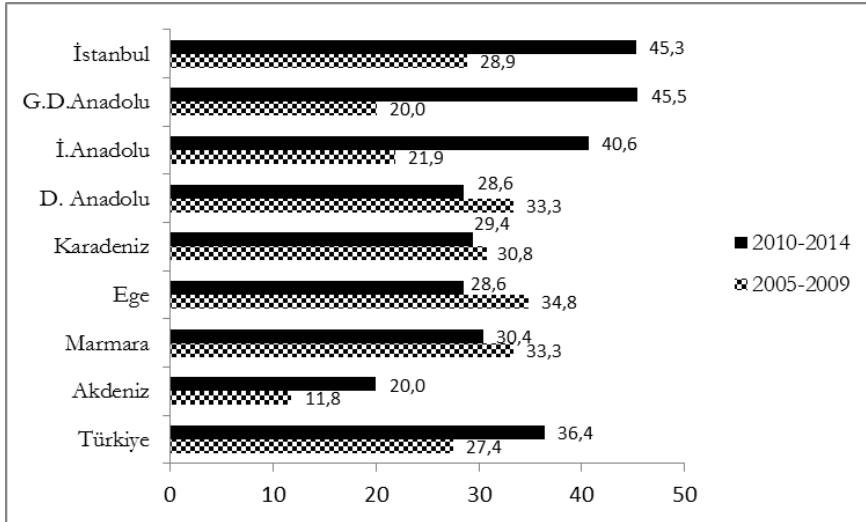
Daha önce belirtildiği üzere, vatandaşların STK'lara katılımları, köprü kurucu sosyal sermaye olarak kabul edilmektedir. STK deneyiminin, vatandaşlara, az da olsa toplumlardakine benzer bir kimlik ve aidiyet çeşitliliği sunması beklenir. STK'lar üzerine yapılan çalışmalar, nüfusun, erkek, yüksek eğitim seviyesine sahip ve yaşça daha büyük kesiminin, STK'ya katılma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Schlozman vd., 1994: 963-90; Brehm ve Rahn, 1997: 99-1023; Dekker ve van der Broek, 1998: 11-38). Bu demografik özellikler göz önünde tutularak, 1990'lardan 2000'li yıllara, Türkiye'de gözlenen STK katılımının vatandaşlar arası köprü kurma potansiyelini analiz etmek için, STK katılımcılarının cinsiyet, eğitim seviyesi ve yaş dağılımlarının zaman içerisinde ne şekilde değiştiği araştırılmıştır.

Aşağıdaki Şekil.12 ve Şekil.13, 1994-2014 döneminde, STK'lara katılanlar içerisinde kadınların katılım oranlarını, hem Türkiye geneli için hem de coğrafi bölgeler ve İstanbul için göstermektedir. Türkiye nüfusu içerisinde kadınların oranı 1990 ve 2000'de %49,34; 2012'de ise %49,81'dir (TÜİK, 2018). Dolayısı ile kadınların nüfus içerisindeki oranı, zaman içerisinde çok fazla değişmemiştir

Şekil 12. Türkiye ve bölgelerinde STK'lara katılanlar içerisinde kadınların oranı, 1994-2014 (%)

Şekil 13. Türkiye ve bölgelerinde STK'lara katılanlar içerisinde kadınların oranı, 2005-2014 (%)

Türkiye'de 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara, STK katılım oranlarında düşüş gözlemlense de, Şekil.12 ve Şekil.13, aynı dönemde, STK'lara katılanlar içerisinde kadınların oranının arttığını göstermektedir. 2000'li yıllarda, kadın STK katılımcı oranının, 1990'lı yıllara göre düşüş gösterdiği tek bölge, Akdeniz Bölgesi'dir. İstanbul, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu

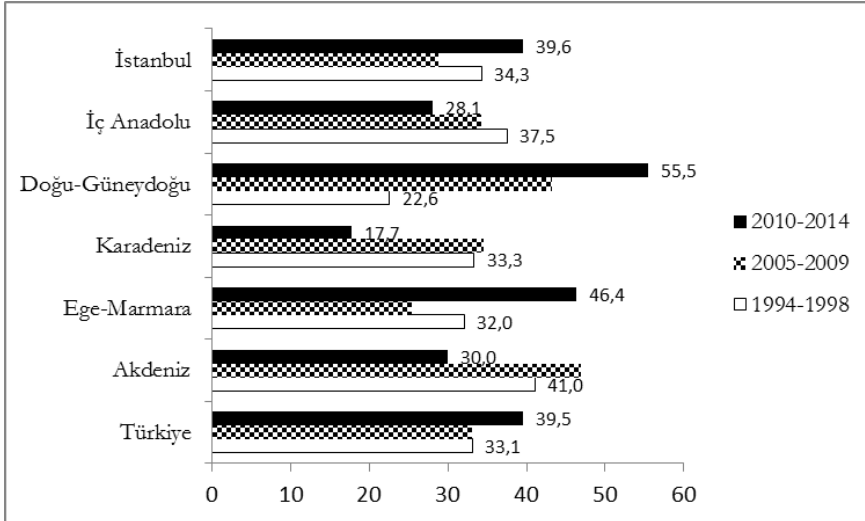

Bölgeleri'nde, STK katılımcılarının en az %40'ı kadındır. Şekil. 12 ve Şekil.13, Türkiye'de 2000'li yıllarda STK katılımcılarında gözlenen önemli bir demografik değişime işaret etmektedir: STK katılımcıları arasında kadın oranı artmaktadır.

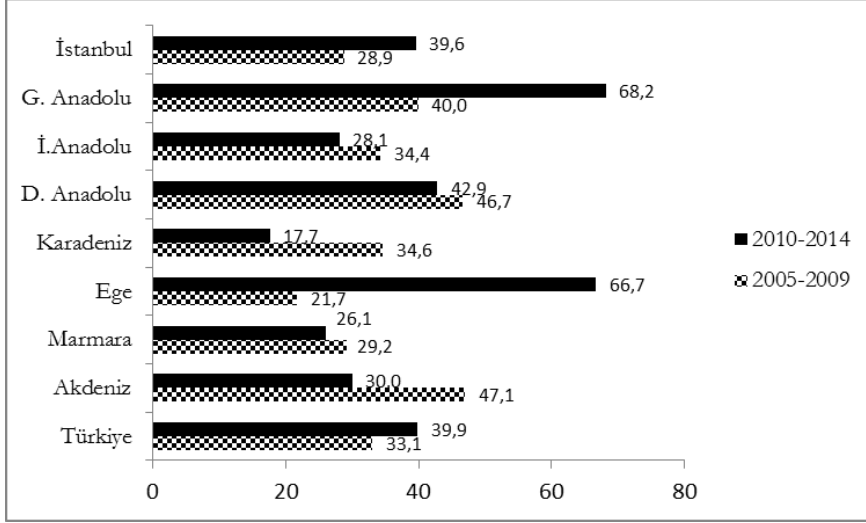
Şekil. 14 ve Şekil.15, Türkiye'de STK'lara katılan gençlerin (15-29 yaş) oranlarında zaman içerisinde gözlenen değişimleri göstermektedir. 1998'de nüfusun %28.2'si 15-29 yaş aralığında iken, 2012'de bu oran %24,9'dur (TNSA, 1998: 14; TÜİK, 2018). Bu oranlar, Türkiye'de genç nüfusun zaman içerisinde azaldığını da göstermektedir.

1990'lardan 2000'li yıllara, Türkiye'de genç nüfus azalmış olsa da, Şekil. 14 ve Şekil.15, aynı dönemde, genç STK katılımcı oranlarının arttığını göstermektedir. Bu yıllarda, STK'lar içerisinde genç katılımcı oranının kademeli şekilde düşüş gösterdiği tek bölge İç Anadolu Bölgesi'dir. Karadeniz Bölgesi'nde ise 2010-2014 döneminde, genç STK katılımcılarının oranının, yaklaşık %18'e kadar düştüğü gözlenmektedir. Bu oranın aksine, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesi'nde, genç STK katılımcılarının oranı neredeyse %70 seviyelerine yaklaşmaktadır. Bu veriler, Türkiye'de gençlerin STK katılımları konusunda bölgeler arasında gözlenen farklara işaret etmektedir.

Şekil 14. Türkiye ve bölgelerinde STK'lara katılanlar içerisinde gençlerin oranı, 1994-2014 (%)

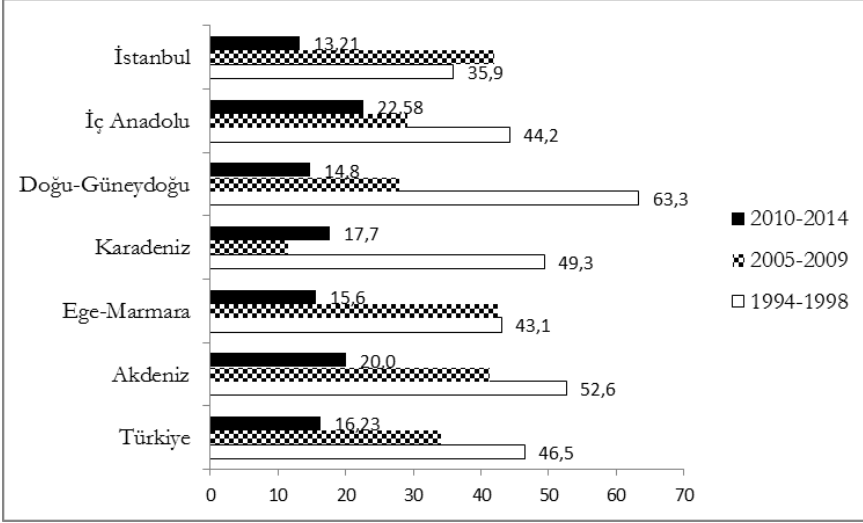

Şekil 15. Türkiye ve bölgelerinde STK'lara katılanlar içerisinde gençlerin oranı, 2005-2014 (%)

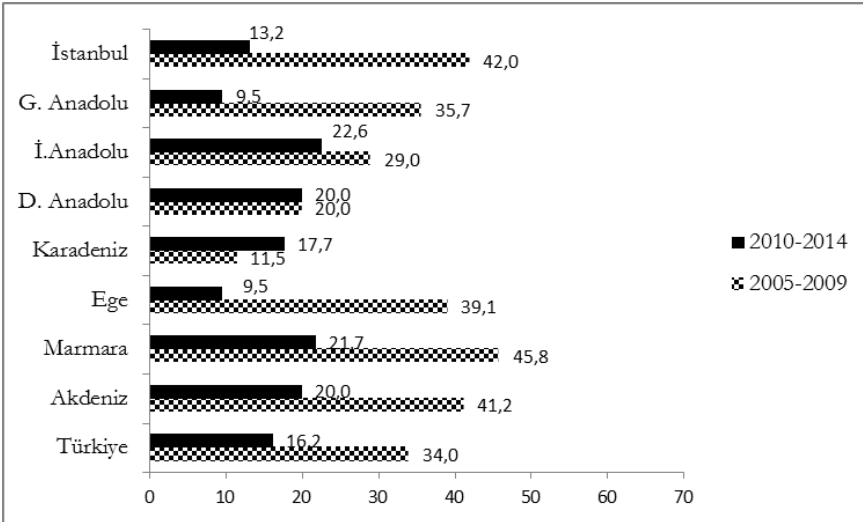

Son olarak, Şekil.16 ve Şekil.17, 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara, düşük eğitilmiş STK katılımcılarının oranlarını karşılaştırmaktadır. Sivil toplum üzerine yapılan çalışmalar, eğitim seviyesi arttıkça, STK'lara katılma olasılığının da arttığını göstermektedir. Diğer taraftan, köprü kurucu sosyal sermaye, STK katılımının, vatandaşların davranışları üzerinde etkili olabilmesi için, STK'ların toplumda mevcut çeşitliliği, kısmen de olsa, yansıtması gerektiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, yüksek eğitilmişler ile düşük eğitilmişlerin, ortak talep ve çıkarları çerçevesinde, STK çatısı altında bir araya gelmeleri, köprü kurucu sosyal sermaye birikimi için önemlidir.

Şekil 16. Türkiye ve bölgelerinde STK'lara katılanlar içerisinde düşük eğitimlilerin oranı, 1994-2014 (%)

Şekil 17. Türkiye ve bölgelerinde STK'lara katılanlar içerisinde düşük eğitimlilerin oranı, 2005-2014 (%)

Şekil.16 ve Şekil.17, 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara Türkiye'de düşük eğitimlilerin STK katılımını göstermektedir. Bu yıllarda Türkiye'nin nüfusu içerisinde hemen hemen hiç değişmeyen kadın oranı ve yaklaşık %3'lük bir düşüş gösteren genç nüfus oranının aksine, düşük eğitimli nüfusta ciddi bir azalma gözlenmektedir. Çalışmada ilkökula başlamış ama

bitirmemiş, ilkokulu bitirmiş veya ortaokula başlayıp bitirmemiş olanlar düşük eğitimliler olarak kodlanmıştır. 1998 verisine göre Türkiye'de düşük eğitimlilerin oranı %69,4'tür. Bu oran 2008'de %40,9'a, 2012'de ise %33,6'ya düşmüştür (TNSA, 1998; TÜİK, 2018). Bu oranlar, 2000'li yıllarda Türkiye'nin ortalama eğitim seviyesinde ciddi bir iyileşme olduğunu da göstermektedir.

Şekil. 16 ve Şekil.17, düşük eğitimli STK katılımcı oranlarının, 1990'lardan 2000'li yıllara kademeli olarak düştüğünü göstermektedir. 2010-2014 döneminde, düşük eğitimlilerin nüfus içerisindeki oranı yaklaşık %34 iken, Karadeniz Bölgesi'nde düşük eğitimlilerin STK katılımları %18 seviyesinde; İstanbul, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Ege Bölgesi'nde düşük eğitimli STK katılımcılarının oranı ise %10-13 seviyelerinde seyretmektedir.

Düşük eğitimli STK katılımcılarının 1990'lı yıllarda gözlenen katılım oranları dikkat çekici şekilde yüksektir. Bu yıllar, Türkiye'nin STK yapısında, sendika ve siyasi parti gibi, toplumun farklı kesimlerinden katılımcı çekebilen STK'ların ağırlığını hissettirdiği yıllardır. 2000'li yıllarda düşük eğitimli STK katılımcılarının oranında gözlenen düşüş, aynı yıllarda Türkiye'nin değişen STK yapısı ile de ilişkili gözükmektedir. Sosyal sermaye çalışmalarının öne çıkardığı hobi, sanat, eğitim, yardımlaşma, çevre, hak ve özgürlükler ve benzeri kendini ifade etme değerleri ile ilgili STK'lar, aynı zamanda, toplumun daha iyi eğitimli kesiminin talep ettiği ve katıldığı STK türleridir (Inglehart, 1997). Şekil.16 ve Şekil.17, Türkiye'deki STK'larda gözlenen önemli bir değişime dikkat çekmektedir: Türkiye'de STK'lara katılan düşük eğitimlilerin oranı azalmış, yüksek eğitimlilerin oranı ise artmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'de STK katılımını, sosyal sermaye yaklaşımı ile analiz ederek, sivil toplum üzerine yapılan çalışmalara alternatif bir bakış açısı sunmaya çalışmıştır. Bu yaklaşıma göre STK'ların vatandaşlar arası yaygın bir iletişim ve etkileşim ağı oluşturabildiği toplumlarda hem güven ve dayanışma gibi demokratik normlar yaygınlaşır hem de sivil toplumun, siyasi aktör ve kurumlara sağladığı geri bildirim ve denetleme sonucu, demokratik kurumlar etkin şekilde işler.

Sosyal sermaye literatürünün ortaya koyduğu bu önerme, farklı vaka çalışmaları ve ülke örnekleri ile test edilmektedir. Mevcut çalışma, Türkiye'de STK katılımının ne derece yaygın bir iletişim ve etkileşim ağı oluşturabildiğini anlamak için, STK katılımını üç boyutta analiz etmiştir. Bunlardan birincisi, STK katılımının sürekliliği ile ilgilidir. Analiz, öncelikli olarak, Türkiye'de sivil toplum katılımının zaman içerisinde ne şekilde değiştiğini sorgulamıştır. İkinci boyut, bu değişimin, farklı STK türlerine göre sorgulanmasıdır. Böylece analiz, zaman içerisinde STK yapısında

meydana gelen olası değişimleri de tartışabilmiştir. Son boyut ise, STK katılımcılarının, toplumdaki demografik çeşitliliği ne kadar yansıttıkları ve bu çeşitliliğin zaman içerisinde ne şekilde değiştiği sorularına odaklanmıştır.

Çalışma, Türkiye’de, STK’ların yaygın bir iletişim ve etkileşim ağı oluşturma potansiyelinin, 2000’li yıllarda azaldığını göstermektedir. Bu yıllarda özellikle mesleki kuruluşlar, sendikalar ve siyasi partiler gibi geleneksel çıkar gruplarına katılımı ciddi düşüşler gözlenmiştir. 2000’li yılların, aynı zamanda, hak ve özgürlükler, dini, etnik ve/veya kadın kimliğini savunma ve çevre gibi farklı faaliyet alanlarında aktif STK’ların sayılarının arttığı ve Türkiye üzerine yapılan sivil toplum çalışmalarında, özellikle bu tür STK’lar üzerine yapılan nitel analizlerin öne çıktığı yıllar olduğu da unutulmamalıdır. Türkiye’de STK’ların faaliyet alanlarının genişlemesi, Türkiye’nin demokratikleşme süreci için çok önemlidir. Ancak, sosyal sermaye yaklaşımı ile yapılan bu çalışma, Türkiye’de, aynı dönemde, STK’ların faaliyetlerini sürdürdükleri kapsamın daraldığını da ortaya koymaktadır. Bu daralmanın anlamı, daha az sayıda vatandaşın bir STK çatısı altında sosyalleşmesi anlamına gelmektedir. Demokratik toplumlarda, ortak istek, talep ve çıkarları için bir araya gelebilen vatandaşların sayılarının azalması, hem toplumsal güven ve dayanışma gibi demokratik normların pekişmesini hem de siyasi kurumların etkinliğini olumsuz etkileyebilir.

Analizin ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu, 1990’lardan 2000’li yıllara Türkiye’de STK yapısında gözlenen değişimin, Türkiye’nin farklı coğrafi bölgelerinde, farklı STK yapıları ortaya koymasındır. 2000’li yıllarda geleneksel çıkar gruplarına katılımın azalması ile ortaya çıkan boşluk, sadece İstanbul, Akdeniz Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, yeni siyasi hareketler ve kendini ifade değerleri ile ilgili çevre, hak ve özgürlükler, yardımlaşma, eğitim, eğlence, hobi ve spor kuruluşları gibi STK’lar ile, kısmen, doldurulmuştur. Mevcut veri, bölgeler arası gözlenen katılım farkları sebebi ile, bu alanlarda, Türkiye’nin herhangi bir bölgesinde STK’ların ortaya koyduğu bir gündemin, diğer bölgelerde, aynı alanda faaliyet gösteren STK’larla iletişim ve etkileşime geçilerek, ülke genelinde yaygın bir şekilde tartışılma ihtimalinin oldukça zayıf olduğuna işaret etmektedir. Bu durum ise, Türkiye’de STK’ların çoğulcu bir katılım ile demokratik süreçleri etkileme potansiyelinin yüksek olmadığını gösterir.

Türkiye’de STK’ların sınırlı etkileşim ve iletişim olanaklarına sahip olmaları, sadece demokratik normların pekişmemesi veya demokratik süreçlerin vatandaş denetiminden mahrum kalması anlamlarına gelmemektedir. Bu durum, aynı zamanda, STK’ların maddi kaynaklarını ve gelişmelerini de olumsuz etkileyecektir. Kısıtlı kaynaklara sahip ve geniş vatandaş kitlelerine ulaşamayan STK’ların aşırı yerelleşmesi ve içe kapanma olasılıkları yüksektir. Bu durumda, STK’lar, kendilerine atfedilen, vatandaşlar arası köprü kurma vazifesini yerine getirecek bir yapı oluşturamayacaklardır.

Türkiye'nin farklı bölgelerinde gözlenen düşük STK katılım oranları, Türkiye'deki STK'lar için böyle bir tehlikenin olası olduğuna işaret etmektedir.

Analiz, Türkiye'de zaman içerisinde değişen STK katılımını, bölgeler ve farklı tür STK'lar için incelediğinde, STK katılımının oluşturduğu sosyal sermayenin düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, analiz, STK katılımcıları üzerine yoğunlaştığında, STK'lar içerisinde mevcut köprü kurucu sermayenin zaman içerisinde arttığı görülmektedir. Başka bir deyişle, 2000'li yıllarda, Türkiye'de STK'ların faaliyetlerini sürdürdüğü kapsam daralmış olsa da, mevcut STK'lar, bu yıllarda, daha katılımcı bir demografik yapıya sahip olmuşlardır. 2000'li yıllarda daha fazla kadın ve genç STK'lara katılım göstermiş, STK katılımcılarının ortalama eğitim seviyesi de yükselmiştir. Vatandaşların daha katılımcı bir STK yapısı içerisinde sosyalleşmeleri ise, demokratik normların pekişmesi için önemlidir.

Sonuç olarak, Türkiye'de STK katılımının oluşturduğu sosyal sermaye düşük olsa da, bir taraftan STK yapısında zaman içerisinde gözlenen farklılıklar, diğer taraftan STK katılımcılarının demografik özelliklerinde gözlenen değişimler, STK alanının dinamik yapısına işaret etmektedir. Bu yapının demokrasi ve sosyal sermaye bağlamında sunduğu olası fırsatların ve mevcut kısıtların derinlemesine analiz edilmesi için ise, Türkiye'de sivil toplum ve sosyal sermaye konusunda yapılacak daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Aytaç, S.E., Çarkoğlu A. and Ertan, G. (2017) Türkiye'de Kişilerarası Güven ve Bireysel Belirleyicileri, *METU Studies in Development*, 44 (1), 1-26.
- Boşnak, B. (2016) Europeanization and De-Europeanization Dynamics in Turkey: The Case of Environmental Organizations, *South European Society and Politics* 21 (1), 75-90.
- Brehm, J. ve Rahn, W. (1997) Individual-level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital, *American Journal of Political Science* 41 (3), 999-1023.
- Cenker-Özek, C. (2017) Civic Space in Turkey: A Social Capital Approach to Civil Society, *Turkish Studies*, 18 (4), 688-709.
- Çakmaklı, D. (2015) Active Citizenship in Turkey: Learning Citizenship in Civil Society Organizations, *Citizenship Studies*, 19 (3-4), 421-435.
- Çarkoğlu, A. ve Cenker, I. C. (2011) On the Relationship Between Democratic Institutionalization and Civil Society Involvement: New Evidence from Turkey, *Democratization* 18 (3), 751-773.
- Cohen, J. (1999) Trust, Voluntary Association and Workable Democracy: The Contemporary American discourse of Civil Society, Mark E. Warren Der. *Democracy and Trust*, 208-249 Cambridge: Cambridge University Press.
- Collier, R.B. ve Mahoney, J. (1997) Adding Collective Actors to Collective Outcomes: Labor and Recent Democratization in South America and Southern Europe, *Comparative Politics*, 29, 285-303.
- Dasgupta, P. ve Serageldin, I. (2000) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington: The World Bank.
- Dekker, P. ve van den Broek, A. (1998) Civil Society in Comparative Perspective: Involvement in Voluntary Associations in North America and Western Europe, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 9 (1), 11-38.
- Dekker, P. ve Uslaner, E. Der. (2001) *Social Capital and Participation in Everyday Life*, New York: Routledge.
- Diamond, L. (1999) *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: The John Hopkins Press
- Erdoğan, E. (2006) Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği, http://www.urbanhobbit.net/pdf/sosyal%20sermaye_emre%20erdogan.pdf (01.04.2018)

- Ergun, A. (2010) Civil Society in Turkey and Local Dimensions of Europeanization, *Journal of European Integration*, 32 (5) (2010), 507-522.
- Esmer, Y. (2012), "Türkiye Değerler Atlası," Bahçeşehir Üniversitesi, [http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/files/ATLAS%20UNUM%202_10_2012%20\(2\).pdf](http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/files/ATLAS%20UNUM%202_10_2012%20(2).pdf) (01.04.2018)
- Farole, T., Rodriguez-Pose, A., ve Storper, M. (2007) Social Capital, Rules and Institutions: A Cross-Country Investigation, Working paper, No. 12. Instituto Madrilenno de Estudios Avanzados (IMDEA) Ciencias Sociales.
- Granovetter, Mark (1973) The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360-1380.
- Hacettepe Üniversitesi (1998) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA), Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, Ankara <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/pdf/TNSA1998-AnaRapor.pdf>
- Haggard, S ve Kaufman, R. (1997) The Political Economy of Democratic Transitions, *Comparative Politics*, 29, 263-283.
- Heper, M. ve Keyman, F. (1998) Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey, *Middle Eastern Studies* 34 (4), 259-277.
- Hooghe, M. ve Stolle, D. Der. (2003) *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, New York: Palgrave.
- Howard, M. M. ve Gilbert, L. (2008) A Cross-National Comparison of the Internal Effects of Participation in Voluntary Organizations, *Political Studies*, 56: 12-32.
- Huntington, S. (1991) Democracy's Third Wave, *Journal of Democracy*, 2 (2), 12-34.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and Post-modernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (Der.), (2014) World Values Survey: Round Six - Country-Pooled Datafile 2010-2014. Madrid: JD Systems Institute. Version:<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV> (01.02.2018)
- İçduygu, A. (2011) Interacting Actors: The EU and Civil Society in Turkey, *South European Society and Politics*, 16 (3), 381-394.

- İçduygu, A., Meydanoğlu, Z. ve Sert, D. Ş. (2011). Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası, Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, <http://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/online-yayinlar/step-raporu-turkiyede-sivil-toplum-bir-donum-noktasi> (03.05.2018)
- Kadioğlu, A. (2005) Civil Society, Islam, and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non-Governmental Organizations, *The Muslim World* 95 (1), 23-41.
- Kalaycıoğlu, E. (2001) Turkish Democracy: Patronage versus Governance, *Turkish Studies* 2 (1), 54-70.
- Kalaycıoğlu, E. (2002) State and Civil Society in Turkey: Democracy, Development and Protest, Ayn B. Sajoo (Der.) Civil Society in the Muslim World: Contemporary Perspective, 247-272. London, New York: I.B. Tauris.
- Kaliber, A. ve Tocci, N. (2010) Civil Society and the Transformation of Turkey’s Kurdish Question, *Security Dialogue*, 41, 191-215.
- Keyman, F. ve İçduygu, A. (2003) Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries, and Discourses, *Citizenship Studies* 7 (2), 219-234.
- Knack, S. (2002). Social Capital and the Quality of Government: Evidence from States *American Journal of Political Science*, 46 (4), 772-785.
- Knack, S. (2003) Groups, Growth, and Trust: Cross-country Evidence for Olson and Putnam Hypotheses, *Public Choice*, 117 (3-4), 341-355.
- Kubicek, P. (2002) The Earthquake, Civil Society, and Political Change in Turkey: Assessment and Comparison with Eastern Europe, *Political Studies* 50 (4), 761–778.
- La Porta, L., Lopez-de-Silanes, F, Shleifer, A. ve Vishny, R.W. (1995) Trust in Large Organizations, NBER Working paper Series #5864, <http://www.nber.org/papers/w5864.pdf> (03.06.2018)
- Linz, J. ve Stepan, A. (1997) Toward Consolidated Democracies, Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu, ve Hung-mao Tien (Der.) *Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives*, 14-33. Baltimore, London: The Johns Hopkins University.
- Mair, P. (1998) *Party System Change: Approaches and Interpretations*, Oxford, Oxford University Press.
- Olson, M.(1982) *The rise and decline of nations: Economic growth, stagflation, and social rigidities*. New Haven: Yale University Press.

- Pusch, B. (2000) Stepping into the Public Sphere: The Rise of Islamist and Religious-Conservative Women's Non-Governmental Organizations, Stefanos Yerasimos, Günter Seufert, and Karin Vorhoff, Der. *Civil Society in the Grip of Nationalism*, 475-505. İstanbul, Orient-Institut and Institut Français d'Etudes Anatoliennes.
- Putnam, R., Nanetti, R., ve Leonardi, R. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press.
- Putnam, R.(2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster Paperbacks.
- Putnam, Robert (2007) 2007 E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty- first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture, *Scandinavian Political Studies*, 30, 137-174.
- Rothstein, B. (2004). Social Capital and Institutional Legitimacy: The Corleone Connection, Sanjeev Prakash ve Per Selle, Der. *Investigating Social Capital: Comparative Perspectives on Civic Society, Participation and Governance*, 113-137, New Delhi: Sage.
- Rumelili, B. Ve Çakmaklı, D. (2017) Civic Participation and Citizenship in Turkey: A Comparative Study of Five Cities, *South European Society and Politics*, 22 (3), 365-384.
- Sarkissian, A. ve Özler, İ. Ş. (2013) Democratization and the Politicization of Religious Civil Society in Turkey, *Democratization*, 20 (6), 1014-1035.
- Sayarı, S. ve Esmer, Y. (2002) *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Lynne Rienner, Boulder.
- Sayarı, S., Musil, P.A. ve Demirkol, Ö. (2018) *Party Politics in Turkey: A Comparative Perspective*, Routledge, London.
- Schlozman, K. L., Burns, N., ve Verba, S. (1994) Gender and Pathways to Participation: The Role of Resources, *The Journal of Politics*, 56 (4), 963-990.
- Stolle, D. ve Rochon, T. R. (1998) Are All Associations Alike? Member Diversity, Associational Type, and the Creation of Social Capital, *The American Behavioral Scientist*, 42 (1), 47-65.
- Stolle, D. (2001) 'Getting to trust': an analysis of the importance of institutions, families, personal experiences and group membership, Paul Dekker ve Eric Uslaner, Der. *Social Capital and Participation in Everyday Life*, 118-134, New York: Routledge.

- Stolle, Dietlind (2002) Trusting Strangers- The Concept of Generalized Trust in Perspective, *Austrian Journal of Political Science (ÖZP)*, 31 (4), 397-412.
- Stolle, D. (2003) The Sources of Social Capital, Marc Hooghe ve Dietlind Stolle, Der. *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, 19-43, New York, Palgrave.
- Şimşek, S. (2004) The Transformation of Civil Society in Turkey: From Quantity to Quality, *Turkish Studies* 5 (3), 46-74.
- Tocqueville, A. (2003) *Democracy in America and Two Essays on America*, Çev. Gerald E. Bevan, London, Penguin.
- TÜİK (2018), Bölgesel İstatistikler, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/> (05.05.2018)
- Uğuz, H. E., Örselli, E., ve Sipahi, E. B. (2011) Sosyal Sermayenin Ölçümü: Türkiye Deneyimi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 8-40.
- Uslaner, E. (2001) Volunteering and Social Capital: How Trust and Religion Shape Civic Participation in the United States, Paul Dekker ve Eric Uslaner (Der.) *Social Capital and Participation in Everyday Life*, London: Routledge.
- Uslaner, E. (2002) *Moral Foundations of Trust*. New York, Madrid, South Africa: Cambridge University Press.
- Walzer, M. (1991) A Better Vision: The Idea of Civil Society, *Dissent* 39 (Spring), 293-304.
- van der Meer, J. (2003) Rain or Fog? An Empirical Examination of Social Capital's Rainmaker Effects, Marc Hooghe ve Dietlind Stolle, Der. *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, 133-153, New York, Palgrave.
- Wnuk-Lipinski, E. (2009). Civil Society and Democratization, Russell Dalton ve Hans-Dieter Klingemann, Der. *Political Behavior*, 675-693, Oxford, Oxford University Press.

**Değerlendirme Merkezi - Assessment Center:
Yöneticiler İçin Özel Bir Personel Seçme Modeli**

Assessment Center:

An Especial Personnel Selection Model for Managers

Erol ESEN¹

Caner ERDOĞAN²

Geliş tarihi: 19.05.2018, Kabul tarihi: 07.08.2018, Basım tarihi: 30.09.2018

Özet

Assessment center (AC) veya diğer bir ifadeyle “değerlendirme merkezi (DM)”, farklı bir personel seçme yöntemidir. Özellikle yöneticilerin seçiminde veya geliştirilmesinde sağladığı yüksek düzeyde güvenilir verilerle işletme ve kuruluşların yönetiminde önemli işlevler üstlenen değerlendirme merkezi, kendi içinde barındırdığı esneklik ve değişime açık yapısıyla hemen tüm sektörlerde kullanılmaya uygundur. Çeşitli grup içi veya bireysel eylemlerin yeterli sayıda deneyimli yönetici ve uzmanlar tarafından gözlemlenip ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesini içeren bu personel seçme yöntemi, güçlü yönlerini sergilemek için çok sayıda ve değişik formatlarda sunduğu fırsatlar nedeniyle ‘pozisyonunu arayan yönetici adayları’na da önemli avantajlar sunmaktadır. Türkiye’de henüz çok tanınmayan değerlendirme merkezi, dinamik yapısıyla giderek karmaşıklaşan iş süreçleri nedeniyle gelecekte önemli bir personel seçme ve geliştirme yöntemi olmaya aday görünmektedir. Bu çalışmanın amacı DM’nin tarihsel süreçte yaşadığı değişim ve gelişim ile birlikte yöntemin içeriğini ve personel yönetimi (insan kaynakları yönetimi) alanına sağladığı katkıyı ortaya koymak, akademisyenlere ve profesyonel yöneticilere -güncel bilgiler ve gelişmeler ışığında- DM’nin değerlendirme teknikleri ve uygulama aşamaları ile ilgili teorik bilgi aktarımı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: *Personel Yönetimi, Personel Geliştirme, Personel Seçme, Modern Yönetim Tekniği*

Abstract

Assessment center is a different personnel selection method. Assessment centers assuming important functions in the management of business and organizations with highly reliable data especially in the selection or development of managers, are convenient to be used in almost all sectors with the flexibility in themselves and with their structure open to change. This personnel selection

---

¹ Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Prof. Dr.

<https://orcid.org/0000-0002-8285-2666>

esen@akdeniz.edu.tr

² Dr., Araştırmacı.

<https://orcid.org/0000-0002-5997-3005>

canertr@gmail.com

method including a detailed assessment of the observation of various inner group or individual actions by sufficient number of experienced managers and specialists, also provides important advantages to “candidate managers looking for their positions” owing to the opportunities presented in numerous and different formats in order to exhibit their strengths. The assessment centers which are yet to be known much in Turkey, seem to be a candidate to be an important management technique in the future due to increasingly complicated work processes with their dynamic structure. The aim of this study is to put forth the historical change and development of AC together with the content and the contribution to personnel management (human resources management) field and provide theoretical knowledge to academicians and professional managers about the assessment techniques and the practical process of AC.

Keywords: *Personnel Management, Human Resource Management, Personnel Development, Modern Management Technique*

Giriş

Eğer bir iş görüşmesi çerçevesinde, mülakatı yapan komisyon üyelerinden biri adaya “Üç arkadaşımızla birlikte göçük altında kaldınız. Bir taraftan da içinde bulunduğunuz çukura giren su giderek yükseliyor. İciniizden sadece 1 kişi kurtarılabilir. Karar alabilmeniz için de 30 dakikanız var. Bu durumda nasıl davranırdınız?” gibi bir soru yöneltiyor ise o iş görüşmesinde “assessment center” ya da Türkçe tabiriyle “değerlendirme merkezi” uygulanıyor demektir. Bu tür değerlendirme teknikleri (alıştırmalar) nedeniyle ne kadar etik olduğu konusunda ciddi şüpheler uyandıran değerlendirme merkezi (bundan sonra DM), sadece personel yöneticileri değil, aynı zamanda diğer çalışanlar arasında da oldukça tartışmalıdır. Ancak diğer taraftan da bir personel seçme yöntemi olarak bilinen DM yardımı ile işletmelerdeki personel yöneticilerinin önemli başarılar elde ettikleri bilinmektedir. Eğer personel seçmenin hedefi “doğru işe doğru personeli” bulmak ise, DM uygulayan işletmelerin bu konuda yüzde 90'lara varan bir başarı oranına ulaştığı görülmektedir. Mesleki başarının önemli kriterlerini ölçen DM, aynı zamanda katılımcılar (%60) ve gözlemciler tarafından (% 92) da büyük kabul görmektedir³ (Muszalik, 2006:1).

Bilindiği üzere küreselleşen dünyada rekabet koşulları giderek şirketlerin tahammül sınırlarını aşan seviyelere ulaşmış, müşterilerin beklentilerine uygun mal ve hizmet üretimi önemli bir kalite kriteri haline gelmiştir. İşletmeler açısından bu süreçte doğru personeli seçmek –her ne kadar DM'nin etik boyutuyla şüphe uyandıran bazı uygulamaları şirketin veya kurumun imajını risk ediyor olsa da- her yönetici için bir zorunluluk halini almıştır. Yüksek standart gerektiren kapsamlı hazırlıkları, uzmanlık bilgileri ve karmaşık değerlendirme yöntemleri ile şirketlere mali açıdan önemli

---

³ Almanya'da faaliyet gösteren ManagING Personel Danışmanlık Şirketi verileri.

külfetler getiren DM, bu yönüyle personel arayanları da ürküten bir personel seçme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak şu da bir gerçek ki, örgüt çalışanlarının bilgi ve becerileri önemli başarı faktörleridir. Onun için işletmeler zaman ve maliyet açısından hiçbir külfetten kaçmadan çalışanlarının seçimini ve onların geliştirilmesini en iyi şekilde yapmak isterler. Çünkü bilinen seçme yöntemleri, örneğin klasik iş mülakatları veya yazılı sınavlar, birçok iddialı adaylar arasından en uygun yöneticiyi veya uzmanı seçme konusunda yetersiz kalmaktadır. İşte DM burada devreye girerek, çağın koşullarının gerektirdiği personel yönetimi araçlarından birine dönüşmekte, doğru ve nitelikli personeli bulmada (özellikle yönetici seçiminde) zorunlu bir seçme yöntemi haline gelmektedir. Öyle ki, DM'nin yöneticiler için sunduğu güvenilirlik, sadece seçen işletmeler için değil, adaylar için de geçerlidir. DM, sahip olduğu çok sayıda ve birbirinden farklı değerlendirme teknikleri yardımıyla iş arayanlara talip oldukları pozisyon veya şirketin kendileri için ne kadar doğru bir seçim olup olmadığını öğrenme şansı da tanınmaktadır. DM'nin standartlarına uygun olarak yarım günden üç güne varan vaka çalışmaları (simülasyonlar) süresince adaylar, kendi iş hedeflerinin talip oldukları pozisyonla ne kadar uyduğunu da gözden geçirme fırsatına sahip olurlar. Bunun yanı sıra adaylar, en az 3 veya 5 farklı etkinlik veya simülasyondan oluşan seçim sürecinde, yeteneklerini farklı şekillerde sergileme fırsatı da yakalamaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı DM'nin tarihsel süreçte yaşadığı değişim ve gelişim ile birlikte yöntemin içeriğini ve personel yönetimi (insan kaynakları yönetimi) alanına sağladığı katkıyı ortaya koymak, akademisyenlere ve profesyonel yöneticilere -güncel bilgiler ve gelişmeler ışığında- DM'nin değerlendirme teknikleri ve uygulama aşamaları ile ilgili teorik bilgi aktarımı sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak bu çalışmada ilk olarak DM'nin tanımı, kullanım alanları, bu yöntemin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi, sunduğu avantaj ve dezavantajlar; ikinci olarak DM'de kullanılan değerlendirme teknikleri (grup içi ve bireysel alıştırmalar) ele alınacaktır. Son olarak DM'nin uygulama aşamalarına değinilecek, kısa bir değerlendirme ile çalışma tamamlanacaktır.

1. Değerlendirme Merkezinin Tanımı ve Kullanım Alanları

Değerlendirme merkezi, bir işin gerektirdiği bilgi, tecrübe ve yeteneğin o işi yapacak olan kişinin potansiyelinde var olup olmadığının birçok farklı değerlendirme teknikleriyle ölçülerek belirlenmesinden oluşan bir personel seçme yöntemidir (DM Kılavuzu, 2015:1248-1251; Thornton ve Rupp, 2006:1; Franke, 2007:3). Özellikle yöneticilerin seçimi veya onların geliştirilmesi ile ilgili olarak uygun programları seçerken doğru karar verme olanaklarını iyileştirmek amacıyla uygulanır. Kısacası, DM, adayların mesleki

ve kişisel yetkinliklerinin⁴ çeşitli teknikler kullanılarak ortaya çıkarılmasını sağlayan bir personel seçme yöntemidir.

“Assessment center”, İngilizce bir terim olup, özellikle Amerikan İngilizcesinden gelen “to assess”, yani “değerlendirmek” fiilinden türetilmiştir. Türkçeye “değerlendirme merkezi” olarak aktarılan bu özel personel seçme yöntemi, açık bir pozisyona başvuran adayların yetenek ve niteliklerinin mümkün olduğunca gerçeğe yakın sınanmaları ve değerlendirilmelerini kapsamaktadır. Bilinen yöntemler, çoğunlukla iş başvurularında bilhassa geçmişteki bilgi ve deneyimleri sorgulamakla yetinirken, DM yararlandığı teknikler itibariyle önemli farklılıklar sunmaktadır. Özellikle iş piyasasına yeni giren genç adayların deneyim eksikliğini dezavantaj olmaktan çıkararak DM, onların gerçek iş davranışlarını gözlemlenebilir ve değerlendirme olanağı verir (Schollaert ve Lievens, 2011:190; Thornton ve Rupp, 2006:41). Bu yolla işletmenin beklentileri ile adayın çalışma profilinin ne ölçüde örtüştüğü gerçeğe yakın olarak ortaya çıkarılır (Muszalik, 2006:1-2; Franke, 2007:3-4).

Değerlendirme merkezi etkin bir personel seçme yöntemi olmanın yanı sıra örgüt içi terfi ve performans gelişiminin sağlanmasında da etkin olarak kullanılır (Lievens ve Klimoski, 2001:1; Thornton ve Krause, 2009:479). Burada özellikle önceleri üst düzey yönetici seçimi için kullanılan DM'nin zamanla orta ve alt düzey yöneticiler ile sıradan personelin seçiminde kullanılmaya başlandığını vurgulamak gerekir (Lievens ve Thornton, 2005:4). Hatta Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı üniversiteler bu yöntemi öğrencilerin mezuniyet ya da akademik yükselme yeterliliğine sahip olup olmadığını sınamak amacıyla da kullanmaktadır. Buna göre DM'nin kullanım alanları şu şekilde özetlenebilir: Örgüt dışından işe alınacak kişilerin seçimi, örgüt içinde terfi edenlerin ya da ataması yapılacak kişilerin seçimi ve örgüt içi doğru ve etkin bir performans değerlendirmesi (DM Kılavuzu, 2015:1248,1253; Thornton ve Rupp, 2006:18; Hawthorne, 2011:7).

DM içinde geçen “merkez” kelimesi, herhangi bir yeri ya da bir örgütün herhangi bir biriminin adını değil bir yöntem ve süreci ifade etmektedir. DM'nin özünde “çoklu/çeşitli nitelik- çoklu/çeşitli yöntem prensibi” vardır (Thornton ve Rupp, 2006:39) ve bu doğrultuda adaylar birbirinden farklı bir dizi uygulamadan geçirilirler. Değerlendirme teknikleri denilen bu uygulamalarda grupsal ve bireysel sınamalar ve canlandırmalar (simülasyon) yapılarak kişinin o işin gerektirdiği potansiyele sahip olup olmadığı belirlenir (Oliver vd., 2016:1993). Değerlendirme merkezi uygulamaları genellikle yarım günden başlayıp üç güne varan süre içinde en fazla 12 adayla yapılır ve bu süreçte en belirleyici olan faktör değerlendirmeye tabi tutulan adayların göstermiş oldukları davranışlardır. Bu davranışlar ile önceden belirlenmiş

---

⁴ Yetkinlik: Gözlemlenebilir bilgi, beceri ve özel yeteneklerin tümü.

olan davranış ölçütlerinin karşılaştırılması suretiyle elde edilen sonuçlar da kişinin işe alınmasında belirleyici olur (Byham, 2006:5; Schnierda ve Püttjer, 2005:13-15).

DM, seçilecek olan personelin çalışma hayatında işi ve görevi ile ilgili karşılaşacağı güçlüklerle başa çıkıp çıkamayacağını uzman kişiler tarafından gözlemlenebilmesine olanak sağlayarak doğru personel seçimi konusunda işletmeyi daha ileri bir seviyeye götürür. DM yöntemi, yapısal olmayan basit bir işe alma yöntemi ile kıyaslandığında, işe başvuran kişinin üstleneceği görevle ilgili olarak gelecekteki meslek hayatında nasıl bir iş performansı gösterebileceği hususunda daha net fikir verir (Tripathi, 2016:31; Thornton ve Krause, 2009:479; Hale, 2010:7). Dahası, DM sürecinde adaylardan elde edilen veriler, adayların ileriki meslek yaşamında elde edecekleri kademe ya da derece ilerlemesinde, yani terfi sürecinde çok önemli bir işlev görür. Çalışanın işe girmeden önceki DM sürecinde göstermiş olduğu performans ile sonraki yıllardaki terfi sürecindeki DM'de göstermiş olduğu performansının karşılaştırılması, geçen süre zarfında o kişinin mesleki anlamda kendini ne kadar geliştirdiği konusunda üst yöneticilere fikir verir ve terfi kararının alınmasında önemli bir etken olur (Lievens ve Klimoski, 2001:2; Thornton ve Gibbons, 2009:170).

DM yöntemi, adayların başka yöntemlerle ölçülebilmesi mümkün olmayan kişisel yönlerinin belirlenmesine veya ölçülmesine önemli bir katkı sağlar (Tripathi, 2016:32). Örneğin, bir iş başvurusu yapan kişi iş başvuru formunda kendini kişisel özellikleri bakımından baskın ve lider karakterde biri olarak tanımlarsa bunun gerçekliğinin tespiti nasıl yapılacaktır? Mülakat ya da sınav yöntemi ile işe alım yapıldığı takdirde bu kişinin bu özelliklerinin gerçekte var olup olmadığının öğrenilmesi mümkün değildir. Ancak DM sürecindeki uygulamalarda eğer kişi o özellikleri içinde barındırıyorsa özellikle grupla beraber yapılan çalışmalarda bu yönü grup arkadaşları ve değerlendiriciler tarafından bariz biçimde görülecektir.

DM yöntemi belli sayıdaki kişilerin oluşturduğu grupların sınanması şeklinde olduğu için, birebir yapılan işe alma yöntemleri ile kıyaslandığında zaman ve kaynak tasarrufu da sağlar. Bunun yanı sıra, değişik görevler için farklı nitelikte kişiler aranıyorsa, kişileri belli bir iş için gruplandırıp değerlendirmeye tabi tutmak yerine, tüm kişileri tek programda değerlendirmeye tabi tutup performansının hangi tür işe daha uygun olduğunu belirlemek ek masraflardan kaçınılmasını sağlar. Ancak, yine de bu durum değerlendirme merkezinin çok masraflı olduğu gerçeğini değiştirmez.

2. Değerlendirme Merkezinin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Değerlendirme merkezinin ilk kullanımı 17. yüzyıla kadar gerilere gitmektedir. Bugün kullanıldığı şekliyle aynı olmasa da benzer bir formatta

ilk kez 1677 yılında İngiltere’de subay adaylarının seçiminde kullanılmıştır. Yine aynı amaçla kullanılmak üzere 1920’lerde Almanya’da tekrar ortaya çıkmıştır. Hatta sistem o kadar benimsenmiştir ki, 1927 yılına gelindiğinde artık DM’ye katılmayan hiçbir subayın ataması yapılmamaktadır. Hitler’in iktidara gelmesiyle DM -demokratik öğelerinden dolayı- askeri kurumlarda kullanımdan kaldırılmıştır (Kühnapfel, 2003:2). İkinci Dünya Savaşı sırasında ise İngiltere tarafından tekrar kullanıma alınan DM, bu kez de Amerikan Gizli Haber Alma Servisi elemanlarının işe alınması için kullanılmıştır (Muszalik, 2006:3-5).

Değerlendirme merkezinin ortaya çıkmasında en önemli etken, subay seçiminden sorumlu olan uzmanların artık adayları genel olarak değerlendirmek yerine onların “kişiliklerine” inmenin daha doğru olacağı yönündeki inanışlarıdır. Çünkü, söz konusu olan üst düzey asker seçimidir ve bu kişilerin askerlik bilgisi dışındaki kişisel özelliklerinin, yeteneklerinin, tecrübelerinin, karakteristik özelliklerinin o işe ne kadar uygun olduğu da oldukça önemlidir. İşte bu düşünceden hareketle artık subay adaylarının kişiliklerine inilmesi ve potansiyellerinde var olan yeteneklerin açığa çıkarılmasına yönelik olarak birtakım uygulamaların yapılması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Bu amaçla 2 tane çok önemli adım atılmıştır:

- Birincisi; subay adaylarının potansiyellerinin ortaya çıkarılması için, onların yapay ortamda önceden belirlenen senaryolara göre hazırlanan canlandırmalardan oluşan değerlendirmeye tabi tutulmalarıdır. Bu canlandırmalarda subay adaylarının gücü, kondisyonu, çevikliği, hızı da denemeye tabi tutulmakla birlikte, asıl üzerinde durulan husus liderlik, hızlı ve doğru karar verebilme, yaratıcılık, ikna edebilme, problem çözebilme ve ast-üstleriyle etkili iletişim kurma vs. gibi kişisel yeteneklerdir.

- İkincisi de; DM’de diğer yöntemlerden farklı olarak psikolog ve psikiyatristlerin değerlendirici olarak bulunmasıdır⁵. Bu durum birinci olarak saydığımız adımı anlamlı kılan bir adım olmuştur. Madem ki adayların kişiliklerine inmek ve potansiyellerini ortaya çıkarmak amaçlanıyor, o halde bunun uzmanı olan kişilerden yardım alınması ve değerlendirme sürecine dahil edilmesi de olmazsa olmaz şartlardan biri olmalıydı. Bu da zaten DM uygulamalarının olumlu sonuçlar vermesini sağlamıştır.

Bu iki adım, personel seçmede köhnemiş teknikler kullanan klasik yöntemler yerine kişilik özelliklerini ortaya çıkaran DM’nin temellerini atmıştır. “Davranış”ı tek başına ele almaktan vazgeçmiş ve davranışı onun arkasında yatan etken yani “kişilik” ile birlikte bir bütün olarak ele almıştır. Böylece subaylık mesleğinin gerektirdiği bilgi, yetenek ve tecrübe (genel

---

⁵ Bu bağlamda, “assessment center” kelimesini 1942 yılında ilk kez kullanan Murry’nin bir psikolog olması, bu personel seçme yönteminde psikolojinin ne kadar önemli rol oynadığını da göstermektedir (Muszalik, 2006:4).

anlamda yetkinlik) ölçütleri ile adayların kişiliği arasında bir bağlantı kurmaya çalışmış ve başarılı da olmuştur.

DM'nin ilk sivil kullanımı ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında mümkün olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda askeri amaçlarla kullanılan DM yöntemi ile ilgili tecrübe kazanan psikologlar, savaş sonrasında da çalışmalarını özel işletmelerde sürdürmüşlerdir. Bu alanda ilk önemli adım DM'nin 1958 yılında ABD'de faaliyet gösteren AT&T şirketinde yöneticilerin seçiminde kullanılmaya başlanması ile atılmıştır. DM uygulamaları ile 422 yönetici adayı 25 farklı davranış ölçütü (örn, sözlü iletişim, kişisel etkileme, yaratıcılık, belirsizlik toleransı, stresle baş edebilme vs.) üzerinden mülakat, evrak sepeti, iş oyunları, lidersiz grup tartışmaları, kağıt-kalem testleri gibi teknikler kullanılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. 1958 yılında Michigan Bell, 1962 yılında Standard Oil, sonrasında da IBM, Sears, General Electric ve J.C. Penny gibi şirketler de DM'yi kullanmaya başlamışlardır (Dereli, 2009:13-15).

1966 yılında Douglas W. Bray ve Donald L. Grant tarafından yazılan ve Psychological Monographs dergisinde yayınlanan “Değerlendirme Merkezi'nin İşletmelerde Potansiyel Ölçümünde Kullanımı” adlı makale ile konu personel seçme ve geliştirme yöntemi olarak bilim dünyasında da ele alınmaya başlanmıştır. Bill Byham'ın Harvard Business Review adlı dergide yayınlanan “Geleceğin Yöneticilerinin Ayırt Edilmesi için Değerlendirme Merkezi” adlı makale ile birlikte DM akademisyenlerin yanı sıra iş dünyası tarafından da ilgi görmeye başlamıştır (Dereli, 2009:15,16).

DM'nin gelişimi ve yaygınlaşması bakımından en önemli adımlardan birisi 1973 yılında Uluslararası Değerlendirme Merkezi Yöntemleri Kongresi'nin toplanması ile atılmış, 1975 yılında Quebec'te gerçekleştirilen 3. Kongre'de DM kullanıcılarına yol göstermek ve standartlarını belirlemek amacıyla ilk defa profesyonel gözlemlere ve tecrübelere dayanan “DM yöntemleri kılavuzu” hazırlanmıştır (DM Kılavuzu, 2015:1245).

DM 1980'li yılların başında küreselleşme ile artan rekabetin de etkisiyle Amerika ve Avrupa'nın yanı sıra -tercümeler yoluyla- dünyanın diğer bölgelerine de yayılmaya başlamış, etkili ve elde ettiği sonuçlar itibariyle başarı oranı oldukça yüksek bir personel seçme, personel geliştirme ve personel terfi ettirme yöntemi olarak kabul görmeye başlamıştır. Hatta son yıllarda personel geliştirme amacına yönelik kurgulanan “Geliştirme Merkezi” DM'den ayrı bir kavram olarak kabul görmeye ve kullanılmaya başlanmıştır (Lievens ve Thornton, 2005:12).

Uzmanlar ayrıca demokrasi ve DM'nin gelişmesinde paralellikler görmektedirler. Çünkü değerlendirme merkezinin ortaya çıkış felsefesi, ayrımcılığa ve kayırmacılığa karşıdır. Değerlendirme merkezinde o işi en çok kim hak ediyorsa yani değerlendirme sürecinde en iyi performansı kim

göstermişse o kişi seçilecektir. Kişinin dini, dili, rengi, ırkı, cinsiyeti değerlendirme sürecinden tamamen dışlanmıştır. Bu süreç sadece o kişinin değerlendirme sürecindeki başarısına odaklıdır. Bu da değerlendirme merkezinin temel felsefesindeki demokrasi ve eşitlik fikrini açıkça ortaya koymaktadır. Bu niteliğiyle DM'nin, personel seçme ve istihdamında liyakat sistemine geçişi de hızlandırdığı söylenebilir.

DM'de yıllar içerisinde meydana gelen içeriksel ve yönetsel değişimler ile birlikte, 2014 yılında Virginia'da gerçekleştirilen 38. Uluslararası Değerlendirme Merkezi Yöntemleri Kongresi'nde geleneksel kılavuzun 6. edisyonu olarak "Değerlendirme Merkezi İşlemleri için Kılavuz ve Dikkat Edilmesi Gereken Etik Hususlar" başlıklı çalışma yayınlanmıştır (DM Kılavuzu, 2015:1247).

Günümüze kadar gelen gelişim ve yaygınlaşma süreci içerisinde en kapsamlı kullanımını ABD'de bulmuş olan DM, bugün 2000'in üzerinde kamu ve özel sektör kuruluşu tarafından kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği organlarına alınan özellikle üst ve orta düzey yönetici adaylarının seçiminde de kullanılmaktadır. Özel sektör kuruluşlarının kamu kuruluşlarından daha fazla DM kullanması da önemli bir noktadır.

3. Türkiye'de Değerlendirme Merkezi

DM Batı dünyasında uzun yıllardır kullanılmasına rağmen, ülkemizde 1990'lı yıllardan itibaren tanınmaya ve uygulanmaya başlanmıştır. Bunun en önemli sebebi şüphesiz değerlendirme merkezi konusunun araştırma ve çalışma alanı olan "insan kaynakları"nın -ya da diğer bir tabirle "personel yönetimi"nin- Türkiye'de ancak son 20-25 yıl içinde gelişme göstermesidir.

DM'nin Türkiye'de ilk ortaya çıkışının öncülüğünü 1990'lı ve 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı şirketlerin yaptığını söylemek mümkündür. Nitekim, bu şirketler faaliyet gösterdikleri diğer ülkelerde uzun bir süredir uyguladıkları bu yöntemi Türkiye'ye taşımışlardır. Ulusal sermayeli şirketlerin yurtdışına eğitime gönderdikleri çalışanlarının uygulamaları yerinde izleyerek bu yöntemi kendi şirketine taşımasının yanı sıra, değerlendirme merkezi ile personel seçimi konusunda uzmanlaşmış yabancı kaynaklı danışmanlık şirketlerin kurulmasının DM'nin Türkiye'de yaygınlaşmasında önemli bir katkısı olduğu söylenebilir (Dereli, 2009:19).

Türkiye'de genel anlamda personel seçme yöntemleri konusunda önemli çalışmalar yapılmaktadır, ancak henüz DM bir personel seçme yöntemi olarak bu çalışmaların odağına oturtulmamıştır. Kamu veya özel kuruluşlarda daha çok yardımcı hizmetler kategorisinde yer alan personel yönetimi, Türkiye'de çağın gerektirdiği konuma henüz gelememiştir. Bunda ülkedeki ucuz işgücü potansiyelinin geniş olması da belli ölçüde rol oynamaktadır. DM'nin yoğun kaynak kullanımı ve uzmanlık bilgisi gerektirmesi de, bu

yöntemin Türkiye’de henüz yaygınlaşmamış olmasındaki önemli etkenlerden biridir.

Sözer tarafından 2004 yılında Türkiye’de ilk bin içerisinde yer alan 200 firma üzerinde gerçekleştirilen araştırmada 32 firmanın (% 16) yönetici pozisyonları için, 35 firmanın da (% 17,5) yönetici olmayan pozisyonlar için personel seçme yöntemi olarak DM’yi kullandığı belirlenmiştir. Taş (2007:213) tarafından 2007 yılında 279 firma (73’ü ilk 500, 71’i ikinci 500, 135’i küçük ve orta ölçekli) üzerinde gerçekleştirilen araştırmaya göre bir personel seçme yöntemi olarak DM’nin 10 firma (% 3,6) tarafından 1. tercih, 10 firma (% 3,6) tarafından 2. tercih, 6 firma (% 2,2) tarafından 3. tercih olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Dereli (2008:125) tarafından Ekim-Kasım 2008 yılında DM uygulayan 33 firma üzerinde gerçekleştirilen araştırmada firmaların % 36,7’sinin DM’yi yönetici personelin seçiminde, % 10’unun yönetici olmayan personelin seçiminde, % 53,3’ünün hem yönetici hem de yönetici olmayan personelin seçiminde uyguladıkları tespit edilmiştir. Yelboğa (2012:13) tarafından DM uygulayan ve çoğunluğu büyük ölçekli 47 firma üzerinde yapılan araştırmada, firmaların 4’ü (% 8,5) DM’yi personel seçme, 33’ü (% 70,2) kariyer planlama, 10’u da (% 21,3) personel geliştirme amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir. DM’nin hızlı gelişim ve yaygınlaşma süreci göz önünde bulundurulduğunda yapılan bu bilimsel araştırmaların görece eski olduğunu varsaymak mümkündür. Dahası, hızla gelişen ve yaygınlaşan bir personel seçme ve geliştirme yöntemi ile ilgili akademik çalışmalar halen oldukça yetersizdir. Nitekim, Türkiye’de DM’nin gelişiminde akademi dünyası henüz yeterli katkıyı göstermekten uzaktır.

İnsan kaynakları danışmanlık firmalarının yanı sıra bu alanda çalışmalar yürüten sektör temsilcilerinin bir araya getirerek oluşturdukları Türkiye İnsan Yönetimi Derneği, Ada Değerlendirme & Gelişim Derneği ve İnsan Kaynakları Yöneticileri Derneği gibi sivil toplum örgütlerinin çalışmaları da sürece önemli bir katkı sağlamaktadır. Nitekim, Türkiye İnsan Yönetimi Derneği tarafından 2016 yılında Değerlendirme Merkezi Standartları Yönetmeliği’nin hazırlanmış olması, dahası dernekler tarafından gerçekleştirilen değerlendirme merkezi uzmanı/değerlendiricisi sertifikasyon programları DM’nin ülkemizde gelişimi açısından önemli adımlar olarak kabul edilebilir.

Bir personel seçme ve geliştirme yöntemi olarak özel sektörde hızla gelişen ve yaygınlaşan DM’nin, Türkiye’de kamu sektöründe çok sınırlı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Yoğunlukla dışişlerinin eleman alımlarında başvuru yöntemlerinden biri olan DM, Türk kamu yönetiminde nadir rastlanan personel seçme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. DM’nin kamu sektöründe uygulanamamasının en önemli sebeplerinden birisi kamu personel seçmelerinin belli yasal ve idari düzenlemelere göre yapılmasıdır. Türkiye’de kamu sektöründe 2002 yılından bu yana personel

alımı -istisnai kadrolar hariç- KPSS (A ve B Grubu) yöntemi ile gerçekleştirilmektedir. Bir dizi kalem-kağıt test ve/veya mülakat aşamasından oluşan bu yöntem maliyet, süre ve mekan gibi koşullar göz önüne bulundurulduğunda alternatifsiz bir yöntem olarak görülmektedir. DM'nin uzun bir sürede az sayıda adayın katılabildiği yüksek maliyetli bir süreç olması, yakın bir gelecekte DM'nin kamu sektöründe yönetici olmayan pozisyonlar için uygulanmasını imkansız kılsa da, üst düzey yöneticilik ve uzmanlık pozisyonlarına personel seçiminde, gelişiminde ve terfi sürecinde uygulanabilmesi mümkün görünmektedir.

4. Değerlendirme Merkezinin Sunduğu Avantajlar

Adayın potansiyeli ve işe uygunluğu hakkında fikir edinme: Değerlendirme merkezinde kullanılan teknikler, iş başvurusunda bulunan adayların bir şirkette göstereceği muhtemel başarıyla ilgili bilgi toplamalarını sağlar. Yani yapılacak işin gerektirdiği performans, bilgi ve yeteneğin kişinin potansiyelinde var olup olmadığı hakkında fikir verir. Bu da doğru kişinin seçilmesini daha da kolaylaştırır (Muszalik, 2006:3-5; Thornton ve Rupp, 2006:14). Başka bir ifadeyle, farklı değerlendirme teknikleri ile farklı yetkinliklerin ölçüldüğü alıştırmalarda adayla ilgili çok zengin ve çok yönlü bilgi edinilir. Bu süreçte DM'nin en önemli artularından biri adayın sahte ve taklit davranışlar göstererek değerlendiricileri yanıltmasının çok düşük bir ihtimal olmasıdır (Rowe, 2013:109).

Adayın işin kendisine uygunluğu hakkında fikir edinmesi: Duruma başvuran aday açısından baktığımız zaman, DM'nin bu kişilere de çok önemli katkısı olduğu görülür. Bir taraftan değerlendiriciler adayın işe uygun olup olmadığını sınarken, diğer taraftan da aday değerlendirme tekniklerinin uygulanması sürecinde o işin kendisine ne kadar uygun olup olmadığı ile ilgili fikir sahibi olmuş olur (Manke, 2008:113; Thornton ve Rupp, 2006:14). Bu süreçte başvurduğu işin kendisi için uygun olmadığı kanısına kapılırsa başvurusunu geri çekip kendisine daha uygun olabilecek işlerde çalışmaya doğru yönelir.

Tarafsız ve sistematik değerlendirme: DM'nin en olumlu yönlerinden birisi de, tarafsız ve sistematik bir değerlendirme sürecinin varlığından dolayı etnik, dinsel, siyasi ve cinsel ayırım yapılmasının en az seviyede olmasıdır. Bu nedenle, DM bir kişinin iş hayatına atılırken ya da iş hayatında yükselirken bağlı bulunduğu etnik grubun, dini inancının, siyasi görüşünün ve cinsiyetinin o kişinin önüne bir engel olarak çıkmasını engellediği için diğer işe alım yöntemlerine nazaran daha demokratiktir (DM Kılavuzu, 2015:1264).

Farklı amaçlar ve durumlar için kullanılabilmesi (Esneklik): Daha önce de bahsedildiği gibi değerlendirme merkezi sadece personel seçme yöntemi olarak değil, aynı zamanda mevcut personelin geliştirilmesinde, örgüt içi

terfilerin belirlenmesinde ve performans değerlendirmesinde de kullanılır (DM Kılavuzu, 2015:1253). Yani değerlendirme merkezi çok farklı amaçlar için kullanılmaya uygun bir yöntemdir. Çok yönlü kullanılabilmesinin en önemli nedeni de özüne dokunulmaksızın “konusu insanın değerlendirilmesi” olan her amaca uyarlanabilir olmasıdır. Çünkü DM sürecinde her bir davranışın ölçülmesi için farklı değerlendirme teknikleri kullanılmaktadır ve bu çok yönlülük de belli kalıplara takılmadan farklı amaçlar için kullanılabilmesini sağlamaktadır (Hale, 2010:8). Dahası, DM uygularken henüz literatüre yerleşmemiş yeni teknikler de denenebilir. Yani DM uzman kişilerin yaratıcılığı sayesinde sürekli kendini geliştirebilen ve çok farklı alanlarda değişik amaçlar için kullanılabilen bir yöntemdir. DM bileşenlerinin ve tekniklerinin (zor da olsa) farklı ülkelerde, farklı kültürel koşullara uyarlanabilir ve adapte edilebilir olması da yöntemin bir başka artısıdır (Thornton ve Rupp, 2006:54; DM Kılavuzu, 2015:1264; Hawthorne, 2011:15,22). DM farklı amaçlara yönelik olarak kullanılabilceği gibi aynı amaç için farklı şekillerde de kullanılabilmektedir. Örneğin, personel seçme amacıyla kullanıldığında üst düzey yönetici, orta düzey yönetici, normal çalışan, güvenlik görevlisi, itfaiye görevlisi vs. gibi birçok farklı pozisyon için farklı değerlendirme süreçleri oluşturulmaktadır (Larue, 1989).

5. Değerlendirme Merkezinin Dezavantajları

Yüksek maliyet: DM'nin şüphesiz en olumsuz yönü para, zaman, personel ve mekan bakımından yüksek bir külfeti beraberinde getiriyor olmasıdır (Tripathi, 2016:32; Thornton ve Rupp, 2006:15; Thornton ve Gibbons, 2009:174). Uzun bir zaman sürecinde (2 ya da 3 gün) sınırlı ve az sayıda kişinin (5-12 kişi) DM sürecine dahil edilebilmesi yöntemin en büyük dezavantajıdır. Bu anlamda değerlendirme süresi/değerlendirilen kişi sayısı açısından ele alındığında, verimli bir yöntem olduğu söylenemez. DM sürecinin kurgulanması, uygulaması, değerlendirme ve raporlama süreçleri bu konuda çok sayıda uzman personel ihtiyacını ortaya çıkarır. Örgüt dışındaki İK danışmanlık firmalarından destek alınırsa bu da ek maliyet anlamına gelir. DM sürecinde mekansal koşulların mükemmelleştirilmesi gereği beraberinde uygulamanın gerçekleştirildiği yer açısından ekstra maliyetleri beraberinde getirir. Ancak bu sürecin maliyeti ile geleneksel yöntemler kullanarak işe alınacak kişinin işletmeye olası maliyetini bir arada düşünürsek bu masraflar kimilerine göre fazla gelmeyebilir.

Ortamın adaylar üzerindeki olumsuz etkisi: Değerlendirme merkezinin diğer bir olumsuz yönü de gerçek olmayan yani sanal uygulamalar yapılarak bunların gerçek hayatta da aynı şekilde olacağını öngörerek bir bakıma kişilere karşı önyargılı olmaktır. Aslında esas sorun bu sanal canlandırmalar ya da diğer tekniklerden ziyade bunların uygulandığı ortamın adaylar üzerinde yaratacağı olumsuz etki ya da kişinin içinde bulunduğu psikolojik durumdur (Lievens vd., 2009:107,119). Mesela normalde çok iyi bir

diksiyona ve üsluba sahip olan birinin, ortamın etkisiyle heyecanlanarak konuşamaması gibi. Diğer bir örnek, normalde rahat yapıya sahip olan bir kişinin ortamın etkisiyle gerginleşerek ya da strese girerek uygulama sürecinde kendini ifade edememesi ve bu durumun değerlendiricilerin adaylar hakkında yanlışlara düşmelerine neden olması gibi.

6. Değerlendirme Merkezi Uygulama Teknikleri (Alıştırmalar)

DM uygulamalarında farklı uzunlukta ve kombinasyonlarda değerlendirme teknikleri ile işin gerektirdiği yetkinliklerin adayların potansiyelinde var olup olmadığı gözlemlenmektedir (Thornton ve Gibbons, 2009:183; Rowe, 2013:19; Willis, 2017:11). Değerlendirme teknikleri ile ölçülmek istenen yetkinlikler şunlardır:

<p>Rupp vd.'nin (2003) Tanımladığı Yetkinlikler</p> <p>Problem Çözme Yeteneği: Problem Çözebilme, Bilgiye Ulaşabilme/Bilgiyi Kullanabilme, Yaratıcılık</p> <p>İşe Yaklaşımı: Planlama & Organize Edebilme, Adapte Olabilme, Stresle Baş Edebilme, Özenlilik, Motivasyon</p> <p>İletişim Yeteneği: Sözlü İletişim, Yazılı İletişim, Dinleme Becerisi, İknâ Kabiliyeti</p> <p>İlişki Kurma Yeteneği: Başkalarıyla İlişki Kurma Becerisi, Liderlik, Takım Çalışması, Çatışma Yönetimi / Çözüm Odaklılık</p>
<p>Arthur vd.'nin (2003) Tanımladığı Yetkinlikler</p> <p>Etkili İletişim, Düşüncelilik/Bilinçlilik, Kariyerinde Hızlı Yükselme İsteği, Başkalarını Etkileme, Organize Etme/Planlama, Problem Çözme, Belirsizliğe/Strese Dayanabilme</p>

Genellikle orta ve üst düzey yönetici adaylarının potansiyelinde olması beklenen bu yetkinlikler, DM sürecinde grup içi ve bireysel değerlendirme teknikleri (alıştırmalar) ile değerlendiriciler tarafından ölçülerek skorlanmaktadır. Dünya'da ve ülkemizde değerlendirme merkezi sürecinde yoğun olarak kullanılan teknikleri (alıştırmaları) şu şekilde ele almak mümkündür:

6.1. Grup içi Alıştırmalar:

Grup tartışmaları: Grup tartışması, adayların gruplara bölünerek işle ilgili güncel bir konuda fikirlerini ortaya koydukları ve kendi fikirlerini karşı tarafa kabul ettirmek suretiyle ortak bir sonuca varmak için uğraş verdikleri bir tekniktir. Bu teknikte tartışmayı yöneten herhangi bir değerlendirici ya da önceden belirlenen grup lideri yoktur. Adayların bu tartışma sürecinde göstermiş oldukları davranışlar değerlendiriciler tarafından uzaktan izlenir ve her bir adayın tartışmanın gidişatına etkisi ve diğerleriyle iletişim becerisi gözlemlenmiş olur. Grup tartışması, gruptaki adayların ikiye ayrılıp verilen düşünceyi etkin biçimde savunmalarını öngören münazara türünde

olabileceği gibi, her bir adayın verilen bir konuyla ilgili kişisel fikirlerini ortaya koydukları bir tartışma türünde de olabilir (Schindler, 2005:40; Dereli, 2009:41; Thornton ve Rupp, 2006:106).

Rol Oyunları: Rol oynama alıştırmaları, adayların çalışacakları işte karşı karşıya kalacakları durumlarda ne tür davranışlar göstereceği ve ortaya çıkacak olan sorunların üstesinden ne şekilde geleceği ile ilgili olarak önceden belirlenen senaryoya göre herkesin doğaçlama performans göstererek kendi rolünü oynaması şeklinde olur (Thornton ve Rupp, 2006:109). Rol oynama alıştırmalarında önceden hazırlanmış belli bir senaryo vardır ve bu senaryo dahilinde her bir adaya belli roller verilir. Bu alıştırmalarda adaylar kendi rollerini en iyi şekilde yerine getirmelidir. Rolün gerektirdiği davranışlar önceden belirlenmemiş ve adayın kendi inisiyatifine bırakılmıştır. Zaten bu alıştırmaların esas amacı da adayların kendilerine has davranışlarını ortaya koymasını sağlamaktır. Burada adayın kendi davranışları diğer grup arkadaşlarının davranışlarından şüphesiz ki bağımsız olmayacaktır. Aday, gruptaki diğer kişilerin davranışları ve kendi davranışları arasında bir denge kurmalı ve en önemlisi bunları senaryonun dışına çıkmadan yapmalıdır (Kühnapfel, 2003:31; Schindler, 2005:41). Rol oynama alıştırmaları adayların davranışlarının -yani bir etkiye olan tepkilerinin- ne biçimde olduğunun gözlemlenebileceği en etkili yollardan birisidir. Adayın bu alıştırmada göstermiş olduğu performans sonuca etkisi bakımından önemli bir yere sahiptir (www.hr-guide.com, 2018).

İş Oyunları: İş oyunları, grup halindeki adaylara belli bir hedef verilerek belli bir süre içerisinde o hedefe ulaşip ulaşamadıklarının ya da ne kadarına ulaşabildiklerinin sınanmasıdır (Thornton ve Rupp, 2006:113). Bu oyunlar belli bir süre sınırlaması konulmadan sadece performans odaklı da olabilir. Bu oyunlar televizyonda hemen her gün karşılaşılabileceğimiz grupların yarıştığı eğlenceli yarışmalar gibidir. Ancak tek fark konulan hedefin iş hayatında var olan durumlarla ilgili olmasıdır. İş oyunlarının en önemli yönü ekibin uyumlu çalışması ve zamanı iyi kullanabilmesidir. Bu nedenle bu tür alıştırmalar genelde ekip çalışmasını gerektiren işler için personel seçilmesi sırasında tercih edilir (Byham, 2006:4).

6.2. Bireysel Alıştırmalar

Sepetteki İşler Alıştırmaları: Sepetteki işler alıştırmaları, senaryo gereği adayın henüz yeni başlamış olduğu işte masada birikmiş olan ve çok kısa bir süre içerisinde halledilmesi gereken işlerin bu süre zarfında bitirilebilmesine yönelik olarak nasıl bir performans göstereceğinin sınanmasıdır (Thornton ve Rupp, 2006:109). Masada bekleyen işler alıştırmaları genellikle orta ve üst düzey yöneticilerin seçiminde ya da terfisinde yoğun olarak kullanılır. Çünkü yöneticinin sorunları en kısa zamanda çözebilme yeteneğinin ölçülebileceği en iyi uygulamalardan birisidir. Bu yolla değerlendiriciler adayların

olağanüstü durumlarda ve kriz yönetiminde neler yapabilecekleri hakkında da fikir sahibi olurlar.

Yazılı sınavlar (Bilgi ve yetenek testleri): Yazılı sınavlar, adayın o iş konusunda sahip olduğu teorik bilgi düzeyinin yanı sıra zihinsel yorumlama ve yazılı iletişim yeteneğinin klasik yazılı ya da çoktan seçmeli cevaplardan oluşan testlerle ölçülmesidir. Değerlendirme merkezinde kullanılan yazılı sınavlar şunlardır: Mesleki bilgi sınavı, yabancı dil sınavı, psikometrik değerlendirme sınavı, kompozisyon sınavı.

Sunum: Sunum, adayların sözel iletişim gücünü, karşısındakilerle etkileşimini ve bilgi aktarabilme yeteneğini ölçebilmek için kullanılan bir tekniktir (Thornton ve Rupp, 2006:106). Bu teknikte adaylara önceden belirlenen ya da adayların kendilerinin belirleyeceği herhangi bir konuda sunum yapmaları istenir. Sunumda adayın vermek istediği mesajı karşısındakilere en iyi şekilde verebilmesi için dikkat etmesi gereken belli noktalar vardır. Bunlar; sunum metninin yapısı/iskeleti, konuyla ilgili az ve öz bilgilerden oluşan içerik, konuşma şekli, diksiyon, üslup ve ses tonu, vücut dili, fiziksel görünüm, göz teması, önceden pratik yapılması, sorulan sorulara tatmin edici cevaplar verilmesi, mümkünse görsel araçların kullanılmasıdır.

Mülakat: Mülakat, adayların mesleki bilgi seviyesinin ve iletişim yeteneğinin değerlendiricilerden birinin ya da hepsinin bulunduğu bir ortamda sözel iletişim yolu kullanılarak ölçülmesidir. Mülakatlar mesleki bilgi seviyesinin sözel ölçülmesinin yanı sıra adayların yabancı dil bilgisi ve o dili konuşma, dinleme ve anlama yeteneğinin de ölçülebilmesi için kullanılan önemli bir araçtır (Rowe, 2013:242).

7. Değerlendirme Merkezi Süreci

Değerlendirme merkezi sürecini “hazırlık”, “uygulama” ve “sonuçlandırma” olmak üzere üç aşamada ele almak mümkündür:

Hazırlık aşamasında, öncelikli olarak amaç ve hedefler ortaya konulur. Bu amaç ve hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen iş analizi ya da yetkinlik değerlemesi ile yapılacak işin niteliği ve gerektirdiği yetkinlikler tespit edilir. Böylece adayların hangi davranışlarının hangi değerlendirme tekniği ile gözlemleneceği belirlenir (Rowe, 2013:21; Pulakos, 2005:3-4). Adayların soyut yetkinliklerinin somut bir davranışa dönüştürülerek gözlemlenebilir hale getirilmesini sağlayan değerlendirme merkezi teknikleri ile davranışlar değerlendirmeye tabi tutularak yetenek ile değerlendirme arasında bir bağlantı kurulacaktır (Thornton ve Rupp, 2006:120,121).

Hazırlık aşamasında değerlendiricilerin belirlenmesi ve sürecin başarısı açısından değerlendiricilerin uygulama öncesi eksiksiz eğitim alması oldukça önemlidir (DM Kılavuzu, 2015:1255-1258). Değerlendirme merkezi sürecinde görev alan ekip elemanlarının sorumlulukları kontrol edilmesi ve

hangi tekniğin, ne zaman, hangi mekanda, hangi araç-gereçlerle gerçekleştirileceğinin planlanması ile hazırlık süreci tamamlanmış olur.

Uygulama aşamasında, öncelikli olarak adaylar program akışı ve değerlendirme süreci konusunda bilgilendirilir (DM Kılavuzu, 2015:1263). Üç güne kadar uzanan bir kapsamda planlanan ve adayların aranan niteliklere ne ölçüde uyup uymadıklarını görmeye yarayan DM teknikleri burada uygulamaya konur. Adayların değerlendirilmesi sürecinde değerlendiriciler adayların davranışlarını eksiksiz bir şekilde gözlemleyerek kayıt altına alırlar. Değerlendiriciler her bir değerlendirme tekniğinin uygulanmasında adayların davranışlarını puanlamaktadırlar.

Sonuçlandırma aşamasında, değerlendiriciler yaptıkları gözlemleri ve adaylarla ilgili kişisel değerlendirmelerini ortak bir zeminde bir araya getirerek karşılaştırırlar (Willis, 2017:20). Bu verilerin birleştirilmesiyle ortaya konacak olan değerlendirmeler hangi aday ya da adayların işe alınacağını belirleyecektir (Thornton ve Rupp, 2006:159-191; Michelson, 2018). Ayrıca, değerlendirme teknikleri çerçevesinde gözlemlenen davranışları önceden belirlenen ölçüm teknikleri yardımıyla verilere dönüştüren değerlendiriciler ulaştıkları bu sonuçları raporlaştırırlar. Sürecin sonuçları ile ilgili olarak adaylara geri bildirim verilerek adayların artıları ve eksileri, yani neden seçildikleri ya da seçilmedikleri söylenir (Lievens vd., 2009:138; Tripathi, 2016:32). Değerlendirme merkezi süreci seçilen personel ile sözleşmenin yapılması ile tamamlanır. Bu arada işe alım sürecinde geçerli olan bu aşamalar örgüt içi terfi ve çalışanların performans ölçümü açısından da benzerdir.

Sonuç

Subay adaylarının seçimiyle ilgili olarak ilk kez 17. yüzyılda tarih sahnesine çıkan DM, daha sonraları gizli haber alma servislerine ajan veya dışişlerine diplomat alımlarında çeşitli ülke yönetimlerine hizmet vermiş bir personel seçme yöntemidir. İnsan bilgi ve yeteneklerini sınama konusunda sınır tanımayan tarzıyla zaman zaman etik tartışmalara da konu olan DM, insan merkezli ve demokratik uygulamaları nedeniyle nasyonal sosyalist Hitler'in askerleri tarafından bir yönetim aracı olarak ekarte edilmiştir. Yönetim bilimi tarihçesinde ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sektör değiştiren bu özel personel seçme yöntemi, yoğunlukla uluslararası şirketlerin yararlandıkları önemli rekabet araçları arasında bulunmaktadır.

Türkiye'de ilk ortaya çıkışının öncülüğünü 1990'lı ve 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı şirketlerin yaptığı DM, günümüzde büyük ölçekli çok az sayıda şirket tarafından kabul görmüştür. Bu şirketlerin bir kısmı yıllar içerisinde kendi DM uygulamalarını geliştirdiği gibi, bir kısmı da bu alanda uzmanlaşmış özel danışmanlık firmalarından hizmet almaktadır. DM'nin Türkiye'de kamu sektöründe kullanım alanı da

daha çok diplomat adaylarının seçimi ile sınırlı kalmıştır. DM'nin uzun bir sürede az sayıda adayın katılabildiği yüksek maliyetli bir süreç olması, yakın bir gelecekte DM'nin kamu sektöründe yönetici olmayan pozisyonlar için uygulanmasını imkansız kılsa da, üst düzey yöneticilik ve uzmanlık pozisyonlarına personel seçiminde, gelişiminde ve terfi sürecinde uygulanabilmesi mümkün görünmektedir. DM konusunda akademik çalışmalar da oldukça yetersiz olduğu gibi, potansiyel uygulayıcı şirketlere yol göstermekten uzaktır. Ancak, DM konusunda uzmanlaşmış danışmanlık firmaları ile bazı sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin DM'nin tanıtılmasına ve yaygınlaşmasına belli ölçüde katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Gelişmesi böyle bir seyir izleyen değerlendirme merkezi, klasik yöntemlere kıyasla oldukça gelişmiş ve başarılı olmuş bir personel seçme yöntemidir. Bugünkü şekliyle ilk olarak ortaya çıktığı 1920'li yıllardan bu yana sürekli olarak geliştirilen DM, personel yönetimi alanında en ideal personel seçme yöntemi olarak yerini almıştır. DM'nin sürekli olarak geliştirilmiş olmasının en önemli sebebi muhakkak ki içinde barındırdığı esneklik prensibidir. Diğer klasik yöntemlerden farklı olarak DM kalıplaşmış değerlendirme ve sonuçlandırma sürecini reddetmektedir. Bunun sonucu olarak da DM farklı amaçlar için ve farklı pozisyonlarda personel seçiminde belli kalıplara takılmadan, ancak değerlendirme merkezinin özüne de zarar vermeden kullanılabilir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde büyük şirketler örgüt dışından personel seçiminde ya da örgüt içindeki personelin terfi ve atamalarının yapılmasında ya da örgüt içi performans değerlendirmesinde klasik personel seçme ve değerlendirme yöntemlerini yavaş yavaş terk ederek değerlendirme merkezi yöntemini yaygın olarak kullanmaya başlamışlardır.

Değerlendirme merkezinin esnek yapıda olması onun çok farklı alanlarda kullanılmasına imkan tanıyabilmektedir. Ancak bu, onun seçilen alanların hepsinde başarılı sonuçlar vereceği anlamına da gelmemektedir. Yapılan tespitlere göre DM uzman ve yönetici seçimlerinden ziyade üst düzey yöneticilerin seçiminde oldukça başarılı olmuştur. Bu da gösteriyor ki, DM örgüt dışından personel seçmede seçilecek pozisyona göre farklılıklar göstermektedir. Ancak bu eksikliklerin DM'nin gelişim sürecinde sürekli uygulamalar ve denemeler yoluyla ortadan kaldırılarak gelecekte bu pozisyonlar için de ideal bir personel seçme yöntemi olmaya aday görünmektedir.

Bir moderatörün yönetiminde ve yeterli sayıda değerlendiricinin gözetimi altında bir araya gelen adaylar, DM'de yarım günden üç güne uzanan süre içinde çok farklı tekniklerle sınanırken, birbirinden değişik grup içi ve bireysel eylemlerle mesleki yetkinliklerini kanıtlama fırsatı bulmaktadırlar. Bunun için kullanılan tekniklerden en önemlileri grup tartışmaları, rol oyunları ve iş oyunlarıdır. Bireysel alıştırımlar bağlamında da en yaygın

teknikler olarak bekleyen işler, sunumlar, mülakat ve yazılı sınavlar bulunmaktadır.

Özellikle yönetici pozisyonlarında ihtiyaç duyulan bilgi ve becerilerin gözlemlendiği ve ilk bakışta karmaşık görünen DM süreci toplam üç aşamada tamamlanmaktadır. Yazılı belgeler bazında adayların tespit edilmesiyle başlayan 'hazırlık' aşaması, değerlendiricilerin belirlenmesinden başlayarak, alınacak personelde beklenen niteliklerin tanımlanması ve bu niteliklere uygun seçme tekniklerinin belirlenmesi ve uygun bir DM program akışının oluşturulmasına varan hazırlıkları içermektedir. İkinci aşama olan 'uygulama', önceden tespit edilen tekniklerin öngörülen program akışı içinde uygulanmasından sonra gözlemlerin değerlendirilmesi ile son bulmaktadır. DM'nin finali olan 'sonuçlandırma' aşamasında ise, artık elde edilen gözlem sonuçlarının karşılaştırılıp, verilerin birleştirilmesi ve raporlaştırılmasıyla başlangıçta belirlenen hedefler tamamlanmış sayılır. Artık adaylarla ilgili kararların kesinleştiği bu aşamada, başarılı başarısız ayrımı yapılmadan DM'ye katılan tüm adaylara geri bildirim verilir. Seçilen adaylar ve kuruluş yönetimi arasında gerekli sözleşmelerin yapılmasıyla DM süreci tamamlanmış olur.

Kaynakça

- Arthur, W., Jr., Day, E. A., McNelly, T. L., & Edens, P. S. (2003) Meta-Analysis Of The Criterion-Related Validity Of Assessment Center Dimensions, *Personnel Psychology*, 56, 125-154.
- Byham, W. C. (2006) The Assessment Center Method And Methodology: New Applications And Technologies.
- Değerlendirme Merkezi Standartları Yönetmeliği. (2016) Türkiye İnsan Yönetimi Derneği.
- Dereli, B., (2009) *İnsan Kaynakları Yönetiminde Değerlendirme Merkezi*, İstanbul, Beta Yayınları.
- DM Kılavuzu - Public Guidelines for Assessment Center Operations: Guidelines and Ethical Considerations for Assessment Center Operations (2015) *Journal of Management*, Vol. 41 No. 4, May 2015, 1244–1273.
- Franke, K. (2006) *Kritische Betrachtung de Assessment Centers als moderne Personalentwicklungsmethode*, Green Verlag, Norderstedt, Germany.
- Hale, C. D. (2010) *The Assessment Center Handbook For Police and Fire Personnel*, Charles C Thomas Publisher, Illinois, USA.
- Hawthorne, D. (2011) Assessment Centers: Best Practices for Best Results A Discussion Of Assessment Center Use And Research Findings To Help Practitioners.
- Kühnapfel, A. (2003) *Assessment-Center als Methode der Personalauswahl*, Green Verlag, Norderstedt, Germany.
- Larue, J. (1989) Assessing the Assessment Center, *Wilson Library Bulletin*, v. 64 n. 3 November 1989, 18-21.
- Lievens F., R. P. Tett & Schleicher D. J. (2009) Assessment Centers At The Crossroads: Toward A Reconceptualization Of Assessment Center Exercises, *Research in Personnel and Human Resources Management*, Volume 28, 99-152.
- Lievens, F. & Klimoski, R. J. (2001) Understanding The Assessment Center Process: Where Are We Now? In C.L. Cooper & I.T. Robertson (Eds.) *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, vol. 16., Chicester: John Wiley & Sons, Ltd., 245-286.
- Lievens, F. & Thornton, G. C. (2005) Assessment Centers: Recent Developments in Practice and Research. In A. Evers, O. Smit-Voskuil & N. Anderson (Eds.). *Handbook of Selection*, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, UK., 243-264.
- Manke, T. (2008), *Personalauswahlverfahren unter der Lupe: Vom Assessment-Center bis zum Zeugnis*, Books on Demand Gmbh, Norderstedt, Germany.
- Muszalik, C. (2006) *Assessment Center als Projekt: Bewerbertraining*, Green Verlag, Norderstedt, Germany.

- Pulakos, E. D. (2005) *Selection Assessment Methods*, published by SHRM Foundation.
- Rowe, T. L. (2013) *A Preparation Guide for The Assessment Center Method*. Charles C Thomas Publisher, Illinois, USA.
- Rupp, D. E., Gibbons, A. M., Runnels, T., Anderson, L., & Thornton, G. C., III. (2003, August) What Should Developmental Assessment Centers Be Assessing? Paper presented at the 63rd annual meeting of the Academy of Management, Seattle, Washington.
- Schindler, U. (2005) *Deskriptive Darstellung einer Methode zur Personalauswahl*, Green Verlag, Norderstedt, Germany.
- Schnierda, U. & Püttjer, C. (2005) *Assessment Center*, Campus Verlag, Frankfurt.
- Schollaert, E. & Lievens, F. (2011) The Use of Role-Player Prompts in Assessment Center Exercises, *International Journal of Selection and Assessment*, Volume 19, Issue 2, June 2011, 190–197.
- Sözer, S. (2004) An Evaluation Of Current Human Resource Management Practices In The Turkish Private Sector, Unpublished Master Thesis, Ankara: Middle East Technical University.
- Taş, A. (2007) Türk Yönetim Tarzı (Örgütlenme, Sahiplik, İnsan Kaynakları Ve Stratejik Yönetim Boyutlarıyla), Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi.
- Thontorn, G. C. & Gibbons, A. M. (2009) Validity of Assessment Centers for Personnel Selection, *Human Resource Management Review*, 19, 169–187.
- Thornton, G. C. & Krause, D. E. (2009) Selection Versus Development Assessment Centers: An International Survey Of Design, Execution, And Evaluation, *The International Journal of Human Resource Management*, Vol. 20, No. 2, February 2009, 478–498.
- Thornton, G. C. & Rupp, D.E. (2006) *Assessment Centers in Human Resource Management: Strategies for Prediction, Diagnosis and Development*, Lawrence Erlbaum Associates, New jersey, USA.
- Tripathi, R. (2016) Assessment Centers: Benefits and Shortcomings, *International Journal of Emerging Research in Management & Technology*, Volume 5, Issue 2, 31-34.
- Willis, L. C. (2017) *Mastering the Assessment Center Process*, Charles C Thomas Publisher, Illinois, USA.
- Yelboğa, A. (2012) Değerlendirme Merkezi Uygulamalarının Türkiye'deki Organizasyonlarda Kullanımına İlişkin Bir Araştırma, *YÖNETİM: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 23 Sayı: 72 Haziran 2012, 8-24.
- Michelson, R. “What Are Assessment Centers?”, <http://www.hitechcj.com/id189.html>, ET: 04.02.2018.

Michelson, R. "What Are Assessment Center Exercises?"
<http://www.hitechcj.com/id190.html>, ET: 04.02.2018.

"Personnel Selection: Methods: Assessment Centers"; <http://www.hr-guide.com/data/G318.htm>, ET: 04.02.2018.

**Bir Politik-Ekonomik Evrimin Kentsel Kayıtları:
Türkiye'nin Tarihsel Dönüşümünde Kentleşme Politikaları**

Urban Records of a Political-Economic Evolution:
Urban Policies in Turkey's Historical Transformation

A.Arda YÜCEYILMAZ¹

Hilal YÜCEYILMAZ²

Geliş tarihi: 15.05.2018, Kabul tarihi: 30.07.2018, Basım tarihi: 30.09.2018

Özet

Kent, toplumsal olanın inşa alanıdır. Pek çok toplumsal sistemin operasyonel alanı olarak kent olgusu, çeşitli yönleriyle sistemsel farklılaşmaların okunabildiği bir kaynak işlevi de görebilir. Bu bağlamda çalışma, Cumhuriyetin ilanından günümüze, Türkiye'nin politik-ekonomik sistemsel dönüşümünün, kentleşme politikaları ve kentsel mekan üzerindeki etkisini, ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, 1923-1950 dönemi, 1950-1960 dönemi, 1960-1980 dönemi, 1980-2002 dönemi ve 2002'den günümüze kadar olan dönem, Türkiye'de politik-ekonomik anlamda farklı karakterler taşıyan evreler olarak kentsel karşılıklarıyla ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler *Türkiye, Kentleşme, Kentleşme Politikası, Politik-ekonomik Dönüşüm*

Abstract

City itself is the place of social construction. City phenomenon as an operational field of many social systems, can also function as a resource in which systematic differentiations can be read in various aspects. In this context, this study aims to evaluate the affects of Turkey's political-economic systemic transformation on urbanization policies and urban space. In this framework the period of 1923-1950, the period of 1950-1960, the period of 1960-1980, the period of 1980-2002 and the period from 2002 to present will be examined as phases of different political-economic characteristics with their urban counterparts.

Key Words *Turkey, Urbanization, Urban Policy, Political-economic Transformation*

---

¹ Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Dr. Öğr. Üyesi,

<https://orcid.org/0000-0001-9771-8630>
yuceyilmaz@adu.edu.tr

² Adnan Menderes Üniversitesi, Söke Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Dr.,
<https://orcid.org/0000-0003-3144-394X>
hilalyuceyilmaz@hotmail.com

Giriş

“Bir şehir inşa etmek ve yasalar yapmak” demektedir Platon, “...insanları erdeme yönelten en iyi araçlardır.” Onun daha iyi bir devlet ve yerleşik bir topluma ilişkin sorgulamasına ise bir ideal şehir tanımlaması eşlik eder.

Tarih boyunca İmparator Nero’dan Louis-Napoleon Bonaparte’a kent, her toplumsal düzenleme için siyasal akıl tarafından öncelikli bir araç olarak görülmüştür.

Her ne kadar günümüzün karmaşık toplumsal yapılarına ait erdemler Platon’unkilerden farklılaşmış ve pek çok anlamda yeniden tanımlanmış olsa da kentler ve kentleşme süreçleri bu alandaki araçsallıklarını korumaktadır.

Bu yüzden kent ve ona ilişkin politikalar, siyasal ajandalarda her zaman anlamlı bir yer tutmaktadır.

Türkiye’nin kentsel politikaları da ülkenin siyasal kayıtlarıyla kesişimlere sahiptir. Bu anlamda çalışma, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze uzanan politik-ekonomik yol haritasının, kentleşme politikası üzerindeki yansımalarını diyalektik bir ilişki içinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada siyasal-dönemsel evrelerin belirlenmesinde temel olarak Keyder’in (2007) “Türkiye’de Devlet ve Sınıflar” adlı çalışmasında yer alan dönemsel kesitler takip edilmiştir. Bununla birlikte yazarlar, bu temel kesitleri günümüze kadar genişletmiş ve kentsel-politik karşılıklarıyla yeniden oluşturmuşlardır.

Bu çerçevede, 1923-1950 Dönemi, 1950-1960 Dönemi, 1960-1980 Dönemi, 1980-2002 Dönemi ve 2002’den günümüze kadar olan dönem, çalışmada temel kesitler olarak ele alınmıştır.

1. 1923-1950 Dönemi: Cumhuriyetin Kuruluşu ve Bir Modernizasyon Aracı Olarak Kent:

Kurtuluş Savaşı’nın ardından Türkiye ekonomisi, özellikle de işgücü kapasitesi harap bir haldeydi (Keyder, 2007:117). Cumhuriyetin ilanını takip eden dönemde Mustafa Kemal’in elinde güçlü bir modernizasyon planı; ülkesinde ise kırsal bir nüfus bulunuyordu. Cumhuriyet’in ilk nüfus sayımının kimi sorunları bir yana bırakılacak olursa (Bkz. Reuter, 1946: 778), nüfusun ancak %24’lük bir kısmı şehirlerde yaşamaktaydı (tuik.gov.tr). Bu kırsal nitelikteki tablo 2. Dünya Savaşı yıllarına kadar değişmeyecekti (Keleş, 1978: 27).

İmparatorluğun bakiyesi olan büyük şehirlerde ise önemli demografik değişimler söz konusuydu. Bu değişimlerin hiçbiri lehte değildi. İstanbul’un nüfusu 1.2 milyondan 700.000’e, İzmir’i de içine alan Aydın Vilayeti’nin nüfusu 1.6 milyondan 1.3 milyona düşmüştü. Burjuva sınıfı adeta kayıptı. Başka bir deyişle Batı’da bütün değişimlerin ardında yatan yapı Türkiye’de

yoktu (Keyder, 2007:101-103, Kongar, 2008: 299).

Modernizasyon ajandası bu şartlar altında Türkiye için pek çok yenilik ihtiva ediyordu. Ancak bir politika alanı olarak modernizasyon ülke için yeni değildi. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı bürokrasisi değişimin, modernleşmenin yollarını sorgulamıştı (Karpat, 2006). Özellikle Tanzimat bürokrasisi modernleşme fenomeninin kentle olan bağına görmüş, anlamıştı. 19.yüzyıl boyunca Osmanlı'nın büyükşehirlerinin fiziksel dokusunda ve yaşam tarzında değişimler görülmekteydi (Ortaylı, 2007: 22-24).

Bununla birlikte, Cumhuriyet'in reform ajandası, modernleşmeyi yeni bir faza taşıdı. Bu anlamda önceki modernizasyonlardan, dine ve hanedanlığa dayalı meşruiyetten arınmış bir siyaset sistemi tanımlaması bakımından farklılaşmıştı (Keyder, 2007: 111). Nitekim Atatürk tarafından geliştirilen bu söylem, 1924 Anayasası'nda Cumhuriyetin altı temel ilkesinden biri olan "inkılapçılık" olarak kutsanmıştır (Karpat, 2006: 545).

Bütün bu süreç içerisinde kent fenomeni nerede konumlandırılabilir? Bu kapsamlı dönüşüm ajandasındaki rolü nedir?

Bu sorulara yanıt arayışımızda 13 Ekim 1923 tarihi önemli bir milada işaret etmektedir. Bu tarihte Cumhuriyet'in reformist vizyonuna uygun bir biçimde, yeni bir başkent belirlenmiştir. Böylece monarşik geçmişin kentsel sembolü İstanbul, yerini Ankara'ya bırakmıştır (Kemal Atatürk: 1960: 795).

Seçilen yer Anadolu'nun ortasında, neredeyse ıssız bir noktadadır. Öyle ki Falih Rıfki Atay, 1950'li yıllarda "şimdi bir Anadolu kasabasının bile o günkü Ankara kadar iptidai olduğunu sanmıyorum" diyecektir (Atay, 2016: 408). Ancak bu, yeni başkent için, bir bakıma aranan bir özellikti. Ankara, Cumhuriyet'in "kentsel tabula rasa"sıydı.

20. yüzyılın planlı başkentleri Canberra, Brasilia ve İslamabad'da olduğu gibi Ankara örneğinde de bu yeni başkent, uluslaşmayı dışa vurmak gibi bir misyonu olduğu görülür (Stephenson, 1970: 323'den aktaran, Tankut, 1988: 94).

Şüphesiz böylesi bir misyonu taşımak, yerine getirilmesi kolay bir görev değildir. Önemli adımlar atılır; Cumhuriyet Meclisi'nin çıkardığı "en adil ve yaratıcı yasalardan biri" olarak Büyük Kamulaştırma Yasası -583 sayılı yasa- (Tankut, 1988: 98), Hermann Jansen'in kazandığı 1927 tarihli Ankara İmar Planı yarışması (Yavuz, 1981: 26), 1928'de Ankara Şehri İmar Müdürlüğü'nün kurulması (Duru, 2012) bu adımlardan belki de en önemlileridir.

Bununla birlikte, yeni Cumhuriyet için yeni bir kent inşa etmek engelsiz bir yürüyüş değildir. Jansen'in Ankara için hazırladığı kesin imar planı 1932 yılında bakanlar kurulu tarafından onaylanır. Planın uygulanması süresince Jansen, danışman olarak da görevini sürdürür. Ancak 1938 yılında,

Atatürk'ün ölümünden yalnızca bir ay sonra, spekülasyona açık bir şekilde Jansen'in görevine son verilir.

Fehmi Yavuz, bu olayı, başta bir takım nüfuzlu kişiler olmak üzere, emlakçıların, çıkar çevrelerinin oyununu bozan kişiden kurtulmak için gerçekleştirdikleri politik bir hamle olarak değerlendirmektedir (Yavuz, 1981: 27).

Cumhuriyet'in karizmatik kurucu liderinin ölümüyle birlikte, başkentte arsa spekülasyonunun önünün açıldığı söylenebilir.

Gerçekten de kentsel arsa spekülasyonu, oldukça kısa bir süre içinde dönemin politik idealizminin karşısında belirir (Atay, 2016: 486). Bu "oldukça erken" karşılaşma, imar uygulamaları konusunda kurumsallaşma adımlarını önemli bir biçimde örseleyecektir.

Ankara'nın kuruluşunda ve imar çalışmalarında, ülke tarihinde, günümüze kadar gösterilen imar çabalarının en büyüğü sarfedilmiştir. Ancak şehir %60'a yaklaşan gecekondulu oranı ve 40 milyar TL'nin üstündeki spekülatif değeriyle, kentsel özel toprak mülkiyetinin varlığı durumunda, geri kalmış ülkelerde kent planlaması çalışmalarının ne kadar ciddi olursa olsun, sınırlı bir başarı göstereceğinin somut bir örneğini teşkil etmektedir (Tekeli, 2009:32).

1930'da 1580 Sayılı Belediyeler Kanunu, 1933'de 2290 Sayılı Belediye Yapı Yollar Kanunu gibi önemli düzenlemeler yapılmış olsa da (Yayla, 1975: 11), sürecin istenildiği şekilde ilerlememiştir.

1940'lı yılların başlarında, bir değerlendirmesinde Zeki Sayar, "Bir yapı ve imar politikamız var mıdır?" diye sorarken, geçen yıllar zarfında "bilgili ve metodlu bir biçimde çalışılmadığını", "imar faaliyetlerinin bir prensibe bağlanıp, bir sistem geliştirilmediğini" ifade etmektedir (Sayar, 1943: 97).

Buna rağmen kent planı düzleminde değil; ama kamusal yapılar anlamında önemli bir mesafe katedilmiştir. Siyasal reformların yol haritasına uygun olarak kamusal yapı stoğu, ulusal bir karakter kazanmıştır. Mimar Vedat Tek ve Mimar Kemalettin'in başını çektiği Birinci Ulusal Mimarlık Akımı Cumhuriyetin ilk yıllarında kente pek çok değerli eser kazandırmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Türkiye, savaşın getirdiği konjonktöre de bağlı olarak, uluslararası üne sahip, pek çok şehirci ve mimar için bir manyetizma alanı, hatta sığınacak bir yuva olacaktır. Bruno Taut, Clemens Holzmeister, Martin Wagner, Gustav Oelsner, Ernst Reuter gibi isimler bunlardan bazılarıdır.

Bütün gelişme sorunlarına rağmen, kent fenomeninin Cumhuriyet için taşıdığı sembolizm, devletçi-planlı ve eşitlikçi ekonomik politikalarla Anadolu'ya uzanmıştır.

Özellikle 1930'larla beraber demir-çelik, kağıt ve kimya sektörlerinin öncüsü olacak modern sanayi tesislerinin inşasına başlanırken, inşaat malzemesi ve çimento üretiminde de dikkate değer bir ilerleme katedilmiştir (Boratav, 1988: 55). Bu yeni sanayi merkezleri, bölgelerinde sosyal ve kentsel inşanın da temelini oluşturmuşlardır.

En önemli Sümerbank yatırımlarından biri olarak 1936'da kurulan Karabük Demir-Çelik Fabrikaları, dönemin sanayileşme adımlarının kentsel yansımalarını ortaya koyması açısından iyi bir örnektir. Yerleşimin erken dönem şehir planlama süreci, Sümerbank tarafından yürütülmüştür. Karabük'ün ilk planı, o dönemde İstanbul'da da çalışmakta olan, ünlü Fransız şehirci Leon Henry Prost'a yaptırılırken; Sümerbank kurduğu birçok fabrikayla, konut politikasını yönlendirmiş ve bunu pek çok ağır sanayi yatırım bölgesinde de tekrarlamıştır (Altınöz, 2015: 57).

2. 1950-1960 Dönemi: Çok Partili Demokrasi Arayışında Kent

1940'ların ikinci yarısı Türk siyasal hayatında yeni bir faza –çok partili demokrasiye- geçişin yıllarıdır. 1946'da kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle “devletçi-seçkinciler”in iktidarını sonlandırmış, yerine “gelenekçi liberal” kimliği yerleştirmiştir (Kongar, 1999: 148).

1950 sonrasındaki temel değişiklik seçmen gücünün ortaya çıkışı olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen gerçek anlamda ilk serbest seçimlerin ardından, devletin politik-ekonomik ajandasında da yeni yönelimler kendisini hissettirecektir (Mango, 1995:27-29).

Bu dönemde gerçekleşen “Batı ile bütünleşme” düşüncesi ve pratiği, ekonomik anlamda liberalizmle örtüştüğünden ekonomi ve özel teşebbüs yeni bir momentum kazanmıştır. “Devlet eliyle özel kesimin desteklenmesi”, “yeni zenginler” yaratılarak burjuvazinin geliştirilmesi bu dönemin çıktıkları olarak görülebilir. (Kongar, 1999: 150-151).

Amerikan yardımı, tarımda makineleşme, yol ve baraj inşaatları ülkedeki yaşam kalitesine olumlu katkılar sağlamıştır (Mango, 1995: 28-29). Tarımda makineleşmenin yarattığı itici faktör ve şehirlerde yeni gelişen iktisadi canlılığın vaat ettiği istihdam olanakları, kırdan kente göçü bu dönemde tetiklemiştir (Keyder, 2007:169).

1940'larda görünür olmaya başlamış bir kentsel problem olarak “gecekondu” (Yavuz, 1952: 71), özellikle bu dönemde fiziksel bir yerleşim türüne evrilmiştir. “Gecekondu halkı” olarak anılan yeni bir toplumsal katman oluşmuştur. Bu süreç beraberinde kentsel toprakların yağmalanmasını, kentsel planların rafa kaldırılmasını ve kentsel rantın paylaşımında yasa dışı örgütlenmelerin egemenliğini beraberinde getirmiştir (Kongar, 1999: 151). Kentlerdeki eski köylüler için kentlileşebilmek büyük bir mücadele alanıdır ve uyum sağlayabilmek için köylülerin kendi kaynakları

ve enformel ilişkiler bu süreçte önemli bir rol üstlenecektir (Kıray, 2006: 234).

1950-60 arası dönemde siyasal popülizmin de bir uzantısı olarak, her seçim öncesinde politikacılar, şehrin bazı konforlarını, belediye hizmetlerini ve elbette bu kesimlerin yerleştikleri arsaların tapularını vermeyi vadetmişler, bu vaatlerini de bir ölçüde yerine getirmişlerdir (Keyder, 2007: 170).

Bu dönemde Türkiye çok partili yaşamı tecrübe ederken, popülizmle de tanışmış; kente ilişkin imar, seçmenle politikacı arasında hukuksuz bir pazarlık ve takas sujesine dönüşmüştür.

Bu dönem, 1950’li yıllara kadar oldukça yavaş seyreden kentleşme hızının artmaya başladığı bir dönem olarak kayıtlara geçecektir (Keleş, 2012: 60).

3. 1960-1980 Dönemi: Planlı Ekonomiye Geçiş ve Kentsel Politika

1957 seçimlerini izleyen dönemde ekonomik ve siyasal karmaşa ülkeyi bir askeri darbe ortamına sürüklemiştir. 27 Mayıs 1960’da “devletçi-seçkinci” bir eylem olarak ordu yönetime el koyar. 1961’de halk oylamasına sunulan yeni bir anayasa ile Türk siyasal hayatında yeni bir faza geçilir. 1961 Anayasası, 1924 Anayasasından farklı olarak “sosyal refah devleti” anlayışını getirecektir. Bu, önceki ekonomik yönelimden farklı bir yöne çıkaracak, bir yol haritası demektir (Kongar, 1999: 154-162).

1960 sonrası belirleyen en önemli politik-ekonomik yönelim, planlı dönemin başlamış olmasıdır. Devlet Planlama Teşkilatı’nın hazırlayacağı planlar, Türkiye’nin sonraki adımlarında belirleyici olacaktır.

Öyleyse Türkiye’de planlama devrini başlatan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) nasıl bir siyasal arka plana ve ekonomik argümana sahiptir? Nasıl bir kentsel Türkiye’ye bakmaktadır? Kentsel hedefleri nelerdir?

Öncelikle planın “devletçi-seçkinci” bir gelenekten gelen İsmet İnönü başkanlığındaki bir ortak hükümet zamanında hazırlandığını hatırlamak gerekir. Planlı evrenin bu ilk planlama belgesi, hedeflerin karma ekonominin imkanları içinde gerçekleştirileceğini vurgulamaktadır.

Planın temel tespitleri, hükümetin karşı karşıya bulunduğu kentsel tablonun hiç de parlak olmadığını göstermektedir;

- Ülkede hala imar planı, harita ve kadastro noksanlığı bulunmaktadır.
- Konutların %30’u oturulamayacak durumdadır.
- Köyden kente göç devam etmektedir.
- Gecekondu sorunu hala ortadadır.

• Kanalizasyon İstanbul, Ankara gibi büyükşehirler başta olmak üzere bütün yerleşimlerde büyük bir sorundur.

• Şehircilik yatırımları konusunda belediyeler yetersizdir.

Bu tablo karşısında kentlerde göç dalgasını karşılayacak düzeyde dengeli istihdam olanaklarının sağlanması, ucuz sosyal konut arzının desteklenmesi, hızlı bir biçimde sanayileşmek, planın önemli kentsel hedefleri arasında sayılabilir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963).

Böylesi bir kentsel ajandayla birlikte 1960'ların ilk yarısı siyasi bir türbülansla, koalisyon hükümetleri idaresiyle geçmiştir. 1965 yılı itibariyle Türkiye'nin toplam kentsel nüfusu 9 milyonun biraz üzerindedir. Nüfusu 10.000'in üzerinde 199 yerleşime sahiptir. Bu yerleşimlerin nüfusu ülke nüfusunun %28,3'lük bir kısmına karşılık gelmektedir. Ülke nüfusu, 1965'e kadar 1927'deki düzeyinin ancak iki katına çıkmış bulunurken; kentsel nüfus dört katına yükselmiştir (Tekeli, 2009: 29). Bu artış, kentin giderek daha çok insanı ilgilendiren bir sorun ve politika alanı oluşuna işaret etmektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) ise "gelenekçi-liberal" çizginin devamı olan Adalet Partisi iktidarı zamanında hazırlanmıştır. Göç, gecekondular, kalitesiz konut gibi sorunların İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da kronik bir şekilde yerini koruduğu görülmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1967).

Bununla birlikte planda, kent ve köy ayrımında, kenti tanımlamak üzere nüfus kriterinin getirildiği ve 10.000'lik bir nüfusun, temel eşik sayıldığı görülmektedir.

Kentleşme, Türkiye için olumlu bir eğilim olarak kabul edilmiş; desteklenmesi zorunlu görülmüştür. "Dengeli kentleşme" hedefi Plana taşınırken, kırsal ve kent arasında bütünlük sağlayıcı bir ölçek olarak bölge kavramı öne çıkarılmıştır. Tüm bunlarla birlikte "kentleşme" sorunlarına dönük bir yaklaşım da planda dikkat çeken unsurlar arasındadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1967).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) ise yeni bir strateji getirmiyor, Birinci ve İkinci Kalkınma Planlarının getirdiği kimi yaklaşımları tekrarlıyordu. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalım, siyasi istikrarsızlıkla birleşmişti. 1978 yılında kabul edilmesi gereken Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da bu yüzden bir yıl gecikmeli olarak hazırlanabildi (Kongar, 1999: 367).

Plan, 1980 itibariyle ülkede kent ve kırsal nüfuslarının eşitleneceğini tespit etmekteydi. Hızlı kentleşmenin yol açtığı kırsal-kent dikotomisinin "hakça" bir gelişme yöntemiyle giderileceğini vurgulamaktaydı. Bunu sağlamak üzere de "köykent" önerisi ortaya atılmıştı (Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Ancak ülkede yönetilemez duruma gelen siyasal gerilimin, ekonomik kriz tablosuyla birleşimi 1979 yılında dönemin hükümetini sonlandırmış ve planı etkisizleştirmiştir. Sonrasında 1980'li yıllar, Türkiye'nin politik-ekonomik anlamda tamamen yeni bir yol benimseyeceği bir evreyi başlatacaktır. Bu evre, kentsel politikalar için de yeni bir döneme işaret eder.

4. 1980-2002 Dönemi: Ekonomik Liberalizasyon ve Kentsel Politika

Türkiye 1980 yılına, yeni bir hükümet ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik istikrar programıyla girdi. Bu program, uluslararası sermayeyle yapısal uyum perspektifi taşıyordu. Ancak dönemin hükümeti sermaye çevrelerinin taleplerini, sistemli ve sürekli olarak emek aleyhtarı bir biçimde uygulayabilecek araçlardan yoksundu. Sonuç olarak, ülke 12 Eylül 1980'de askeri bir darbeye bir rejim değişikliği yaşadı. 24 Ocak programının önündeki bu "araçlar" sorunu, böylece ortadan kalkmış oldu. 12 Eylül rejimi, sonraki üç buçuk yıl boyunca, ülkenin iktisat politikasını işgücü piyasasını "askeri" bir denetim altında tutarak, sermayenin istediği yönde gerçekleştirdi. 12 Eylül rejimi, programı hazırlayan Turgut Özal'ı, resmi olarak "ekonominin patronu" konumuna getirdi. Özal, 80'li yıllar boyunca iktisat politikalarının belirlenmesinde, önce başbakanlık müsteşarı, başbakan yardımcısı ve daha sonra da başbakan olarak baş rolü üstlendi (Boratav, 1988: 121-122).

24 Ocak Kararlarıyla, liberalizasyona yönelen bir ithalat rejimi, ihracatın ulusal bir öncelik haline getirilmesi, ağır sanayi ve temel mallara dönük kamu yatırımlarının tasfiyesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, temel mallardaki sübvansiyonların kaldırılması Cumhuriyet'in iktisat politikasının temel unsurları haline geldi (Boratav, 1988: 123).

Böylece Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren, zaman zaman bazı sapmalarla da olsa izlenen kalkınma stratejisi terkedilmiş ve Yeni Sağ kaynaklı politikalara yönelinmiştir (Sezen, 1999: 201).

Bu kritik değişim ülkenin kentleşme hareketleri ve kentsel politikaları üzerinde de değişikliklerin önünü açacaktır. Kente ilişkin pek çok yasal düzenlemenin yeniden ele alınacağı bu evrede kent fenomeni, 10 yıllar içerisinde oldukça farklı bir form edinecektir.

Dönemin hemen başında, 1981'de çıkarılan Toplu Konut Yasası önemli bir adım olarak değerlendirilebilir (Kongar, 1999: 560).

Yeni rejimin ürettiği 1982 Anayasası da, kentleşme politikası açısından daha önceki anayasalarda bulunmayan türde bir hükmü barındırmaktadır. Yerleşme özgürlüğü ile ilgili 23. Madde, sözkonusu özgürlüğün "sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek amacıyla" "yasayla sınırlandırılabilceğini" ifade etmektedir. Her ne kadar bu düzenleme, düzenli kentleşme konusunda özel yasaların

çıkartılabilmesini mümkün hale getirmiş olsa da, uygulamada siyasal rekabet böylesi bir düzenleme olasılığını sürekli olarak ihtimal dışı bırakmıştır (Keleş, 2012: 76).

1984 yılında toplu konut fonlarının yönetimi için, özerk bir Toplu Konut İdaresi kurular (Kongar, 1999: 560). İronik bir biçimde aynı yıl içinde Meclis, Gecekondu Affı yasası olarak bilinen 2981 sayılı kanunu da çıkartmıştır.

Bir yıl sonra yürürlüğe giren Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) ise kentleşmenin mekanda dengeli dağılımını sağlamak amacıyla, ekonomik potansiyele sahip, nüfusu 50.000 ile 500.000 arasında bulunan, orta büyüklükteki kentleri önclemiştir. Teşvikler yoluyla büyükşehirlerdeki ekonomik faaliyetlerin mümkün olduğunca küçük illere yayılacağını vurgulamıştır. Bunu gerçekleştirirken de kentler arasında sektörel bazda bir uzmanlaşmaya gidilmek istenmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1985). Bu durum, yerel birimlerin uluslararası mekansal işbölümünde, karşılaştırmalı üstünlüklerini de kullanarak, diğer yerleşmelerle yarışmaları olarak adlandırılan “yarışan yerellikler modeli” ile ilişkilendirilebilir (Şengül, 2003: 203).

Bu Plan Döneminin hemen başında, 1985’de 3194 Sayılı İmar Kanunu yürürlüğe girmiş ve imar planlarının belediye meclislerince onaylanarak geçerlilik kazanacağı hükmü getirilmiştir. Böylece 1936’dan beri geçerli olan merkezi yönetimin imar planları üzerindeki tekil onay yetkisi ortadan kaldırılmıştır.

Ancak imar konusundaki bu adımlara rağmen, bu dönemde hükümetin gecekondu sorunu konusunda, oldukça liberal bir tavır aldığı görülmektedir. Gecekondu yasallaştırılmaya çalışılmış ve Gecekondu Affı Yasası geniş ölçüde uygulanmıştır (Keleş, 2012: 523).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1990-1994) ise bir önceki planın kentleşme perspektifinin korunduğu görülmektedir. Dengeli şehirleşme hedefi, orta büyüklükte şehirlerin geliştirilmesi düşüncesi bu planda da etkilidir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1989).

Neredeyse her iki plan dönemini de içeren 1985-1992 yılları arasında ülkede yılda ortalama 85 yeni belediye kurulmuştur (Güler, 1998: 183). Belediye’nin kentsel yaşamı yönetmek üzere kurgulanmış bir örgüt türü olduğu gözönünde bulundurulacak olursa, 1980 sonrası dönemin hızlı kentleşme konusundaki yönelimi daha belirginleşecektir.

Bununla birlikte 1987-1994 yılları arasında kentsel yerlerde gelir dağılımı adaletsizliği artmış; yalnızca en zengin %20’lik dilim gelirini yükseltirken, diğer dilimlerin toplam gelirden aldığı pay azalmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000:16).

Kentsel altyapı kaynaklı sorunlar ve yolsuzluk derin kriz alanları oluşturmaktadır. 1990'ların hemen başında ülkenin en kalabalık şehri İstanbul, su kesintileriyle ve yolsuzluk skandalıyla gündeme gelmektedir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) ise sanayileşme, kentleşme ve dışa açılmanın sonucunda yaşanan hızlı sosyal değişimin belirgin bir biçimde kendisine yer bulduğu görülmektedir. Planda kültürel zenginliğin, korunması ve geliştirilmesinin, bunu sağlayacak ortamın yaratılmasının, büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1995). Serbest piyasa mekanizmasını oluşturmak üzere gerçekleştirilen şok terapisinin 16. yılında, “kültürel zenginlik” ve “bunu sağlayacak ortam” S.O.S. vermiştir.

“Arabeskleşme” olarak adlandırılan bu süreç, pek çok kentte feodal değerler sistemine dayalı tarım kültürünün, kırsalda egemen olan geleneklerini reddeden; fakat sanayi toplumunun değerler sistemine sahip kentsel bir kültürü de benimsemeyen, geçici gibi görünen, melez ve yoz bir kültür ortaya çıkarmıştır. Bu kültür içerisinde kentsel normlar, giderek zemin kaybına uğrarken; kent hukuku dışındaki alanlar, siyasal bağlar kurarak yükselmektedir (Kongar, 1999: 579-580).

Bu süreçte ülkenin içinden geçtiği 1994, 2000, 2001 ekonomik krizleri bu tabloyu derinleştirmiştir. 2001 yılında Uluslararası Para Fonu'nun desteği ile “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” makro düzeyde yeni düzenlemelerin önünü açmıştır (Kol ve Karaçor: 2012: 381). Ekonomik türbülanslara, politik istikrarsızlıkların da eşlik ettiği bu dönemin sonunda, kentsel politikanın pek çok alanında yeniden yapılanma arayışı başlayacaktır.

5. 2002'den Günümüze: Yeniden Yapılanma ve Kentin Yeniden İnşası

3 Kasım 2002 seçimleri, Türkiye'deki siyasal tabloyu tamamen değiştirmiş, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) tek parti olarak iktidara taşımıştır. Parti, 2015 genel seçimlerinde de iktidarını korumuş ve ülkenin yönetsel mimarisi üzerindeki dönüştürücü etkisini sürdürmüştür. Bu etkinin niteliği ve büyüklüğü, 2002 sonrası dönemi, kentsel siyaset anlamında müstakil bir dönem olarak ele almayı gerektirir.

Bu yeni dönemin arifesinde seçimlerden bir yıl önce yürürlüğe giren, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), ülkenin kentsel kompozisyonu hakkında önemli bir projeksiyon sunmaktadır. Buna göre plan, yıllık ortalama şehirleşme hızının %4,7 seviyesinde gerçekleştiği ve kentsel nüfusun 2000 yılı sonu itibarıyla 43 milyonu biraz aştığı tahmininde bulunmaktadır. Bu ise nüfusun %66,4'ünü kentlilerin oluşturduğu anlamına gelmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000). Bu demografik tabloya uygun olarak, AKP'nin izleyeceği reform ajandasında kent, oldukça önemli bir yer tutacaktır.

Öyle ki partinin 2002 seçim beyannamesinde hızlı ve çarpık kentleşme, ahlaki yozlaşma ve yolsuzlukların temel sebepleri arasında gösterilmektedir. Büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasında görev-yetki paylaşımının yeniden düzenleneceği, belediyelerin insan kaynakları ve teknik alt yapılarının güçlendirileceği gibi reform başlıkları beyannamede yer bulmuştur (Ak Parti, 2015: 58,112).

Seçim sonrasında kurulan 58. Hükümet programında da kentli hakları ve kente karşı işlenen suçlar (...) konusunda halkın katılımının ve denetiminin etkin bir biçimde sağlanacağı vurgulanmıştır (tbmm.gov.tr).

AKP Hükümeti'nin Acil Eylem Planı'nda ise hükümet programında vurgulanan çerçeveye ek olarak, yerel düzeyde sivil toplum katılımını sağlayacak kent konseylerinin ve hizmeti etkin şekilde götürecektir bölgesel kalkınma kurumlarının oluşturulacağı bildirilmiştir (Şengül, 2003: 206). Bu doğrultuda 2003 sonrasında partinin gerçekleştirdiği pek çok düzenlemede - neo-liberal politikaların yükselen bir kavramı olarak- yönetişimin izlerine rastlanacaktır (Çukurçayır, 2013: 203).

Bu çerçevede 2004'te 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2005'te 5393 Sayılı Belediye Kanunu ve 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, kente ilişkin düzenlemelerin ne denli hızlı bir biçimde yapıldığını gösteren örneklerdir.

Böylece küreselleşmenin getirdiği piyasalaşma, özelleştirme ve işletmecilik nosyonları, yerleşme ile tamamlanmak istenmiştir (Sadioğlu ve Ömürgönülşen, 2011: 131).

AKP hükümeti döneminde hazırlanan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı ise 2007 yılında yürürlüğe girecektir. Ancak bu plan, (Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013), dikkat çekici bir biçimde kentleşmeye ilişkin sorunlara son derece yüzeysel bir biçimde değinecek ve herhangi bir kentsel strateji önermeyecektir.

Aynı yıl Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan "Türkiye Turizm Stratejisi 2023" adlı rapor ise iktidarın kent fenomenine yaklaşımının, daha belirgin izlerini taşımaktadır. Bu belgede kentsel ölçekte markalaşmanın altı çizilmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007). Daha önce "yarışan yerellikler modeli"yle ilişkilendirilen, kentlerin sektörel uzmanlıklara yönlendirilmesi anlayışı, böylece daha da inceltilmiş ve "marka kent stratejisine" dönüştürülmüştür. Genel olarak işletme, özel olarak da pazarlama disiplininin terminolojisi, bu evrede kentsel-yönetimsel bağlama nüfuz etmektedir.

Bu plan döneminde, plan belgesinde hissedilen kentsel strateji noksanlığı 2009 yılında Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen, geniş katılımlı Kentleşme Şurası ve sonrasında ortaya konulan Kentsel Gelişme

Stratejisi (2010-2023) belgesiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Stratejinin ana eksenini; mekansal planlama sisteminin yeniden yapılandırılması, yerleşmelerin mekan ve yaşam kalitelerinin artırılması, yerleşmelerin ekonomik ve toplumsal yapılarının güçlendirilmesi olarak belirlenmiştir (kentges.gov.tr).

Kentsel Gelişme Stratejisinin hazırlanmasında Birleşmiş Milletler'in HABITAT Mekansal Planlama Rehberi'nin, Gündem-21 ve ilgili strateji eylem planlarının, Avrupa Kentsel Şartı'nın, Avrupa'nın Mekansal Gelişmesi İçin Rehber İlkeler'in ve Avrupa Mekansal Gelişme Perspektifi'nin dikkate alındığı vurgulanmaktadır (kentges.gov.tr). Bu açıdan belge, bu dönemde kent kavrayışının aldığı küresel formu ve çok katmanlı yönetim ilişkisini yansıtmaya açısından da dikkat çekicidir.

2011 Genel Seçimleriyle birlikte, Türkiye'de kent tartışmalarının yeni bir faza geçtiği söylenebilir. Seçimlerin hemen öncesinde iktidar partisinin "çılgn proje" olarak tanıttığı "Kanal-İstanbul Projesi" ikinci bir İstanbul Boğazı projeksiyonuyla dikkat çekmiştir. İzleyen dönemde yabancı yatırımcıların muhtemel kanal güzergahından büyük miktarda arazi satın aldığı ve bölgedeki arsa fiyatlarının iki yılda on kat yükseldiği haberleri basında yer almıştır (sabah.com.tr, 2015). Projenin kamuoyuna duyurulmasının üzerinden beş yıl geçmesinin ardından merkezi idare, muhtemel "birkaç güzergahın bulunduğu ve bunlardan birinin olacağı" açıklamasında bulunacaktır (ntv.com.tr, 2016). Bu durum başkent Ankara'nın inşa edilmeye başlandığı yıllarda Cumhuriyet'in tanıştığı kentsel arsa spekülasyonunun evrimini göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir.

2012 yılında ise, kentsel alanine ve gelişmenin yönetimine ilişkin iki önemli yasa daha çıkarılmıştır. 6360 Sayılı "On Üç İilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ve "6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun"la kentsel alan radikal düzelemelere konu olmuştur.

6360 Sayılı Kanunla toplam nüfusu 750.000'den fazla olan illerin il belediyelerinin, büyükşehir belediyesine dönüştürülmesi sağlanmış (Adıgüzel ve Tek, 2014: 78) ve mevcut 16 büyükşehir belediyesine yenileri eklenerek, bu sayı 2013 itibarıyla 30'a yükseltilmiştir. Yapılan düzenlemeyle, il özel idarelerinin üçte birinin; belediyelerin yarısından fazlasının kapatılması öngörülmüştür. Türkiye'nin yerel idare yapılanmasında önemli bir değişikliğe işaret eden kanun (Çalçaltı, 2014: 50); kentsel anlamda yerellik, temsiliyet ve katılım öncelikleri açısından oldukça tartışmalı sonuçları da beraberinde getirmiştir (Dede vd. 2014: 370).

Diğer taraftan 6306 Sayılı kanunla, afet riski altındaki alanlarda bilimsel

ve sanatsal norm ve standartlara uygun, sağlıklı, güvenli yaşama çevrelerini teşkil etmek üzere iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere ilişkin temel çerçeve belirlenmiştir.

Bu çerçevede yasanın uygulamasının 20 yıla yayılması ve 6,5 -7 milyon konutun dönüştürülmesi öngörülmektedir (Bilecen, 2015: 149-150). Bu tablo, inşaat ve bankacılık sektörü için kent olgusunu yepyeni bir yerde konumlandırmaktadır.

Bu gelişmeler ışığında hazırlanan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da "kentleşmeyi büyümenin odağına taşıyan yaklaşımların gelişmesi"nin altı çizilmektedir. Kentleşme sürecini, büyüme ve kalkınma politikalarıyla bütünleştirebilen ülkeler için, önemli fırsatların olduğu vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 12).

Sonuç Yerine

Cumhuriyet'in kentsel politikaya ilişkin kayıtları; politik-ekonomik geçişlerin kent ve kentleşme üzerinde belirgin izler bıraktığını göstermektedir. Cumhuriyetin 95 yıllık politik-ekonomik evriminde kente ve kentleşmeye yüklenen anlamın değiştiği görülmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen dönemde kentin bir modernizasyon aracı olarak politik bir misyon üstlendiği ve kalkınmada eşitlikçi (egalitarian) bir yaklaşım için de temel bir ölçek olarak seçildiği anlaşılmaktadır. 1923'ten 1950'ye uzanan bu dönemde kentsel formun, Cumhuriyet idealizminin mekânsal fonunu teşkil etmesi öngörülmüştür.

1950'de çok partili siyasal hayata geçiş, ülkenin demokratik geleceğinin inşası için büyük bir adım olmuştur. Bununla birlikte özellikle yerel düzeyde siyasal rekabet, kentsel siyasette popülist bir evreyi de tetiklemiştir. Bu dönemde kentleşme hızı artmaya başlamış ve kente ilişkin imar, seçmenle politikacı arasında hukuksuz bir pazarlık ve takas süjesine dönüşmüştür. Bu durum, izleyen yıllarda ülkenin kentsel alanlarında görülecek pek çok sorunun temelinde önemli bir yer tutacaktır.

1960'lı yıllarla birlikte Türkiye için planlı ekonomik kalkınma dönemi başlamıştır. Sanayileşme büyük bir öncelikle siyasal ajandada yerini almışken, onun bir fonksiyonu olarak kentleşme de beraberinde yeni sorun alanlarını getirmektedir. Ancak siyasal sistemin oldukça istikrarsız seyrettiği bu yıllarda planlı kalkınmanın kentsel yansımaları olumlu sonuçlar almaktan uzaktır.

1980'li ve 90'lı yıllar ise geçmiş dönemlerden keskin bir kopuşu temsil etmektedir. Yeni Sağ kaynaklı politikalara yönelindiği bu dönem, kent formunu yeniden oluşturacak ve kentsel yaşamı derin bir biçimde dönüştürecektir.

Türkiye'nin siyasal yaşamında yeni bir evreye geçişi temsil eden 2002

seçimleri ise önceki dönemin ideolojik yönelimine yeni bir momentum kazandırmıştır. İktidarın reform ajandasındaki piyasalaştırma, özelleştirme, işletmecilik ve yerleşme öncelikleri kentsel toprağın ekonomik değerini bir bakıma yeniden tanımlamıştır. Bu yeni değerlemede kentsel toprak, sosyal, kültürel ve tarihsel taşıyıcılığından önce ekonomik –ve çoğu zaman spekülatif- bir girdi olarak, toplumsal ilişkilere konu olmaktadır. Kentleşme siyasi bir seçim olarak büyümenin odağına taşınırken; kentsel forma ilişkin sembolizmle mekanın muhafazakar ideolojiyle yeniden inşası ön plana çıkartılmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye'nin Cumhuriyetin ilanından günümüze uzanan süreçte, farklılaşan politik-ekonomik yönelimlerinin, ülkenin kentleşme politikaları ve kentsel mekan üzerinde okunabilir izler bıraktığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Ş. ve Tek, M. (2014) 6360 Sayılı Yasa ve Türkiye'nin Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Değişim: Hatay Örneği, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 23(3), 3-102.
- Ak Parti (2015), *2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, Tanıtım ve Medya Başkanlığı*, Ankara.
- Altınöz, M. Ö. (2015) Sümerbank'ın Karabük'ün Konut Politikasındaki Rolü, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 24(2), 49-62.
- Atatürk, M. K. (1960) *Nutuk*, Cilt II, Maarif Basımevi, İstanbul.
- Atay, F. R. (2016) *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Ayman Güler, B. (1998) *Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını No: 280, Ankara.
- Bilecen, T. (2015) Yeni Afet Yasasında Hukuksal ve Demokratik Esneklik, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 145-158.
- Boratav, K. (1988) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Çalcalı, Ö (2014), *6360 Sayılı Kanunun Türkiye'de Yerel Yönetimler Sistemine Getirdiği Değişiklikler*, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 23(4), 49-68.
- Çukurçayır, M. A. (2013) Yerel Yönetişim Üzerine Notlar /Genç, F. N. (der.) *Yönetişim: Türk Kamu Yönetimine Yansımaları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 191-206.
- Dede, K., Sadioğlu, U., Yüceyılmaz, A.A. (2014) 2014 Yerel Seçimleri Işığında Kapatılan Belde Belediyeleri: Değirmendere'de Yerellik ve Temsiliyet Sorunu, *12. Kamu Yönetimi Forumu Bildiriler Kitabı*, (e-kitap) ISBN: 978-975-8254-538, 370-381.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1963) *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1967) *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1979) *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1984) *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1989) *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, Ankara.

- Devlet Planlama Teşkilatı (1995) *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (1996-2000), Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2000) *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (2001-2005), Ankara.
- Duru, B. (2012) Mustafa Kemal Döneminde Ankara'nın İmarı / Şenol Cantek, F. (der.) *Cumhuriyet Ütopyası: Ankara*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 173-192.
- Kalkınma Bakanlığı (2013) *Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı* (2014-2018), Ankara.
- Karpat, K. H. (2007) *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma* (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, R. (1978) *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Keyder, Ç. (2007) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kıray, M. (2006) *Toplumsal Yapı, Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Kol, E. N., Karaçor, Z. (2012) 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri, *Maliye Dergisi*, 162, 379-395.
- Kongar, E. (1999) *21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Kongar, E. (2008), *Devrim Tarihi ve Toplum Bilimi Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Mango, A. (1995), *Türkiye'nin Yeni Rolü* (Çev. Erhan Yükselci- Şükrü Demircan), Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2007) *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul.
- Reuter, E. (1946) Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, 1(4), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 775-790.
- Sadioğlu, U ve Ömürgönülşen, U. (2011) Yerel Yönetimlerin Personel Sistemlerinde Reform Çalışmaları: Alman ve Türk Deneyimlerinden Yansıyan Eğilimler ve Türkiye İçin Çıkarılabilecek Bazı Dersler, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1) 129-171.
- Sayar, Z. (1943) Bir Yapı ve İmar Politikamız Var mıdır?, *Arkitek*, Sayı: 137-138, 97-98.
- Sezen, S. (1999) *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, No:293, Ankara.

- Sezen, S. (1999) *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayın No: 293, Ankara.
- Stephenson, V.G. (1970) Two Newly Created Capitals: Islamabad and Brasilia, *Town Planning Review*, April 41(4) 317-332.
- Şengül, T. (2003) Yerel Devlet Sorunu ve Yerel Devletin Dönüşümünde Yeni Eğilimler, *Praksis*, 9, Kış/Bahar, Ankara.
- Tankut, Gönül (1988), Ankara'nın Başkent Olma Süreci, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 8(2), 93-104.
- Tekeli, İ. (2009) *Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, F. (1981) Başkent Ankara ve Jansen, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7(1), Ankara, 25-33.
- Yavuz, F.(1952) *Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 21-3, Ankara.
- Yayla, Y. (1975) *Şehir Planlamasının Başlıca Hukuki Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 2098, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm> (17.3.2016)
- Türkiye İstatistik Kurumu (b), “Şehir ve Köy Nüfusu, 1927-2000”, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=202 (16.3.2016)
- http://www.kentges.gov.tr/_dosyalar/kentges_tr.pdf (16.3.2016)
- http://www.ntv.com.tr/turkiye/binali-yildirimdan-kanal-istanbul-uyarisi,J-Tr_j62DU-wsBLwQytRqg?_ref=infinite (10.3.2016)
- <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2015/03/25/kanal-istanbula-yabanci-akini> (10.3.2016)

Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me): İklim Değişikliği ve Enerji Politikaları Bağlamında Bir Bakış

Transition (or not) to Low Carbon Economy: The Overview in the Context of Climate Change and Energy Policies

Ferhunde Hayırsever TOPÇU¹

Geliş tarihi: 09.05.2018, Kabul tarihi: 17.08.2018, Basım tarihi: 30.09.2018

Özet

Enerji sektöründen kaynaklanan sera gazı emisyonları toplam emisyonların yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. İklim değişikliği ile mücadelede düşük karbonlu ekonomiye geçiş önem kazanmaktadır. Ancak bu sürecin fosil yakıtların çıkarılması, üretimi, finansmanı, dağıtımı ve tüketimi çerçevesinde faaliyet gösteren ülke ve endüstrilere zarar verecek olması, bu ülke ve endüstrilerin direnç göstermesine neden olmaktadır. Diğer yandan ise iklim değişikliği ile mücadele yeni ekonomik kazanımlar ortaya çıkarmakta; karbonsuzlaştırma önerileri destek görmektedir. Bu çalışmanın amacı iklim değişikliği ve enerji politikaları bağlamında düşük karbon ekonomisine geçiş hedefini, bu hedefi destekleyen ya da geciktiren politika ve uygulamaları, literatür taraması yöntemiyle, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Çin'in iklim ve enerji politikalarından elde edilecek örnekler çerçevesinde irdelemektir. Sonuç olarak fosil yakıt sektörünün belirleyiciliği devam etmekte; düşük karbon teknolojilerinin sağlayıcısı olarak gelişmiş ülke ve endüstriler tekel konumlarını sürdürmekte; emisyon ticareti gibi piyasa temelli mekanizmalar şirketler açısından yeni kazanç alanları olarak desteklenmekte; hem enerji hem de iklim adaleti açısından yoksunluklar ve sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İklim değişikliği, düşük karbon ekonomisi, enerji politikaları, enerji ve iklim adaleti*

Abstract

Greenhouse gas emissions from the energy sector account for about two-thirds of total emissions. Due to the fight against climate change, transition to low carbon economy gains importance. However, the low carbon economy is likely to result in the resistance of these countries and industries to harming the countries and industries operating in the framework of the extraction, production, financing, distribution and consumption of fossil fuels. On the other hand, struggling with climate change presents new economic gains; decarbonization recommendation is supported. The aim of this study is to examine the objective of transitioning to a low carbon economy and the policies and practices that support or delay this goal in the context of climate change and energy policies by literature review of examples from the United States, European Union and China's climate and energy policies. As a result, the determination of the fossil fuel sector continues; the monopoly position of developed countries and industries as providers of low carbon

---

¹ Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Doç. Dr.,
<https://orcid.org/0000-0001-9593-5500>
hayirseverf@akdeniz.edu.tr

technologies continues; market-based mechanisms such as emissions trading are supported as new earnings areas in terms of companies, both in terms of energy and climate justice, deprivations and problems arise.

Keywords: *Climate change, low carbon economy, energy policies, energy and climate justice*

Giriş

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) (2014) *Beşinci Değerlendirme Sentez Raporu*'na göre, son 30 yılın her 10 yılı, 1850'den beri yaşanan en sıcak yıllar olmuştur. 1983-2012 arası Kuzey Yarımkürede son 1400 yılın en sıcak 30 yılı olmuştur. Kara ve okyanus yüzey sıcaklıkları 0.85 C derece artmıştır. Son 20 yılda Grönland ve Arktik buz kütleleri hacim kaybetmeye devam etmiş, Kuzey Yarımkürede ilkbahar kar örtüsü azalmıştır. 1750 ve 2011 arasında kümülatif antropojenik karbondioksit (CO₂) emisyonlarının %40'ı atmosferde kalmıştır. Okyanuslar salınan CO₂'in %30'unu absorbe etmiştir, ancak bu okyanusların asitleşmesine sebep olmuştur. 1750 ile 2011 arasındaki CO₂ emisyonlarının yaklaşık yarısı son 40 yılda gerçekleşmiştir (IPCC, 2014: 4). IPCC'nin ortaya koymuş olduğu senaryoya göre, küresel ortalama yüzey sıcaklık artışının 2016-2035 döneminde 1986-2005 dönemine göre, 0.3 ila 0.7 C derece arasında artacağı öngörülmektedir. 1850-1900 dönemine göre, 21. yüzyılın sonunda (2081-2100) ise küresel yüzey sıcaklığının 1.5 C dereceyi aşacağı ifade edilmektedir (IPCC, 2014: 10).

Aralık 2015'de Paris'te 21. Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Taraflar Konferansı toplanmış ve Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Anlaşmanın temel amacı, bu yüzyılda küresel sıcaklık artışını 2 C derece altında tutarak ve sıcaklık artışını 1.5 C dereceye kadar sınırlandırmaya yönelik çabaları sürdürerek iklim değişikliği tehdidine karşı küresel cevabı güçlendirmektir (UNFCCC, 2017). Bu hedefin anlamı, ülkelerin şu an %80'den fazla fosil yakıt kullandığı bir dünyanın çok ciddi anlamda başta kömür olmak üzere petrol ve doğal gazdan vazgeçmesi ve temiz enerji kullanımına geçmesi demektir (Karakaya, 2015).

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi çerçevesinde emisyon azaltımı hedefleyen 187 ülkenin sunduğu Ulusal Katkı Beyanlarında, planlanan politikalarıyla yerkürenin ısısının Anlaşmada öngörülen sınırın çok üstü olan 2.7 C dereceyi aşacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla, mevcut çabaların yeterli olmadığı görülmekte ve asıl yapılması gerekenler bundan sonra daha çok önem arz etmektedir. Anlaşmada bu nedenle ülkelerin düzenli bir şekilde her beş yılda bir mevcut pozisyonlarını bilimin de desteğiyle gözden geçirmesi ve güçlendirmesi istenmektedir. Bu çerçevede, önümüzdeki yıllar düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş için ülkeleri daha fazla önlem almaya yönlendirecektir (Karakaya, 2015).

Düşük karbonlu ekonomiye geçişte, fosil yakıtların kademeli olarak azaltımı, yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının ikamesi; enerji verimliliğinin bir üretim ilkesi haline gelmesi; tüm tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve israfın bertaraf edilmesi ile ormanlaştırmanın hızlandırılmasını kapsayan çok yönlü bir süreçten söz edilmektedir.

Dünyada fosil yakıtlara dayalı enerji politikalarının hakim oluşu dikkate alındığında, gerek iklim değişikliğinin ortaya çıkışı gerek iklim değişikliği ile mücadele nedeniyle sorgulanan ve değişim beklenen politika alanlarının başında enerji politikaları gelmektedir. Enerji sektöründen kaynaklanan sera gazı emisyonları toplam sera gazı emisyonlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır ve bu sektörün karbondioksit emisyonları geçen yüzyılda daha da yüksek seviyelere ulaşmıştır. İklim değişikliği ile mücadele için enerji sektöründe etkili bir hareket şarttır (IEA, 2015: 20). Ancak birçok nedenle bu değişim henüz gerçekleşmiş değildir ve Paris Anlaşmasının süreç açısından etkisi de zamanla görülecektir.

Bu çalışmanın amacı iklim değişikliği ve enerji politikaları bağlamında düşük karbon ekonomisine geçiş hedefini, bu hedefi destekleyen ya da geciktiren politika ve uygulamaları, literatür taraması yöntemiyle, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği (AB) ve Çin'in iklim ve enerji politikalarından elde edilecek örnekler çerçevesinde irdelemektir. Bu amaçla çalışmada ilk olarak iklim değişikliği sorununun ortaya çıkış sürecinde karbon emisyonlarının etkisi ortaya konulacaktır. İkinci olarak düşük karbon ekonomisine geçme(me) süreci irdelenecektir. Bu bölümde iklim değişikliği politikalarına karşı çıkan ve/veya destekleyen enerji politikalarına ve sürecin yarattığı adalet sorunlarına yer verilecektir. Çalışmada ABD, AB ve Çin'in iklim ve enerji politikalarından verilecek örnekler, çalışmanın sınırları dikkate alındığında, daha çok genel yönelimi ortaya koyabilecek nitelikte olacaktır.

1. İklim Değişikliğinin Ortaya Çıkışında Karbon Emisyonları

İklim değişikliğine neden olan karbon emisyonlarının artmasında fosil yakıt tüketimi belirleyici bir rol oynamaktadır. IPCC *Sentez Raporu*'na (2014) göre, 1970 ile 2010 arasında toplam sera gazı emisyonlarındaki artışın yaklaşık %78'i fosil yakıt tüketiminden ve endüstriyel süreçlerden kaynaklanmıştır. Küresel olarak ekonomik büyüme ve nüfus artışı fosil yakıt tüketiminden kaynaklanan CO₂ emisyon artışlarının en önemli nedenleridir. 2000 ile 2010 arasında nüfus artışının katkısı önceki 30 yıla göre hemen hemen aynı kalmasına karşın, ekonomik büyümenin katkısı keskin bir şekilde artmıştır (IPCC, 2014: 5).

Dünyada 2014 yılı itibarıyla, toplam sera gazı emisyonlarında Çin ilk sırada yer alırken, onu ABD ve Avrupa Birliği izlemektedir (Tablo 1). Kişi başına düşen emisyon miktarında ise Kanada, ABD ve Rusya'nın kişi başına emisyonları dünya kişi başına emisyon ortalamasının iki katından daha

fazladır (World Resources Institute, 2014). Çin'in 2014 yılında kişi başına emisyonları 6.2 tona ulaşırken, OECD ortalamasının üçte biridir. Hindistan'ın kişi başına emisyonları 2014'de 1.6 tondur ve bu ABD'nin seviyesinin %10'u, Çin'in %25'idir (IEA, 2015: 28).

Tablo 1: Toplam Sera Gazı Emisyonları (2014)

	Toplam Sera Gazı Emisyonları (Arazi Kullanımı Değişikliği ve Ormancılık Hariç) 2014 (MtCO _{2e})	Toplam Sera Gazı Emisyonları (Arazi Kullanımı Değişikliği ve Ormancılık Dahil) 2014 (MtCO _{2e})
Çin	11,911.71	11,600.63
ABD	6,371.10	6,319.02
AB (28)	4,053.66	3,624.82
Hindistan	3,079.81	3,202.31
Rusya	2,137.83	2,030.14
Japonya	1,314.59	1,322.05
Dünya Toplam	44,204.50	47,350.94

Kaynak: World Resources Institute, 2017.

Sera gazı emisyonlarında bir diğer gösterge bir ülkenin tarihsel olarak toplam emisyonlarını tanımlayan kümülatif emisyonlardır. Bu rakamlar genellikle iklim değişikliği konusunda ülkelerin sorumluluklarını ayırt etmek için kullanılmaktadır. Bu ölçümler seçilen başlangıç tarihine ve kapsanan sektörlere göre önemli ölçüde değişebilmektedir (World Resources Institute, 2014). Tablo 2, Arazi Kullanımı Değişikliği ve Ormancılık (Land-Use Change and Forestry LUCF) dahil olmak üzere küresel emisyonları en yüksek olan on ülkenin 1850-2011 ve 1990-2011 dönemlerinde kümülatif emisyonlarını göstermektedir. 1850-2011 dönemi itibarıyla bakıldığında, emisyonlarda en büyük ilk beş ülke ABD, AB, Çin, Rusya Federasyonu ve Japonya'dır. Bu ülkeler dünyada tarihsel olarak toplam sera gazı emisyonlarının üçte ikisini gerçekleştirmişlerdir. 1990 yılından 2011 yılına kadar olan dönem dikkate alındığında ise, emisyonların yaklaşık yarısının ABD, Çin, AB ve Rusya Federasyonu olmak üzere sadece dört ülkeden kaynaklandığı görülmektedir.

Tablo 2: Kümülatif sera gazı emisyonları (Dünya Toplamının Yüzdesi)

	1850-2011		1990-2011
ABD	% 27	ABD	% 16
Avrupa Birliği (28)	% 25	Çin	% 15
Çin	% 11	Avrupa Birliği (28)	% 12
Rusya Federasyonu	% 8	Rusya Federasyonu	% 6
Japonya	% 4	Brezilya	% 5
Hindistan	% 3	Endonezya	% 4
Kanada	% 2	Hindistan	% 4
Endonezya	% 1	Japonya	% 3
Brezilya	% 1	Kanada	% 2
Meksika	% 1	Meksika	% 2
Dünyanın Geri Kalanı	% 17	Dünyanın Geri Kalanı	% 31

Kaynak: (World Resources Institute, 2014 verilerinden oluşturulmuştur).

2. Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me)

Genel olarak iklim değişikliğini azaltmak ve uyum sağlamak konusunda yaygın bir destek olmasına karşın, bu hedefi başarmak için getirilen öneriler, farklı tür politik tercihler olduğundan, uyumsuz hatta çatışmalı olabilmektedir (Phelan vd., 2013: 201). Bu nedenle bir tarafta düşük karbon ekonomisine geçiş desteklenirken, diğer tarafta aksi yönde girişimler de varlığını artırarak sürdürmeye devam etmektedir.

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü müzakerelerinde, bağlayıcı ve sayılaştırılmış emisyon azaltım yükümlülüklerinin tespit edilmesi, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin yükümlülüklerinin belirlenmesi ya da ülkelerin indirim yükümlülüğü dışında tutulması gibi önerilerde çatışma ve uyuşmazlıklar görülebilmektedir. Emisyon yükümlülüklerindeki söz konusu farklılıkların bir tarafta ülkelerin sera gazlarının artmasındaki tarihsel sorumlulukları ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi gereği olduğu bilinmektedir. Ancak diğer

tarafında Çerçeve Sözleşme ve Kyoto Protokolü'nün getirmiş olduğu sayısal emisyon azaltım yükümlülüklerinin sorunun ortadan kaldırılması için gereken düzeyin altında olması, 1990 baz yılının seçilmesinin objektif bir tercihten çok moral bir seçim olması (Mazlum, 2008), Kyoto Protokolü'nün ikinci döneminde gönüllü emisyon taahhütlerinin tercih edilmesi, sadece ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi ile açıklanabilir değildir. Devletlerin farklı emisyon taahhütleri düşük karbon ekonomisine geçme ve/veya geçmeme yönündeki iradelerini de göstermektedir.

Bu çalışmada örnek alınan Avrupa Birliği iklim müzakerelerinde daha sıkı hedefleri ile liderlik rolünü üstlenirken, ABD Kyoto Protokolü'ne taraf olmamış, Çin için ise Kyoto Protokolü emisyon sınırlaması getirmemiştir.

Avrupa Komisyonu, Lizbon Stratejisi'nden yola çıkarak ve mali kriz ile ekonomik bunalımla oluşan yeni küresel konjonktürü dikkate alarak, akıllı, çevreci ve kapsayıcı büyüme için "Avrupa 2020" adlı yeni bir stratejiye önyak olmuştur. Bu yeni stratejide 2020 yılı için AB iklim ve enerji hedefleri, sera gazı salımının 1990 yılına kıyasla en az %20, şartlar elverişli ise %30 oranında azaltılması; AB'nin enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin payının %20'ye yükseltilmesi ve %20 oranında enerji verimliliği sağlanmasıdır (Akses, 2014: 32; Akbaş ve Apar, 2010: 3). İklim değişikliği ve temiz ve verimli enerji kullanımı alanında "Kaynakları Verimli Kullanan Avrupa" (Resource Efficient Europe) girişimi ile kaynaklarını verimli kullanan düşük karbonlu bir ekonomiye dönüşüm amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, Birlik düzeyinde, AB'nin finansal araçları (yapısal fonlar ve topluluk programları vb.) ile birlikte piyasa tabanlı araçların (emisyon ticareti ve enerji vergilendirilmesi vb.) en iyi şekilde kullanılması için çerçeve koşulların iyileştirilmesi öngörülmüştür (Akbaş ve Apar, 2010: 5).

ABD iklim değişikliği politikasında AB ülkelerine göre yavaş hareket etmektedir. Clinton yönetimi Kyoto görüşmelerinde önemli bir rol oynamış, ancak Protokolü Kongre onaylamamıştır. 2002'de George W. Bush ülkedeki sera gazı yoğunluğunu 2002-2012 dönemi boyunca %18'e çekmeyi bir hedef olarak belirlemiştir. Otomobillerde yakıt verimliliğinin artırılması gibi bazı tedbirlerle ekonominin karbonsuzlaşması yönündeki tedbirler işletilse de, bunlar iklim değişikliğine yönelik endişelerin değil, büyük ölçüde enerji güvenliği ile ilgili düşüncelerden kaynaklanmıştır. 2003 tarihli John McCain-Joseph Lieberman İklim Yönetimi Yasası önerisi, 2007 tarihli Lieberman-Warner önerisi kabul görmemiştir (Giddens, 2013: 129-130).

ABD'de Haziran 2009'da Demokratların kontrolü altındaki Temsilciler Meclisi Amerikan İklim ve Enerji Güvenliği Yasası'nı (American Climate and Energy Security Act) kabul etmiştir. "Waxman-Markey Önerisi" olarak bilinen Yasa emisyon izin ticareti öngörüyordu. AB'ninkine benzer olan Amerikan emisyon ticaret programı üçüncü evresindedir ve sera gazı emisyonlarını 2005 düzeyine göre, 2012'ye kadar %3, 2020'ye kadar %17,

2030'a kadar %42, 2050'ye kadar %83 oranında azaltmayı hedefliyordu. Bu nedenle açıkça AB 2020 Paketi ve Amerikan İklim ve Enerji Güvenliği Yasası arasında stratejik hedefleri ve bunların araçları konusunda benzerlikler vardır. Ancak AB'deki genel uzlaşmaya karşın, Amerikan Yasası Senato'dan geçmesi için gereken uzlaşmayı elde edememiştir. Başkan Obama'nın ikinci döneminde, Amerikan Kongresi'nin politik çoğunluğunun bölünmesinin yanı sıra küresel ekonomik resesyon ve ulusal bütçe problemleri diğer politik girişimleri savunmayı da zorlaştırmıştır. Bu nedenle kapsamlı bir federal enerji ve iklim yasanının kabulü mümkün olmamıştır (Heras, 2013: 20-21).

Kapsamlı bir iklim değişikliği politikası geliştirme sorumluluğu olan bir ülke olarak ABD'de ulusal düzeyde bir şey yapılmamış olmasının Giddens'a (2013: 131) göre üç nedeni vardır: Birinci neden Amerikan Anayasasında başkanın iç politikayla ilgili tüm meselelerde Kongre ile müzakere etmesini gerektiren güçler ayrılığıdır. İkincisi güçlü lobilerin tek tek kongre üyeleri üzerinde muazzam bir ağırlığa sahip olma becerisidir. Bu noktada fosil yakıt ve diğer doğal maddeleri işleme endüstrileri güçlü bir örgütlenme mekanizmasına ve siyaset üzerinde etkiye sahiptirler. Üçüncü neden iklim değişikliğinin politik düzlemde Demokratlar ile Cumhuriyetçiler arasında kutuplaştırılmış bir konu haline gelmesidir. Özellikle Cumhuriyetçi Parti iklim değişikliğinin nedeninin insan faaliyetleri olduğunu reddetmektedir.²

Kongre'nin iklim değişikliği konusundaki hareketsizliği eyalet ve yerel düzeyde kabul edilen iklim değişikliği eylem planları, sera gazı emisyon hedefleri, sera gazı araç emisyon standartları, yenilenebilir enerji standartları, kamusal fonlar ve ölçüm programları, bina etkinlik standartları, sera gazları emisyon izinleri ticaret programları gibi çeşitli politika önerileri ile doldurulmaktadır (Engel, 2015: 455). Günümüzde yaklaşık 40 eyaletin iklim eylem planı vardır ve 20'sinin eyalet düzeyinde emisyon hedefleri vardır (Heras, 2013: 22-23).

ABD'de Haziran 2014'de Çevresel Koruma Ajansı (Environmental Protection Agency -EPA) tarafından yayımlanan Temiz Enerji Planı (Clean Power Plan) eyaletler düzeyinde farklılaşan karbon azaltım hedefleri belirlemiştir. Bu hedefler Kentucky, West Virginia ve North Dakota gibi kömüre dayalı eyaletlerde minimal azaltım; Washington, Kaliforniya ve New Jersey gibi daha temiz enerjinin kullanıldığı eyaletlerde daha yüksek azaltım hedefleri içermektedir (Engel, 2015: 452). Planın tüm eyaletler için öngördüğü hedef azaltım oranları toplandığında, EPA'nın tahminlerine göre,

---

² 2012 Cumhuriyetçi Başkan adayı Mitt Romney bilimsel belirsizliğin var olduğunu ve emisyon ticareti politikasının ekonomi için felaket olacağını ifade etmiştir. 2011 kamuoyu yoklamalarına göre, Amerikalıların %64'ü iklim değişikliğinin olduğunu inanmakta, ancak sadece %47'si buna insan faaliyetlerinin sebep olduğunu düşünmektedir. Kasım 2008'de bu oranlar sırasıyla %71 ve %57 idi (Vezirgiannidou, 2013: 596).

elektrik üreten sektörden kaynaklanan toplam emisyonların 2030'da 2012 yılı seviyesinden %30 azalacağı öngörülmektedir (Engel, 2015: 458).

Çin ise son yıllarda iklim değişikliği ve temiz enerji ile ilgili konulara daha çok dikkat etmektedir. Çin 2007'de Ulusal İklim Değişikliği Programı yayımlayan ilk gelişmekte olan ülkedir (Heras, 2014: 23). Çin'de bu konularda yayımlanan ilk en kapsamlı çerçeve yasa ve uygulama programı 2011'de kabul edilen ve 2011-2015 dönemi için ekonomik kalkınma stratejilerini ortaya koyan 12. Beş Yıllık Plan (BYP)'di. En çarpıcı özelliği ilk kez planın hem enerji hem de iklim değişikliği ile ilgili belirli sınırlama hedefleri ortaya koymasındır. Plan'da temel hedefler, toplam enerji kullanımında fosil yakıt olmayan enerji kaynaklarının payında %11.4 artış; karbon yoğunluğunda (GSMH başına karbon emisyonları) %17 azalma; enerji yoğunluğunda (GSMH başına enerji tüketimi) %16 azalma idi (Heras, 2014: 24). 2016-2020 dönemine ilişkin hazırlanan 13. Beş Yıllık Kalkınma planına göre ise, Çin GSMH başına düşen enerji tüketimini 2015 yılına kıyasla %15 azaltmayı ve yine aynı dönemde karbon yoğunluğunu %18 oranında azaltmayı hedeflemektedir. Planda rüzgar, güneş ve jeotermal enerji kapasitesinin artırılması, enerji tüketiminde 4,3 milyar ton kömüre eşdeğer bir azaltım sağlanması, kömür için eski madenlerin kapatılıp şirketlerin birleştirilmesi yoluyla kapasitenin 1 ton azaltılması, önümüzdeki üç yıl için yeni kömür madenlerinin yasaklanması gibi öneriler dikkat çekmektedir (Pashley, 2016).

2015'te kabul edilen Paris Anlaşması öncesi 2013 yılında yapılan Varşova Konferansı'nda taraf devletler Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanı (Intended Nationally Determined Contribution-INDC) sunmaya davet edilmişler ve çoğu ülke taahhütlerini bildirmişlerdir. Bu çerçevede zorunlu emisyon taahhütlerinin yokluğunda, AB, ABD ve Çin'in belirlemiş olduğu hedefler Tablo 3'de gösterilmektedir. Buna göre, Avrupa Birliği 1990 yılına göre emisyonlarda %40 gibi kesin ve önemli bir azaltma hedeflemektedir. ABD sera gazlarının 2005 seviyesine göre %26-28'lik bir azaltmayı içeren daha geniş bir ekonomik hedef tanımlamakta ve bunun için en iyi çabayı göstermeyi taahhüt etmektedir. Çin ise 2030 yılına kadar CO₂ emisyonları için belirgin bir hedef koymazken, ulusal milli gelir başına sera gazı emisyon düzeyini 2005 seviyesininin %60 ila 65 oranında azaltmayı taahhüt etmektedir. Ayrıca fosil olmayan yakıtların oranını ve orman hacmini artırma, iklim değişikliğine uyum gibi diğer hedeflere de yer vermektedir.

Tablo 3: Avrupa Birliği, ABD ve Çin'in Ulusal Katkı Beyanları (INDC), 2015

Ülke ve INDC Verme Tarihi	INDC Özeti	Azaltım Katkı Tipi
Avrupa Birliği 6.3.2015	AB ve üye ülkeler 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını 1990 düzeyine göre en az %40 oranında azaltmayı içeren bağlayıcı hedefini taahhüt etmektedir.	Sera gazı hedefi, baz yılı hedefi (baz yılı emisyonlarında kesin azaltma)
ABD 31.3.2015	ABD sera gazı emisyonlarını 2025'de 2005'deki seviyesinden %26-28 azaltmayı içeren geniş ekonomi hedefini başarmayı ve emisyonlarını %28 oranında azaltmak için en iyi çabayı göstermeyi amaçlamaktadır.	Sera gazı hedefi, baz yılı hedefi
Çin 30.6.2015	<p>Çin ulusal olarak 2030 yılına kadar aşağıdaki faaliyetleri belirlemiştir:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 2030 yılında CO₂ emisyonlarının en iyi düzeyini başarmak ve daha önce bunu başarmak için en iyi çabayı göstermek; - Ulusal Milli Gelir başına CO₂ emisyonlarını 2005 düzeyinden %60 ila 65 oranında azaltmak; - Temel enerji tüketiminde fosil olmayan yakıtların oranını yaklaşık %20 artırmak; - Orman stok hacmini 2005 düzeyinden yaklaşık 4.5 milyar metre küp artırmak. <p>Ayrıca Çin kentler, kıyılar ve ekolojik olarak hassas alanların yanı sıra tarım, ormancılık ve su kaynakları gibi temel alanlarda iklim değişikliği risklerine karşı etkili bir şekilde savunma mekanizması ve kapasitelerini artırarak iklim değişikliğine aktif bir şekilde uyum sağlamaya ve erken uyarı, acil müdahale sistemleri ve afet önleme ve azaltma mekanizmalarını güçlendirmeye devam edecektir.</p>	Sera gazı hedefi-sera gazı dışı hedefi; yoğunluk hedefi ve yol haritası hedefi

Kaynak: (World Resources Institute, 2016)

Bu çerçevede ülkeler arasında hem baz yılının hem de hedeflerin değişmesi, ABD ve Çin'in daha esnek hedefler belirlemesi, ABD ve Çin'in en iyi çabayı göstermeyi taahhüt etmesi, enerji ile ilgili stratejilerin içeriğinin

ve etkilerinin farklı ve çatışmalı olabileceğini bir kez daha göstermektedir. Ayrıca ülkelerin kendi içinde de politikalar zaman içinde değişebilmektedir. ABD’de Başkan Donald Trump’ın göreve gelmesiyle gözlenen değişim bunun açık örneğidir. İzleyen bölümde iklim değişikliği politikalarına karşı koyma ve destekleme süreci ayrı ayrı irdelenecektir.

2.1 İklim Politikalarına Karşı Çıkış

İklim değişikliği karbon-temelli ekonomik büyümenin uzun vadeli bir sonucudur. Sera gazları emisyonlarını azaltmanın birçok yolu geleneksel enerji sektörünün enerji arzının güvenliğini sağlamak gibi “çekirdek” hedeflerine yabancısıdır. Birçok ülkenin güvenli, ödenebilir enerji sunumunda politik ve kurumsal çıkarları vardır. Bu durum hükümette, kamusal alanda ve özel sektörde enerji karar vericilerini güçlü aktörler yapmaktadır; oysa iklim açısından aynı şey geçerli değildir (Bazilian vd, 2010: 253- 254).³

Kamu ve özel sektörün kapasitesi ve etki derecesi ülkeler arasında ve zaman içinde değişebilmektedir. Enerji politikaları konusunda Avrupa Birliği’nde önemli girişimler ulusüstü düzeyde, ABD’de federal düzeyde ve eyalet düzeyindedir. Çin’de söz konusu politik açılımlar ulusal düzeyde parti ve hükümetten gelmektedir (Heras, 2014: 27).

2. Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde enerji her yerde rağbet gören devlet planlamasının klasik uygulama alanlarından biri olmuştur. Savaş koşullarında enerji güvenliği temel mesele haline gelmiş ve hükümetler bu gelişmeye bağlı olarak süreci kontrol etmeye başlamışlardır. Kömür madenciliği yaygın olarak millileştirilirken, ellilerde ve altmışlarda nükleer enerjiye dönüşmesi her yerde devlet eliyle gerçekleşmiştir. Devlet seksenlerden itibaren geri plana çekilerek, piyasanın kontrol dışında kalmasına imkan tanımıştır. Yetmişlerin sonundan itibaren enerji alanında dünya genelinde rekabet ortamı oluşmuş; enerji piyasalarının özelleştirilmesi ve serbestleştirilmesi kural haline gelmiştir. Ancak söz konusu tedbirler giderek başarısız olmuşlardır. 2000’lerin başından itibaren “yeni bir enerji paradigması” olarak ifade edilen yaklaşım tarzı ortaya çıkmıştır. Yeni yaklaşımda petrol ve gazda gerçekleşen fiyat artışları, ulusal enerji kaynaklarına geri dönüş, tesislerin modernizasyonu, geleceğe dönük yatırımlar, dış politikanın enerji güvenliğindeki öneminin kabul edilmesi, iklim değişikliğinin sınırlandırılmasına dönük mücadele ile enerji politikalarının bütünleştirilmesi ihtiyacına dönük farkındalık etkili olmaktadır. Enerji piyasalarına bir kez daha müdahale edilmeye başlanmıştır (Giddens, 2013: 67-69). Bir tarafta deregülasyon politikaları ile rekabetçi piyasa şartları oluşurken, diğer tarafta

---

³ Hükümet sistemlerinde iklim değişikliği genelde çevre bakanlığına tahsis edilmekte, bu bakanlık da hükümeti etkileme noktasında pek güçlü bir konumda olamamaktadır. Bu tarz bakanlıklar da çoğunlukla ulaşım, enerji, sağlık vb. bakanlıklardan ayrı bir işleyişe sahiptir (Giddens, 2013: 170).

küresel enerji piyasalarında deregüle faaliyetlerin yoğunlaşması ile arz talep mekanizması içinde serbest piyasa koşullarında ortaya çıkan riskin yönetilmesi adına düzenleyici ve denetleyici otorite olarak özerk kamu kurumlarının serbestleşmenin önünde yol gösterici olarak regülasyon politikaları yaygınlık kazanmıştır (Turgut, 2015: 100, 109).

Serbestleşen piyasa şartları çerçevesinde, belirli amaçlar için enerji paylaşımı, kullanımı ve tüketimi kararları çoğunlukla kamunun gözü önünde ve demokratik forumlarda olmaz. Ticari gizlilik ya da jeo-stratejik hassasiyetler gibi nedenlerle enerji yönetimine ilişkin sorularda kamusal katılım ve tartışma geleneksel olarak zayıftır. Kamusal katılım teşvik edilse bile, bu durum paydaşları sonuçları şekillendirmek için dahil etmekten çok, varsayımların kamusal tartışmaya açık olmadığı model ve tahminlere dayalı sınırlı seçeneklere dayanan danışma aracılığıyla sıklıkla önceden alınmış kararların meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. Enerji sunumu özel sektörde, taraflar da güçlü seçkinler ya da çokuluslu şirketler olduğunda bunları düzenlemek daha zor olacaktır. Devletler de özellikle çoktarafli kalkınma bankalarının gözetiminde reform programlarının bir parçası olarak sektörü kontrolden feragat etmekte ya da sektörü liberalize etmeleri gerekmektedir. Ayrıca düşük karbona geçişte de kamusal kaynaklar ihtiyaç duyulan ölçekte fonların sağlanmasında yetersizdir ve emisyonları aşağıya çekmek için önemli birçok yeni teknolojiyi ve üretim süreçlerini özel sektör kontrol etmektedir (Newell ve Mulyaney, 2013: 135-136).

Özellikle fosil yakıtların ağırlığı dikkate alındığında, düşük karbon ekonomisini başarmanın fosil yakıtların çıkarılması, üretimi, finansmanı, dağıtımı ve tüketimi çerçevesinde faaliyet gösteren ülke ve endüstrilere zarar verecek olması, bu ülke ve endüstrilerin direnç göstermesine neden olmaktadır (Vezirgiannidou, 2013: 603).

2015 yılı verileri itibariyle petrol, dünya enerji talebinin %32,6'sını, doğal gaz ise %23,7'sini karşılamıştır. 2014 yılında, 88,7 milyon v/g olarak kaydedilen petrol üretimi, 2015 yılında, %2,8 artarak 91,2 milyon v/g'e yükselmiştir. Bu üretimin %30'luk bölümü Orta Doğu'da gerçekleşmiştir. Üretim alanında dikkati çeken önemli husus, Kuzey Amerika'da gerçekleşen üretimin (19,4 milyon v/g), Avrupa ve Avrasya'da gerçekleşen üretimi (17,3 milyon v/g) geride bırakmasıdır. ABD'de yatay sondaj ve hidrolik çatlatma gibi konvansiyonel olmayan yöntemlerle çıkarılan petrolün son yıllarda hızlı bir şekilde artması, küresel ölçekte petrol piyasasında arz talep dengelerini değiştiren bir teknolojik gelişme olarak değerlendirilmektedir. 2015 yılında, küresel doğal gaz üretim artışı da büyük ölçüde ABD (%5 artış) kaynaklı olmuştur. Avrupa ve Avrasya'da gaz üretimi görece artış gösterirken, bu artış, Rusya ve Norveç kaynaklı olmuştur. Uluslararası Enerji Ajansı, 2020 yılına kadar olan dönemde, ABD'nin doğal gaz üretiminde belirleyici olacağını ve ülkede üretimin 847 milyar m³e ulaşacağını öngörmektedir.

Ayrıca Orta Doğu (39 milyar m³) ve Latin Amerika (21 milyar m³) önemli artışların görüleceği bölgeler olarak değerlendirilmektedir (IP, 2016: 6, 13, 16). 2016 yılında dünyanın en büyük 25 petrol ve gaz şirketi içinde de 6 Amerikan, 5 Rus, 3 Çinli ve 3 Hint firması öne çıkmakta; Fransa, Hollanda, Birleşik Krallık, İtalya'nın da petrol şirketleri yer almaktadır.⁴

AB, dünyanın en büyük enerji ithalatçısı ve ABD'den sonra ikinci büyük enerji tüketicisidir (Bayraç ve Çildir, 2017: 204). Fosil yakıtlar Avrupa'da baskın enerji kaynağı olmayı sürdürmektedir. AB'de tüketilen enerjinin halen en büyük kısmını (2015 yılı brüt anakara tüketimi bakımından %72,6) enerji karmasındaki payının hızlı düşmesine rağmen fosil yakıtlar oluşturmaktadır (Avrupa Çevre Ajansı, 2017).

2014 yılında en büyük petrol ve doğal gaz üreticisi olan ABD'de iklim şüphecilği diğer OECD ülkelerine göre hâlâ güçlüdür. ABD'nin Kyoto Protokolü'nden çıkma gerekçelerinden biri karbondioksit emisyonu azaltımının ülke ekonomisine vereceği büyük zarardır. ABD örneğinde, iklim değişikliği ekonomik endişelerle reddedilmekte ve gelişmekte olan ülkelerdeki rakipleri karşısında “adil olmayan” yük paylaşımı anlamına gelmektedir (Vezirgiannidou, 2013: 596).

ABD'de iklim değişikliğine yönelik şüphelerin yanı sıra geleneksel olarak enerji güvenliği çerçevesinden bakıldığında da iklim değişikliği sorunu arka planda kalabilmektedir. Enerji güvensizliği büyük ölçüde istikrarsız bölgelerden ithal edilen petrole bağımlılıktan kaynaklanmaktadır ve arzın güvenliği ve fiyat temel endişelerdir. Daha fazla enerji bağımsızlığı ihtiyacı politika alanında sıklıkla vurgulanmaktadır, ancak bu çeşitli şekillerde başarılabilir: ithal kaynaklarının çeşitlendirilmesi, karma yakıtların çeşitlendirilmesi, fosil yakıtların yerli üretiminin artırılması gibi. Temiz enerji karma yakıtların çeşitlendirilmesinde bir rol oynayabilir ve iklim değişikliğine çözümün büyük bir parçasını oluşturabilir. Ancak temiz enerji enerji güvenliğinin sağlanmasında tek seçenek değildir. Bu durumda enerji güvenliği ve iklim değişikliği hedefleri uyumlu olmak zorunda değildir ve enerji güvenliği için getirilen çözümler iklim için zararlı olabilmektedir (Vezirgiannidou, 2013: 598).

İklim politikalarını destekleme yönünde iyimserlik yaratan Obama yönetimi de enerji güvenliği konusunda yenilenebilir ya da temiz enerjiyi

---

⁴ ExxonMobil (ABD), PetroChina (Çin), Chevron (ABD), Total (Fransa), Sinopec (Çin), Royal Dutch Shell (Hollanda), Gazprom (Rusya), Rosneft (Rusya), Reliance Industries (Hindistan), LukOil (Rusya), CNOOC (Çin), Phillips 66 (ABD), Schlumberger (ABD), Valero Energy (ABD), Oil & Natural Gas (Hindistan), Marathon Petroleum (ABD), Surgutneftegas (Rusya), SK Holdings (Güney Kore), Gas Natural Fenosa (İspanya), PTT PCL (Tayland), Transneft (Rusya), BP (Birleşik Krallık), Indian Oil (Hindistan), Eni (İtalya), Petrobras (Brezilya). (<https://www.forbes.com/sites/trapiet/2016/03/30/the-worlds-largest-public-oil-and-gas-companies/#658169873173>, 2016).

daha fazla desteklemekten çok, geleneksel yaklaşımı izlemiştir. Başkan Obama'nın çevresel gündemi desteklemesine karşın, petrol kuyusu açma ve petrol üretimi daha geniş destek bulmuştur. Petrol üretimi George W. Bush yönetimi sırasında 2001'de 5.8 MBPD⁵den 2008'de 4.9 MBPD'ye düşmekle birlikte, sonraki iki yılda 5.5 MBPD'ye yükselmiştir. Ayrıca yeni petrol kuleleri inşa edilmiş ve toplam petrol kulesi sayısı 2009'dan 2010'a ikiye katlanmış ve 1990'ların sonlarına göre 10 kat artış göstermiştir. Kongre'nin 2011 yasası ile Atlantik kıyısında yeni petrol kuyusu açma yolu açılmıştır ve bu adım söz konusu alanda en azından 2018'e kadar denizde petrol kuyularını yasaklayan önceki politikadan önemli bir değişimi işaret etmektedir (Vezirgiannidou, 2013: 598). Günümüzde de dönemselsel olarak farklılıklar göstermekle birlikte, ABD'deki aktif sondaj kule sayısı, dünya ortalamasının %36'sı ile %60'ı arasında değişmektedir (TP, 2016: 22). 2015 yılında, arama ve üretim sektöründe gerçekleşen toplam harcamanın 330 milyar dolar düzeyinde olduğu dikkati çekmektedir (TP, 2016: 23).

ABD'de kaya gazı rezervlerinin keşfi ve çıkarılması da doğal gaz üretimini desteklemektedir. Büyük kaya gazı rezervleri enerji güvenliğini sağlamakta, enerji fiyatlarını düşürmekte ve ABD'de imalat sürecini tekrar teşvik etmektedir. Ancak, kaya gazı kömür ve petrole göre daha az sera gazı emisyonu üretmesine karşın, kaya gazının çıkarılması için büyük ölçüde enerjiye ihtiyaç vardır; bu da bir fosil yakıttır ve yenilenebilir enerji kaynakları ile doğrudan rekabet etmektedir. ABD'nin rezervlerinin ölçüğü dikkate alındığında, ABD'nin önümüzdeki yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarına göre kaya gazına öncelik vereceği düşünülmektedir (Vezirgiannidou, 2013: 599).

ABD'de fosil yakıtlar aynı zamanda ulaşımda alternatif enerji kaynakları ile rekabet etmektedir. Kömürden elde edilen sıvı yakıt teknolojisi kömür-üreticisi eyalet temsilcileri tarafından desteklenmektedir, ancak bu sera gazı emisyonlarını düşürmeyecektir ve karbon tutma ve depolama olmazsa onları artıracaktır. Ayrıca enerji güvenliğinin sağlanması endişesi en büyük kömür rezervlerine sahip olan ABD'yi yerli kömür üretimini genişletmeye teşvik edebilecektir (Vezirgiannidou, 2013: 599).

EPA'nın 2014'de yayınladığı Temiz Enerji Planı'nda sera gazları emisyonlarını azaltma yolları şu şekilde ifade edilmiştir: (i) fosil yakıt enerji tesislerinin etkinliğini artırmak, (ii) doğal gaz kombine tesislerin kapasitesini artırmak ve daha yoğun karbon (kömür) tesislerinin doğal gaz ile çalışanlarla ikame edilmesi, (iii) nükleer enerji tesisleri gibi sıfır-emisyon kaynaklarını sürdürme ve yenilenebilir enerjiden elde edilen elektrik oranını artırma, (iv) elektrik tasarrufu ve etkinliği artırma önlemleri geliştirme (Engel, 2015: 458).

---

⁵ MBPD (million barrels per day): günde milyon varil

Görüldüğü gibi, fosil yakıtlardan vazgeçme değil, etkinliğini artırma, kömür tesislerinin doğal gaz ile ikame edilmesi gibi öneriler önceliklidir.

ABD’de Başkan Obama sonrası göreve gelen Başkan Trump ile enerji ve iklim politikalarında değişiklikler de ortaya çıkmıştır. Trump 1 Haziran 2017’de Paris İklim Anlaşması’ndan ülkesini çekme kararını açıklamış, Anlaşmanın mevcut şartlarının ABD’nin ekonomik çıkarlarına uymadığını savunarak bu sürecin 2020 yılında tamamlanacağını belirtmiştir. Ayrıca yine bu dönemde çıkarılan kararnameler, atamalar vb. ile de süreci tersine çevirecek politikaları hayata geçirmiştir.

Başkan Trump, 28 Mart 2017 tarihinde yayınlanan “Enerji Bağımsızlığının ve Ekonomik Büyümenin Teşvik Edilmesi” başlıklı bir kararname ile Obama yönetiminin ikinci döneminde hayata geçirilen tüm iklim ve enerji politikalarını yürürlükten kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede kararnamenin etkileri a) Federal kuruluşlar tarafından fosil yakıt endüstrisinin deregülasyonu (kualite kontrolünün kaldırılması); b) Federal arazilerde yeni kömür alanları açılmasına dair moratoryumun kaldırılması; c) Kömür santralleri için kirlilik standartlarının gevşetilmesi; d) Petrol ve gaz alanlarından kaynaklanan metan kirliliği standartlarının gevşetilmesi ve e) Fosil yakıtların sosyal maliyetleri için sera gazlarının etkilerini göz ardı eden eski hesaplama yöntemlerinin kullanılması. Kararnamede iklim değişikliğiyle mücadeleyi amaçlayan bütün politikalar ulusal çıkarlara, piyasa ekonomisine ve yerli enerji kaynaklarının kullanılmasına engel olan gereksiz yükler olarak sunulmaktadır. Ayrıca Trump’ın Çevre Koruma Ajansı (EPA) ve Enerji Bakanlığı gibi kurumların kilit mevkilerinde yaptığı tartışmalı atamalar, iklim bilimi alanındaki araştırma kuruluşlarının kamudan aldığı fonları kesmesi ve yayınlanan ilk kararnamelerden birinin Keystone XL ve Dakota Access Boru Hattı projelerini canlandırmayı amaçlaması gibi sorunlar da görülmektedir (Ağaçayak vd., 2017: 3).

Benzer şekilde eyalet düzeyinde “yeşil ekonomi”ye yönelik çabalara karşın, hükümet girişimleri bile sıkı bir yeşil gündem geliştirememişlerdir. Örneğin, Recovery and Reinvestment Act yeşil enerji için 16.8 milyar dolar sunarken, emisyonları artıracak olan yol ve köprü inşaatları için 27.5 milyar dolar sağlamıştır. Bunlar “yeşil ekonomi”nin ne anlama geldiği ve nasıl başarılacağı konusunda da sorular yaratmaktadır (Vezirgiannidou, 2013: 604).

Son 10 yıllık dönemde küresel petrol talebi artışının büyük ölçüde Çin kaynaklı olduğu dikkat alındığında (IP, 2016: 13) Çin’in fosil yakıtlara olan bağımlılığı anlaşılmalıdır. 2010’da Çin’in petrol talebi tüm dünya genelindeki petrol talebinde yaşanan artışın yaklaşık %40’ı civarındadır. Çin petrol konusunda yayılmacı bir politika gütmekte, ABD ve Britanya’nın adımlarını takip etmektedir. Ülke esas olarak farklı ülkelerde petrol sahaları satın almakta, ülke içinde geçerli şartları belirlemektedir (Giddens, 2013: 71).

Ayrıca kömür bazlı enerji ve güç sistemleri Çin ekonomisinin hızlı gelişimini desteklemektedir. Dünya kömür üretimi bir yıl öncesine kıyasla 2010'da yüzde 2 artmıştır. OECD ülkelerinde kömürün kullanım oranı düşmüş, kömür yakıtlı termik santrallerin inşaatı yavaşlamıştır. Ancak endüstriyel ülkelerde kömür tüketimindeki düşüş özellikle Çin gibi ülkelerdeki artışla dengelenmektedir. Çin Avrupa, ABD ve Japonya'nın toplamından daha fazla kömür tüketmektedir. Çin'de elektrik için kullanılan kömür arzı %80 iken, ABD'de bu oran %45'ti (Giddens, 2013: 200). Birincil enerji üretiminde kömürün payı 1970 yılında %82, 2006'da %76 ve 2012'de %70 seviyelerinde olmuştur. 2020 ve 2030 yıllarında da enerji tüketiminin en azından %63'ünü kömürün oluşturacağı tahmin edilmektedir (Liu vd, 2015: 256).

Çin'de sanayileşme ve kentleşmenin artışı enerji talebinin hızla artmasına neden olmaktadır. Çin'de 1992'den itibaren yaklaşık 200 milyon kişi kırsal alandan kent çeperine göç etmiştir ve günümüzde kentlere göç eden 15 milyonluk göç akımının önümüzdeki yirmi yılda da devam edeceği beklenmektedir. Bu açıdan, son tahminlere göre, Çin kentlerinde 2028'e kadar yaklaşık 1 milyar kişi yaşacaktır ve 221 kentin her birinin nüfusu 1 milyondan fazla olacaktır. Sonuç olarak ticari alan da artma gösterecektir. Ayrıca kentsel altyapı ile ilgili çimento, çelik, petro-kimyasallar ve alüminyum gibi temel sektörler en önemli sera gazı emisyon kaynaklarıdır. Bu durum dikkate alındığında, 12. Planın enerji yoğunluğunu %16 azaltma hedefi hem yeni binaların yapımında hem de mevcut olanlarda önemli değişiklikler yapılmasını gerektirecektir. Enerji, kimya ve ulaşım endüstrileri devletin sahibi olduğu şirketlerin kontrolü altındadır. Bu tekel durumu özel Çin işletmelerinin temiz teknoloji alanlarına erişmesini zorlaştırmaktadır. Çin'de karbon yoğunluğundaki %17 oranında bir azaltım da dünyanın en büyük sera gazı emisyonu olan ülke olduğu dikkate alındığında, zor bir hedef olarak görünmektedir (Heras, 2014: 25-26). Son yirmi yılda batılı ülkelerden imalat süreci de Çin'e doğru kaymıştır. Bu kayma batıdan Çin'e bir tür "salınım transferi" anlamına da gelmektedir (Giddens, 2013: 136).

Çin'in enerji konusundaki olumlu adımlarına karşın, otoriter yapısının politikaları hızlı ve etkin bir şekilde uygulamayı zorlaştırdığı ifade edilmektedir. Çin sistemini çoğunlukla "parçalı otoriterlik" olarak adlandıranların da dikkat çektiği sorunlar politikalar ve yasal düzenlemelerin hem bürokratik seçkinler arasında uzun pazarlıklar nedeniyle zayıflatılması, hem de sistemde aşağıya doğru indikçe sık sık yok sayılmalarıdır (Geall and Hilton, 2014: 180). Çin'de ulusal hükümet tarafından yapılan girişimlerde, yerel yöneticiler ya da işletmeler arasında da çatışmalar çıkabilmektedir. Ayrıca lider yöneticilerde milli geliri artırmak için girişimlerde bulunma serbestliği ve esnekliği vardır. Bu nedenle temel hedef hâlâ ekonomik büyüme projeksiyonlarıdır. 12. Plan ve 13. Plan ulusal enerji yoğunluğu hedeflerinde bazı değişiklikleri içermesine karşın, bunların hayata geçmesi

Çin'in politik kapasitesinde önemli değişiklikler olmasına bağlıdır (Heras, 2014: 27).

Fosil yakıtların yanması sonucu oluşan karbon emisyonları üzerinden karbon vergisi almak iklim değişikliği ile mücadele için önem taşıyan bir uygulamadır (Giddens, 2013: 220 vd.). Ancak ülkeler, uygulanacak vergi miktarlarını ulaşılmak istedikleri hedefler doğrultusunda belirlemektedir. Vergiler, emisyon indirimini, fiyat aracılığıyla dolaylı olarak başarabilir. Fakat temel sorun, iklim değişikliğinin tehlikeli boyutlara ulaşması durumunda, ne kadar verginin üreticileri caydırıp, başka enerji kaynaklarını aramaya çalışacağına bilinmemesidir. Doğru vergi düzeyini bulmak için farklı vergi oranlarının denenmesi gerekir; fakat yapılacak denemelerle ideal oranı bulmak zordur (Çiçek ve Çiçek, 2012: 112).

Hotunluoğlu ve Tekeli (2007), 18 Avrupa ülkesini⁶ kapsayan çalışmalarının sonucunda, karbon vergisi uygulayan ülkelerde toplanan çevresel vergilerin karbondioksit emisyonu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını tespit etmişlerdir. Bunun üç temel nedeni olduğu ileri sürülebilir. Birinci olarak, karbon vergisi ve diğer çevresel vergiler Avrupa Komisyonu tarafından da belirtildiği üzere, homojen bir şekilde tüm karbondioksit emisyonunu kapsamamaktadır. İkinci ve en önemli neden karbon vergisini uygulayan ülkelerdeki bazı sektör ve kesimlere önemli muafiyetler tanınmasıdır. Bu muafiyetler enerji-yoğun, yani enerjiye bağımlı olarak fosil yakıtları önemli miktarda kullanan sektörlerle ve uluslararası rekabete duyarlı kesimlere tanınmıştır. Çünkü karbon vergisinin maliyetlerde artış yaratmasıyla enerji yoğun sektörlerin maliyetinin önemli ölçüde artacağı ve yine bu vergi nedeniyle artan maliyetlerin uluslararası rekabet kaybına yol açacağı ileri sürülmüş ve hükümet üzerinde önemli etkiye sahip olan sanayi lobileri tarafından desteklenmiştir. Enerji-yoğun sektörler ve rekabete duyarlı kesimler tarafından hükümet üzerinde yapılan baskıların siyasi anlamda sonuç vermesiyle, bu kesimler karbon vergisinin kendi üzerlerindeki etkisini azaltmışlardır. Dolayısıyla karbondioksit emisyonunun en büyük kaynağı olan bu sektörlerde karbon vergisi amacına uygun olarak işletilemediği için, emisyon azaltım amacını gerçekleştirememektedir. Bu bağlamda demokratik ülkelerde bile hükümetlerin toplumun ortak çıkarlarından çok, baskı ve çıkar gruplarının çıkarları doğrultusunda kararlar aldıkları gözlenmekte ve bilinmektedir. Üçüncü olarak alınan karbon vergisinin daha çok kamu geliri sağlama aracı olarak kullanılmasıdır. Çünkü karbondioksit emisyonunun hacminin büyüklüğü ve fosil yakıtların üretimin hemen her alanında kullanılması neticesinde önemli bir kamu geliri potansiyeli yaratılmaktadır (Hotunluoğlu ve Tekeli, 2007: 121-122). Karbon vergilerinden elde edilen

---

⁶ Bu ülkeler Avusturya, Belçika, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, İspanya, İsveç, İngiltere, Almanya, Çek Cumhuriyeti ve Fransa'dır (Hotunluoğlu ve Tekeli, 2007: 117).

gelirler karbon azaltım programları (iklim değişikliği programları) için veya çevreci amaçlar doğrultusunda vergi indirimleri, enerji etkinliğini artırıcı önlemleri sübvansane etme amacıyla kullanılabilirdi gibi, bütçe açıklarının giderilmesi, işgücü vergilerini azaltmak, gelir vergilerini azaltmak, yatırımlar ve teknolojik gelişmeleri teşvik, gelecekteki devlet borçlarını azaltmak amacıyla devlet borçlarının ödenmesi gibi iklim değişikliği dışındaki amaçlar için de kullanılabilir. Tablo 4’de karbon vergilerinin çoğu ülkede iklim ve enerji dışındaki amaçlar için kullanıldığı görülmektedir. Karbon vergilerinin belirli bir harcama amacı olmadan toplandığı ülkelerde bile bu kez vergiden muafiyetler biçiminde politik sınırlılıklar da olabilmektedir (Hahn, 2009: 178). Çevresel amaca yönelik olarak sunulan ve daha sonra amacından uzaklaşan politikalarla küresel çaplı karbondioksit emisyonundaki artış probleminin çözüme kavuşması zor görünmektedir (Hotunluoğlu ve Tekeli, 2007: 121-122)⁷.

Tablo 4: Karbon vergisi gelirlerinin kullanımı

Ülke	Karbon vergisi gelirinin kullanımı
Finlandiya, 1990	Hükümet bütçesini artırmak (kısmen işgücü vergilerini azaltmak)
Hollanda, 1990	Hükümet bütçesini artırmak (çevresel koruma harcamaları)
Norveç, 1991	Hükümet bütçesini artırmak (kısmen gelir vergilerini azaltmak, enerji tasarrufu ve yenilenebilir enerji için yatırımları artırmak)
İsveç, 1991	Gelir yaratmak (enerji vergisini ve işgücü vergisini düşürmek)
Danimarka, 1992	Tüm gelir gruplarında marjinal vergi oranlarını azaltmak
Birleşik Krallık, 1992	Gelir artırmak

⁷ Karbon vergilerinin öncüleri olan İskandinav ülkelerinde 1990’ların başlarında belirli bir başarı elde edilmiştir. 2000’li yıllarda karbon vergileri sayesinde Finlandiya’da karbon emisyonu, olması gereken seviyenin % 2-3; İsveç, Norveç ve İzlanda’da %3-4 daha düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Ancak bu ülkelerde mutlak salınım seviyesi doksanlar boyunca artmıştır. Sadece Danimarka’da karbondioksit salınımına ait mutlak hacim düşmüştür. Bunun nedeni, Danimarka’nın vergi gelirlerini çevreyle ilgili amaçlara sevk etmesidir. Burada vergiler enerjide tasarruf uygulamalarını desteklemek için kullanılmıştır (Giddens, 2013: 223-224; Çiçek ve Çiçek, 2012: 100).

Düşük Karbon Ekonomisine Geçme(me): İklim Değişikliği ve Ener...

Kanada (Quebec), 2007	Karbon emisyonlarını azaltmak ve kamu taşımacılığını geliştirmek için Provincial Green Fund
ABD (Boulder, CO), 2007–2012	Enerji kullanımını azaltmak amacıyla iklim eylem planı için Boulder Fonu
ABD (America's Energy Security Trust Fund Act), 2007	Ücretlerden alınan vergiyi düşürmek (%2'si AR&GE, %1 etkilenen endüstriler için)
ABD (Save Our Climate Act), 2007	Vergileri azaltmak, alternatif yakıtların araştırma ve geliştirilmesi için yapılan harcamaları artırmak ya da hükümet bütçesini artırmak
Kanada (Britanya Kolombiyası), 2008	Gelir artırmak

Kaynak: (Hahn, 2009: 183-184).

Karbon vergilerinin yanında sübvansiyonlar biçimindeki ekonomik araçlar da kullanılabilir. Öncelikle fosil yakıtlara uygulanan sübvansiyonlar daha yüksek orandadır ve devam etmektedir. Örneğin, 2014'de fosil yakıtlardan kaynaklanan küresel karbondioksit emisyonlarının %13'ü (4.2 Gt), ortalama olarak karbondioksit tonu başına yaklaşık 115 dolar zımni sübvansiyon - tüketim sübvansiyonu - elde etmiştir (IEA, 2015: 23). *Yenilenebilir Enerji Global Durum Raporu*'na göre, kömür, petrol ve doğalgaza ayrılan yıllık direkt sübvansiyonların tutarı 550 milyar doları aşmaktadır. Uluslararası Para Fonu tarafından yayınlanan güncel bir analizde söz konusu direkt sübvansiyonlara ek olarak fosil enerjinin sağlık ve iklime verdiği zarar ve dolaylı sübvansiyonlar eklendiğinde yıllık 5 trilyon dolarlık bir miktara ulaşılmaktadır (Deutsche Welle, 2015).

ABD'de de fosil yakıt endüstrisine sağlanan vergi indirimleri ve teşvikler biçimindeki sübvansiyonların düzeyi hâlâ yüksektir. 2002-2008 döneminde, fosil yakıt endüstrileri 72.5 milyar dolar sübvansiyon elde etmiştir; aynı dönemin yenilenebilir enerji sübvansiyonları ise 29 milyar dolardır. Sübvansiyonların azaltılması yönündeki destek, ABD'de büyük bütçe açığını ortadan kaldırma gereği ile de birleşmiştir. Ancak hâlâ bu konuda bir uzlaşma yoktur ve bunun nedeni fosil yakıt endüstrisinin karşı çıkışıdır. Kongre'deki Cumhuriyetçiler bütçe açığının azaltılmasını desteklemelerine karşın, sübvansiyonların azaltılmasına karşı çıkmışlardır. Bu yüzden Obama yönetiminde temiz enerjinin desteklenmesi ya da fosil yakıt sübvansiyonlarının azaltılması şeklinde "kirli" enerjinin sınırlandırılmasına yönelik beklenen atılım gerçekleşmemiştir (Vezirgiannidou, 2013: 598-599).

AB’de de yenilenebilir enerji kaynaklarının çok sayıdaki avantajlarına rağmen, halen toplam enerji üretimi içindeki payının %16,7 gibi düşük olmasının başlıca nedenleri de fosil yakıtlara sağlanan sübvansiyonların sürdürülmesi, kirliliğin toplam maliyetinin fosil yakıtların maliyetine dahil edilmemesi (negatif dışsallıkların içselleştirilememesi) ve yeni yenilenebilir enerji yatırımlarının başlangıç maliyetlerinin oldukça yüksek olmasıdır (Bayraç ve Çildir, 2017: 211). Yenilenebilir enerjinin elektrik üretimindeki payı artmakla birlikte, ulaşımda kullanılan enerjinin sadece %6.7’sine katkıda bulunmuştur. Kara taşımacılığına olan talebin artması ile 2014 ila 2015 yılları arasında bu sektörden sera gazı emisyonlarında bir miktar artış olmuştur. Hava taşımacılığından yolcu-kilometre başına sera gazı emisyonları azalıyor olsa da, halen kara taşımacılığına kıyasla kayda değer düzeyde daha yüksektir (Avrupa Çevre Ajansı, 2017). Ayrıca 2016 ve 2017 yılları arasında genel olarak çelik üretiminden gelen endüstriyel emisyonların artması nedeniyle de genel karbon emisyonlarında artış gözlenmiştir (TENVA, 2018).

2.2 İklim Politikaları Aracılığıyla Ekonomik Kazanım

Fosil yakıtları düşündüğümüzde gözlenen iklim politikalarına karşı koyuş, iklim politikaları aracılığıyla ekonomik kazanımların elde edilmesi gündeme geldiğinde düşük karbon ekonomisine geçiş desteklemeye dönüşmektedir.

Newell ve Paterson, küresel ekonominin fosil yakıtlara dayanan karbon ekonomisinden uzaklaşma ve kapitalizmin büyüme zorunlulukları ile karbonsuzlaşma projesinin bağlantılı olduğu “iklim kapitalizmi”⁸ne geçişe işaret etmektedir (Newell, 2012: 136; Newell ve Paterson, 2010).

Bir yandan iklim değişikliğine cevap vermek, küresel ekonominin ve günlük hayatın nasıl düzenlendiği konusunda köklü değişiklikler gerektirmektedir. Giderek yaygın olarak kullanılan “ekonominin karbonsuzlaşması” terimi ekonomiyi işler kılmak için kullandığımız enerjiden karbonu atma sürecini ifade etmektedir. Ancak bu terimin ekonominin nasıl organize edildiğine dair imaları görmezden gelinmekte ya da daha ziyade basit bir teknik soru olarak görülmektedir. Bugün inanmak zor görünebilir, ancak bir zamanlar iş dünyası iklim değişikliği diye bir şey olduğunu inkâr etmiştir. İklim değişikliğinin bilimsel temeline karşı çıkmış ya da BM iklim müzakerelerinde saldırgan lobciliği sıklıkla kullanmıştır. Bununla birlikte, 1990’ların ortalarından itibaren, büyüleyici bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bir avuç şirket sert eylem biçimlerine direnmeye bir şekilde devam etse de, birçoğu sera gazı düzenlemelerinin devam etmekte olduğunu ve kendilerini bu yeni iş ortamında rekabet etmek ve hayatta kalmak için hazırlamanın daha iyi olacağını hissetmeye başlamıştır. Bu sadece bir risk yönetimi sorunu olmanın ötesinde, karbon-sınırlı bir ekonomide pek çok iyi iş fırsatının

---

⁸ İklim Kapitalizmi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Newell, P., Paterson, M. (2010) *Climate Capitalism*, Cambridge University Press, Cambridge.

olduğunun farkına varılmasıydı. İklim değişikliği konusunda mücadelenin bir “iş yönü” vardı... (Newell ve Paterson, 2010).

İklim değişikliği sorununun çözümü için ağırlık kazanan teknolojik değişiklikler yeni birikim stratejileri yaratmıştır. Paterson’a (2001) göre, bu birikim stratejisi yenilenebilir enerji kaynakları, enerji etkinliği teknolojileri, düşük karbon üreten ya da karbon-üretmeyen otomobil ve diğer ulaşım teknolojileri üzerinde yükselmektedir. Bu şekilde internet teknolojileri ve biyoteknoloji yanında üçüncü bir teknoloji alanı ortaya çıkmıştır.

Düşük karbon ekonomisine doğru gerçek ve yapısal bir dönüşümün geciktirilmesi için de çevresel, ekonomik ve sosyal maliyetlerin göz ardı edildiği teknik, finansal ve kurumsal çözüm önerileri ileri sürülmektedir; (i) Teknik öneriler: Tarımsal ürünlere dayalı yakıtlar, nükleer enerji, karbon yakalama ve depolama teknolojileri, mono-kültür tarımı, genetiği değiştirilmiş organizmalar vb.; (ii) Finansal öneriler: Karbon denkleştirme (offset), karbon ticareti, teknoloji, ürün ve hizmet patentleri, bazı sınır gümrük vergileri vb.; (iii) Kurumsal öneriler: İklim finansmanının neoliberal ekonomi kurumları aracılığı ile kanalize edilmesi, temiz teknolojiler adı altında fosil yakıt temelli ve/veya çevresel ve sosyal etkisi fazla olan teknolojilere sağlanan fon mekanizmaları vb. (Turhan vd., 2017: 48-49).

Bu durumda iklim değişikliği ile mücadelede yer alma nedeni ağırlıklı olarak ekonomik kalkınma ve çevresel korumanın “kazan-kazan” söylemine dayanmaktadır. Bu şekilde yeşil ekonomi, yeşil büyüme söylemleri artarak devam etmektedir. İklim değişikliğinde sera gazı emisyonlarının azaltılması konusunda bir uzlaşma sağlamak zor olduğundan, politik olarak daha çok ortak-faydalara (ekonomik, kamu sağlığı) dayanılmaktadır. Ancak bu durumda sonuçlar en ılımlı olanlardır ve yükselen emisyonlarda bir azalmaya neden olmaz. Bu nedenle iklim ve ekonomik hedefleri bir araya getiren resim karmaşıktır. Bir tarafta bu yaklaşım iklim önlemlerini daha kabul edilebilir kılar, ancak diğer yanda aktörleri asgari önlemlerin ilerisine gitmeye zorlamaz. “Kazan-kazan” retoriği devletler, şirketler ve NGO’ların gündemlerini etkilemektedir (Vezirgiannidou, 2013: 602-603).

Öncelikle iklim değişikliği, sera gazlarının azaltılması için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artması yönünde teşvik edici olmaktadır. 2014’ün sonu itibarıyla, küresel elektrik üretiminde kaynakların dağılımı fosil yakıtlar ve nükleer %77.2, yenilenebilir enerji %22.8’dir (hidroenerji %16.6, rüzgar %3.1, biyo-enerji %1.8, güneş FV %0.9, jeotermal, yoğunlaştırılmış güneş enerjisi sistemleri (concentrating solar power-CSP) ve okyanus %0.4) (REN21, 2015: 18). 2014 yılı itibarıyla küresel enerji kapasitesine yapılan ilavenin yaklaşık %58.3’ü yenilenebilir enerjiden oluşmaktadır. Kapasite artışında hidroenerji, rüzgar ve güneş enerjisi en öndedir (REN21, 2015: 6,9).

Avrupa Birliği düşük-karbon teknolojilerinin sağlayıcısı ve kullanıcısı olarak lider olmuştur. ABD de temel bilimsel araştırma ve araştırmadan ürüne dönüşen teknolojik ilerlemede liderdir. Son yıllarda Çin teknoloji sunucusu olarak ortaya çıkmıştır ve güneş enerjisi gibi bazı alanlarda Avrupa'dan da ileridedir.

Yıllık yenilenebilir enerji yatırımları 2004'de 45 milyar dolar, 2014'de 270 milyar dolardır. Yenilenebilir enerji ve yakıtlarında (50 MW altı hidroenerji hariç) 2014 yılı itibariyle yıllık yatırımda ilk beş ülke Çin, ABD, Japonya, Birleşik Krallık ve Almanya'dır. 2014'de hidroenerjide Çin, fotovoltaik güneş panelleri kapasitesinde Çin, yoğunlaştırılmış güneş enerjisi sistemleri (CSP) kapasitesinde ABD, rüzgar enerjisi kapasitesinde Çin, solar su ısıtma kapasitesinde Çin, biyodizel üretiminde ABD, etanol yakıtı üretiminde ABD ilk sıradadır. 2014 sonu itibariyle toplam kapasite ya da üretim olarak yenilenebilir enerji (hidroenerji dahil) ilk beş ülke Çin, ABD, Brezilya, Almanya, Kanada; hidroenerji hariç Çin, ABD, Almanya İspanya/İtalya, Japonya/Hindistan'dır (REN 21, 2015: 9-10). 2017 itibariyle, yenilenebilir enerjide en büyük 10 şirket içinde 4 Çin, 2 Alman, 2 Amerikan, 1 Kanadalı, 1 Hintli şirket yer almaktadır.⁹

AB'de yenilenebilir enerji kaynakları elektrik üretiminde önemli bir katkı sağlamış; 2017 yılında toplamda tüm elektriğin %20.9'u rüzgar, güneş enerjisi ve biyokütle, %10.9'u hidro kaynaklardan elde edilirken, nükleerin payı %26.5, kömürün payı %20.6, doğalgazın ise %19.7 olarak gerçekleşmiştir (Avrupa Çevre Ajansı, 2017).¹⁰ AB'nin yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımındaki atılımında enerjide dışa bağımlılığın azaltılması politikası önemli rol oynamaktadır. AB dünyada enerji tüketiminin en fazla olduğu bölgelerden biri olmasına karşın, enerji kaynakları açısından yetersiz olması nedeniyle enerjide dışa bağımlıdır. Tükettiği enerjinin %54'ünü ithal etmek zorunda olan birliğin ithalat bağımlılığı her geçen yıl daha da artmaktadır. Bu oranın 2030 yılına kadar %57,4-%59,1 düzeyine çıkacağı beklenmektedir. AB

---

⁹ Canadian Solar Inc, Güneş enerjisi, Kanada; CropEnergies AG, biyoyakıtlar, Almanya; First Solar Inc, Güneş enerjisi panelleri, ABD; GCL-Poly Energy Holdings Ltd, Yeşil enerji, Hong Kong, Çin; Global Pvc SE, Fotovoltaik güneş panelleri, Almanya; Green Plains Inc, Ethanol, ABD; Guodian Technology & Environment Group Corp Ltd, Karbon azaltma, sülfürdioksit kontrolü, nitrat uzaklaştırma, su arıtma teknolojileri, Çin; Hanergy Thin Film Power Group Ltd, Güneş panelleri, Hong-Kong, Çin; Inox Wind Ltd, Rüzgar türbinleri, Hindistan; Jiangsu Akcome Science & Technology Co Ltd, Fotovoltaik güneş panelleri, Çin (<http://www.businessinsider.com/top-25-renewable-energy-companies-thomson-reuters-2017-11>, 2017).

¹⁰ Birlik içinde 2015 yılı itibariyle yenilenebilir enerji kaynaklarının brüt nihai enerji tüketimi içindeki payı açısından, en yüksek oran %53.9 ile İsveç'te gerçekleşmiştir. Bu ülkeyi sırasıyla, %39,3 ile Finlandiya, %37,6 ile Letonya, %33 ile Avusturya takip etmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklı tüketimin en az gerçekleştiği ülkeler ise, %5 ile Malta ve Lüksemburg'dur. Bunları %5,8 ile Hollanda, %7,9 ile Belçika, %8,2 ile İngiltere ve %9,4 ile Güney Kıbrıs izlemektedir (Bayraç ve Çildir, 2017: 206).

genelinde petrole bağımlılık yaklaşık %90, doğal gazla bağımlılık %66, katı yakıtlara bağımlılık %42 ve nükleer enerjiye bağımlılık %40 düzeyindedir. AB'nin 2030 yılı itibariyle petrolde %93, doğal gazda ise %84 oranında dışa bağımlı olacağı tahmin edilmektedir (Bayraç ve Çıldır, 2017: 204).

AB için yapılan ampirik analizler yenilebilir kaynaklardan gerçekleştirilen enerji üretiminin ekonomik büyümeyi kısa ve uzun dönemde olumlu olarak etkilemekte olduğunu göstermektedir (Bayraç ve Çıldır, 2017: 211). AB'de buna bağlı olarak ülkelerin pek çoğunda yenilebilir enerji kaynakları kullanımının özendirildiği, enerji politikaları içinde alternatif enerji yatırımlarının teşvik edildiği de görülmektedir.¹¹

AB ülkelerinden bazılarını bakıldığında (Giddens, 2013: 118-128), Almanya'da yenilenebilir kaynaklardan elde edilen elektriğin oranı 2000'de %6.3 iken, 2011'de %14'ün üzerine çıkmıştır. 20.000 rüzgar türbini ile en çok rüzgar enerjisinden yararlanan ülkelerden olduğu gibi, fotovoltaik güneş enerjisi üretiminde de en büyük ülkelerdendir. Tüm Avrupa'daki güneş enerjisi kapasitesinin %80'i Almanya'dadır. Ancak önemli sorunları da vardır. Enerji üretimi noktasında kömür ağırlığı vardır. Kömüre dayalı santraller ülke elektriğinin yaklaşık yarısını temin etmektedir. Hedef 2050'de yenilenebilir kaynakların ülke enerjisinin %60'ını üretmesidir. Böyle bir hedef köklü bir değişimi gerektirmektedir, çünkü 2010 itibariyle ülkede inşaat halinde ya da planlanan 22 adet kömür ya da linyit santrali vardır. Bu nedenle hükümet daha çok karbon yakalama ve depolamaya ümit bağlamaktadır. Danimarka'da sosyal demokratların hakim olduğu 1997-2003'de her yıl ortalama 325 megavatlık rüzgar enerjisi kapasitesi geliştirilmiştir. Sosyal demokratlardan sonra iktidara gelen sağ-merkezci hükümet döneminde bu ortalama 3 megavata çekilmiş, projelendirilmiş üç yeni rüzgar çiftliği iptal edilmiş, 2007'de var olanlar da sökülüştür. 2011 itibariyle Danimarka enerjisinin yaklaşık %80'i fosil yakıtlardan elde edilmiştir. İspanya ve Portekiz'de yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerji oranı on yılda %2'den %12.5'e çıkmıştır. Ancak İspanya ve Portekiz'de yenilenebilir kaynakların oranı yüksek olmasına karşın, bu ülkelerdeki sera gazı salımlarında önemli bir azalmaya tanıklık edilmemektedir. Çünkü emisyonların toplam düzeyi ekonominin geri kalanına bağlıdır. İspanya'da 2008 toplam emisyonları 1990 düzeyinin 43 puan üstündedir; Portekiz'de ise yüzde 30 daha yüksektir. Birleşik Krallık tüm partilerin desteği ile oluşturulmuş, dünyanın en sağlam karbon salınımını azaltma çerçevesine

---

¹¹AB'de uygulanan başlıca teşvikler; geliri artırmaya yönelik sübvansiyonlar (Tarife Vergisi ve Portföy Standardı vb.) ve maliyeti azaltmaya yönelik vergi teşvikleri şeklinde kullanılmaktadır. Vergi teşvikleri özellikle yenilenebilir enerji teknolojilerinin başlangıç maliyetlerinin düşürülmesinde ve enerji piyasasına girişin hızlandırılmasında oldukça etkili araçlardır. Yenilenebilir enerji üretimine yönelik diğer bazı teşvikler; sabit fiyat garantisi, prim sistemi, zorunlu kota ve yeşil sertifika uygulamaları ve yatırım kredileridir (ayrıntılı bilgi için bkz. Bayraç ve Çıldır, 2017: 206-207).

sahip ülkesidir. Ülkenin kömüre daha az bağımlı olması sebebiyle, örneğin Almanya'ya göre daha avantajlıdır. Ancak onun da yüzleştiği sorunlar vardır. 27 AB ülkesi içinde yenilenebilir enerji konusunda en gerideki ülkesidir. Yukarıda sayılan AB ülkeleri karbon salınımını azaltma konusunda en yoğun performansı göstermiş olsalar da, kaydetmiş oldukları ilerleme oldukça sınırlıdır. Almanya ve Danimarka dışında, salımların azaltılması bağlamında diğer ülkelerin birlik içinde en üst sıralarda bulunmalarının nedeni onların iklim değişikliğinden çok enerji güvenliğinden yana olmalarıdır. Germanwatch ve İklim Eylem Ağı ülkelerin uyguladıkları iklim değişikliği politikalarının etkililiği bağlamında ülkeleri sıralamaktadır. Sıralamayı yapanlara göre, dünyadaki hiçbir ülke sıcaklığı 2 C derecenin altında tutma konusunda kayda değer bir adım atabilmiş değildir (Giddens, 2013: 128, 133).

Yenilenebilir enerjinin yanı sıra karbon piyasası gibi önlemler de finans sektörü vb. sektörler için iklim politikasını meşrulaştıran bir işlev yüklenmiş olmaktadır (Paterson, 2012: 89).

Literatürde diğer sera gazları da karbon eş değeri olarak çevrildiğinden, genellikle sera gazlarının tümünü temsil eden karbon piyasası, piyasa kuralları doğrultusunda çalışmak koşulu ile salımları azaltmada önemli bir araç olarak görülmektedir. Ülkelerin emisyon azaltım maliyetlerinin birbirlerinden farklılık göstermesi nedeniyle, karbon piyasasının salımları azaltmak için belirlenen limitten fazla salım yapanları cezalandırırken daha az salanları ödüllendirerek mevcut kaynakların en düşük maliyetle kanalize edilmesini sağlayacağı öngörülmektedir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008: 19; Çelikkol ve Özkan, 2011: 207).

Dünya Bankası (World Bank, 2015) verilerine göre, 40 ülke ve 20'den fazla şehir, eyalet ve bölgede karbon fiyatlandırması uygulanmaktadır. Karbon fiyatlandırma araçları bu bölgelerdeki emisyonların yaklaşık yarısını kapsamaktadır; bir başka deyişle, küresel emisyonların %12'sine (7 GtCO₂) denk gelmektedir (World Bank, 2015: 20). 2008'de piyasanın toplam işlem hacmi 4.811 MtCO₂'dir ve 2005 yılına göre yaklaşık yedi kat artış göstermiştir. Ayrıca 2008 yılında toplam işlem değeri 126.345 milyon dolara yükselerek 2005 yılının yaklaşık oniki katına ulaşmıştır. Bu toplam hacmin yaklaşık %64'ü ve alım-satım değerinin yaklaşık %73'ü AB ETS kapsamındaki emisyon izinleri ve türev ürünleri işlemlerinden kaynaklanmaktadır. 2008 yılında Temiz Kalkınma Mekanizması yatırımları sonucu kazanılan CER'lerin ikincil piyasası, karbon piyasasındaki ikinci büyük kesimi oluşturmaktadır. Bu finansal piyasadaki 26.277 milyon doları aşan işlem değeri 2007 yılına göre beş kat yükselmiştir (Çelikkol ve Özkan, 2011: 207-208). Gönüllü karbon piyasası pazar büyüklüğü 2014 yılı itibarıyla, işlem hacmi olarak 87 MtCO_{2e}, işlem değeri olarak 395 milyon dolardır (Ekinci ve Gönençgil, 2015: 70). Temiz Kalkınma Mekanizması açısından

da, Çin dünyadaki en büyük pazardır ve CDM azaltma projelerinin %43.25'ine evsahipliği yapmaktadır. Bu oran Latin Amerika, Afrika ve Orta Doğu'nun potansiyellerinin toplamına denk gelmektedir (Liu vd, 2015: 257).

Paterson'a (2012) göre, karbon piyasalarının dünyada hızla yaygınlaşmasının öncelikle geniş kabul gören üç nedeni vardır: diplomatik pazarlıklar, esneklik elde etmek ve etkinlik sağlamak. Birinci olarak Kyoto'daki diplomatik pazarlıklar sonucunda, ABD'nin muhalefeti karşısında diğer devletlerin ABD'nin imzalayabileceği bir anlaşma elde etme isteğiyle karbon ticareti anlaşmanın bir parçası olmuştur. İkinci olarak esneklik talebi emisyon sınırlamalarının yüksek maliyeti nedeniyle birçok devletin, (özellikle ABD ve Norveç), yükümlülüklerini başka ülkelerde emisyon kısıtlamalarına yatırım yaparak karşılama taleplerini içermektedir. Üçüncü olarak etkinlik talebinde, emisyonların en azından toplam maliyetlerini azaltma ve tüm aktörler için de marjinal maliyetleri eşitleme talebi vardır (Paterson, 2012: 83).

Piyasa temelli araçlar olarak karbon piyasalarına yönelik söz konusu talep ve destek devam etmektedir. Günümüzde de karbondioksit emisyonlarına makul bir fiyat belirlemek 2 C derecelik iklim hedefini başarmanın ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir (IEA, 2015: 23).

Giddens'a (2013: 182) göre, karşı çıkan şirketlerin politikalarını değiştirme nedenlerinden bir kısmı karbon piyasaları ile karbon vergilerinin olası varlığına karşı cevap üretmek istemeleri, diğer bir kısmı ise kendi içlerindeki pazar ve müşteri odaklı değişim ihtiyacına cevap vermek istemeleri ile ilgilidir.

Paterson (2012: 83) ek olarak iki ekonomi-politik nedene de işaret etmektedir. Paterson'a göre, karbon piyasalarının popüler olmasının birinci nedeni, bu piyasaların sera gazı emisyonlarının sınırlandırılmasından yarar sağlayan politik bir "kazanan" koalisyonun kurulmasına imkan tanınmasıdır. İkinci olarak karbon piyasaları işletmelerin, karbonsuzlaştırma süreçlerine yardım edebilecek şekilde, bu piyasalara dayanan yatırım, kâr ve büyüme döngüsünü görebilmelerini sağlamıştır. Bu iki neden karşılıklı olarak yakından bağlantılıdır, çünkü karbon piyasalarına dahil olan işletmeler karbon piyasaları ile ya da karbon finansmanı ile büyüme olasılıklarını fark etmişlerdir ve karbonsuzlaştırma koalisyonlarına yönelmişlerdir (Paterson, 2012: 83). Örneğin, 1995'de Küresel İklim Koalisyonu (Global Climate Coalition) emisyonların kısıtlanmasına güçlü bir şekilde karşı çıkan bir blok iken, 2000'lerin başından itibaren, bir örgüt olarak zamanla dağılmış ve ilk üyelerinin çoğu sonradan emisyonların kısıtlanmasını destekleyici bir pozisyon almıştır. İkinci olarak iklim değişikliğinde bir sektör olarak finans sektörünün çıkarları önemli ölçüde genişlemiştir. Kurumsal yatırımcıların çıkarları ilk zamanlarda iklim risklerine maruz kalan sigorta şirketlerinin çıkarlarından oluşmakta iken, sonraları daha çok sayıda firmanın karbon

yoğunluklarını potansiyel bir işletme riski olarak düşünmeye başlaması ile genişlemiştir. Karbon Saydamlık Projesi¹² (Carbon Disclosure Project) bu tür bir bağlantının göstergesidir. Uluslararası Emisyon Ticareti Birliği (International Emissions Trading Association –IETA), Karbon Piyasaları ve Yatırımcılar Birliği (Carbon Markets and Investors Association CMIA) gibi bu tür firmaları temsil eden büyük finans ve lobi grupları vardır. Bu temsilci örgütlerin artık emisyonların azaltılması konusunda büyük hedeflerin devam ettirilmesinde çıkarları vardır; daha büyük emisyon kısıtlamaları oldukça, daha fazla ticaret olacaktır ve firmaların karbon fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı korunmak için türev piyasaların oluşturulması ve Temiz Kalkınma Mekanizması gibi telafi edici mekanizmalara erişme talepleri artacaktır (Paterson, 2012: 87).

Diğer yandan çevresel NGO'lar da çeşitli karbon piyasası şirketlerini desteklemektedirler. Bu nedenle söz konusu aktörler arasındaki sınırlar da net ve kesin değildir ve devlet, şirket, NGO sınırları arasında geçişkenlikler olabilmektedir. Bu koalisyon basitçe siyaset biliminde pluralist perspektiften, hükümetlerin birçok farklı sosyal ve ekonomik gruptan etkilendiği şeklinde açıklanabilir. Paterson'a göre ise burada dengelerin değişmesine neden olan asıl unsur sadece finans sektörünün karbon piyasalarının var olmasına ilişkin yönlendirici koalisyonudur. Paterson bu dönüşümde küresel ekonomide finans sektörünün büyüyen etkisine işaret etmektedir (Paterson, 2012: 87-88).

Karbon piyasalarının desteklenmesi iklim değişikliği ile mücadele açısından önemli bir etki göstermekle birlikte, söz konusu şirket ve üst örgütlerinin taleplerinin süreci kendilerinin lehine şekillendirdiği görülmektedir.

Algan (2011) çalışmasında ulusötesi şirketlerin Avrupa Sanayiciler Birliği ve Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu aracılığıyla emisyon ticaret sistemi (ETS) ile ilgili AB politikalarını etkileme gücünü incelemekte ve ETS'nin ulusötesi şirketlere nasıl hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Birçok sanayi ve enerji şirketinin mensup olduğu Avrupa Sanayiciler Birliği (European Round Table of Industrialists-ERT¹³) ve Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu

---

¹² Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project- CDP) işletmelere karbon ayak izlerini ve karbon azaltma programlarını bildirmeleri için baskı uygulamak amacıyla küresel bir grup yatırımcı tarafından 2003 yılında oluşturulan bir gruptur. CDP, şirketlerden alınan çevre ile ilgili veri ve bilgiler ile iklim değişiklikleri risklerinin şirketler tarafından nasıl yönetildiğine ilişkin yıllık analiz ve tematik raporlar hazırlamaktadır. (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2016; TİSK vd, 2016: 22).

¹³ Avrupa Sanayiciler Birliği (ERT), Avrupa'da sanayi ve teknoloji alanında faaliyet gösteren 45 ulusötesi şirketin başkanlarını ve üst düzey yöneticilerini bir araya getiren, 1 trilyon Euro ciroya sahip olan ve 6,6 milyon kişi istihdam eden bir oluşumdur. Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu (UNICE) 35 ülkeden 41 Konfederasyonun üye olduğu 20 milyon şirketi temsil etmektedir (Algan, 2011: 93-94).

(Union of Industrial and Employer's Confederations of Europe-UNICE) için AB iklim değişikliği ve enerji politikaları büyük önem arz etmektedir. Bu önem; AB tarafından bu politika alanlarında alınacak kararlara ve yaptırımlara şirketlerin uyma zorunluluğunun ötesinde bu politikaların yaratacağı mali hacimden kaynaklanmaktadır. ERT ve UNICE'yi oluşturan ulusötesi şirketler için iklim değişikliği önlemleri ve özellikle emisyon ticareti sistemi çok büyük bir pazar anlamına gelmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi, AB ETS'nin pazar değeri 2005 yılında ilk kurulduğunda 10 milyar dolar iken 2007 yılında 64 milyar dolar olmuştur. 2008 yılında 4 milyar ton karbondioksitin satıldığı sistemin hacmi 120 milyar dolara ulaşmıştır. 2020 yılında karbondioksit satışının dört kat daha artarak 16 milyar tona ulaşması beklenmektedir. AB ETS'nin bu büyüklükteki pazar olması nedeniyle, programla ilgili yapılacak düzenlemelerde de söz konusu şirket ve üst örgütlerinin etkisi görülebilmektedir (Algan, 2011: 94-95).¹⁴

Bu noktada ekonominin çeşitli tarafları ile endüstri ve çevreci gruplar arasında gerilimler de gözlenebilmektedir. Newel (2012: 136) ve Paterson (2012: 91) iklim kapitalizminin birçok ikilem ve çatışmayı içerdiğine dikkat çekmektedirler. Paterson'a göre, karbon piyasasında kazanan koalisyon içinde birinci gerilim hedeflerin sıklığı konusundadır. Bir tarafta finans sektörü, yükselen yenilenebilir enerji sektörleri ve çevresel NGO'lar sıkı tedbirleri desteklerler (450 ppm, hatta 350 ya da 400 ppm gibi). Çevresel NGO'lar bunu belirgin çevresel nedenlerle; yükselen endüstriler yenilenebilir enerjiler ve etkin enerji teknolojilerinin daha hızlı yaygınlaşmasından yararlanacakları için desteklemektedirler. Ancak finans sektörü bir tarafta daha çok ticaret yapabilmeleri için karbon fiyatlarının artmasını, diğer yandan artan karbon fiyatlarının yaratacağı risklere karşı korunmak isterler. Emisyon izin ticareti sistemlerinde izinlerin açık artırma ile satılmasını savunurlar. Diğer tarafta karbon piyasalarını destekleyen firmalar çıkarları gereği, karbon vergileri ya da doğrudan düzenleme gibi emir ve kontrol araçları yerine emisyon ticareti gibi piyasa temelli araçlara daha iyi uyum sağlarken, yine de karbonsuzlaşmaya daha yavaş geçiş için görece zayıf hedefleri tercih

---

¹⁴ Algan'a (2011: 104) göre, ERT ve UNICE öncelikle sistem ile ilgili verilecek kararların sanayinin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemeyecek kararlar olmasını istemektedir. Sistemin yönetilmesi ve sisteme bağlı vergilendirme ile ilgili kararların sanayi lehine olmasını talep eden ERT ve UNICE, AB'ye bu isteklerini kabul ettirmiştir. ERT ve UNICE'nin bir diğer talebi sanayinin desteklenmesidir. AB, 3.uygulama dönemi için AB düzeyinde kurallar belirlenmesini karara bağlamıştır. Böylece ETS tek bir çatıdan yönetilecek ve tüm ülkeler ve sektörler için kurallar aynı olacaktır. Bu uygulama ERT ve UNICE şirketlerinin hem rabat faaliyet etmelerini sağlayacak hem de ERT ve UNICE'yi tek tek ülkelerin politikalarını yönlendirmekten kurtaracaktır. ERT ve UNICE'nin talepleri doğrultusunda ETS planlamasının küresel boyutta yapılması ve Kyoto Protokolü'nün diğer mekanizmalarının geliştirilmesi ulusötesi şirketlerin emisyon pazarını genişletecektir. AB ETS böylece hem daha etkin işleyecek hem de sistem genişlediği için şirketlerin kazanımları artacaktır. Aynı şekilde sistemin diğer gazları ve sektörleri kapsayacak şekilde genişlemesi de Avrupa sanayisinin kazanımlarını artıracaktır. ERT ve UNICE'nin AB ETS ile ilgili son talepleri sistemin ölçme, izleme ve değerlendirmesinin yapılabilmesidir. AB'nin 3. uygulama döneminde merkezî kayıt sistemini zorunlu kılması bu talebin cevaplanmasıdır.

edeceklerdir. Özellikle geçiş maliyetlerini tüketicilere yansıtamayan ve büyük ölçüde uluslararası rekabetin işlediği izin ticareti sistemlerinde işletmeler aynı zamanda izinlerin bedava dağıtılmasını tercih edeceklerdir. Kurumsal yatırımcıların da karmaşık, belirsiz çıkarları olabilir; kısa dönem yatırımlarının başarısı firmaların piyasa performansına bağımlı iken, uzun dönemde karbondioksit yoğun endüstrilerin baskılarına maruz kalmaktan endişe duyabilirler. Hedeflerin sıklığı konusundaki gerilimlerin yanı sıra karbon piyasalarının nasıl tasarlanacağı, karbon azaltma projelerinin özgün katkılarının nasıl değerlendirileceği,¹⁵ farklı karbon piyasalarının birbirleri ile nasıl entegre edileceği gibi konularda da sektörler arasında çatışmalar olabilmektedir. Bu noktada söz konusu gerilimlerin çözülmesinde, gerilimi çözebilmesine karşın ekonomik büyümeyi sınırlandırmak yerine teşvik eden araçlar tercih edilmektedir (Paterson, 2012: 92-93).

AB ETS'nin emisyonlar üzerinde belli bir etkisi olmuştur. Örneğin, 2005'teki emisyonlar programının yürürlüğe girmesinden öncesine kıyasla %7 daha azdır. Ancak ETS sistemi parasal olarak çok büyük olmasına karşın, program amaçları bakımından epey etkisiz kalmıştır. Oluşturulduğu dönemde karbon fiyatı ton başına 31 avroya ulaşmıştır. Sonrasında bu değer toplamda sent başına 0.001'e kadar düşmüştür. Yaşanan mali durgunluklarla birlikte, değeri daha da azalmıştır. Ayrıca bazı enerji üreten şirketler ücretsiz dağıtılan karbon kredilerinin bedelini tüketicilere yükleyerek muazzam kârlar elde etmişlerdir (Giddens, 2013: 287).

Başlangıçta Amerikan endüstrisi de her tip düzenlemeye karşı iken, artık uzlaşa içinde değillerdir; önemli bir kısmı sera gazı emisyonlarının azaltılmasını savunmaktadır. 2009 yılında ABD emisyon kısıtlamaları ile ilgili bir görüş yayımlamış olan Business Council for Sustainable Energy ve World Business Council for Sustainable Development gibi gruplar ve Climate Action Partnership (CAP) gibi etkili NGO/endüstri koalisyonu emisyon izin ticareti mekanizması ile desteklenen “kazan-kazan” söyleminin savunucularıdır. Endüstri gönüllü emisyon ticaret programı olan Chicago İklim Borsası (CCX) gibi gönüllü girişimleri de teşvik etmektedir. Bu girişim 2003'de başlamış, ancak aşırı-tahsis nedeniyle düşük emisyon fiyatları nedeniyle 2010 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Bu aktörler ekonomik

---

¹⁵Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak birçok CDM proje paydaşının esas olarak sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmekle ilgilenmeden, daha fazla kar elde etmeyi beklemedikleri ifade edilmektedir (Heras, 2014: 30). Kyoto'da müzakere edilen faydalara göre, projelerin istihdam geliştirme, yerel ürünlerin kullanımı, teknoloji transferi ve diğer sağlık ve çevre faydaları gibi kalkınma sağlama işlevi vardır. Ancak artan sayıda kanıt, bunun beklendiği ölçekte gerçekleşmediğini göstermektedir. Newell'in ifade ettiğine göre, CDM projelerinin başlangıcından 2007'ye kadar kayıt edilen projelerin %40'ının özgün katkısı ya yoktur ya da şüphelidir. Hindistan (dünyada CDM projelerinin ikinci en büyük evsahibi ülkesi) gibi ülkelerde hiçbir CDM projesinin gerçekten özgün katkısının olmadığı ifade edilmektedir. Arjantin ve Güney Afrika için de birçok projenin gerçekten özgün katkısına olup olmadığı konusunda büyük şüpheler vardır (Newell, 2012: 137).

ortak-faydaları, hafif düzenleyici yaklaşımı vurgulayan, piyasa mekanizmaları, teknolojik inovasyon, kamu-özel ortaklıkları ve gönüllü endüstriyel hedeflere odaklanan ekolojik modernleşme düşüncesinden etkilenmektedirler. Diğer ülkelerdeki yeşil teknolojiye ilk geçen rakipleri ile rekabet etme özel sektörün emisyon azaltma çabalarına katılım isteklerini kısmen açıklamaktadır. Aynı şekilde bu, olası emredici kontrollere hazırlanma ve kendi kamusal imajlarını geliştirme yoludur. Ancak emisyon azaltmak için çoğu eyalet ve belediye girişimleri gibi özel sektör çabaları da en ılımlı sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Bu isteklilik sera gazı emisyonlarında daha endüstri dostu ve gönüllü/piyasa temelli düzenleme tiplerinin geliştirilmesini sağlama ve yukarıdan-aşağıya daha sıkı düzenleyici yaklaşımları engelleme yolu olarak anlaşılabilir (Veziirgiannidou, 2013: 602-603).

Yenilenebilir enerji yatırımları ve karbon piyasalarının yanı sıra iklim değişikliği ile mücadele için başka yatırım alanları da çıkmaktadır. Birçok şirket “ekolojik serbest pazar ekonomisi”nden söz etmektedir. “Önce kirlet, sonra temizle, kâr et” mantığı da sürdürülmektedir. New Orleans’ın toksik atıklardan temizlenmesi ve yeniden yapılandırılmasında pastadan en büyük payı Exxon-Mobil ve Halliburton gibi ulusötesi devler almıştır. Benzeri şirketler iklim kontrolü politikasını da bu mantıkla hazırlamaktadırlar. Örneğin, sera gazı emisyonlarını sıkıştırıp depolamak ve toprağa gömmek de yeşil teknolojiden sayılmaktadır (Değirmenci, 2007: 27). Karbon tutma ve depolama (carbon capture and storage- CCS), karbondioksiti enerji üretimi veya diğer sanayi tesisleri baca gazından ayırma, taşıma ve uzun dönemde atmosferden izole etme işlemidir. Potansiyel teknik depolama tesisleri petrol ve doğal gaz sahaları, kömür çıkarılmayan yer altı kömür ocakları, yer altı tuz ocakları gibi jeolojik depolama ya da okyanusların dibidir (Başaran, 2007: 446). İklim değişikliğine ilişkin çoğu senaryo çalışmasında karbon tutma ve depolamanın rolü artmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), CCS teknolojileri yoluyla küresel karbondioksit salımlarının %20 düzeyinde en ekonomik şekilde azaltılabileceğini öngörmektedir. Söz konusu seviyeye ulaşılabilmesi için IEA, 2020 yılına kadar 100 ve 2050’ye kadar ise en az 3000 karbon yakalama tesisi kurulması gerektiğini savunmaktadır. Şu anda dünyada sadece 10 adet karbondioksit arıtma tesisi faaliyette olup, çoğunluğu Kuzey Amerika’da olmak üzere 28 adet karbon yakalama ve depolama tesisi yapım ya da planlama aşamasındadır (Taner, 2012: 2, 4).¹⁶ Karbon depolama yüksek maliyetli olmasına karşın, petrol şirketleri tarafından, tükenmekte ya

---

¹⁶ 2009 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından sağlanan 3 milyar dolarlık ekonomik teşvik paketi ile birlikte son yıllara kadar CCS teknolojileri büyük rağbet görmüştür. Projelerde maliyetlerin öngörülenden çok daha yüksek düzeylerde gerçekleşmesi bir sorun olarak durmaktadır (Taner, 2012: 2, 4). Ancak teknolojiye karşı duyulan endişelere rağmen örneğin, 1 milyar dolar tahsis edilen ve Norveç devlet girişi Gassnova (75.1%) ve Statoil (20%), Shell (2.44%) ve Güney Afrika Sasol (2.44%) firmalarının katkılarıyla gerçekleştirilen dünyanın en büyük karbon yakalama teknoloji geliştirme ve deneme tesisi Mongstad 2013 yılında faaliyete geçmiştir (Statoil, 2018).

da kısmen tükenmiş olan petrol kuyularından daha fazla ham petrol çıkarmak için, sözü edilen kuyulara karbondioksit pompalanmak suretiyle üretim artışı sağlanabilmektedir (Taner, 2012: 4). Bu durumda petrol sahalarına karbon depolama, daha fazla fosil yakıt elde etmenin bir yolu olarak kullanılmaktadır. Güncel analiz düzeyinin ve teknolojinin sınırlı olmasının yanı sıra çevresel etkiler, sızıntı riski vb. riskler de vardır.

2.3 Enerji Adaleti ve İklim Adaleti

Enerji üretimi ve tüketiminde gereken önemli değişikliklerin, bu geçişi yönlendirecek politik kararların iklim adaleti ve enerji adaleti üzerinde önemli etkileri olacaktır. Karbondioksit emisyonlarını 450 ppm düzeyinde stabilize etme ve 350 ppm düzeyine indirme kararları bazı toplumları büyük risk altına sokacaktır. Bu geçişin bedelini kimin ödeyeceği bir adalet meselesidir (Newell and Mulyaney, 2013: 137) ve iklim değişikliği ve enerji politikalarındaki söz konusu değişme/değişmeme nedeniyle kaybedenler vardır.

Enerji adaletsizliği mevcut fosil yakıtlara bağımlı küresel ekonomi içinde zarar ve faydaların dağıtımını içermektedir. Bir tarafta enerji ve kalkınma, diğer tarafta karbon ve büyüme sıkı sıkıya bağlı durmaktadır (Newell and Mulyaney, 2013: 132). ABD'nin Kyoto Protokolü'nden çıkma gerekçelerinden biri karbondioksit emisyonu azaltımının ülke ekonomisine vereceği büyük zarardır. Karbondioksit emisyonunun sınırlandırılması, ABD vatandaşlarını iki şekilde etkileyebilir: Birincisi, karbondioksit emisyonuna sebebiyet veren enerji kullanımının sınırlandırılması ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla yaşam kalitesini aşağı çeker (çevre hakkı-kalkınma hakkı çatışması). İkincisi, emisyon sınırlaması gibi katı çevre standartları, ABD'nin rekabet üstünlüğünü azaltır (adalet- ekonomik verimlilik çatışması) (Demirci, 2013: 186-187). Diğer tarafta ise uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinde gelişmekte olan ülkelerin de kalkınma hakkı ile küresel ekonomiyi karbonsuzlaştırma gereği arasında denge kurma çabaları, gelişmiş ülkelere "karbon borçlarını" ödeme ve "iklim adaleti" sağlama çağrıları yer bulmaktadır (Newell and Mulyaney, 2013: 136).

Ayrıca adalet sadece devletler arası bir sorun değildir; devletler içinde de sorun vardır. Bu tür tartışmalar dar gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler karşıtlığından daha da karmaşıktır, çünkü sorumluluklar ve etkiler ülkeler içinde de kentsel/kırsal, zengin/yoksul, toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf açılarından eşitsiz bir şekilde dağılmıştır (Newell and Mulyaney, 2013: 136).

Enerji adaleti için önemli zorluklardan biri aynı anda enerji yoksulluğu ile iklim değişikliğinin nasıl uzlaştırılacağıdır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2012 verilerine göre, dünyada elektriğe erişemeyen 1.6 milyar kişinin enerji adaleti sorununu da dikkate almak gerekecektir (Newell and Mulyaney, 2013: 132). Ayrıca bazı azaltım ve uyum önlemleri de bazı enerji hizmetleri için fiyatları

yükseltir ve hizmete erişemeyen nüfusun enerjiye erişimini sağlama çabalarına ya da yoksulların hizmete erişimine zarar verebilir (IPCC, 2014: 30).

Enerji yoksulluğunu çözmeye yönelik çabalar zıtlıklarla doludur. Çin'in kömürden elektrik üretimine dayalı kalkınması yoksulların enerjiye erişimini artıracaktır, fakat bunun çevresel kalite ve iklim değişikliği açısından ciddi etkileri olacaktır. Üçboğaz Barajı (Three Gorges Dam) milyonlara enerji erişimi sağlamıştır, ancak mega proje nedeniyle yerinden edilen çevresel mülteciler gibi birçok sorun da ortaya çıkmıştır (Newell and Mulyaney, 2013: 136).

Sera gazı emisyonlarını artıran bazı mevcut teknolojilerin ve işlerin terk edilmesi nedeniyle iş kayıpları ortaya çıkabilecektir. Çin'de en son yayınlanan 13. Beş Yıllık Plan enerji tüketimini azaltmaya çelik ve kömür sektörlerinden başladığından, bu sektörde çalışan 1,8 milyon çalışanın işine son verileceği açıklanmıştır (Pashley, 2016). Yenilenebilir teknolojiler devreye girdikçe kirlilik kontrolü, geri dönüşüm ya da yeni iş alanlarında istihdam olanağı artabilir. Ancak Giddens'in (2013: 176) işaret ettiği gibi, yenilenebilir teknolojiler devreye girdikçe zamanla neredeyse tüm istihdam "bir avuç endüstriyel ülkede" toplaşacaktır.

Uluslararası düzeyde iklim değişikliği için ayrılan fonların kullanımında zıtlıklar görülebilmektedir. Dünya Bankası iklim fonlarının kullanımında çatışma açıktır. Güney Afrika'da kömürle çalışan Medupi enerji tesisinin inşaatında olduğu gibi, Banka enerji yoksulluğu ile mücadele etmek için küçük ölçekli yenilenebilir enerji projelerinden çok, büyük ölçekli altyapı projelerini desteklemekte ve "temiz kömür" biçimlerini teşvik etmektedir. Eleştirilere göre, bu projelerden yoksul tüketiciler değil, büyük ölçekli endüstri faydalanmaktadır. "Temiz kömür" teknolojisi olarak adlandırılan teknoloji de karbon emisyonlarında bir miktar azalmaya imkan tanıyabilir, ancak aynı miktar enerji için %30 daha fazla kömür kullanılmasını gerektirmektedir ve artan kömür talebinin kömür üreten topluluklar için ve Medupi kömür santralini besleyecek bir düzine maden için ve iklim için uzun vadeli farklı etkileri olmaktadır (Newell and Mulyaney, 2013: 137).

Enerji adaletinin sağlanması çabası güvenlik ve şiddetle ilgili sorunları da gündeme getirmektedir. Dünyada fosil yakıt kaynakları sıklıkla şiddet ve güvensizlikle iç içedir. Artan enerji maliyetleri ve ekonomik faaliyetler için enerji güvenliğini sağlama adına askeri güçler harekete geçirilir; Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da görülen çatışmalar gibi. Bu ise bir "bumerang etkisi" yaratır; enerji tedariki için maliyetli askeri anlaşmalar, askeri harekâtlar ya da yükselen fiyatlar başkaları için adaletsizlikler yaratır (Newell and Mulyaney, 2013: 136). Devletler ya da devletlerin liderleri iklim değişikliğini kendi ulaşmak istedikleri amaçları doğrultusunda istismar edebilirler. Politik liderler iklim değişikliğinin yol açtığı güçlükleri iç mücadeleler dahilinde ellerindeki

iktidarı muhafaza etme ya da iktidarı ele geçirme amacıyla kullanabilirler. İklim değişikliği ile enerji kaynaklarının çakışmasının bir örneği Sudan'ın petrol ve minerallere sahip olması nedeniyle Çin'in ülkenin iç işlerine karışmasıdır (Giddens, 2013: 293-295).

Küresel enerji arz zincirlerinde enerji güvenliği ile insan hakları arasında çatışmalar ve zıtlıklar vardır. Enerji ve doğal kaynaklardan zengin olan ülkeler ağırlıklı olarak ihracata bağlıdır. Michael Ross'un da dediği gibi, "petrolden zengin olan ülkelerin, petrolü olmayan ülkelere göre daha az demokrasisi, daha az ekonomik istikrarı ve daha sık sivil savaşları vardır." (Newell and Mulyaney, 2013: 136). Giddens'in (2013: 57) da işaret ettiği petrol lanetinde, petrolden elde edilen gelir ekonomik kalkınma süreçlerini tetiklemez. Oluşan zenginlik ya ülke dışına çıkar ya da yereldeki seçkinlerin elinde birikir. 1990'lardan itibaren öne sürülen ve "geleneksel kaynak laneti" olarak da adlandırılan bu duruma ek olarak günümüzde "kaynak lanetinin yeni yüzü"nü de çıktığı ifade edilmektedir. Buna göre, örneğin, Kanada önceki yönetimin ve iklim için harekete geçmek isteyen güçlü bir kamu desteğine karşın, kazançlı katran kumu endüstrisi için 2011'de Kyoto Protokolü'nden çekilmiştir. Avustralya ve ABD'de de doğal kaynak çıkarımına olan ekonomik ve siyasi bağımlılıkların demokratik katılım, kamu önceliklerinin desteklenmesi vb. sorunlar yarattığı ifade edilmektedir (Musolino ve Auth, 2014: 246, 250).

Giddens'a (2013: 76-77) göre, iklim değişikliğinin gizliden gizliye diğer meseleleri meşrulaştırmak için bir yol olarak kullanılması karşısında dikkatli olmak gerekir. Castree'nin (2011; Çoban vd., 2015: 402 vd) belirttiği gibi, yenilenebilir enerji elde etme çabasında yeni doğal kaynaklar sermaye birikim süreci içine girmektedir. Özelleştirme, ticarileştirme, kuralsızlaştırma, yeniden kurallandırma, kamu sektörünü pazarın temsilcisi gibi kullanma, sivil toplumu devreye sokma ve bireyci etik araçları aracılığıyla doğa neoliberalleştirilmektedir.

Düşük karbon ekonomisine geçişin sosyal ve çevresel sonuçları dikkate alınmadığında, karbonsuzlaştırma stratejileri benzer şekilde mevcut küresel ekonominin sömürü ve mülksüzleştirme modelleri ile karakterize edilebilir. "Temiz" (düşük karbon) teknolojileri de dahil olmak üzere teknolojik yenilik ve yeni birikim alanlarının araştırılması, adaletsizlik üretebilir. Tüm temiz teknolojilere homojen olarak "yeşil" gibi davranma eğilimi vardır. Ancak örneğin, güneş fotovoltaik teknolojiler zararlı kimyasallar, karmaşık küresel arz zincirleri ve fason üretim gerektiren teknolojilere dayanmaktadır (Newell and Mulyaney, 2013: 136). Hidroelektrik enerji üretme sürecinde de benzer örnekler vardır. Türkiye'de yerel halkın itirazlarına rağmen artan HES'ler temiz enerji elde etme ve iklim değişikliği ile mücadele aracı olarak kamunun meşruiyetini artırırken, piyasa mantığı ile işleyen süreçte hem kamusal araziler özel kullanıma açılmakta,

hem de enerji piyasasında faaliyet gösteren özel şirketlerin desteklenmesini sağlamaktadır.¹⁷

İstikrarlı, ödenebilir ve güvenilir enerji kaynaklarına artan talep zengin ülkelerin ve çokuluslu şirketlerin arazi gaspında da etkilidir. Dünya Bankası büyük ölçekli arazi kamulaştırmalarını yoksullar için bir fırsat olarak görürken, diğerleri (Harvey) mülksüzleştirme aracılığıyla birikim süreci olarak görmektedir (Newell and Mulyaney, 2013: 136). Biyoyakıtların gelişimi bu tür arazi gaspının aktif bir şekilde gerçekleştiği bir alandır; diğerlerinde de bu süreçler devam etmektedir. Örneğin, Meksika Oaxaca'da yerel topluluklar, büyük rüzgar enerjisi şirketlerinin yerel sakinlerin gereksinimlerine, arazi haklarına ya da kültürel mirasına fazla aldırılmadan, kâr amaçlı geniş rüzgar çiftlikleri kurma planlarına direnmektedirler (Sweeney, 2014: 296). ABD'de son on yılda doğal gaz endüstrisi kaya gazı kaynakları için arazi elde ederken, Rusya kutuplarda enerji sınırını yeniden çizmektedir. Benzer şekilde otomobil endüstrisi, otomobillerin elektrifikasyonu için geniş lityum kaynaklarının olduğu Bolivya ya da Afganistan'da yeni yerler edinmektedir (Newell and Mulyaney, 2013: 136).

Sonuç

Kyoto Protokolü'ne sınırlı katılım ve 2009'da Kopenhag'da bir anlaşmaya varılamaması sonrasında Paris Anlaşması'nın kabul edilmesi, iklim değişikliği ile mücadelede yeni ve ümit verici bir aşama olarak görülmektedir. Paris Anlaşması, sanayi devriminden bugüne dünyanın ısınmasını 2 C derecenin daha altında ve mümkün olduğunca 1.5 C derecede sınırlandırmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede ülkelerin temiz enerjiye hızlı bir şekilde geçmesi, küresel emisyonların hızlı bir şekilde azaltılması çağrısında bulunmaktadır. Paris Konferansı öncesinde ve konferans sırasında ülkeler, emisyon düzeylerini azaltma doğrultusunda ulusal katkı beyanlarını

---

¹⁷ Türkiye'de enerji talebini karşılamak üzere hidroelektrik santrallerinin (HES) desteklenmesi ve teşvik edilmesi pratikte özel sektörün sürece ortak olmasının desteklenmesi ve teşvik edilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü en önemli kamu kurumu olarak Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün azaltılan bütçe kaynakları dikkate alındığında, anılan yatırımları gerçekleştirmek özel sektörden beklenmektedir. Bu durumda enerji hizmetinin sunulmasında kamu hizmeti gerekleri ile özel sektörün kâr elde etme hedefi çatışmalı bir şekilde bir araya gelmektedir. Planlama ve denetim aşamasında ortaya çıkan sorunlar, yer seçimi kararlarındaki sorunlar, arazi edinimi sırasında yapılan kamulaştırma ve acele kamulaştırma sorunları, aynı akarsuda ardi ardına birkaç santral yapılması, akarsu ölçeğinde bütünlük planlama yapılmaması, çevresel etkilerin gereği gibi değerlendirilmemesi gibi nedenlerle birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kamu yararı gözeterek doğru bir şekilde planlama ve denetim yapılmadığında, ticari kaygı ve piyasa mantığıyla hareket edildiğinde, yenilenebilir enerji politika ve uygulamalarının birçok adaletsizlik yarattığı görülmektedir (Topçu, 2011; 239). Türkiye'de başta hidrolik enerji başta olmak üzere yenilenebilir enerji yatırımlarının olumsuz etkileri konusunda birçok çalışma yapılmış ve sorunlar dile getirilmiştir (Turhan vd., 2017; Topçu, 2011, 2015; Çağlar, 2014; Ürker ve Çobanoğlu, 2012; Kocak ve Balı, 2009; USİAD, 2010; Anter, 2015).

sunmuşlardır. Ülkelerin verilen bu sözleri ne derecede tutacaklarını ve yeni kararlaştırılan büyük hedeflere ulaşıp ulaşılmayacağını zaman gösterecektir. Çünkü söz konusu süreçte, ülkelerin enerji kaynaklarının kullanımının değişmesi ve/veya değişmemesi sadece iklim değişikliği ile ilgili taahhütlerle şekillenmemektedir. Ülkelerin genel ekonomileri içinde enerji politikaları belirleyici olmaktadır.

Ucuz enerji endüstriyel ekonomilerin motorudur ve tüketim kültürünün temelidir. Ekonomi, demokrasi (karbon demokrasisi) bol ve görece ucuz fosil yakıtlara bağımlıdır. Düşük karbon ekonomisine geçiş önerisinde, küresel fosil yakıt ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında yoğun politik direnç ve kurumsal zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle sektörün ağırlığı ve politikaların belirlenmesi noktasında belirleyiciliği devam etmektedir. Sektör, enerji talebinin artması karşısında enerji güvenliğinin sağlanması ve ekonomik büyümenin devamı için doğrudan ya da sübvansiyonlar yoluyla dolaylı olarak desteklenmeye devam etmektedir.

Diğer yandan iklim değişikliği de kendi yeşil ekonomi, yeşil büyüme söylemini yaratmaktadır. Tarımsal ürünlere dayalı yakıtlar, nükleer enerji, karbon yakalama ve depolama teknolojileri, karbon ticareti, teknoloji, ürün ve hizmet patentleri, neoliberal ekonomi kurumları aracılığı ile kanalize edilen iklim finansmanı, temiz teknolojiler adı altında fosil yakıt temelli ve/veya çevresel ve sosyal etkisi fazla olan yenilenebilir teknolojilere sağlanan fon mekanizmaları öne çıkmaktadır.

AB düşük-karbon teknolojilerinin sağlayıcısı ve kullanıcısı olarak lider iken, ABD de temel bilimsel araştırma ve araştırmadan ürüne dönüşen teknolojik ilerlemede liderdir. Son yıllarda Çin teknoloji sunucusu olarak ortaya çıkmıştır ve güneş enerjisi gibi bazı alanlarda Avrupa'dan da ileridedir.

Gönüllü, piyasa temelli mekanizmalar, sıkı düzenleyici kontrolleri önlemek için ortaya çıkmaktadır. Karbon vergileri emisyonlar üzerinde etkili olmaktan çok, hükümetlerin gelir elde etme yollarından biri olarak işlemektedir. Enerji sektörünün liberalleşmesi devam ederken, yeniden düzenleme sektör açısından piyasa koşullarının işleyişini bozacak risklerin giderilmesi işlevini üstlenmektedir. Bu nedenle yeşil ekonomi ekonomik büyüme ve çevresel koruma arasında bir “kazan-kazan” durumu tanımlasa da, kabul edilen önlemler en ılımlı olanlardır. Bunlar yükselen emisyonlarda beklenen azalmaya neden olmaz; aktörleri asgari önlemlerin ilerisine gitmeye zorlamaz. Bu yüzden küçük, kademeli değişikliklere yol açan yeşil ekonominin Paris'te öngörülen kısıtlamaları başarabilecek iklim yasalarını yaratması zor görünmektedir. Özellikle süreç içinde ABD ve Çin gibi emisyonların yüksekliği dikkate alındığında, bağlayıcı ve kesin taahhütlerin olmaması bunu göstermektedir.

Diğer yandan, insanlar ve yerler ne iklim değişikliğinin nedenlerinin ve sonuçlarının ne de enerjinin çıkarılması, üretimi, finansmanı, dağıtımı ve tüketiminin fayda ve maliyetlerini eşit bir şekilde yaşamaktadırlar. Düşük karbon ekonomisine geçişin sosyal ve çevresel sonuçları dikkate alınmadığında, karbonsuzlaştırma stratejileri de benzer şekilde mevcut küresel ekonominin sömürü ve mülksüzleştirme modellerini yeniden yaratmaktadır. Temiz (düşük karbon) teknolojileri de dahil olmak üzere teknolojik yenilik ve yeni enerji kaynakları için yeni alanların ele geçirilmesi adaletsizlik üretmektedir. Enerji yoksulluğu ve iklim değişikliği sorunları ile mücadele etmek için karşılıklı etkileşim dikkate alınmalı ve özellikle her iki sorun nedeniyle toplumun yoksul, kırsal, toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf açısından yaşam alanları tehdit edilen hassas kesimleri gözetilmelidir. İklim değişikliği ve enerji politikalarının gerçek çözümlere erişebilmesi için öncelikle piyasa mantığının değiştirilmesi gerekmektedir. ABD, AB ve Çin özelinde beklenen bu değişimin hem diğer gelişmiş ülkelerde hem de Hindistan, Türkiye, Meksika gibi enerji sorunlarının hızla arttığı gelişmekte olan ülkelerde sağlanması hayati önemdedir.

Kaynakça

- Ağaçayak, T., Nash, S. L., Şahin, Ü. (2017) *İklim Politikalarında Trump Etkisi: Küresel İklim Mücadelesinde Zor Zamanlar*, İstanbul Politikalar Merkezi (IPM) ve Stiftung Mercator Girişimi, Nisan, İstanbul.
- Akbaş, G. ve Apar, A. (2010) *Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi Özet Bilgi Notu*, T.C.Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı, 14 Eylül, Ankara.
- Akses, S. (2014) *Avrupa 2020 Stratejisi*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yay, Nisan, İstanbul.
- Algan, F. M. (2011) “Emisyon Ticareti Sistemini Kim Yönetiyor?”, *Mülkiye*, Cilt:XXXV, S. 273, 81-107.
- Anter, Y. (2015) “RES tepkisi tam gaz”, 9 Mart, <http://www.hurriyet.com.tr/ege/28394610.asp>, (Erişim Tarihi 20.4.2015).
- Avrupa Çevre Ajansı (2017) <https://www.eea.europa.eu/tr/isaretler/isaretler-2017-avrupa2019da-enerjinin-gelecegini/makaleler/avrupa2019da-enerji-2014-mevcut-durum>, (Erişim Tarihi 6.5.2018).
- Başaran, M. (2007) “Karbondioksit (CO2) Tutma ve Depolama”, *TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu - Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği*, 442-456.
- Bayraç, H. N. ve Çildir, M. (2017) “AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı*, 201-212.
- Bazilian, M., Outhred, H., Miller, A., Kimble, M. (2010) “Opinion: An energy policy approach to climate change”, *Energy for Sustainable Development*, 14, 253–255.
- Castree, N. (2011) “Neoliberalism and the Biophysical Environment 3: Putting Theory into Practice”, *Geography Compass*, 5(1), 35–49.
- Çağlar, Y. (2014) “Çevresel Etki Değerlendirmesi Bir Oyun Mudur? Ormanlar ve Ormanlık Üzerine Sessiz Tartışmalar”, <http://www.hidropolitikakademi.org/tr/ced-bir-oyun-mudur.html>, s.1-15, (Erişim Tarihi 10.4.2015).
- Çelikkol, H. ve Özkan, N. (2011) “Karbon Piyasaları ve Türkiye Perspektifi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.31, Aralık, 203-222.

- Çevre ve Orman Bakanlığı (2008) *Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Diğer Uluslararası Emisyon Ticareti Sistemleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Aralık.
- Çevre ve Orman Bakanlığı (2016) *İklim Değişikliği Karbon Proje ve Piyasası Terimler Sözlüğü*, <http://www.karbonkayit.cob.gov.tr/Karbon/Files/terimler%C3%B6zl%C3%BCg%C3%BC.pdf>, (Erişim Tarihi 5.1.2016).
- Çiçek, H. G. ve Çiçek, S. (2012) “Karbon Vergisi İle Karbon Ticareti İzinlerinin Karşılaştırılması”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, N.47, Ekim, 95-119.
- Çoban, A., Özlüer, F., Erensü, S. (2015) “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, *Yerel Yönetim Kent ve Ekoloji Can Hamamcı’ya Armağan*, (ed. A. Çoban), İmge Kitabevi Yay., 2015, Ankara, 399-456.
- Değirmenci, E. (2007) “Yeşil Teknoloji ve İklimsel Adalet”, *Toplumsal Ekoloji*, Kış, S.5, 24-28.
- Demirci, M. (2013) “İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ekim, 8(2), 183-203.
- Deutsche Welle (2015) “Yenilenebilir Enerjinin Yükselişi”, <http://www.dw.com/tr/yenilenebilir-enerjinin-y%C3%BCkseli%C5%9Fi/a-18525913>, 18 Haziran, (Erişim Tarihi 11.1.2016).
- Ekinci, F. ve Gönençgil, B. (2015) “Dünya Karbon Emisyon Piyasalarında Türkiye’nin Yeri” *6. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrolü Sempozyumu*, http://www.hkk2015.org/bildiriler/bildiriler/068-081-EKINCI_Fulya.pdf, 7-9 Ekim 2015, İzmir, 68-81, (Erişim Tarihi 31.12.2015).
- Engel, K. H. (2015) “EPA’s Clean Power Plan: An Emerging New Cooperative Federalism?”, *Publius: The Journal of Federalism*, Vol. 45, N.3, 452-474.
- Geall, S. and Hilton, I. (2014) “Çin’in Çevresel Yönetişim Zorlukları”, *Dünyanın Durumu 2014*, Worldwatch Enstitüsü, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 177-188.
- Giddens, A. (2013) *İklim Değişikliği Siyaseti*, Phoenix Yay., (çev. E. Baltacı), Ankara.
- Hahn, R. W. (2009) “Greenhouse Gas Auctions and Taxes: Some Political Economy Considerations”, *Review of Environmental Economics and Policy*, V. 3, I. 2, Summer, 167–188.
- Heras, B. P. D. L. (2013) “The European Union, The United States, and China Dialogue on Climate Change: Respective Policies and

- Mutual Synergies for a World Climate Order”, *The Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 26, 13-46.
- Hotunluoğlu, H. ve Tekeli, R. (2007) “Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var mı?”, *Sosyoekonomi*, Temmuz- Aralık, C. 6, S. 6, 107-126.
- <http://www.businessinsider.com/top-25-renewable-energy-companies-thomson-reuters-2017-11>, 2017, (Erişim Tarihi 20.4.2018).
- <https://www.forbes.com/sites/rpapier/2016/03/30/the-worlds-largest-public-oil-and-gas-companies/#658169873173>, 2016, (Erişim Tarihi 26.04.2018).
- International Energy Agency- IEA (2015) *World Energy Outlook Special Report Energy and Climate Change*, Paris.
- IPCC (2005) *Special Report Carbon Dioxide Capture and Storage Summary for Policymakers A Special Report of Working Group III of the Intergovernmental Panel on Climate Change*.
- IPCC (2014) *Climate Change 2014 Synthesis Report Summary for Policymakers*, http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf, (Erişim Tarihi 6.10.2015).
- Karakaya, E. (2015) “Paris Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, <http://www.sut-d.org/paris-anlasmasi-icerigi-ve-turkiye-uzerine-bir-degerlendirme/>, (Erişim Tarihi 21.12.2015).
- Kocak, M. ve Balt, A. (2009) “İşletmedeki HES Tesisleriyle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, http://www.dektmk.org.tr/pdf/enerji_kongresi_11/70.pdf, s.1-9, (Erişim Tarihi 28.4.2015).
- Liu, L., Chen, C., Zhao, Y., Zhao, E. (2015) “China's carbon-emissions trading: Overview, challenges and future, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 49, 254–266.
- Mazlum, S. C. (2008) “Uluslararası İklim Politikası: Hakkaniyet ve Sürdürülebilirlik Ekseninde Bir Değerlendirme”, E. Karakaya (ed) *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi*, İstanbul, Bağlam Yay., 129-167.
- Musolino, E. and Auth, K. (2014) “İklim Yönetişimi ve Kaynakların Laneti”, *Dünyanın Durumu 2014*, Worldwatch Enstitüsü, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 245-257.
- Newell, P. and Paterson, M. (2010) *Climate Capitalism*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Newell, P. (2012) “The political economy of carbon markets: The CDM and other stories”, *Climate Policy*, 12, 135–139.
- Newell, P. and Mulvaney, D. (2013) “The political economy of the ‘just transition’”, *The Geographical Journal*, Vol. 179, No. 2, June, 132–140.
- Pashley, A. (2016) “Çin’in 5 yıllık planı karbon kesintilerinin artacağına işaret ediyor”, (çev. Zeynep Şen) <https://yesilgazete.org/blog/2016/04/02/cinin-5-yillik-plani-karbon-kesintilerinin-artacagina-isaret-ediyor/>, (Erişim Tarihi 3.5.2018).
- Paterson, M. (2012) “Who and what are carbon markets for? Politics and the development of climate policy”, *Climate Policy*, 12:1, 82-97.
- Paterson, M. (2001) “Climate Policy as Accumulation Strategy: The Failure of COP6 and Emerging Trends in Climate Politics”, *Global Environmental Politics*, 1 (2), 10-17.
- Phelan, L., Henderson-Sellers, A., Taplin, R. (2013) “The Political Economy of Addressing the Climate Crisis in the Earth System: Undermining Perverse Resilience”, *New Political Economy*, 18:2, 198-226.
- REN21 (Renewable Energy Policy Network for the 21st Century), (2015) *Renewables 2015 Global Status Report Key Findings*, Paris, <http://www.ren21.net/status-of-renewables/global-status-report/>, (Erişim Tarihi 12.1.2016).
- Statoil (2018) “Mongstad production facility”, <https://www.statoil.com/en/what-we-do/terminals-and-refineries/mongstad.html>, (Erişim Tarihi 3.5.2018).
- Sweeney, S. (2014) “Enerji Demokrasisine Doğru Çabalar”, *Dünyanın Durumu 2014*, Worldwatch Enstitüsü, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 291-308.
- Taner, A. C. (2012) “Karbon Yakalama ve Depolama (Carbon Capture and Storage) CCS Teknolojisi Kapsamında Son Yapılan Küresel Bilimsel Araştırma ve Geliştirme (ARGE) Faaliyetleri”, <http://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2011/07/Karbon-Yakalama-ve-Depolama-Carbon-Capture-and-Storage-CCS-Teknolojisi-Kapsam%C4%B1nda-Yap%C4%B1lan-Son-Bilimsel-Ara%C5%9F%C4%B1rma-ve-Geli%C5%9Ftirme-ARGE-Faaliyetleri.pdf>, s.1-6, (Erişim Tarihi 16.1.2016).

- Topçu, F. H. (2011) “Hidroelektrik Santrallerinde Kamu ve Özel Sektörün Rolünün Değişimi ve Yarattığı Sorunlar”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 3, s. 223-242.
- Topçu, H. F., (2015) “Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Üretimi ve Çevresel Etki Değerlendirmesi: Antalya Örneğinde Siyasal, Yönetimsel ve Yargısal Bağlamda Bir Tartışma”, *Yerel Yönetim Kent ve Ekoloji Can Hamamcı’ya Armağan*, (ed. Aykut Çoban), İmge Kitabevi Yay., Ankara, s.229-267.
- TP (Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı) (2016) *Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*, Mayıs, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocument s%2FSekt%C3%B6r%20Raporu%2FTP_HAM_PETROL-DOGAL_GAZ_SEKTOR_RAPORU__2015.pdf, (Erişim Tarihi 26.4.2018).
- Turgut, M. (2015) “Türkiye’de Elektrik Endüstrisinde Deregülasyon Süreci ve Elektrik Borsasından Sürdürülebilir Beklentiler”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 99-112.
- Turhan, E., Gündoğan, A. C., Aydın, C. İ., Berke, M. Ö. (2017) *İklim Adaleti Mücadelesi İçin 10 Durak*, Ekoloji Kolektifi Derneği, Haziran, Ankara.
- Türkiye Enerji Vakfı (TENVA), (2018) “Avrupa Birliği’nin Enerji Dilemması” <http://www.tenva.org/ab-yenilenebilir-enerjiye-yonelirken-dogu-avrupa-komurde-istrarci/>, (Erişim Tarihi 7.5.2018).
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Diğer Proje Ortakları (2016), *Herkes İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projesi Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlaması Ulusal İnceleme Raporu*, Şubat, Ankara.
- UNFCCC, http://unfccc.int/paris_agreement/items/9485.php, (Erişim Tarihi 15.11.2017).
- USİAD (Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği) (2010) *Hidroelektrik Enerji İçin Acil Durum Tespiti ve Öneriler*, İstanbul.
- Ürker, O. ve Çobanoğlu, N. (2012) “Türkiye’de Hidroelektrik Santraller’in Durumu (HES’ler) ve Çevre Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.2, s. 65-88.
- Vezirgiannidou, S. E. (2013) “Climate and energy policy in the United States: the battle of ideas”, *Environmental Politics*, Vol. 22, No. 4, 593–609.

World Bank (2015) *State and Trends of Carbon Pricing*, September, Washington DC.

World Resources Institute (2014) <http://www.wri.org/blog/2014/11/6-graphs-explain-world%E2%80%99s-top-10-emitters>, (Erişim Tarihi 10.11.2015).

World Resources Institute (2016) CAIT Climate Data Explorer Paris Contributions Map, <http://cait.wri.org/indc/>, (Erişim Tarihi 10.01.2016).

World Resources Institute (2017) CAIT Climate Data Explorer Historical Emissions
[http://cait.wri.org/historical/Country%20GHG%20Emissions?indicator\[\]=Total GHG Emissions Excluding Land-Use Change and Forestry&indicator\[\]=Total GHG Emissions Including Land-Use Change and Forestry&year\[\]=2014&sortIdx=NaN&chartType=geo](http://cait.wri.org/historical/Country%20GHG%20Emissions?indicator[]=Total%20GHG%20Emissions%20Excluding%20Land-Use%20Change%20and%20Forestry&indicator[]=Total%20GHG%20Emissions%20Including%20Land-Use%20Change%20and%20Forestry&year[]=2014&sortIdx=NaN&chartType=geo), (Erişim Tarihi 15.11.2017).

Étienne De La Boétie Üzerine Bir İnceleme¹

A Study on Étienne De La Boétie

Gökhan ÇELEN²

Geliş tarihi: 10.05.2018, Kabul tarihi: 31.08.2018, Basım tarihi: 30.09.2018

Özet

Modern devletin örgütlenme biçimi uzun bir süreç sonucunda şekillenmiştir. Bu sürecin başlangıcını feodal dönemin sonlarına kadar dayandıran görüşler olmasına karşın asıl şeklini XVI. ve XVII. yüzyıllarda aldığı söylenebilir. Rönesans ve Reform hareketleri sonrasında Kilise'nin otoritesinin zayıflaması, feodal sistemin çözülmeye başlaması ve yaşanan teknolojik gelişmeler modern devletin oluşumuna giden süreçteki önemli faktörlerdir. İncelemesi yapılan düşünür Étienne de La Boétie de bu siyasi iklimde yaşamış, dönemin toplumsal ve siyasi sorunlarından etkilenerek siyaset felsefesi literatürüne ölümsüz bir eser bırakmıştır. Bir Rönesans insanı olan La Boétie, insan doğasının özgür ve eşit olduğunu ancak, insanların gönüllü olarak iktidara kul olduklarını söylemiştir. Bu çalışmanın amacı La Boétie'nin insanın doğası ve insanların neden iktidara boyun eğdiklerini tartıştığı *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* eserinin çözümlenmesidir. Bu bağlamda, La Boétie'nin eserinin çözümlenmesi N. Machiavelli ve toplum sözleşmecilerinin görüşleri ile genel olarak karşılaştırılarak La Boétie'nin görüşleri incelenmiştir. Ayrıca eserde iktidarın benimsenmesini sağlayan araçlar sunulurken kullanılan yöntemin Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramıyla olan ilişkisi sorgulanmıştır. Modern devletin kuruluşunu çözümleyen La Boétie'nin yaşadığı dönemdeki siyasi iklim, eserin ortaya çıkışı, evrensel mesajları ve eserde sunulan tezler tartışılmıştır. Çalışmada karşılaştırmalı analiz ve yorumlamacılık yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Eşitlik, gönüllü kulluk, insan doğası, özgürlük, tiran.*

Abstract

The process of organizing the modern state took place over a long period of time. This is the beginning of the process until end of feudal era, although the principal opinions which retained the shape of the XVI. and XVII. centuries can be said to have received. The weakening of the authority of the Church after the Renaissance and Reform movements, the beginning of the dissolution of the feudal system and the technological developments that are experienced are important factors in the process of the formation of the modern state. Étienne de La Boétie, who studied the subject, lived in this political climate and was influenced by the social and political problems of the time and left an immortal work in the literary

---

¹ Bu çalışma 29 Kasım-1 Aralık tarihleri arasında gerçekleştirilen 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Akdeniz Üniversitesi, İİBF, SBKY Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, Arş. Grv., Doktora öğrencisi,
<https://orcid.org/0000-0002-4853-228X>
gokhancelen@outlook.com

texts of political philosophy. La Boétie, a Renaissance man, said that human nature is free and equal but people are being servants of power voluntarily. The intent of the work is to resolve the work of La Boétie on the subject of *Discourse on Voluntary Servitude*, which discusses the nature of man and why mankind obeys power. In this context, the analysis of La Boétie's work was generally compared with the views of N. Machiavelli and social contract theorists, and La Boétie's messages were revealed. In addition, the relation between the method used by A. Gramsci as the hegemony and the method used when giving the tools for the adoption of power was questioned. The political climate, the emergence of the work, universal messages and the theses presented in the work were discussed during the period of La Boétie's analysis of the constitute of the modern state. Comparative analysis and interpretation methods were used in the study.

Keywords: *Equality, voluntary servitude, nature of man, freedom, tyrann.*

Giriş

Siyasal iktidar mücadeleleri insanların oluşturduğu ilk toplumlara dek uzanmaktadır. İktidar mücadelelerinde en önemli noktalardan biri ise, iktidarın meşruiyet kaynağına ilişkin süregelen tartışmalardır. İktidarı ele geçirmiş olmak, iktidarın devamlılığını sağlayabilmek için yeterli değildir. Hükmetmenin temeline ve devamlılığına ilişkin erk sahiplerinin sunduğu bütün savlar meşruiyet kazanma çabasına yöneliktir. Roma İmparatorluğu'nun parçalanması sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan feodal sistemin başat aktörlerinden biri olan kilise³, iktidarın temelinin Tanrı'dan geldiğini vurgulayarak dünyevi iktidarların hükmetme erkini ancak kilisenin bu durumu onamasıyla birlikte kullanabileceğini iddia etmiştir. XIV. yüzyıl ile birlikte kilise öne sürdüğü çifte kılıçlar kuramında (*plenitudo potestatis*⁴) yönetme erkini temsil eden kılıçların her ikisinin de kendisine ait olduğunu söyleyerek hem ruhani hem de dünyevi iktidar hakkının kendisine ait olduğunu belirtmiştir. Ancak bu iddiaya karşı savlar geliştirilecek ve iddia edilenin zıttı bir durum ortaya çıkacaktır (Ağaoğulları, 2011: 263-272). Dante, *De Monarchia* (Monarşi Üzerine) adlı eserinde dünyevi iktidarın oluşumunun doğal bir zorunluluk olduğunu ve ortaya çıkışının kiliseden önce ve bağımsız olarak meydana geldiğini söyleyerek dünyevi iktidarın Tanrı'nın isteğiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Bu savlarıyla devleti kiliseden bağımsızlaştırmaya çalışmıştır (Ağaoğulları, 2008: 41-48). Dante ile başlayan, dünyevi iktidarı kendi ülkesinde bağımsız ve egemen kılma fikirleri, çağdaşı Ockhamlı William, Podovalı Marsilius, Martin Luther gibi birçok düşünürce de desteklenmiştir. Avrupa siyasi ve toplumsal sistemini kökten

---

³ Kilise burada merkezi Vatikan'da bulunan Katolik Kilisesi kurumunu ifade etmektedir.

⁴ Bütün iktidarların (dünyevi ve ruhani) tek elde toplandığı savıdır. Ortaçağ döneminde kilise, bu savı ortaya atıp dünyevi iktidarın da (imparator ve kralın iktidarı) kiliseye ait olduğunu ileri sürmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Ağaoğulları, 2011: 248).

değiştirecek olan Rönesans ve Reform hareketleri ile kilisenin maddi dünya üzerindeki etkisi ortadan kalkacak ve bazı monarşilerde kilise devlete bağlı bir kurum haline getirilecektir.

Kilisenin etkinliğinin zayıflaması, gelişen teknolojik ve toplumsal koşullar feodalitenin çözülmesine önayak olurken, monarşiler merkezi otoritelerini güçlendirmek için çalışmaya başlamışlardır. Rönesans'ın en dikkat çekici düşünürlerinden olan Niccolo Machiavelli özgürlüğü ulusal bütünlük olarak algılamış ve bu amaca ulaşmak için yöneticiye öğütler içeren *Il Principe* (Prens) adlı eseri kaleme almıştır. Düşünürün amacı güçlü bir prens aracılığıyla İtalya'daki parçalı prensliklerin birleştirilmesi ve merkezi otoritenin sağlanmasıdır. Çalışmamız açısından eserin önemi Machiavelli'nin insan doğasına bakış açısı ve bu bakış açısı üzerinden açıklanan iktidarın zorunluluğu fikridir. Tıpkı Machiavelli gibi yüzyıllar boyunca kuramcılar ve düşünürler, iktidarın kaynağı ve hükmetme mücadelelerinde hangi unsurların etkin olacağını tartışırken Étienne de La Boétie, insanların iktidara neden itaat ettiğini sorgulamıştır. La Boétie, XVI. yüzyılda kaleme aldığı *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* kitabı ile iktidarın meşruiyetini sorgulamış ve insanların neden iktidarlara kulluk ettiklerini ve hatta bu kulluğu neden gönüllü olarak sürdürdüklerine odaklanmıştır.

Çalışmada öncelikle La Boétie'nin yaşamı ve çalışmamıza konu olan eserinin tarihçesi incelenecektir. Bu inceleme sonrasında La Boétie'nin, Machiavelli ve toplum sözleşmecilerinin insan doğasına bakış açıları genel olarak karşılaştırılarak iktidarın ortaya çıkışı ve insanların iktidarla olan ilişkileri üzerine düşünürlerin fikirleri ortaya konmaya çalışılacaktır. La Boétie'nin insan doğasına bakış açısı ve iktidarın ortaya çıkışına dair fikirlerinin incelemesi sonrasında irdelenecek diğer bir konu ise Söylev'de sunulan fikirlerin anarşizmle bağlantısı olup olmadığıdır. Bu inceleme La Boétie'nin anarşist olup olmadığı konusundaki tartışmaya katkı sağlayacaktır. La Boétie ile ilgili dikkat çekici bir diğer durum ise, Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramını XVI. yüzyıl Fransa'sında çözümlenmiş olmasıdır. İktidarın devamlılığını ve meşruiyetini sağlama noktasında başvurduğu yöntemleri aktarırken sunulan çözümlenin Gramsci tarafından tanımlanan hegemonya kavramı ile olan ilişkisini de incelemek gerekmektedir. Çalışma Söylev'de sunulan fikirlerin eleştirel çözümlenmesi yapılarak sonlandırılacaktır. Çalışmada karşılaştırmalı analiz ve yorumsamacılık yöntemleri kullanılmıştır. Karşılaştırmalı analiz yöntemi La Boétie'nin çözümlenmelerini ortaya koymak ve dikkati bu fikirlere yoğunlaştırmak için seçilmiştir.

1. Étienne de La Boétie'nin Yaşamı ve Dönemi

XVI. yüzyıl düşünürlerinden olan La Boétie 1 Kasım 1530 yılında, Fransa'nın güneybatısındaki Perigord bölgesinin Sarlat kentinde doğmuştur. Ailesi zengin ve soylulaştırılmış burjuva sınıftandır. Bu sınıf özellikle XV.

ve XVI. yüzyılda monarşinin en önemli destekçilerinden biridir. Zenginliklerini ve konumlarını kurumsallaşan ulusal monarşiye bağlamışlardır. Bu desteğin karşılığı olarak da monarşi, önemli devlet görevlerini bu sınıf içerisindeki kişilere teslim etmiştir (Ağaoğulları, 2008: 276).

Fransa, erken modern dönemden 1789'a kadar baskın bir aristokrasi ve soyluluk unvanı satın almış seçkinler grubunun eşliğindeki krallar ve prensler tarafından yönetilmekteydi.⁵ Fransa'nın gelişmeye başlayan kentleri olmasına karşın ağırlıklı olarak tarıma dayalı kırsal bir görünümü vardı (Price, 2012: 31). İktidar toprak sahipliğine ve toplumsal konuma bağlıydı. Dolayısıyla zenginleşen burjuvazi bir anlamda soyluluk satın alarak toplumdaki statüsünü yükseltmekteydi (Moore, 2012: 73-74).

XVI. yüzyılda La Boétie'nin doğduğu Fransa'nın güney bölgesinde ticaretin tarıma oranla daha etkili olması ticaret burjuvazisinin yükselişini sağlamış, bu durumun sonucunda feodal sistemin bölgede çözülmesi hızlanmış ve Kilise'nin etkisi silikleşmişti. Feodal yapıların hızlı bir şekilde çözülmesi, değişen toplumsal değerler ve ekonomik koşullar bu bölgedeki soyluların konumunu ise olumsuz yönde etkilemişti.

La Boétie, ailesinin etkisi ile Orleans Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. Aldığı eğitimin düşünceleri ve eserleri üzerinde etkili olduğunu düşünülmektedir. XVI. yüzyılda hukuk fakültelerinde hümanizm ve Reform hareketlerinin geliştiği görülmektedir. Protestan Parti'nin önde gelen liderlerinden olan Anne du Bourg, Orleans Üniversitesinde La Boétie'nin hocasını yapmıştır. Düşünürün fikirlerinde hocasının demokrat görüşlerinin de etkili olduğu düşünülmektedir.

Orleans Üniversitesinden 1553 yılında mezun olan La Boétie, 1554 yılında Kral II. Henry'nin onayı ile Bordeaux Parlamentosunda⁶ danışmanlık görevine başlamıştır. Uzun yıllar dostluk kuracağı ve eserini dünyaya tanıtan Montaigne ile bu görevi sırasında tanışmıştır. La Boétie'nin bu göreve gelişi yukarıda bahsedilen burjuva ve monarşi arasındaki ilişkiyi kanıtlar niteliktedir.

XVI. yüzyılda Fransa'nın en önemli problemlerden biri din çatışmalarıydı. Bu yüzyılda Katolikler ve Protestanlar arasında ciddi sorunlar yaşanmaktaydı. Monarşi, bir yandan krallığı zayıflatan bu çatışmalara çözüm bulmaya çalışırken, bir yandan da kiliseye karşı gücünü pekiştirme

---

⁵ Fransa erken modern dönemden 1789'a kadar klasik feodal yapıdan mutlak monarşiye dönüşen bir siyasal rejim değişikliği yaşamıştır. Burada üzerinde durmak istenilen husus yönetici elitlerdir.

⁶ Bu dönemde parlamento, yasama işlerine değil adalet ile ilgili işlere bakmaktadır. Amaçları monarşi adına adaleti sağlamak ve kanunların uygulanmasını sağlamaktır.

çabasıındaydı. Çatışmaların tarafı olan veya bu konuda fikir beyan eden Katolik Parti, Protestan Parti ve Politikler Partisi olmak üzere üç akım bulunmaktaydı. Üçüncü akım olan Politikler Partisi'nin görüşleri, monarşi tarafından desteklenmekteydi. Politikler, Katolikliğin devlet dini olarak kalmasını Protestanların da dini özgürlüklerinin güvence altına alınması gerektiğini belirtiyorlar ve dönemin şartlarına uygun olarak kiliselerin mutlak bir biçimde monarşiye bağlanmasını savunuyorlardı. *Ocak Fermanı Üzerine İnceleme* adlı metin ile mezhep çatışması hakkında fikirlerini dile getiren La Boétie, bu çatışmaların ülkede iki ayrı devlet görüntüsü ortaya çıkardığını ve bunu çözebilecek mercünün de kiliselerin koruyucusu olan monarşi olduğunu savunmuştur (Ağaoğulları, 2008: 278-279). Murray Rothbard'ın giriş bölümü yazdığı *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* eserinin Harry Kurz tarafından yapılan çevirisinde Rothbard, La Boétie'yi Fransız modern felsefesinin kurucusu olarak değerlendirmiştir (Boétie, 2008: 7). La Boétie 1563 yılında çok genç yaşta salgın hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Ardında bıraktığı *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı eserinin ortaya çıkış süreci ise eser hakkında günümüzde halen fikir ayrılıklarına sebep olan bir şekilde olmuştur.

2. Söylev'in Tarihi

Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev eserinin ne zaman yazıldığına dair kesin bilgiler olmamasına karşın Montaigne düşünürün Söylev'i 16-18 yaşları arasında yazdığını belirtir. Fakat eser üzerinde yapılan incelemeler, eserde verilen bazı örneklerin ancak 1548 yılından sonra yayınlanmış eserlerden alınabileceğini, dolayısıyla Söylev'in 1548 yılından sonra yazılmış olabileceği gibi bu tarih itibarıyla üzerinde güncelleme yapılmış olma ihtimalini de göstermektedir. Ayrıca La Boétie'nin 1549 yılında yaşanan ve yönetim tarafından şiddetle bastırılan Gabelle Ayaklanmasından etkilenmiş olabileceği de ileri sürülen fikirler arasındadır⁷. Eserde doğrudan bahsedilmese de, bu ayaklanmanın köylülerin hoşnutsuzluk protestosundan dolayı ortaya çıkmadığını, köylülerin tepkisini çeken şeyin iktidarın kendisi olduğunu belirterek La Boétie'nin modern devlet aygıtını keşfettiği ve bu temel üzerinden eleştirilerini yoğunlaştırdığı ileri sürülmektedir. La Boétie'nin üniversite hocası Anne du Bourg'un görüşlerinden etkilenme olasılığı da güçlü görünmektedir (Boétie, 2008: 9; Ağaoğulları, 2008: 279-280).

La Boétie Antik Yunan ve Roma dönemlerinden eserlerin çevirilerini yapmıştır. 1570 yılında Montaigne bu çalışmaları yayımlamasına rağmen, orijinal metni elinde bulunan Söylev'i yayımlamamıştır. Montaigne'nin

---

⁷ La Boétie'nin yakın dostu Montaigne de Gabelle ayaklanmasına şahit olmuş ve bu ayaklanmadan ciddi şekilde etkilenmiştir. La Boétie Montaigne'e yazdığı bir mektupta bu durumun vahametinden bahsetmiştir. Bu ayaklanma her iki düşünürün de yaşamlarında ciddi izler bırakmıştır (Zweig, 2012: 22-24).

dostunun *Monarkomak*⁸ olarak yaftalanmaması için Söylev'i yayımlatmadığı düşünülmektedir. Montaigne eseri yayımlatmasa da sebebi bilinmeyen bir şekilde eser *hugueno*larca⁹ ele geçirilmiş ve kendi yayınlarında önce yazar ismi verilmeden bazı parçaları, 1576 yılında ise düşünürün adı verilerek tam metin halinde *Contr* (Bir'e Karşı) adıyla yayımlatılmıştır (Göze, 2016: 249). Bu gelişmeler sonrası *monarkomak* olarak adlandırılan La Boétie'yi savunmak için Montaigne eserin tam metnini yayımlatır ve eserin bir "gençlik günahı" (Ağaoğulları, 2008: 282) olduğunu ifade eder. *Monarkomak*ların eserleri ile kıyaslandığında La Boétie'nin *monarkomak* grubu dahil olmadığı görülmektedir. La Boétie Antik Yunan'dan örnekler kullanarak halkın iktidara nasıl boyun eğdiğine ve iktidarında bu egemenliği nasıl sürdürdüğüne odaklanmasına karşın, *monarkomak*lar eserlerinde belirli Fransız kurumlarına odaklanarak halkın baskı altında bulunan bölümü için özgürlük taleplerinde bulunmuşlardır (Boétie, 2008: 10).

Eserle ilgili diğer bir iddia, Söylev'in Montaigne'nin kendisine ait olduğu ya da kendisi tarafından sonradan değiştirildiği fakat La Boétie'nin adıyla gençlik günahı olarak yayımladığıdır (Kurz, 1946; Pieters & Roose, 2006: 81-82). Schaefer, bu duruma kanıt olarak Söylev'de Ronsard'ın *Franciade* eserinden bahsedildiğini, fakat bu eserin 1572 yılına kadar ortaya çıkmamış olduğunu göstermektedir (Schaefer, 2013: 596). Arthur Armaingaud da, Söylev'in Montaigne'ye ait olduğunu, yönetimin baskısından kaçınmak için La Boétie'nin ismini kullandığını iddia etmiş ve kanıt olarak ise Söylev'de III. Henry dönemine ait göndermeler bulunduğunu La Boétie'nin ise III. Henry döneminden önce öldüğünü sunmuştur. Montaigne'nin Söylev'in masumiyetini eseri La Boétie'ye atfederek sağladığını iddia etmiştir. Bernadette Gadomski ise Söylev ve Protestan geleneği arasındaki ilişkiyi *La Boétie, penseur masque* (Paris, 2017) isimli kitabında tekrar tartışmaya açmıştır. Söylev'de savunulan tezlerle Calvinci doktrinler arasındaki yakın bağlantıyı göstermeye çalışmış ve Montaigne'nin değil La Boétie'nin kendisinin Söylev aracılığıyla *Hugueno*ların tiranın zorbalıklarına, Katoliklere ve hükümdara karşı duruşlarını desteklediğini iddia etmiştir. Garcia-Alonso ise, La Boétie'nin *Monarkomak*ların lideri olmadığını ve eserin Reformist doktrine karşı yazılmış parlamentarizmin savunusu olarak okunabileceğini iddia etmiştir (García-Alonso, 2013: 318-319).

La Boétie'nin Söylev'i 1789 Fransız İhtilaline giden süreçte yeniden güncellik kazanmıştır. Fransız ihtilalinde insanları politik olarak mobilize etmek için insan doğasının özgürlüğü temelinde yararlanılan eser, Napoleon Darbesi ile birlikte tiranlığa karşı yönü ile önem kazanmıştır.

---

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ağaoğulları (2008: 309), Price (2012: 77-79).

⁹ Fransız Calvincileri.

20. yüzyılda ilk olarak Almanya’da Nazi iktidarına karşı gündeme getirilen Söylev, 1970’li yıllarda ise Fransa’da iktidarın baskıcı ve otoriter özü üzerine çalışan entelektüellerce yeniden okunmuştur. Söylev özgürlüğün kısıtlandığı her dönemde yeniden güncellik kazanmış ve despotizmden kurtulmanın yöntemlerinden birisi olan sivil itaatsizliği erken bir dönemde örnekleyen bir eser olarak görülmüştür (Kurz, 1949: 128).

İktidara gönüllü olarak boğun eğmeyi insan doğası ve modern devlet aygıtının araçları ile açıklayan eser, kendisinden yaklaşık iki yüzyıl sonra ortaya çıkacak olan toplum sözleşmecilerine de düşünceleriyle esin kaynağı olmuştur. La Boétie Söylev’de iktidarın özünün ne olduğuna odaklanmış ve iktidarın halkı gönüllü kulluğa nasıl ikna ettiğini incelemiştir.

3. Machiavelli, La Boétie ve Toplum Sözleşmecilerinde İnsan Doğası Tartışması

Siyaset felsefesinde insan doğasına yönelik yaklaşımlar düşünürlerin fikir sistematiikleri bakımından büyük önem taşımaktadır. Machiavelli’nin ve La Boétie’nin insan doğasına bakış açılarını incelemek siyaset felsefesi yazınında insanın doğasına dair sunulan iki temel karşıt görüşü ortaya koymamızı sağlayacaktır. Bu iki düşünürün insan doğasına bakış açıları kendilerinden sonra gelen düşünürlerce takip edilecek ve oluşturulan düşünce sistemleri bu temellere dayandırılacaktır.

Machiavelli’nin insana ve onun doğasına bakış açısı olumsuzdur. İnsanların özünde kötülük bulunduğunu defalarca dile getiren düşünür, insanların genellikle “nankör, kaypak, iki yüzlü, tehlikeler karşısında ürkek ve kazanç düşkünü yaratıklar” (Ağaoğulları, 2008: 180) olduğunu dile getirir. İnsanları sahiplenme (mülkiyet) duygusunun yönlendirdiğini ve bu duygunun insanların her şeyi arzulayıp ele geçirmeye çalışarak sürekli yeni arayışlar peşinde koşan ve birbirlerini kıskanan kişilik biçimleri ortaya çıkardığını söyler. İnsanın bu özelliği onu elindekini arttırarak korumaya yönlendirir. Bu da her bir insanın daha fazla güç ve iktidar peşinde olmasıdır. Bu sebeple insanlar sürekli iktidar mücadelesindedirler. Bu durum insanın doğasından kaynaklanmaktadır ve bundan sakınmak mümkün değildir. Doğasında kötülük olan insan karşısındaki diğer insanları kendisine rakip ve engel olarak görür. Dolayısıyla herkes birbiri için kötüdür. Machiavelli, iktidarı ele geçirilecek bir olgu olarak algıladığından dolayı herhangi birinin iktidarının artması diğerlerinin iktidarının azalması anlamına gelmektedir. İnsanların iktidarlarını ya da çıkarlarını kaybetme kuşkusu içinde olmalarından dolayı bu davranışı sergilediklerini söyler (Ağaoğulları, 2008: 182-183).

Machiavelli insan doğasına dair yaptığı çözümlemeyi insanların sabit özellikleri olarak değerlendirmiştir. Geçmişin açıklanması ve geleceğin inşa edilmesi bu çözümleme sonucunda kestirilebilir olmaktadır. İnsanın doğası siyasal alana da aynı şekilde yansdığından dolayı insan doğasına bakış açısı

yöneticilerin yönetilenlere karşı tavırlarını belirlemektedir. Yöneticilerin hangi eylemler aracılığıyla yönetilenleri idare edebilecekleri, yönetilenlerin hangi eylemlere rıza gösterip yöneticiyi kabullendikleri ve tam tersi durumlar tarih incelenerek ve insan doğası göz önüne alınarak belirlenebilecektir. Machiavelli var olan gerçeklikten hareket ederek iktidarın elde tutulma yöntemlerini insanların iktidar arzuları üzerinden tanımlamıştır (Gülenç, 2014; Machiavelli, 2015). Çünkü Machiavelli'ye göre iktidarı elde tutma ve ele geçirme arzusu için verilen mücadeleler zorunlu olgulardır. Bu sebeple bütün iktidarların sahip olması gereken başlıca unsurlar iyi yasalar ve ordular olmalıdır.

Machiavelli özgürlük konusuna bireyin özgürlüğünden çok iktidarın ya da devletin özgürlüğü üzerinden değinmiştir. Özgürlüğü hem negatif hem de pozitif şekilde tanımlamaktadır. Machiavelli'ye göre negatif anlamda özgürlük devletin hem iç hem de dış işlerinde bağımlı olmama halidir. İktidar bağımsız hareket edebiliyorsa, yönetilenler de ortak amaç ve çıkarlar etrafında bir araya gelebilirler. Yönetim içte ve dışta bağımsız olduğunda pozitif anlamda özgürlük ortaya çıkmaktadır. Machiavelli bu durumu toplumun özyönetimi düşüncesiyle bağlantılı olarak düşünmektedir. Birey için özgürlük kendi yarar ve çıkarları için toplumsal kurumlara riayet etmek veya toplumun otoritesini kabullenip yaşamak anlamına gelmektedir (Gülenç, 2014). Machiavelli için bireyin özgürlüğü ön planda değildir. Özgürlük konusunda onun için odak nokta devletin özgür olması ve toplumun iradesiyle refah düzeyinin oluşturulmasıdır.

La Boétie, Machiavelli'ye karşıt bir düşünceyle, insan doğasının özgür olduğunu ve “özgürlüğümüzü koruma duygusuyla doğduğumuzu” (Boétie, 2014: 28) belirtir. Fakat zamanla insan bu özgürlüğünü yitirmiş ve kulluğa mahkûm olmuştur. İnsan doğadan ve doğasından kooptuğu için kulluk durumuna düşmüştür. Felsefi natüralizm biçiminde beliren doğa anlayışında La Boétie doğayı “Tanrı'nın vekili ve insanların yöneticisi” (Boétie, 2014: 27) olarak tanımlamıştır. Doğa, insanı akıl ile donatmış benzer ve eşit olarak yaratmıştır. Özgürlüğün doğal olması da insanların birbirini “yoldaş olarak ya da daha doğrusu kardeş olarak” (Boétie, 2014: 27) görebilmelerinden kaynaklanmaktadır. İnsanlar konuşma yeteneği sayesinde birbirlerini tanırlar ve uzlaşıya varırlar. Toplumda farklılıklar vardır fakat toplumsal ilişkilerde karşılıklı iletişim sayesinde anlaşma sağlanır ve bu farklılıklar yaşama yansımaz. Çünkü eşit olarak yaratılmış insan, bir diğeri kendisinin aynası olarak görür ve bu sayede kendini de tanıyabilir. La Boétie insan doğasının özgür ve insanların eşit olduğunu sıklıkla vurgulayarak açıkça eşit yurttaşlık tutkusunu belirtmiştir (Sparling, 2013: 490).

Machiavelli insan doğasını bencillik ve kötülük üzerinden çözümleyerek iktidarın uygulaması gereken yolları sunmaya çalışırken, La Boétie doğaya ve akla uygun olarak hükmeden-hükmedilen ayrışmasının olmadığı ve insanların

siyasal iktidar tarafından kulluklaştırılmadığı toplumu idealize etmiştir. Sözleşmeci kuramcılar La Boétie'nin kurduğu bu toplumu doğa durumu olarak adlandırmışlardır.

Ancak doğa durumu bozulmuş, tiranların iktidarı altında insanlar hem özgürlüğünü hem de özgürlüğü koruma duygularını yitirmişlerdir. La Boétie, bu durumun sorumlusunun tiran değil ona itaat eden insanlar olduğunu söyler. İnsanların nasıl olup da tek bir kişinin iktidarı altında kulluklaştığını anlamaya çalışırken “iki kişi tek kişiden çekinebilir; on kişinin de çekinmesi olasıdır. Fakat bin kişi, bir milyon kişi, bin kent, eğer kendilerini bir kişiye karşı koruyamıyorlarsa bu korkaklık değildir” (Boétie, 2014: 21) yorumunu yapmıştır. Korkaklığın, alçaklığın ve tüm erdemsizliklerin bir sınırı olduğunu, nasıl yiğitlik tek başına bir kaleye saldırmak değilse korkaklığın da böyle bir sınırının olmadığını söyler. Demek ki tirana boyun eğen halk sadece özgürlüğünü yitirmemiştir, özgürlüğünü koruma arzusunu da yitirmiştir. Köleliğin tek sorumlusu halktır. Siyasal iktidarın varlığını sağlayan etken ise halkın ona itaat etme arzusudur. Çünkü özgürlüğe kavuşmak için “tirana karşı koymak, onunla savaşmak gerekmez bile” (Boétie, 2014: 23), insanlar kulluk etmemeye karar verdikleri an tiranlık¹⁰ başka bir eylem gerektirmeksizin yıkılacaktır.

Tiranı tiran yapan halkın kendisinden ona verdiği organlardır. Modern devlet aygıtının ilk nüvelerinin görülmeye başladığı dönemde devletin halka yansımaları ve halkın tiranı yaratmasını “eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? Sizden almadıysa, nasıl oluyor da sizleri dövdüğü bu kadar çok eli olabiliyor? (...) Sizin tarafınızdan verilmiş olmasa üzerinizde nasıl iktidar olabilir?” sözleriyle açıklar.

Siyasal iktidarın kökenini halkın kölelik istencine bağlayan La Boétie, kendisinden önceki felsefi tartışmalardan hem laiklik anlayışı ile (iktidarın kaynağını Tanrı'ya bağlamayarak) hem de siyasal iktidarın kaynağı konusunda devrim niteliğinde fikirler sunarak farklılaşmıştır (Göze, 1969: 248-249). Aristoteles'in monark/kral-tiran ayırımına girmemiş, tüm yetkilerin bir kişide toplandığı rejimi tiranlık olarak tanımlamış ve kurumsallaşmış otoritenin tüm biçimlerini reddetmiştir (Keohane, 1977: 127; Sparling, 2013: 489). Schaefer, bu ayırımın yapılmamasını eserin başarısızlığı olarak yorumlarsa da (2013: 596)

---

¹⁰ Tiran kelimesinin Asya kökenli olduğu ve Yunan diline Lydia dilinden geçtiği tahmin edilmektedir. Kelimenin orijinal anlamı efendi ya da kraldır. Ancak Yunanlılar bu kelimeyi Doğulu despotları tanımlamak için kullanmışlar ve kelime bu şekilde aşağılayıcı bir anlam değişikliğine uğramıştır. Yunanlı için tiranın kraldan farkı, iktidarı yasal ve geleneksel olmayan şekilde ele geçirmesi, keyfi bir yönetim sürmesidir (Ağaoğulları, 2006: 36). Aristoteles de tiran kelimesini “devlet dediğimiz siyasal birlik üstünde despotça yürütülen monarşi biçimi” şeklinde tanımlamıştır (2006: 81).

eserde net bir şekilde yönetim şekillerini birbirinden ayırt etmenin anlamsızlığı vurgulanmıştır.

La Boétie, iktidarın temelini halkın kulluk arzusuna bağlamış fakat, “boyunduruk altında doğup özgürlüğün gölgesini bile görmeyip köle olmanın ne kadar kötü bir şey olduğunu anlamayan insanların hoş görülmelerinin” (Boétie, 2014: 36) gerektiğini belirterek, gönüllü kulluğun tamamlanması ve sürdürülebilmesi için siyasal iktidarın etkinliklerine eğilmiştir. Eserin çelişki ve zayıflıklarından biri olan bu durum dikkat çekicidir. La Boétie, iktidarın ortaya çıkmasını önce halkın özgürlük istencini kaybetmesine bağlamış fakat, tiranı incelemeye geçtiğinde özgürlüğü yitiren kuşaklardan sonraki kuşakların özgürlüğü hiç tanımadıklarını ileri sürerek, gönüllü kulluğun nedenlerini tiranın faaliyetlerine bağlamıştır.

Machiavelli ve La Boétie'nin insan doğası ve iktidarın meşruiyet kaynağı hakkındaki düşüncelerini inceledikten sonra, T. Hobbes, J. Locke ve J. J. Rousseau'nun bu konulardaki düşüncelerine kısaca değinerek Machiavelli ve La Boétie'nin düşüncelerinin kendisinden sonra gelen düşünürleri nasıl etkilediğini değerlendirebiliriz.

Hobbes'un insan doğasına bakış açısı Machiavelli'yle benzeşmektedir. Hobbes insan doğası ve siyasete dair felsefi argümanlarını İngiliz devrimini anlamak ve açıklamak için kullanmıştır (Kulak, 2014). Hobbes insan doğasının özünde bencil olduğunu vurgular. Ona göre özgür irade yoktur. Maddenin sürekli hareketini kuramının çıkış noktası olarak belirleyen Hobbes, duyum, duygu ve düşünceleri neden-sonuç ilişkileri temelinde açıklamaya çalışır. Hobbes'e göre insan davranışının tamamını açıklayan fizyolojik ilke kendini korumadır. İnsanlar hazza yönelen ve kendilerine zararlı olan şeylerden kaçan bencil yaratıklardır. Bu düşüncelerle bencilliğin kökenini bilimsel açıdan açıkladığını savunan Hobbes, göreceliğe yönelir ve evrensel ahlak kurallarının olmadığını söyler. İnsanların bencilliğinden dolayı ahlak kuralları kişilere göre değişir. Fizyolojik olarak insanın temel güdüsü kendini korumak olduğu için yaşamın korunması ve bu yolda gerçekleştirilen eylemler iyi, tersi durumlar ise kötüdür (Ağaoğulları, 2009: 186).

Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde insanların doğuştan eşit olduğunu, bu eşitlikten güvensizliğin ortaya çıktığını ve güvensizliğin de savaşın sebebi olduğunu iletir. La Boétie'ye benzer bir şekilde insanın doğal olarak toplumsallık eğilimine sahip olmadığını, bu eğilimi sonradan kazandığını ileri sürer. Ancak La Boétie'nin aksine söylemini iktidarın zorunluluğu üzerinden sürdürecektir. Hobbes'un doğa durumu olarak tanımladığı devlet öncesi toplum ya da topluluk insan doğasının özelliklerini yansıtır. Dolayısıyla devlet olmadığında herkes herkese karşı savaş verir. Ancak merkezi iktidar ile birlikte insanlar doğal haklarını kullanabilir. Doğal hak insanın kendi hayatını korumak amacıyla en uygun kabul ettiği her şeyi yapma özgürlüğüdür. Hobbes özgürlüğü dış engellerin yokluğu olarak tanımlar

(Hobbes, 2014: 209-213). Hobbes'a göre, doğal hak ve özgürlük ancak merkezi bir devlet aracılığıyla mümkün olacaktır.

İngiliz kuramcı J. Locke da, Hobbes gibi, kuramını açıklamak için doğa durumu varsayımına başvurmuştur. Ancak, Locke, Hobbes'un tersine, doğa durumunda insanların eşit ve özgür¹¹ olduğunu ileri sürer. Eşitsizlik insan ürünüdür ve yapaydır. Locke'nin insan doğasına dair düşüncelerini doğa durumunda çizdiği toplum modeli üzerinden çıkarabiliriz. Locke'a göre, doğa durumunda doğa yasası geçerlidir. Doğa yasası¹² akıl temelinde tanımlanır ve evrenseldir. Doğa durumunda yaşayan insanlar akıl ölçütüne göre yaşamaktadır. Locke insan doğasına bu aşamada pozitif özellikler yükler. Ancak doğa durumunun bozulması sürecini açıklarken insan doğasına atfettiği pozitif özellikler yerini olumsuz özelliklere bırakır. Çelişkili olan bu durumun gerekçesi doğa durumunun bozulmasını mümkün kılmak içindir. Çünkü Locke'un kuramında iktidar oluştuğunda da bireyin özgürlüğü ve iktidarın meşruiyetini sağlamak için bireyin onayı şart koşulur. İnsan doğasının olumsuz özellikleri doğa durumunun bozulmasına neden olan cezalandırma hakkı üzerine verdiği bilgiler içerisinde yer alır. Doğa durumunda "herkesin saldırganı cezalandırmaya ve doğa yasasının uygulayıcısı olmaya hakkı vardır" (Locke, 2014: 265). Ancak herkes adil olamayacaktır. İnsanlar tarafgirdirler dolayısıyla kendilerini ve kendilerine yakın olanlara iltimas gösterirler. İnsanlarda kötü huyluluk ve oç alma duygusu da baskındır. Bu olumsuz özellikleri sıralayarak insanların doğa durumundan çıkarak iktidarı oluşturduğunu ve insanların gönüllü onaylarıyla birlikte iktidarın meşruiyetinin sağlandığını söyler. Locke, Hobbes'un aksine, doğa durumunu olumsuz tasvir etmemiş ve iktidarın ortaya çıkışını kaos ya da güvenlik ihtiyacına dayandırmamıştır (Kuyurtar, 2014). Locke'a göre, insanların ortak irdeleriyle bir toplum sözleşmesi yaparak doğa durumundan çıkıp devleti oluşturmaları bireysel hak ve özgürlüklerini koruma isteğinden kaynaklıdır. Locke üzerine incelememiz sadece karşılaştırma amacıyla yapıldığı için detaylandırılmayacak olsa da Locke'un kuramında iktidarın ortaya çıkmasının doğal bir hak olarak görülen mülkiyetin güvenliği ile yakından ilişkili olduğunu belirtmek gereklidir.

Çalışmada toplum sözleşmecileri olarak adlandırılan grubun sonuncu üyesi olan J.J. Rousseau'nun insan doğasına bakış açısı La Boétie'nin bakış

---

¹¹ Locke eşitlik ilkesini mutlak olarak tanımlamamaktadır. "Bir başkası üzerinde hakimiyet kurma ve yargılama açısından herkesin eşit hakka sahip olduğu bir durumdur. Özgürlüğü yaratan budur: Kimseye bağlı ya da uyruk olmadan yaşayabilme" (Zabcı, 2009). Dolayısıyla eşit ve özgür olma bu anlamda birbirlerine sıkı bir şekilde bağlıdır.

¹² Doğa yasası belirli bir zaman ve devlette var olan gelenek ve adetlerden farklıdır. Ayrıca pozitif hukuktan da bağımsızdır. İnsanlar arasındaki uzlaşmalarla koyulmuş kurallar ya da devletin uygulamadaki yasaları değildir. Doğa yasası normatif kuralları içerir. Bu sebeple evrenseldir.

açısına benzemektedir. Rousseau da, Locke ve Hobbes gibi, insanların iktidar oluşturmadığı varsayımsal dönemi doğa durumu olarak tanımlar. Rousseau, Hobbes ve Locke'un doğa durumu tanımlamalarını eleştirirken, doğa durumundaki doğal insanla uygar insanın özelliklerini birbirine karıştırdıklarını ve uygar insana ait nitelikleri doğal insana yüklediklerini söyler. Ayrıca Hobbes ve Locke'un bilinçli veya bilinçsiz olarak doğa durumuna tarihsel gerçeklik yüklemelerini de eleştirir (Ağaoğulları, 2010: 35).

Rousseau doğal insanı toplumsal insana ait olan her şeyin yokluğuyla tanımlamıştır. Doğal insan eşit ve özgürdür. Bu insanı yönlendiren iki temel dürtü vardır: kendini sevme ve merhamet. Aklın dayanağı merhamet olarak tanımlanırken (Rousseau, 1995: 121), insanın kendisini sevmesi bencillik olarak adlandırılmıştır. Ancak bu bencillik Hobbes'un insanın temel dürtüsü olarak tanımlandığı kendini koruma özelliğinden dolayı doğa durumunda tanımladığı gibi kaosu doğurmamaktadır. Çünkü kendisini seven bencil insan çatışmacı bir ilişkiye girmek yerine kendisini korumak içgüdüğü ile yalnızlaşmayı tercih eder. Merhamet ise hemcinslerin acı çekmesinden duyulan hoşnutsuzluktur. Merhamet duygusu insanların birbirine karşı saldırgan bir tavır içine girmelerini önler. Dolayısıyla doğa durumunda Hobbes'un tanımladığı gibi kaos ortamı yoktur. İnsan doğal olarak iyidir ancak bu iyiliğe ahlaki bir anlam yüklenmemektedir.

Rousseau *Toplum Sözleşmesi* eserine “insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur” (Rousseau, 2015: 4) sözleriyle başlar. Rousseau insanların devleti kurma sürecini dört evrede açıklamıştır. Özgür ve eşit olan toplumsallaşmamış doğal insan güçsüzlüğü nedeniyle hemcinsleri ile bir araya gelmeye mecbur kalır. Bu aşamada aile kuran ve iletişim yeteneklerini geliştiren insanlar işbölümü sürecini başlatarak aralarındaki ilk eşitsizliği de ortaya çıkarırlar. Doğal eşitsizlikler dışında eşit olan kadın ve erkek, işbölümü süreci ile eşitsiz konuma geçmiştir. İnsanların özgürlüğünü ellerinden alan en önemli gelişme ise tarım ve madenciliğin keşfidir. Bu gelişme özel mülkiyetin doğması ve insanlar arasında çıkar çatışmasının başlamasıyla devam edecektir. Bu süreç insan doğasının bozulması ve bencilliğin merhametin yerini almasıyla Hobbes'un tanımladığı kaos sürecine doğru ilerleyecektir. Özel mülkiyet ile birlikte ortaya çıkan eşitsizlik belli kesimlerin diğerlerini köleleştirmelerine, onlara hakimiyet kurmalarına neden olacaktır. İşte devlet bu iktidar sahiplerinin koyduğu yasalar ile ortaya çıkacaktır. Rousseau bu durumu “yalancı sözleşme” olarak açıklar (Kalfa & Ataay, 2015). Devlet bu süreçle ortaya çıkmıştır. Rousseau, Hobbes'un doğa durumunda tanımladığı kaosa karşı çıkmıştır ancak devletin gerekliliğini savaşa bağlamasına hak vermiştir. Bu konuda Hobbes'u eleştirdiği nokta savaş durumunu doğa durumundaki insanlara yüklemesidir.

Machiavelli ve La Boétie'nin insan doğasına bakış açılarının karşılaştırmasını yaptıktan sonra toplum sözleşmecilerinin insan doğası ve

iktidarın ortaya çıkışı düşüncelerini incelediğimizde düşünürlerin birbirlerine benzer ve birbirlerinden farklı fikirleri olduğu ortaya çıkmıştır. La Boétie'nin düşüncesinde olduğu gibi toplum sözleşmecilerinin düşüncelerinde de insanların iktidar kurulmadan önce özgür ve eşit olduğu düşüncesi hakimdir. Machiavelli haricinde incelediğimiz diğer düşünürler insanlar arasındaki eşitsizliği siyasal otoritenin kurulmasına bağlamışlardır. Locke ve Rousseau'nun insan doğasına ilişkin görüşleri La Boétie'nin ileri sürdüğü gibi olumlu özellikler sergilese de iktidarın ortaya çıkışının açıklanması için Machiavelli ve Hobbes'un insan doğasına bakış açılarına yöneldikleri görülmektedir. Toplum sözleşmecilerinin doğa durumunun bozulmasının nedeni olarak sundukları en önemli etken ise mülkiyetin ortaya çıkmasıdır.

4. İnsanlar Devlete Neden İtaat Eder?

İnsanların iktidara neden itaat ettiği sorunsalı belki de insanlık tarihinde hiçbir zaman gerçek anlamda çözümlenemeyecektir. Düşünürlerce gerçekleştirilen insanın doğasını çözümlene tartışmaları, doğa durumu tasvirleri hem bu sorunun cevabını aramak hem de istenilen iktidar biçimine ulaşmak için araç olarak kullanılmıştır. Karşılaştırmasını yaptığımız düşünürler arasında doğa durumu tartışması yapmayarak var olan durum üzerinden insan doğasını çözümlenerek ideal sistemine ulaşmaya çalışan tek düşünür Machiavelli'dir.

Machiavelli'ye göre insan doğası olumsuz özelliklerle dolu olduğu için insanlar ancak devletin hakimiyeti altında mutlu olacaklar ve bağımsız olan bu devlette toplumsal kurumlara uygun hareket ederek yaşadıklarında özgür olabileceklerdir. Buradan hareketle insanların iktidara itaat etmelerinin asıl gerekçesi içinde buldukları toplumun refahının artması ve özgürlüğünün korunmasıdır.

Aristoteles, “insanın doğadan siyasal bir hayvan” (*zoon politikon*) (Aristoteles, 2006: 9) olduğunu söylese de, La Boétie ve toplum sözleşmecileri bu fikre katılmamaktadır. İnsanın doğasını kaybederek sonradan siyasallaştığını belirten La Boétie, siyasal yapıların insanın doğasına aykırı bir şekilde oluştuğu için kötülüğü bünyelerinde barındırdıklarını söyler. Peki, bu siyasallaşma durumu nasıl gerçekleşmiştir? La Boétie bunu bir kaza olarak adlandırır fakat bu kazanın nasıl gerçekleştiğine ilişkin bir bilgi vermez. Söylev'de verilen tarihsel örneklerden bu kazanın nasıl gerçekleşmiş olduğu konusunda çıkarım yapabileceğimiz üç yöntem sunmuştur. Bunlar, “kuvvet yolu”, “hile yolu” ve “üçüncü yol”dur (Ağaoğulları, 2008: 292).

Kuvvet yolu, bazı insanların zor kullanarak diğerleri üzerinde egemenlik kurmalarıdır. Hile yolu, halkın kurnazlık sonucu ya da kendi kendisini aldatarak tiran karşısında özgürlüğünü yitirmesidir. Üçüncü yol ise, halkın nedensiz bir şekilde kendisini boyunduruk altına sokan siyasal iktidarı yaratmasıdır. Bu evre siyasal toplumun “hükmetme-boyun eğme” ilişkisinin

kurulduğu aşamayı açıklamak için anlamlıdır. Fakat siyasal iktidarın pekiştirilerek gönüllü kulluğun yaratılması için ikinci bir aşamaya ihtiyaç vardır ki o da “buyurma-onama” ilişkisidir (Ağaoğulları, 2008: 292-293).

Söylev’de halkın “boyun eğme” durumundan “onama” durumuna geçişinin, ekonomik çıkar, güvenlik, korkaklık ya da servet tutkusundan kaynaklanmadığını, asıl rolün iktidar tarafından oynandığını belirtilir. Gönüllü kulluğun iki nedeni vardır. Birincisini görenekler, alışkanlıklar ya da eğitimidir. Kültürel ve ideolojik yapılar vasıtasıyla siyasal iktidar boyun eğme aşamasındaki insanlardan sonra gelen ikinci kuşağın üzerinde özellikle etkili olmaktadır. La Boétie’ye göre “ilk başlarda, kuvvetle alt edilmişlikten dolayı zorlama nedeniyle hizmet edildiği bir gerçek. Fakat bundan sonra gelen kuşak, özgürlüğü hiç görmeyip tanımadığından dolayı, pişmanlık duymadan hizmet eder ve ondan öncekilerin zorla yaptıklarını seve seve yerine getirir” (Boétie, 2014: 32). Bu kuşak özgürlüğü hiç tatmamış, tanımamıştır, tamamıyla kölelik içinde eğitilmiş ve doğal haklarından, doğalarından haberleri olmadığı için aldıkları eğitime göre yaşamlarına devam etmektedir. İkinci kuşağın durumunu Platon’un “Devlet” adlı eserinde kurguladığı “mağara mitosu”ndaki zincire bağlı insanların durumlarına benzetebiliriz. Platon mağara mitosunda, yeraltında mağaramsı bir yerde bulunan insanların çocukluklarından beri ayaklarından ve boyunlarından zincire vurulmuş olarak bu mağarada yaşadıklarını ve hareket edemediklerini söylemiştir. Bu insanların arka taraflarında yüksek bir yerde büyük bir ateş yanmaktadır. Bu ateş ile insanların arasında bir duvar vardır. Bağlı halde bulunan insanların tek gördükleri ve bildikleri şey bu duvarın üzerinde hareket eden şeylerin gölgeleridir. Bu tutsak insanlar için hayatın gerçeklikleri ancak gördükleri, gerçeğin yansıması olan gölgelerdir (Platon, 2007: 231-232). La Boétie’nin bahsettiği ikinci kuşak tam anlamıyla mağara mitosundaki insanlara benzemektedir. Doğa’larını bilmeyen ve siyasal iktidarın onlar için tanımladığı gerçeğin dışına çıkamayan insanlardır.

İkinci kuşak, siyasal iktidarı devirmeye yönelik herhangi bir eylemde bulunamaz. Çünkü bunu gerçekleştirebilmeleri için doğalarının özüne kavuşmaları, özgürlüğü tanımaları gerekmektedir. Oysa bu kuşak mevcut siyasal iktidarı sevip benimsemektedir. Sürdürdükleri yaşamdan farklı bir yaşam biçiminin olabileceğinin farkında değildir. La Boétie insanın iki farklı doğaya sahip olduğunu belirtir. İnsan iki ayrı doğaya sahip olan yegâne yaratıktır. Siyasal iktidarın oluşması sonucu, insanın birinci (gerçek) doğası yerini ikinci doğasına bırakır ve oluşan yeni insan kulluğu benimsemiştir (Gönen, 2013). Gönüllü kulluk¹³, “insanın boyun eğmeye rıza göstermekle kalmayıp, kulluğu sevip ona gönülden bağlanmasıdır” (Ağaoğulları, 2008: 296). Eğitimle, göreneklerle ve alışkanlıkların yaratılması sonucu oluşan bu

---

¹³ Göze bu durumu Türkçe’ye “iradi kölelik” olarak aktarmıştır (250).

ikinci doğa birinci doğayı tamamen unutturacaktır. Bu aşama ile iktidar “hükmetme-boyun eğme” ilişkisine “buyurma-onama” ilişkisini ekler. İktidar tarafından hegemonya¹⁴ kurulmuştur. Eğitim ve görenekler kullanılarak “zor”un yerine “rıza” konulmuştur.

La Boétie gönüllü kulluğun oluşma sürecini çözümlmeye başladığında ekonomik çıkar, güvenlik, servet tutkusu gibi faktörlerin kulluk sürecinde etkisinin olmadığını savunmasına karşın iktidarın gönüllü kulluğu sürdürmek için sadece eğitim ve alışkanlıkları kullanmadığını belirtir. Kendisiyle çelişerek iktidar tarafından kullanılan diğer yöntemleri sayarken ekonomik çıkar ve servet edinme öğelerini de sıralamıştır. İktidarın kullandığı araçlardan ilki, halkın zevk ve eğlenceye alıştırılması ve boş şeylerle ilgilenmelerini sağlamaktır. “Tiyatrolar, oyunlar, eğlenceler, gösteriler, acayip hayvanlar, madalyonlar, tablolar ve diğer uyuşturucular eski halklar için kulluklaşmanın yemi, özgürlüğü yitirmenin bedeli, tiranlığın araçlarıdır” (Boétie, 2014: 43). Diğer yöntem ise, iktidarın halka belli maddi çıkarlar sağlayarak halkın algısı ile oynamak ve onun iktidara daha kuvvetli duygularla bağlanmasını sağlamaktır. La Boétie, “özgürlüğüne yeniden kavuşmak amacıyla çorba tasını terk edemeyen halk”ın (Boétie, 2014: 43) kendisine dağıtılanın aslında kendisinden fazlasıyla alınanın küçük bir kısmının geri dönüşü olduğunu fark edemediğini söyler. Halk kısa dönemli çıkarları uğruna, iktidara kulluğa devam etmekte ve sistemin devamını sağlamaktadır¹⁵.

İktidar ikinci kuşağın bilinçlenmesi ve kulluğunun farkına varamaması için cehaletin ve hurafelerin yaygınlaştırılmasına özen gösterir (Ağaoğulları, 2008: 299). Halkı uyandırabilecek aydınlar sınırlandırılır. Hurafelerle din adamlarının toplumdaki konumları etkinleştirilir. Din siyaset için kullanılırken en önemli sav iktidara tanrısallık yüklemektir. Bu yöntemlerle siyasi iktidar (tiran) kulluğu sadece fiziksel olarak değil, duygusal olarak da ele geçirmiş olur. Egemen devlet olarak merkezileşmek ve ortaya çıkmak için ise “hükmetmenin sırrının ve işleme aracının, tiranlığın desteğinin ve temelinin” (Boétie, 2014: 49) kurulması gerekmektedir. La Boétie burada Machiavelli’nin Prens eserinde bahsettiği var olan durumun çözümlenmesi ile iktidarın sürdürülebileceği ve etkinleştirilebileceği fikrine yakın bir sav ileri sürmüştür.

---

¹⁴ Hegemonya, Antonio Gramsci’nin (1891-1937) yazılarında, “baskın toplumsal sınıfın zor kullanmak yerine egemenliği altındakilerin rızasını kazanarak iktidarını kullanma kabiliyetine işaret eder” (Heywood, 2015: 276; Sancar, 2005: 206).

¹⁵ La Boétie’nin Antik Yunan okumalarının tam olduğunu düşünerek bu duruma Peisistratos dönemini örnek gösterebiliriz. Her ne kadar Peisistratos’u kesin olarak tiran şeklinde tanımlamasak da, döneminde uyguladığı politikalar Söylev adlı eserde verilen örneklerle ciddi şekilde benzemektedir. Bu konuda daha detaylı bilgi için Yetiş’in makalesi incelenebilir (Yetiş, 1999).

Hobbes insanların doğa durumundaki haklarından vazgeçerek iktidarı sözleşme ile oluşturmasını ve iktidara itaat etmesini güvenlik ihtiyacına (kaos halinden çıkmaya) bağlamıştır. Locke ve Rousseau böyle bir kaos durumundan bahsetmeler de güvenlik gerekçesi onlar için de iktidarın korunması ve iktidara itaat için kullanılmıştır. Hobbes'un aksine La Boétie, Locke ve Rousseau doğa durumundaki durumu iktidarın olduğu topluma yeğ tutarlar. La Boétie Söylev'de açıkça iktidarın her türlüünü reddetmesine karşın Barrere, Söylev'in "Prens" eserine karşı yazılmış örtülü bir cevap olabileceğini iddia etmiş, halk ve hükümdar arasında anayasal bir denge oluşturmak için yazılmış olabileceğini eklemiştir (Keohane, 1977: 121). İncelememizde La Boétie'nin Machiavelli'ye karşı savlar sunduğunu tespit edebilmemize karşın, iktidarın anayasa ile sınırlandırılmasını savunan bir görüşüne rastlanmamıştır.

5. Söylev'de Devletin Yapısı

La Boétie Söylev'in ilk bölümlerinde gönüllü kulluğun failini halk olarak tanımlarken, yukarıda da açıkladığımız gibi kulluğun tek sorumlusunu halk olarak tanımlamamıştır. Bu karşılıklı ilişkinin diğer tarafı tirandır. Ancak tiran bu sorumluluğu tek başına taşımaz, çünkü "Bir" in iktidarının ardında devlet mekanizması vardır. La Boétie'nin tirana yönelik eleştirileri kendisinden sonra egemenlik olarak tanımlanan modern devlete özgü gücün yansımalarıdır. La Boétie bu gücü egemenlik olarak tanımlamasa da bu gücün doğasından kaynaklı olarak tiranlığı içinde barındırdığını ortaya koyar. İktidara geliş nasıl olursa olsun (ister babadan oğula geçerek, ister halkın seçimi ile) iktidarın özünün tiranlığı barındırdığını söyler. La Boétie'nin çizdiği tiran sadece kaba güce dayalı ve korku imparatorluğu yaratan bir kişi değil, iktidarını halka benimsetmiş, meşruiyetini kazanmış ve toplumsal uzlaşmayı sağlamıştır. Halk bu sebeple gönüllü kulluğu benimseyip sürdürebilmektedir. Dolayısıyla metni derinden okuduğumuzda "tiran egemenden, tiranlık da kurumsallaşmış merkezi siyasi iktidardan başka bir şey değildir" (Ağaoğulları, 2008: 302).

Devlet aygıtı Söylev'de bir sürü göze, ele, ayağa sahip tiran üzerinden açıklanmıştır. Tiran, "iki gözü, iki eli ve bir bedeni" (Boétie, 2014: 25) olan sıradan bir insandır, fakat halk ona kendi uzuvlarını bağışlamıştır. Dolayısıyla tiranın halkın tamamını gözetleyen ve yöneten modern devlet aygıtını kurması sağlanmıştır. La Boétie bu sözlerle sanki Hobbes'un *Leviathan*'ını tarif etmiş, onun gücünü ortaya koymuş ve devletin doğası hakkında embriyonik bir teori sunmuştur (Keohane, 1977: 127; Sparling, 2013: 487-489). *Colosse*¹⁶ benzetmesi ile siyasi iktidarı elinde bulunduran tiranı betimlerken, *Colosse*'yi ayakta tutanın onun kaidesi (temel) yani devlet örgütü

---

¹⁶ Rodos'ta bulunduğu inanan Büyük Apollon heykeli.

olduğunu vurgular. Burada iktidarın kaynağının halk olduğuna ilişkin yaptığı vurguya değinmek önemlidir. Halka verdiği öğütlerde tirana karşı savaşmanın dahi gereksiz olduğunu, ona itaat edilmediğinde zaten kaidesinin ayaklarının altından kayacağını söylemiştir.

Machiavelli ile başlayan laik iktidar kurgusunun La Boétie’de de devam ettiğini görmekteyiz. Önemli olan diğer bir detay ise ikisinin de iktidarın kaynağını halkın rızasına dayandırmış olmasıdır. Fakat Machiavelli iktidarın prens tarafından nasıl elde edilip sürekliliğinin nasıl sağlanacağına odaklanırken, La Boétie bireysel özgürlüğe odaklanmıştır (Boétie, 2008: 10).

La Boétie tiranın tek başına olmadığını ve iktidarını sadece şiddete dayandırmadığını söyler.

“Tiranı koruyan atlı insan bölükleri, yaya insan sürüleri ya da silahlar değildir... Tirana destek olan ve tüm ülkeyi kulluk altında tutan hep dört ya da beş kişidir. Her zaman için beş ya da altı kişi tiranın gözüne girmiş gerek kendilerinden gelen istekle gerek tiranın çağırmasıyla ona yaklaşmış... Bu altı kişinin de çıkar sağladığı altı yüz kişisi vardır... Bu altı yüz kişi, buyruklarında altı bin kişiyi tutarlar... Bundan sonra gelenler çok daha fazla kalabalıktır” (Boétie, 2014: 52).

Karşı çıkılan durum sadece tiranlık değildir, aynı zamanda sistemin içerisinde bulundurduğu yozlaşmayı da net bir şekilde eleştirmiştir (Sparling, 2013: 486). La Boétie’nin betimlediği tiranın yönetimindeki devletin 20. ve 21. yy. *totalitarizm* ve *kleptokrasiler*den (hırsızlar yönetimi) farklı olmadığını görebiliriz. Ancak La Boétie’nin yaşamını sürdürmek için icra ettiği meslek düşünülünce kendisinin de bu yozlaşmanın bir parçası olduğu yorumunu yapmamız yanlış olmayacaktır.

Tiranın iktidarı kendi kabiliyetinden ya da halkın ondan korkmasından değil, sistemi yürüten devlet mekanizmasından kaynaklanır. *Klientalist* bir sistemle kurulan bu egemenlik biçimi toplumun tamamını piramitsel bir biçimde kapsar (Göze, 1969: 252). Hiyerarşinin en üstündeki tiran, bu yapı sayesinde halkın tamamını kontrol edebilmekte ve yönlendirebilmektedir. Ona göre yozlaşmanın en derin noktası insanların birbirlerini anlama, empati kurma özelliklerinin klientalist mantıkla aşındırılması ve toplumun atomize bireyler haline getirilmesidir (Sparling, 2013: 492).

Devleti oluşturan bu mekanizma ile kimisi “ateşli bir yükselme hırsıyla” (Boétie, 2014: 53) kimisi ise “hatırı sayılır bir para tutkusu” (Boétie, 2014: 53) ile tirana bağlanır, kendilerini tiran ile özdeşleştirerek, konumları ne olursa olsun bir başkasının efendisi olmayı arzularlar. “Büyük tiranın altında kendilerini küçük tiranlar yapabilmek için çevresinde toplanıp onu desteklemeye başlarlar” (Boétie, 2014: 53). Bu şekilde tiranlık toplumun tamamını kapsayan “toplumsal bir olgu” (Ağaoğulları, 2008: 304) şeklini alır.

Sistem bu şekilde kurulduktan sonra tiranın iktidarını sürdürmek için herhangi bir faaliyette bulunmasına gerek kalmaz çünkü “tiran, uyruklarını birbirine kırdırarak kulluklaştırdı” (Boétie, 2014: 54). Oluşturulan piramit biçimindeki yönetim ağı ile üst katmanlarda bulunanlar kendilerinden aşağıdakileri baskı altında tutabilmek için kulluğa razı olmaya devam ederler. Her kademenin bir küçük tiranlar grubu oluşmuş olur ve bu da düzenin sahiplenilmesini ve hükmetme ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlar. La Boétie burada tiran halk karşıtlığına küçük tiranları da eklemiştir.

La Boétie iktidar oluşturulduktan sonra tiranın bir şey yapmasına gerek kalmadığını vurgulamasına karşın, Machiavelli *Prins* eserinde bu duruma farklı bir yorum getirmiştir. Prese verdiği öğütlerde hayatın sürekli değişim içerisinde olduğunu ve bu değişim takip edilip yerinde kararlar verilmezse iktidarın sürdürülemediğini vurgulamıştır. Machiavelli bu durumu bilimsel olarak çözümlenmiştir. İnsanlık tarihini incelediğimizde çok güçlü tiranların iktidarlarını devam ettiremediklerine şahit olmaktadır.

Söylev’de tirana daha yakın olanların kulluk seviyelerinin daha fazla olduğunu vurgulayan La Boétie halkın “ne kadar kulluklaştırılmış olursa olsun yalnızca kendine söyleneni yerine getirmekle yükümlü” (Boétie, 2014: 55) olduğunu, tirana yakın olanların ise tirana itaat etmelerinin yeterli olmayacağını onu hoşnut etmek zorunda olduklarını söyler. Tirana yakın olanlar (bürokrat, devlet görevlisi vb.) tiran tarafından her an gözden çıkarılabilecekleri gibi, halkın yaşadığı tüm sıkıntıların nedeninin ve nefret hislerinin tek odağı durumuna da düşerler. “Doğal olarak, halk katlandığı acıdan dolayı tiranı değil, fakat kendini yönetenleri suçlar... Tüm belalardan... ve her türlü kıtlıktan dolayı bunları sorumlu tutar... vahşi hayvanlara duyduklarından daha fazla tikslenme duyarlar” (Boétie, 2014: 61).

Devlet mekanizması bir kez kurulduktan sonra tekrar ortadan kalkması mümkün görünmemektedir. Halk kendisini tiranın kişiliğiyle özdeşleştirmekte ve devlet sisteminin içerisinde kendisine yer bulmaya çalışmaktadır. Sisteme sadece itaat ederek, göreceli olarak dışında kalanlar ise devletin egemenliğine ya da tirana karşı bir eleştiri yöneltmemekte, tüm sorunların kaynağını kendilerini yöneten küçük tiranlarda aramaktadırlar. Bu sebeple La Boétie halkın tekrar doğa durumuna dönüp özgürlüğü elde etme ihtimalini görememiş ve tiranın cezasını Tanrı’ya bırakmıştır. La Boétie, kurumsallaşmış iktidarın kendisine karşı çıkmıştır, çünkü tiran öldüğünde yerine yeni bir tiran gelecektir (Keohane, 1977: 127). Tüm bu karamsar çizgiye rağmen La Boétie sistemin dışında kalan ve sistemi dağıtabilecek bir çıkış yolundan da bahsetmektedir.

6. Gönüllü Kulluktan, Aydınlığa

Söylev’in satır aralarında La Boétie yukarıda açıkladığımız kulluk sisteminden kurtulma yolları olduğunu belirtir. Kulluk bilinci, halkın özgür

doğasını kaybetmesinden yani “özgür düşünme ve akıl yetisini” (Ağaoğulları, 2008: 307) kullanamamasından dolayı oluşmakta ve ortaya çıkmaktadır. Halk, iktidarın kurduğu hegemonya ile sistemin dışına çıkamamakta ve farklı bir yaşam biçimi olabileceğini düşünememektedir. Özgürlüğe kavuşmanın tek yolu gönüllü kulluk bilincinin ortadan kaldırılmasıdır. Ama bu nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirilecektir.

“Her dönemde diğer insanlardan daha iyi doğmuş bazı kişiler bulunur. Bunlar boyunduruğun ağırlığını hissedip sürekli ondan kurtulmaya çalışırlar ve bağımlılığa hiçbir zaman alışamazlar... Kendilerinden öncekilerin durumlarını düşünmeden edemezler... Kendiliğinden iyi bir kafa yapısına sahip olan bu kişiler, kafalarını eğitim ve bilgiyle daha da sağlamlaştırmışlardır. Bu kişiler, özgürlük yeryüzünde tümüyle yok olsa bile, özgürlüğü düşleyerek, hissederek ve hala onun tadını duyumsayarak kölelikten en ufak bir tat alamazlar” (Boétie, 2014: 38-39).

İşte sistemin bağıını çözebilecek, gönüllü kulluktan sıyrılabilecek kişiler bu aydınlardır ve umut bu kişilere bağlanmıştır. Bilgiyle donanmış bu eğitilmiş kişilerin (aydınlarnın) halkı özgürlüğü aramaya, özgürlüğünün peşinden koşma duygusuna sahip olmaya yöneltmeleri gerekmektedir ki, bu kolay bir iş değildir. Çünkü kulluk gönüllü olarak yapılmakta ve iktidar da bu durumu her daim yeniden üretmektedir. Sistem insanların aydınlanmasını engellemek için bireyleri sürekli denetim altında tutmaktadır. Sistem sadece kendi çıkarına hizmet eden bilgili insanların yaşamasına müsaade etmekte sistemin dışına çıkanların kendilerini ya da düşüncelerini ortadan kaldırmaktadır.

Söylev’in bir bölümünde La Boétie, tirana ve yöneticilere karşı terörist eylemleri yüceltmıştır. “Erdemli bir biçimde ülkelerinin kurtulmasını tasarlayan Hermodius, Aristogiton, Thrasybules, yaşlı Brutus, Valerius ve (genç) Dionysos¹⁷ bunu başarıyla uygulamışlardır” (Boétie, 2014: 40). Burada bahsi geçen isimler ülkelerindeki tiranları deviren kişilerdir. Buradan da çıkarabileceğimiz gibi La Boétie, aydınlara özgürlük yolunda eylemde bulunmalarını, “ölmeyi ve öldürmeyi göze alarak” (Ağaoğulları, 2008: 309) halka sistemi sorgulatacak faaliyetlerde bulunmalarını önerir.

Söylev’in tutarsızlıklarından bir tanesi bu durumdur. Eserin başlangıcından itibaren tirana itaat etmemenin onun ortadan kalkması için yeterli olduğunu belirten La Boétie, eserin bu bölümünde eyleme geçme önerisi sunarak kendisiyle tekrar çelişmektedir.

---

¹⁷ Hermodius ile Aristogiton, Atina tiranı Peisistratos’un oğlu tiran Hipparkhos’u öldüren kişilerdir. Thrasybules İ.Ö. 409’da Atina’dan tiranlığı kovan kişidir. Yaşlı Brutus ile Valerius Publicola, tiran Tarçinius’u devirip Roma Cumhuriyetini kuranlardır. Genç Dionysos ise tiran yaşlı Dionysos’u devirip, daha sonra da Syraküza’da kendi tiranlığını kuran kişidir (Boétie, 2014: 40).

Sonuç Yerine

La Boétie, insan doğasının özgür olduğunu eserinin tamamında vurgular ve insanların sonradan siyasallaştığını belirterek iktidarın sorgulanması sürecini başlatır. La Boétie, Locke ve Rousseau insan doğasına olumlu özellikler atfetmişler ve iktidarın oluşmasından önce bulunulan durumu (doğa durumu) idealleştirmişlerdir. Hobbes'un iktidarın kuruluşuna bakış açısı incelediğimiz diğer düşünürlerden farklı olsa da insan doğasını eşit ve özgür olarak kabul etmiştir. *Leviathan* eserinde insanlar arasında yapılan sözleşme ile devleti oluşturarak insanların sonradan siyasallaştığı mesajını vermiştir. Ancak Hobbes, Machiavelli'nin çizgisinden ilerleyerek insan doğasına olumsuz özellikler yüklemiştir. Hobbes da Machiavelli gibi insanların iyiliğinin ve refahının merkezi otoritenin varlığıyla mümkün olabileceğini savunmuştur.

La Boétie, Söylev'de iktidarın ortaya çıkış sürecini üç madde ile tanımlamaya girişmiş, fakat bu olasılıkları incelemek yerine iktidarın varlığını nasıl sürdürdüğüne odaklanmıştır. İnsanların neden itaat ettiklerini başlangıçta onların özgürlük istencini kaybetmelerine bağlamış, ancak bu durumun tiranın faaliyetleriyle devam ettiğini saptayarak bu ilişkinin karşılıklı olduğunu vurgulamaya koyulmuştur.

Gramsci, hegemonya kavramını farklı koşullar ve yapısal durumlar için kullansa da, hegemonya kavramının La Boétie'nin bahsettiği buyurma-onama ilişkileri ile temelde yakın bağları vardır. Halkı suçlamaktan vazgeçmesini kulluğu kabul eden kuşaktan sonra gelen kuşağın özgürlüğü hiç tanımamasına bağlamıştır. Bu kuşak buyurma-onama aşamasının sorunsuz işlediği döneme karşılık gelmektedir. Louis Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* isimli çalışmasında aktardığı yöntemlerin birçoğunu La Boétie gönüllü kulluğun devam ettirilmesi sürecinde kullanılan araçlar olarak (din, kültür, gelenek vs.) tanımlamıştır.

İnsanların iktidara itaat etmelerinin nasıl sağlandığını bu şekilde açıklayan La Boétie, "bir"ın yönetimi olarak aktardığı tiranın faaliyetlerine odaklandığında ise, tiran üzerinden devlet mekanizması tanımlar. Tiranın iktidarının kendi kişilik özelliklerine bağlı olmadığını, ona iktidarını sağlayanın ardındaki örgütlenmiş yapı olduğunu vurgular. Halka öğütlerinde sadece tirana itaat etmemelerinin onun ortadan kalması için yeterli olduğunu belirtmesine rağmen diğer taraftan tiranın sadece iktidarın görünen yüzü olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla tirana itaat etmeyi bırakan halk tiranın ortadan kalkmasını sağlasa dahi oluşan örgütlü yapı (küçük tiranlar) iktidarı korumaya devam edecektir. Tıpkı iktidarın ortaya çıkışının sorumluluğunu önce insanlara yükleyip daha sonra tiranın faaliyetlerine odaklanarak tirana itaat edenleri özgürlüğü tanımayan kuşak olarak tanımlaması gibi, bu durum da La Boétie'nin Söylev'in başlangıcından itibaren savunduğu "kötülüğün, zorbalığın kaynağı iktidardır" söylemiyle

çelişmektedir.

La Boétie'nin fikirleri farklı dönemlerde farklı ideolojilerin söylemlerine göre yorumlanarak çeşitli biçimlerde kullanılmıştır. İktidarı tamamıyla yadsınması onun anarşist olduğu yönünde fikirlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Heywood'un da belirttiği üzere, anarşizmin temel özelliği, devlete, devletin kurumları olan hükümet ve hukuka karşıtlığıdır. Anarşistler baskı ve zorunluluğun olmadığı, bireylerin özgür iradeleriyle ve gönüllü olarak işlerini yürüttüğü devletsiz bir toplumu tercih ederler (Heywood, 2014: 192). Anarşistlerin, La Boétie'nin görüşlerine benzer bu tanımlamaları onun anarşist olarak yorumlanmasına neden olmuştur. “Hiçbir otoriteye inanan, insanların eşit ve özgür bireyler olabilmesi için kişileri baskı altında tutan bütün kurumların feshedilmesini savunan anarşizm” hiçbir otoriteyi kabul etmemektedir (Uğur, 2010: 139). Oysa La Boétie, “aile büyüklerimize itaatkâr olup aklın buyruğunda bulunacaktık” (Boétie, 2014: 27) diyerek ailenin otoritesini doğa durumunda dahi kabul etmiştir. Ayrıca eserinin sonunda da “tümüyle özgürlükçü ve yumuşak huylu olan Tanrı'ya, tiranlıktan daha aykırı bir şey olamaz” (Boétie, 2014: 62) yargısında bulunup tiranın cezasının Tanrı tarafından verileceğini söylemiştir. Görülüyor ki, La Boétie iktidarın kaynağını din olarak açıklamıyor olsa da, dini bir otorite olarak kabul etmektedir. *Ocak Fermanı Üzerine İnceleme* adlı eserinde de, devletin içerisinde Katolik-Protestan ayrılığının devleti ikiye böldüğünü söyleyerek, dinin devletin kontrolünde olması gerektiğini savunur. İktidarı kötülüğün kaynağı olarak sunmasına karşın, bu bildiride belirttiği Kilise iktidarının da monarşiye ait olduğu görüşü, Söylev eseriyle taban tabana zıttır. La Boétie'yi anarşist olarak tanımlamamız zordur, ancak metni anarşist bir metin olarak yorumlanabilir.

La Boétie'nin Söylev adlı eserinde tartıştığı, insanların neden iktidara boyun eğdikleri, iktidarların hakimiyetlerini nasıl korudukları gibi sorular günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. İktidara ilişkin yaptığı yorumlar ve sorduğu sorular modern siyasal teoride halen günceldir. Demokratik olmayan rejimlerin iktidara ilişkin faaliyetleri Söylev'de açıklanan hükmetme yöntemleriyle örtüşmektedir. La Boétie'nin tartıştığı bu konular iktidarın sınırlandırılması, insanların eşit ve özgür olduğu fikrinin yerleştirilmesi ve demokratik yönetimlerin kurulması yolunda atılan önemli adımlardan bir tanesidir. Erken bir kaynak olarak ortaya attığı fikirler toplum sözleşmecileriyle özellikle Locke ve Rousseau'nun toplum sözleşmeleriyle iktidarın kaynağının halk olduğu vurgusuyla pekiştirilmiş ve demokratik yönetimlere ulaşma süreci perçinlenmiştir. Ancak günümüzde özellikle Batı toplumlarında insanların siyasete ve iktidara ilişkin ilgileri azalmaktadır. Bu durumun nedenlerinden biri olarak ekonomik gelişme gösterilmektedir. Demokratik olarak adlandırılmalarına karşın bu ülkelerde iktidar süreçlerini La Boétie üzerinden incelemek farklı sonuçlar ortaya koyabilecektir. Bu incelemede La Boétie'nin vurguladığı iktidarın özünde kötülüğü barındırdığı

Étienne De La Boétie Üzerine Bir İnceleme

---

fikri temelinde iktidara eleştirel yaklaşılması ve tiranın kullandığı araçların modern demokrasilerdeki karşılıklarının aranması, bu ülkelerdeki demokrasinin seviyesini de gözler önüne serecektir.

Kaynaklar

- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2011). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2008). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*. Ankara: İmge Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2009). Thomas Hobbes: Ölümlü Tanrı. M. A. Ağaoğulları & L. Köker (Ed.), *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı* (ss. 163–281). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aristoteles. (2006). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Yayınları.
- Bağce, E. (2016). *Okur-yazar.net*. Okur-yazar.net: <http://okur-yazar.net/klientalizm-ya-da-yanasmacilik-2903> (Erişim tarihi: 25 Mart 2016).
- Boetie, E. D. (2014). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*. (M. A. Ağaoğulları, Çev.) Ankara: İmge Yayınları.
- Boetie, E. D. (2008). *The Politics of Obedience: The Discourse of Voluntary Servitude*. (H. Kurz, Çev.) Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Coşkun, S. (2014). Jean-Jacques Rousseau. A. Tunçel & K. Gülenç (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e* (ss. 294–308). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- García-Alonso, M. (2013). La Boétie and the Neo-Roman Conception of Freedom. *History of European Ideas*, 39 (3), 317–334.
- Gönen, M. (2013). *Çoğunluk, La Boetie ve Gönüllü Kulluk*. Paradoks Film Dergi Sine Felsefe: <http://www.paradoksdergi.com/index.php/sine-felsefe/80-cogunluk-filmi-la-boetie-ve-gonullu-kulluk-metin-gonen-paradoks-dergi> (Erişim tarihi: 25 Mart 2016).
- Göze, A. (1969). 16. Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXXV (1-4), 244-277.
- Göze, A. (2016). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Gülenç, K. (2014). Niccolò Machiavelli. A. Tunçel & K. Gülenç (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e* (ss. 134–165). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyasi İdeolojiler*. (Ö. Tüfekçi & A. K. Bayram, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Hobbes, T. (2014). Leviathan'dan Seçme Parçalar. M. Tunçay (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Yeni Çağ* (ss. 209–253). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kalfa, C., & Atay, F. (2015). Rousseau ve Çoğunlukçu Demokrasi. *Alternatif Politika*, 7 (3), 457–489.
- Keohane, N. O. (1977). The Radical Humanism of Étienne De La Boétie. *Journal of the History of Ideas*, 38 (1), 119–130.
- Kulak, Ö. (2014). Thomas Hobbes. A. Tunçel & K. Gülenç (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e* (ss. 217–236). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kurz, H. (1946). Did Montaigne Alter La "Boétie's Contr'un?" *Studies in Philology*, 43 (4), 619–627.
- Kurz, H. (1949). The Actuality of Etienne de la Boétie. *World Literature Today*, 23 (2), 127–128.
- Kuyurtar, E. (2014). John Locke. A. Tunçel & K. Gülenç (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e* (ss. 249–263). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Locke, J. (2014). Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme. M. Tunçay (Ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Yeni Çağ* (ss. 261–294). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Machiavelli, N. (2015). *Prens*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Moore, B. J. (2012). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*. (Ş. Tekeli & A. Şenel, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Newman, S. (2010). Voluntary Servitude Reconsidered: Radical Politics and the Problem of Self-Domination. *Anarchist Developments in Cultural Studies*, 31-49.
- Pieters, J., & Roose, A. (2006). The Art of Saying 'No'. Premonitions of Foucault's 'Governmentality' in Étienne de La Boétie's Discours de la servitude volontaire. J. Deploige & G. Deneckere (Ed.), *Mystifying the Monarch: Studies on Discourse, Power and History* (79–97). Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Platon. (2007). *Devlet*. (S. Eyüboğlu, & M. A. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Price, R. (2012). *Fransa'nın Kısa Tarihi*. (Ö. Akpınar, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1995). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (R. N. İleri, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2015). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sancar, S. (2005). Hegemonya. F. Başkaya içinde, *Kavram Sözlüğü Söylem ve Gerçek* (205-211). Ankara: Maki Basın Yayın.
- Schaefer, D. L. (2013). *Discourse on Voluntary Servitude by La Boétie*. Chicago: The University of Chicago Press on behalf of the Renaissance Society of America.
- Sparling, R. (2013). Sunlight is the best disinfectant? Étienne de la Boétie on corruption and transparency. *European Journal of Political Theory*, 12 (4), 483–509.
- Uğur, G. (2010). Dünden Bugüne Anarşizm ve Anarşizmin Çözmesi Gereken Sorunlar. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 12 (1), 133-158.
- Yetiş, M. (1999). Antik Atina'da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54 (2), 160-195.
- Zabcı, F. (2009). John Locke: Liberalizmin Düşüncedeki Öncüsü. M. A. Ağaoğulları, F. Zabcı, & R. Ergün (Ed.), *Kral-Devletten Ulus-Devlete* (ss. 101–232). Ankara: İmge Kitabevi.
- Zweig, S. (2012). *Montaigne*. (A. Cemal, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.

YAZARLAR HAKKINDA

A. Arda YÜCEYILMAZ; Dr. Öğr. Üyesi, Lisans ve yüksek lisans derecesini Selçuk Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde, doktora derecesini Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde "Bir Üretim Tarzının Dönüşümü Deneyiminde Yönetim Reformları - Kentleşme Hareketleri İlişkisi: Çin Örneği" başlıklı teziyle aldı. Tez çalışması sürecinde YÖK'ün 6 aylık doktora araştırma bursuyla Çin ve Hong Kong'da bulundu. Halen Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde kentleşme sorunları üzerine çalışmalarına devam etmektedir.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9771-8630>
E-mail: yuceyilmaz@adu.edu.tr

Caner ERDOĞAN; Dr., 2008 yılında Akdeniz Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans öğrenimini tamamlamış, 2005-2006 akademik yılında Erasmus Programı kapsamında Almanya Rheinische-Friedrich-Wilhelms Bonn Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünde öğrenci değişim programına katılmıştır. 2008-2017 yılları arasında Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans ve doktora öğrenimi gören Erdoğan, 2011 yılında "Antalya'daki Alevilerin Siyasi Eğilimleri" tez başlığı ile "bilim uzmanı", 2017 yılında da "Oligarşinin Demir Kanunu'nun Cumhuriyet Halk Partisi Açısından İncelenmesi" tez başlığı ile "doktor" unvanı almıştır. Erdoğan yönetim, örgüt, bürokrasi, siyasi partiler, Türk siyasal hayatı, Türkiye'nin yönetim yapısı ve Türkiye'de sosyo-politik eğilimler alanında akademik çalışmalarını sürdürmektedir.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5997-3005>
E-mail: canertr@gmail.com

Cerem I. CENKER-ÖZEK; Dr. Öğr. Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Araştırma alanları demokrasi, siyasi kültür, sosyal sermaye, sivil toplum, geliştirilmiş güven ve sosyal ağlardır. Yazdığı makaleler International Political Science Review, Democratization ve Turkish Studies gibi dergilerde yayınlanmıştır. Ayrıca editörlük kitaplarda yazdığı kitap bölümleri de vardır.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5689-1322>
E-mail: cerem.cenker@antalya.edu.tr

Duygu TÜRK; Dr. ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olduktan sonra, aynı bölümde yüksek lisans çalışmasını tamamlamış ve doktora derecesini Ankara Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi

Programı'ndan almıştır. Halen aynı fakültede Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2563-5577>

E-mail: duyguturk@gmail.com

Erol ESEN; Prof. Dr., Lisans ve lisansüstü öğrenimini Almanya'nın Bonn Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi (ana dal), Sosyoloji ve Kalkınma Politikası (yan dallar) bölümlerinde tamamlamıştır. Prof. Esen, 1990-1995 yılları arasında Berlin'de çeşitli eğitim kuruluşlarında sosyal ve eğitim içerikli projeler geliştirmiş ve yürütmüştür. Esen, 1995-1997 yılları arasında Potsdam'da Arbeit und Leben (Eğitim Kuruluşunun) Brandenburg Eyalet Şubesi genel sekreterliğini yürütmüştür. Prof. Esen, 2000 yılından beri Akdeniz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi ve 2014 yılından beri Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. Esen, Akdeniz Üniversitesi'nde 2003 yılında kurduğu AB Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (AKVAM) 2017 yılına kadar müdürlüğünü yürütmüştür. Friedrich-Ebert-Vakfı eski bursiyeri olan Prof. Esen, araştırma alanları olan Avrupa bütünleşmesi, Türk-Alman ilişkileri, yerel yönetimler, göç ve çokkültürlülük gibi çeşitli konularında ulusal ve uluslararası kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8285-2666>

E-mail: esen@akdeniz.edu.tr

Ferhunde HAYIRSEVER TOPÇU; Doç. Dr., Lisans öğrenimini 1997 yılında Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde, yüksek lisansını ve doktorasını aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Kent ve Çevre Bilimi Programı'nda tamamladı. 2007 yılında doktora çalışmasını tamamlayarak, 2008'de yardımcı doçent, 2012'de doçent olan TOPÇU, Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı'nda çalışmalarına devam etmektedir.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9593-5500>

E-mail: hayirseverf@akdeniz.edu.tr

Gökhan ÇELEN; Arş. Grv., 2011 yılında Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden ve eşzamanlı olarak Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. 2017 yılında Akdeniz Üniversitesi, Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Programı'nı başarıyla tamamlamıştır. 2017 yılından itibaren Akdeniz Üniversitesi, Kamu Yönetimi Doktora Programı'nda çalışmalarına devam etmektedir. Aynı zamanda Akdeniz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak

çalışmaktadır. İlgi alanları, siyaset felsefesi, siyaset bilimi, siyasi ideolojiler ve siyasi tarihtir.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4853-228X>

E-mail: gokhancelen@outlook.com

Hilal YÜCEYILMAZ; Dr., Lisans ve yüksek lisans derecelerini Selçuk Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nden aldı. Ayrıca, Sağlık kurumları işletmeciliği alanında tezsiz yüksek lisans yaptı. Doktora derecesini ise, Pamukkale Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Doktora Programı'ndan "Yerel Yönetimlerde Personel Temini ve Norm Kadro Uygulaması: Aydın İli Örneği" başlıklı teziyle tamamladı. Adnan Menderes Üniversitesi Kuyucak Meslek Yüksekokulu Yerel Yönetimler Programı'nda başladığı akademik kariyerini, 2013 yılından bu yana Adnan Menderes Üniversitesi, Söke Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nda sürdürmektedir. Akademik ilgi alanlarını, personel politikası, yerel yönetimler, norm kadro, sağlık politikası ve etik oluşturmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3144-394X>

E-mail: hilalyuceyilmaz@hotmail.com

Yavuz Selim ALKAN; Dr. Öğr. Üyesi, Doktora öğrenimini 2015 yılında University of Leicester'da Hukuk Fakültesi'nde 'Kolaylaştırıcı Laiklik: Dini Argümanların Kamusal Politik Tartışmadaki Yeri' başlıklı teziyle; yüksek lisans öğrenimini 2008 yılında ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 'Normatif bir Güç Olarak Avrupa Birliği'nin Etkililiği: Türkiye Örneği'nde İnsan Hakları Koşulluluğu' adlı teziyle ve lisans öğrenimini 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde tamamladı. Halen Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı'nda çalışmalarına devam etmektedir.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5211-5809>

E-mail: yavuzselimalkan@akdeniz.edu.tr

Yiğit KARAHANOGULLARI; Doç. Dr., ODTÜ İktisat Bölümü'nde lisans öğrenimini tamamladıktan sonra, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nden yüksek lisans ve doktora derecelerini almıştır. Halen aynı fakültede Maliye Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1091-8769>

E-mail: yigitkarahanogullari@gmail.com

YAZARLARA DUYURU

Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi'ne gönderilecek yazılar aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır. Aksi takdirde değerlendirme sürecine alınmayabilir, ya da bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilir.

1. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi'ne gönderilecek yazılar için sunum ücreti 50 TL'dir. Sunum ücreti İş Bankası Olbia Şubesi 6202-0432141 numaralı hesaba ya da TR39 0006 4000 0016 2020 4321 41 numaralı iban numarasına yatırılmalıdır. Ödendiğine dair alınan dekont e-posta yoluyla dergi edresine yollanabilir (iibfdergi@akdeniz.edu.tr).

2. Yazılar, virüs taraması yapıldıktan sonra dergimizin Dergipark adresine yüklenmelidir.

3. Yazılar Türkçe, İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinde yazılmış olabilir.

4. Yazılar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve dergimize gönderildiğinde bir başka dergide değerlendirme sürecine alınmamış olmalıdır.

5. Dergiye gönderilecek yazıların yazarlarına ait kimlik ve kurum bilgileri, yazıdan kolaylıkla ayrılabilir şekilde ayrı bir sayfaya hazırlanmalı ve şunları içermelidir:

- a)Yazının başlığı,
- b)Yazar(lar)ın adı soyadı, ünvanı,
- c)Yazar(lar)ın bağlı buldukları kurum (bölüm, birim),
- d)Yazar(lar)ın kısa özgeçmişi,
- e)Yazar(lar)ın açık ve güncel posta adresi, telefon ve faks numarası ile e-mail adresi.

6. Yazının birinci sayfasında, Türkçe, İngilizce başlık, makaleler için yüz kelimeyi geçmeyecek İngilizce ve Türkçe özet ile anahtar sözcükler yer almalıdır. Fransızca ve Almanca dillerindeki makalelerin Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar sözcükleri de yer almalıdır.

7. Yazılar, Microsoft Word ortamında Garamond yazı tipinde ve 11 punto ile tek aralıkla yazılmalıdır.

8. Yazılar, en fazla 30 sayfa uzunluğunda olmalıdır.

9. Yazılardaki imlâ ve noktalama hatalarından yazarlar sorumlu olacağı için, bu tür hataları düzeltmek amacıyla gereken kontroller yapılmış olmalıdır.

10. Bütün tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmelidir.

11. Kaynaklara göndermeler dipnotlar ile değil metnin içinde açılacak parantezler ile yapılmalı ve parantez içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları.

Örnekler

.....diyerek sonuçlandırmıştır (İnalçık, 1985:23-25).

.....(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56)

ikiden fazla yazar olduğunda ; .....(Savcı vd., 1972:21-27)

Birkaç yazara aynı anda gönderme yapıldığı zaman ;

.....(Poulantz, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132)

12. Kaynakçada sadece yazıda gönderme yapılan eserler yer almalı ve eserler yazarların soyadına göre alfabetik sıralanmalıdır.

13. Kaynakçadaki düzenleme aşağıdaki örneklere uygun olmalıdır:

Kitaplar

Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a) *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T. R. ve Larson, J. R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S. ve Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Avar, A. A. ve Sezer, D. (ed.). (2008). *Hasan Ünal Nalbantoğlu'na Armağan*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Şenses, F. (hızl.). (1996). *Kalkınma İktisadi, Yükselişi ve Gelişimi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Özveren, E. (2003). "Türkiye'de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?", *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Makaleler

Fearon, J. D., ve Laitin, D. D. (2003). "Ethnicity, Insurgency, and Civil War". *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Bulut, H. (2001). “Kitle İletişim Araçları ve Suskunluk Sarmalı”. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32(1-2): 1382-1385.

Borman, W. C. ve Hanson, M. A. (1993). “The people in organization”. *Organizational Management*, 23(2): 76-79.

Bruce, T. (1994). “Çocukların Yaşamında Oyunun Rolü”. (Çev. A. F. Altınoğlu). *Eğitim ve Bilim*, 18 (92): 64-69.

Editörlü Kitapta Bölüm veya Makale

Kejanlıoğlu, B. (2005). “Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı”. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Yayınlanmamış Yüksek Lisans veya Doktora Tezi

Özgül, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kongre Bildirileri

Baydar, G. (2013). “Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya”. *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). “Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli”. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Günlük Gazetede Makale

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Ansiklopedi veya Sözlük

Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. “Kağıt ve Kağıtçılık”. *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Söyleşi /Mülakat/Görüşme

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli’nin Evi, Ankara.

Uysal, S. (27.09.1954). “Bayan Münire Dıranas Ahmed Muhib’i Anlatıyor”. *Cumhuriyet*, 1-7.

İnternet Kaynakları

Uyar, T., “Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?”.
<http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html> (erişim tarihi:20.01.2015).

Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681)*. DPT. Ankara.

Seminerler

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. *Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri*. Çeşme, 33-37.

Broşür

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). *Deprem Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme*. 4. Baskı [Broşür].

14. Yazısı yayımlanmak üzere kabul edilen yazara, çalışmanın yayımlandığı dergi, 3 adet olarak ücretsiz gönderilmektedir.

15. Yazarla yapılacak yazışmalar kargo ile yazar tarafından ödemeli olarak gönderilecektir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İ.İ.B.F. Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörölmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

**AKDENİZ UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES (JEAS)**

Author Guidelines

Manuscripts to be submitted to JEAS should be compatible with the rules itemized below, otherwise your manuscript may not be considered for publication or it may be put out of consideration during any steps of selection process.

1. In order for manuscripts to be considered for JEAS, 50 TL (Turkish Lira) should be wired to the following account: İş Bankası Olbia Branch No. 6202-0432141. Receipt of payment can be send to e-mail address of the Journal (iibfdergi@akdeniz.edu.tr).

2. Manuscripts should be submitted to the Journal's web page on Dergipark after detected against viruses.

3. Manuscripts may be written in one of those following languages: Turkish, French, English or German.

4. Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is in the selection process of our Journal.

5. Manuscripts, which are to be submitted to the Journal, should include information about the author and the institution to which s/he belongs. The information in question should be written in a separate paper, and also should include the following:

- a) Title of the article
- b) First name(s), last name(s) and position(s) of the author(s)
- c) Author's Institution (department, unit)
- d) Short biographies of the author(s)
- e) Email address(es), open and up-to-date mailing adress(es) of the author(s)

6. In the first page, there should be the manuscript's title, key words, and its abstract (not exceeding 100 words), which are written in both Turkish and English. However, for manuscripts, which are written in French or German, abstracts and keywords should be written Turkish and English as well.

7. Manuscripts should be written with the format characteristics of Microsoft Word, single space, 11 font Garamond.

8. Articles should not exceed 30 pages.

9. Since authors are responsible for punctuation errors in manuscripts, it is advised that manuscripts be revized before submission.

10. All the tables and figures/graphs should contain relevant numbers and headings should be attached to them.

11. References should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

... these findings are encouraging. (Giddens, 2007:119)

...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56)

in the case of more than two authors: ....(Savcı et al. 1972:21-27).

If the references are made to more than one authors at the same time:
...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132)

12. Bibliography should include only the works which are cited in the text. In addition, works in question should be listed alphabetically by last names of authors.

13. Bibliographical order should be as follows:

Books

Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a) *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T. R. ve Larson, J. R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S. ve Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Avar, A. A. ve Sezer, D. (ed.). (2008). *Hasan Ünal Nalbantoğlu'na Armağan*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Şenses, F. (hızl.). (1996). *Kalkınma İktisadi, Yükselişi ve Gelişimi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Özveren, E. (2003). "Türkiye'de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?", *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Articles in Journals

- Fearon, J. D., ve Laitin, D. D. (2003). "Ethnicity, Insurgency, and Civil War". *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534
- Bulut, H. (2001). "Kitle İletişim Araçları ve Suskunluk Sarmalı". *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32(1-2): 1382-1385.
- Borman, W. C. ve Hanson, M. A. (1993). "The people in organization". *Organizational Management*, 23(2): 76-79.
- Bruce, T. (1994). "Çocukların Yaşamında Oyunun Rolü". (Çev. A. F. Altınoğlu). *Eğitim ve Bilim*, 18 (92): 64-69.

Chapter or Articles in Edited Books

- Kejanlıoğlu, B. (2005). "Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı". M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Unpublished Doctoral Dissertation or Master's Thesis

- Özgül, S. (2009). *Türkiye'de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Congressional Reports

- Baydar, G. (2013). "Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya". *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.
- Deniz, S. (1997). "Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli". *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Newspaper Articles

- "Arap ülkelerinden Yemen'e hava saldırısı", X, 26.03.2015.

Encyclopedia or Dictionary

- Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, London.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ersoy, O. "Kağıt ve Kağıtçılık". *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Interview

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli'nin Evi, Ankara.

Uysal, S. (27.09.1954). "Bayan Münire Dıranas Ahmed Muhib'i Anlatıyor". *Cumhuriyet*, 1-7.

Websites

Uyar, T., "Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?". <http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html> (erişim tarihi:20.01.2015).

Reports

seminerlerDevlet Planlama Teşkilatı (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681)*. DPT. Ankara.

Seminars

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). "Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu". *Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri*. Çeşme, 33-37.

Brochure

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). *Depremin Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme*. 4. Baskı [Broşür].

14. Each author, whose manuscript is accepted for publication, receives three free copies of the issue in which it appears.

15. When contacts with authors are made through cargo shippings, the costs are paid by authors.

EVALUATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

JEAS conducts 'double blind review' policy in which both the authors' names of manuscripts sent to the journal and referees who scrutinize these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board, are scrutinized by at least two referees from the Referee Board. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the time limit which is set by the Editorial Board, and the manuscript is resent to referees to have referees' opinion. The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also partake in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the Publishing Board on the Editorial Board's recommendation.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz University's JEAS, or manuscripts, which fail to meet the scientific obligations for an article's content and form, are refused by the time the referee review process is initiated by the Editorial or the Publishing Board, or else these boards may make recommendations for changes in manuscripts.